

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1967

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Könyvtára

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1967. LXXI. évfolyam 1. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Király István
Klaniczay Tibor
Németh G. Béla
Somogyi Sándor
Sötér István
Szauder József
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTIK

Klaniczay Tibor
Németh G. Béla
felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Komlovszki Tibor
titkár
V. Kovács Sándor
Rigó László
Tarnai Andor

Budapest XI., Ménési út 11 — 13.

Bóta László: A Madách—Rimay-kódexek szerelmes versei 1
Kökay György: Bessenyei György ismeretlen folyóirata 25
Juhász Ferencné: A szecesszió egy Bródy-regényben 35

Kisebb közlemények

Sólyom Jenő: Az Orthographia Ungarica helye az irodalomtörténetben. 46 — *Varga Imre*: Barakonyi Ferenc az újabb adatok tükrében. 50 — *Scheiber Sándor*: Versindítékek és verses üzenetek Arany János szerkesztői irataiban. 55 — *Csaplár Ferenc*: Havas Gyula. 57 — *Pór Péter*: Adalék egy korszakváltáshoz: két verselemzés. 61 — *Komlós Aladár*: József Attila és Carlyle. 65

Adattár

Eckhardt Sándor: Balassi Bálint Tokaj-vidéki éveiből. 66 — *Gyenis Vilmos*: Adalék a francia forradalom irodalmának magyarországi terjedéséhez. 67 — *Nizsalovszky Endre*: Eötvös József két levele Haynald Lajos érsekhez. 72 — *Turányi Kornél*: A „Szépirodalmi Koszoru” programja. 78 — *Szabó Ferenc*: Ady Endre diákkori verse 1893-ból, egy emlékkönyvben. 78 — *Bustya Endre*: Babits Mihály levélváltása Sényi Lászlóval. 79

Szemle

Barta János: Élmény és forma (*Csetri Lajos*) 82
Péczly László: Tartalom és versforma (*Kecskés András*) 85
Kőpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország (*Bán Imre*) 88
A forradalom és szabadságharc levelestára (*Oltványi Ambrus*) 90
Kardos László: Tóth Árpád (*Kardos Pál*) 93
Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből (*Bojtár Endre*) 96
Johann Andritsch: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586—1782) (*Jenei Ferenc*) 98
A magyar irodalom bibliográfiája. 1958. (V. *Kovács Sándor*) 100

*

E. Abaffy Erzsébet: Sopron megye nyelve a XVI. században. — Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora. — M. Császár Edit: Molnár György, a rendező. — Csathó Kálmán: Íróársak között. — Kovalovszky Miklós: Egy Ady-vers világa. — Balogh Edgár: Hét próba. — Markovits Györgyi: Üldözött költészet. — Shakespeare-tanulmányok. — Csanda Sándor: Hidak sorsa. — Szemlér Ferenc: A költészet értelme. — Diószegi András: Gábor Andor. — Osváth Béla: Türelmetlen dramaturgia. — A Newyorktól a Hungáriáig. (*Szathmári István, Csapódi Csaba, Németh G. Béla, Tálas István, Láng József, Varga Rózsa, Lőrinczy Huba, Rigó László, Alexa Károly, Suhai Pál, Tóth János, Kálmán László, Dévényi Iván*) 106

A MADÁCH—RIMAY KÓDEXEK SZERELMES VERSEI*

681

A Madách-Rimay kódexekre, helyesebben Madách Gáspár kézírataira Radvánszky Béla hívta fel először a figyelmet. Sajókazai levéltárának rendezetése közben akadt rá erre az értékes kéziratcsomóra, amelyben Rimay János különböző verses és prózai műveit, valamint Madách Gáspár néhány versének eredeti fogalmazványát és másolatát vélte felismerni. Közölte is ebből Madách Gáspár műveit, majd rövidre rá elkészítette Rimay munkáinak teljes kiadását is.¹ A tudomány napirendre tért a gazdag hozamú felfedezés eredménye fölött, s a Rimay-kutatás a szövegvizsgálatokat illetően elintézettnek látván feladatát, békét hagyott a kéziratok további tanulmányozásának, amelyek különben is jó ideig hozzáférhetetlenek voltak. Kerek ötven esztendőnek kellett elteltie, míg aztán Eckhardt Sándor a Rimay-életmű kritikai kiadásának munkálatai kapcsán újólag vállaltóra fogta a szövegeket, s vizsgálatai érdekes eredményekkel lepték meg az irodalomtudományt.² Megállapította, hogy azok a Rimay és Madách Gáspár verseit tartalmazó bőrből kötött kéziratok, amelyeket Madách—Rimay kódexek néven újabban az Országos Széchényi Könyvtárban őriznek³ (összesen három kötet, egy kötet elveszett) tulajdonképpen nem is kódexek, hanem különálló kis füzetkék gyűjteményei, kolligátumok. E füzetkéket korábbi tulajdonosuk, Radvánszky Béla különítette el egymástól és foglalta kötetekbe „Rimay János hátrahagyott munkái I—III”, illetve „Sztregovai Madách Gáspár versei” címen. Az íráskép, valamint a szövegek ortográfiájának vizsgálata alapján úgy találta, hogy a füzetkék elejétől a végéig Madách Gáspár kezeirásai, eredeti Rimay fogalmazvány egy sincs közöttük. Ennél fogva a Madách—Rimay kódexek tartalmát, ha külön nyomos ok nincs rá, nem lehet egytől egyig Rimaynak tulajdonítani, mint ezt kiadásában Radvánszky Béla tette, hanem azokban Madách Gáspárnak vagy más ismeretlen szerzőnek a műveit kell látnunk.⁴ Mindezek alapján Eckhardt a Rimay kritikai kiadásból kihagyta azokat a korábban Rimaynak tulajdonított műveket, amelyeknek szerzőségét más oldalról bizonyítani nem tudta. Így az I. kötet 2. füzetének szerelmes verseit (31—42. l.)⁵ az 5—6. füzet énekeit, közöttük Cato

* Felolvastattam a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság Magyar Szakosztályának közös felolvasó ülésén 1966. márc. 1-én.

¹ Sztregovai Madách Gáspár versei. 1590—1647. ItK 1901. 129—152.; Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-kódexek szövege szerint kiadja b. RADVÁNSZKY BÉLA, Bp. 1904.

² Rimay János Összes művei. Összeállította ECKHARDT SÁNDOR. Bp. 1955.

³ Quart. Hung. 3245 1—2., 3246.

⁴ Más szerzőre azonban Eckhardt is csak a Balassa János énekét illetően gondol, amiről viszont legutóbb GERÉZDI RABÁN éppen azt próbálta valószínűsíteni, hogy az is Madách Gáspár szerzeménye. (ItK 1965. 692.) A „Pöngését koboznak” kezdetű énekről azt mondja, hogy „Madách legsikerültebb verse, — ha ugyan tőle való”. A kódexek többi, nem Rimaynak tartott darabjáról pedig egyenesen bizonygatja, hogy azok csak Madách Gáspár szerzeményei lehetnek. (i. m. 163—166.)

⁵ Ez a füzet is, mint a kódexbe kötött még néhány alakilag és tartalmilag is elkülöníthető levélsomó, csonkán maradt ránk. Eredetileg legkevesebb nyolc levélből állott, amiből ma már csak öt van meg, az 1., 2. és az utolsó előtti 7. levél hiányzik. A füzet fedő, vagy elő-

distichonainak fordításait (79–126. l.), a II. kötet I. füzetének vegyes tartalmú énekeit (3–18. l.), a 4. és 6. füzet értekezéseit: az „Orvosság avagi Praeservativum az dögös Pestis halálban” címűt (89–110. l.) és a paráznságról szóló hosszabb töredékes munkát (141–170. l.), valamint a még lappangó III. kötet moralizáló verseit.⁶

A Rimay életmű revíziója, amelyet annakidején nagy érdeklődés kísért, nem keltett különösebb visszhangot. Eckhardt Sándornak a kódexbeli versek szerzőségére vonatkozó eredményeit mind ez ideig nem vonta kétségbe senki, hanem elfogadta és magáévá tette azt az irodalomtörténetírást is.⁷ Pedig a dolog nagyon úgy néz ki, hogy Rimay és Madách Gáspár versei körül nincs minden rendjén. Eckhardt Sándor módszere, amellyel a két költő verseit egymástól elkülönítette, direkt módon, kívülről közelíti meg a kérdést, a szövegekben csak a durvább, szembeötlőbb stílusbeli és formai sajátosságokat veszi észre, aprólékosabb részletvizsgálatokra már nem tér ki. Ez a nagyvonalú szigorúság, ha itt-ott buktatókat is rejt magában, mindenesetre megóvta őt attól, hogy idegen, nem hiteles verseket is felvegyen Rimay énekei közé. Ez már önmagában is minden kisebb hiányossága ellenére komoly érdeme a kritikai kiadásnak. De bármennyire megnyugtató legyen is ez számunkra, azt már a legszigorúbb óvatosság mellett sem helyeseltetjük, hogy olyan műveket utaljunk át Madách Gáspár számlájára, amelyek kimutathatóan nem az ő szerzeményei. Ha ugyanis Eckhardt szelekciós módszerének ellenpróbáját megcsináljuk, kiderül, hogy az inkriminált darabok egy része nem lehet Madách Gáspár szerzeménye, hanem azok gazdáját vagy Rimayban, vagy még eddig ismeretlen személyben kell keresnünk. Rimay szerzőségét nem lehet kizártnak tekinteni, mert köztudomású, hogy a kódexben több olyan hiteles Rimay ének is található, amelyet más forrásból nem ismerünk; így az I. kötet 4. füzetében a következő darabok: Mit jegyez ez kép . . . , Boldog az ki gonoszts kerül . . . , Illik énnekem édes Istenem . . . , Reménységem vagyon nekem . . . , Az Ur engem sanyarita . . . , és az asztalhoz mostan . . . kezdetűek. Ez énekek közül csak kettőről tudjuk határozottan, hogy Rimayié,⁸ a többit azon az alapon tulajdonítjuk Rimaynak, hogy a hiteles darabokkal együtt egy füzetben fordulnak elő, másrészt, tartalmi és formai tekintetben is igazodnak a költő többi énekeihez. Ez utóbbi szempont fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert ez nemcsak jogalapot, de szövegfilológiai tanulságaival kiindulópontot is nyújt több kétségbevonat hitelű ének ismételt revíziójához. Eckhardt Sándor fő érve, amellyel az eddig Rimayénak tartott énekeket megvádolta, az volt, hogy egyrészt az énekek formailag gyengébbek, tökéletlenebbek Rimay hitelesnek ismert műveinél, másrészt, hogy e versek már csak azért sem lehetnek Rimay alkotásai, mert leírójuk, Madách Gáspár e szövegeken annyi módosító javítást, toldást eszközölt, hogy ezeket Madách eredeti fogalmazványainak kell tartanunk. „Ilyen változásokat Rimay szövegén nem mert volna tenni bátyját nagyon tisztelő unokaöccse” – mondja Eckhardt.⁹ Az alábbiakban ez érvek helytállóságát fogjuk meg-

zékklapjaként odakötött, mindkét oldalán beiratlan tiszta levél (14. sz.) eredetileg nem tartozott a füzethez; csak a kötésnél ragasztották hozzá a hiányt jelölő, s közvetlenül utána következő ugyancsak tiszta levélhez (15. sz.). A füzetben 15 szerelmes vers található, egy kéztől, egyféle tintával folyamatosan leírt másolatban. Az első „Ne gondold szerelmem” kezdetű vers az elején, a tizenegyedik „Örülj immár lelkem” kezdetű pedig a végén csonka. Ezen kívül a hiányzó 7. levéllel bizonyosan kettő, az 1. és 2. levéllel pedig feltételezhetően még további három vers pusztult el. Eredetileg tehát kb. 20 verset tartalmazott ez a füzet.

⁶ A kódex részletes leírását lásd ECKHARDT i. m. 162–165.

⁷ KLÁNICZAY TIBOR: Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. MTA I. OK XI. 1–4. sz.; Magyar költők XVII. század. Összeállította JENEY FERENC. Bp. 1956. 187–200.; A magyar irodalom története. II. köt. Bp. 1965. 17.

⁸ A „Reménységem vagyon nekem” kezdetű ének versejei Rimay nevét adják (RIMAIE), az „Egy asztalhoz mostan” kezdetűnél pedig az ének élén a költő monogramja szerepel: Leges mensales J. R. Rimay János összes művei. 66. és 121.

⁹ I. m. 164.

vizsgálni és a bennük megbúvó ellentmondások felfedésével kétségbe vonjuk azok kizárólagos bizonyító erejét. Az így nyert eredmények alapján azután a versek tartalmi, de főleg formai elemeinek, stílusbeli sajátosságainak elemzésével megpróbáljuk kimutatni, hogy az Eckhardt által Madáchnak tulajdonított művek egy része nem lehet az ő szerzeménye.

Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy a másoló Madách Gáspár milyen magatartást tanúsít a hitelesnek tartott kódexbeli Rimay művekkel szemben. Igaz-e az, hogy ő annyira respektálta volna a nagy költő rokon művészetét, hogy szövegein másolás közben vagy később nem igazított tudatosan. Hogy rossz másoló volt, s elementáris értelmi összefüggéseket sem ismert föl, minek folytán szövegei hemzsegnek a leghetetlenebb elírásoktól és ortográfiai lapsusoktól, azt a kritikai kiadás szövegkorrekciói világosan bizonyítják. Azt azonban, hogy tudatosan is alakított volna Rimay szövegein, maga Eckhardt sem vette észre, ami mondjuk a prózai szövegek esetében elég nehéz is, mert itt a forma kevésbé kötött, és a szöveg értelmileg sincs annyira alárendelve a forma követelményeinek, mint a versben. Az utóbbinál könnyebb az idegen kéz garázdálkodását lelepleznünk, különösen, ha olyan korrektor kezelmunkájáról van szó, akinek jóformán nincs formaérzéke a vers iránt. A Madách—Rimay kódexek I. kötetének 4. füzetében fekvő, már említett hiteles Rimay versek között kettőben figyelhetünk meg olyan szövegkorrekciókat, amelyek nem rossz olvásatból származtak, értelmileg is suták, nem helyénvalók és minden esetben rontják a szótagszámot. Így az „Illik énnekem édes Istenem” kezdetű énekben, amely 10, 6, 10, 6, 11, 7, 6 szótagszámú sorokban van írva, a másoló három esetben is az utolsó sor szótagszámát kettővel megtoldja és kilencre egészíti ki:

Érdemem felett szent ismeretted
Üdvösségem örök útjára
Belém szerkesztetted. (Rimay J. Összes művei 65. l. 5—7. s.)

Kiragadtál kőrmős kezéből
S mentté tetted fejem (im. 66. l. 27—28. s.)

Ha ezt tágítom, kedvedet vadítom
S kárhozatra való bűnőmmel
Magamot nagyítom (uo. 33—35. s.)

Hasonlóképpen az ezután következő „Reménségem vagyon nekem” kezdetű énekben is két helyen indokolatlanul megnő a szótagszám:

Igazítlak csak az ő érdemére (im. 67. l. 30. s.)

Mustra nélkül csak hátam megé vetem (uo. 36. s.)

Hogy itt nem a szerző gondatlanságával, hanem a másoló tudatos interpolációjával állunk szemben, azt véleményem szerint nemcsak az bizonyítja, hogy a kítőnő formaérzékkal rendelkező Rimay ilyen fölösleges és teljesen elkerülhető szótagszaporítást sehol sem alkalmaz, de az is, hogy a szótagpótlás két helyen értelmileg is homályosítja a mondanivalót. Az *örök* jelző az *útjára* szó előtt nem fejez ki semmit, sőt egyenesen zavaró. Hasonlóképpen a 34. sor *való* szócskája is, amely teljesen megbontja a mondat értelmét. Nem kétséges, hogy Rimay szövegezésében eredetileg így állhatott ez a mondat:

Ha ezt tágítom, kedvedet vadítom,
S kárhozatra bűnőmmel
Magamot *hagy*ítom.

A másolót a *hagyítom* ige rossz olvasata zavarta meg,^{9a} s hogy értelmet adjon a mondatnak, közbeszúrta a *való* szócskát, amellyel tovább rontotta a szintaxist és a szótagszám ellen is vétett. E néhány példából is, azt hiszem, világosan kivehető, hogy a másoló ösztönösen vagy tudatosan, de módosította Rimay szövegeit. Az a tény, hogy szöveg módosításai nem mindig rossz olvasatból adódnak, arra enged következtetni, hogy bár igen hibásan, de ez esetben nem szolgai módon másolt. Ahogy Balassi megengedte Rimaynak, hogy verseit megigazítsa, Madách Gáspár sem látott abban kegyeletsértést Rimayval szemben. Mi következik ebből? Mindenekelőtt az, hogy a Madách—Rimay kódexeknek azok a darabjai, amelyekben a fenti példákhoz hasonló tudatos tartalmi és formai módosítást figyelhetünk meg, amelyek nem javára, de hátrányára váltak a szövegnek, vagy ahol pusztán csak olvasatból adódó bosszantó elírásokat is találunk, — nem lehetnek a lejegyző saját szerzeményei. Nem azért, mert feltételezhető, hogy ha mégoly rossz másoló volt is az illető, a saját írását azért el tudta olvasni. És ha saját műveit írja vagy másolja, az értelem logikája vezeti tollát még akkor is, ha öntudatlanul vét is a stílus világossága vagy a versforma szabályai ellen. Erről nem nehéz meggyőződnünk, ha a kódexek tartalmát ebből a szempontból tekintjük végig és rendszerezjük. Kiderül ugyanis, hogy a kéziratoknak csak egyes, tematika, hangvétel, stílus, versforma szempontjából is jól elkülöníthető részei mutatnak ilyen másolásból és kis számban korrigálásból eredő elírásokat, míg a kéziratok másik csoportjánál ilyen természetű szövegtorzulás nem figyelhető meg. A kódexek versanyagának átnézésénél úgy találtam, hogy az I. kötet 4. füzetének hiteles Rimay-versei mellett ugyane kötet 2. füzetének szerelmes énekei mutatnak olyan szövegtorzulásokat, amelyek teljesen kizárják azt, hogy a másoló saját szerzeményeinek tekintsük. Az énekek másik csoportja, amely tartalmilag és formailag is elkülönül az imént említettektől, bár darabjai szintén nem eredeti fogalmazványok — ilyen csak néhány található közöttük —, hanem menet közben vagy később javított, tisztázatnak készült másolatok. (Még a két kidolgozásban meglévő énekek is mind ilyenek.) Az itt alkalmazott korrekciók olyan természetűek, hogy a szerző igazításainak, simítgatásainak is felfoghatók. Külön vizsgálatot érdemelne ebből a szempontból a cím nélkül fennmaradt, paráznságról szóló terjedelmesebb prózai munka és az „Orvosság, avagy praeservatívum az dögös pestis halálban” c. ugyancsak prózai elmélkedés, amelyek közül különösen az előbbi aligha tekinthető Madách Gáspár szerzeményének, hanem alkalmasint egy latin kéziratból való fordítás tisztázatnak készült másolata.

A Rimay-versek hibás módosításai és aláírásai már önmagukban is elégségesek lennének ahhoz, ha más oldalról nem is tudnánk Rimay szerzőségét bizonyítani, hogy ezeket a verseket ne tekintsük a másoló szerzeményeinek. Még inkább áll ez a 2. fűzet 15 szerelmes versére, ahol nagyobb számban fordulnak elő egészen kirívó, másolásból eredő lapsusok. A következőkben ezeket a szövegtorzulásokat fogjuk közelebbről szemügyre venni. A kérdéses szöveget a kézirat alapján eredeti helyesírásban idézzük, mivel a Radvánszky-féle kiadás szöveginterpretációja pontatlan és sok tekintetben félreértésre adhat okot. A nyommonkövethetőség kedvéért azonban ennek a kiadásnak sor- illetve lapszámait adjuk meg, természetesen zárójelben feltüntetve a Madách—Rimay kódex (a továbbiakban M—R) jelzeteit is.

^{9a} Vö.: SZARVAS—SIMONYI: MNYSZ. I. 1253. h. — Érdekes, hogy Szegedi Lénárd Cantus Catolici-jában (RMK. I. 1159. sz.), amelyben több erősen átdolgozott Rimay vers is található a kérdéses szövegben szintén *nagyítom* áll *hagyítom* helyett:

Ha ezt fágítom,
Kedved vadítom;
Drága üdvözítöm
Ujjabb bűnömmel magamat nagyítom. (180. l. -Stoll
Béla szíves közlése)

Ez a változat azonban állításunk ellen jóformán semmit sem bizonyít. Csak azt mutatja, hogy a Cantus Catolici szövegének is a Madách féle másolat valamelyik kézírata szolgált alapul. A strófa két utolsó sorának átírása szemmel láthatóan a tévesen másolt *nagyítom* ige érdekében történt.

Radvánszky kiadásában a 11. számú (M—R I. 16a) „Ne gondold szerelmem” kezdetű énekben ilyen sorokat olvashatunk:

Es swkos orviwel sirafsalis aznak (23. 1. 3. s.)
Magad es szemeid okos (a) fzerelmednek (uo. 21. s.)
Tarchiad megh lelketem meli legien keblenben (uo. 28. s.)

A három sorban öt olyan hiba van, amit a szerző, ha saját verseit írja vagy másolja, semmi esetre sem követhetett volna el. Az első sor értelmetlensége a legszembetűnőbb: az eredetiben az értelemből következtethetőleg *szű keservivel* állt, melyet azonban a másoló nem tudván elolvasni ennyire képtelen torzítással adott vissza. A következő sorban az *oka* szó helyett először *okos-t* írt, de később a második szótagot átírta *a-ra*. Az utolsó sor *keblenben* alakja nyilván *keblemben* akar lenni, de így is rossz, mert a strófa értelme akárcsak a 21. sor *szerelmednek* szava esetében éppen fordított birtokos vonzatot követel:

Magad és szemeid oka szerelmemnek,
Tartsad meg lelketem, mely legyen kebledben,

A 13. sorban az *óv ige* ható alakjának alanyi ragozása, a hiányos szótagszám és a rím figyelmeztet a másoló felületességére:

Ez vetkemtől ugyan nem ohat magadat (uo. 13. s.)
Azert ez vetketem szabadfzágaban hadt
En edes fzep Solimom te fze legi hozam vadd
Kezemnek ket fzarniad simiogatnia (sic) hadd

A különben kínosan pedáns rímek és a fegyelmezett metrum egyenesen megkövetelik a kérdéses sor rekonstrukcióját, amely eredetileg így állhatott:

Ez vétkeműl ugyan nem óhadd te magad.¹⁰

A 12. számú (M—R I. 16b) „Nagy példát adhatok” kezdetű ének utolsó strófája értelmetlenséggel zárul:

Hailok mert az rofsak minden hífság sóóra
Mint afsu fa level szeel fu (l)allafsara
Bechwlik es tartiak magok közt nagióbra
Ký közülünk köztök többet haitott raita (24. l.)

Nem kétséges, hogy az utolsó sor az eredetiben így állhatott:

Ki közülünk köztük többet hajtott arra, v. *bura*.

Az utóbbi változatot a rímen kívül különben Balassinak majdnem szó szerint azonos strófája is javasolja:

Indulnak oly könnyen mert ők idestova,
Mint szintén asszu ág szél fuallására,
Becsülik magok közt s tartják legnagyobbra,
Azt, aki közülünk többet ejtett *bura*. (117. l.)¹¹

¹⁰ Eckhardt nem utolsó sorban erre a másoló sutaságából eredő rímbotlásra alapítja azt a véleményét, hogy ezek az énekek nem lehetnek Rimay alkotásai, mert ő — mint mondja — az -at tárgyragú végződést az -ad végű más szavakkal sohasem rímelteti, i. m. 164.

¹¹ Balassi Bálint összes művei I. Bp. 1951.

Itt kell megjegyeznem, hogy az 5. sor mondatának: „Meltoo személi magad ne kozd meltatlanhoz”, *kozd* azaz kösd igeuszavát Radvánszky tévesen *kezdi*-nek olvasta, amivel eltorzította a mondatot.

A 13. számú (M—R I. 16b) „Kiki terhét vállán” kezdetű ének két sora homályos; ezt olvassuk:

Engem haát szerelmem ki twzeben nevelt
Nem chudálhatome hogi langóm el nem nielt (25. I. 5—6. s.)

A másoló elírása következtében itt is értelmileg bomlik meg a mondat. Az inverziót helyesen így lehetne feloldani: Nem csudálhatom-e hát, hogy szerelmem lángja, ki tűzében nevelt, engem el nem nyelt? Különbösen a következő versszak birtokos vonzata is: „Hogy tűzének habja¹² erőm fölött nem hat” világosan mutatja, hogy a *langom* helyett *langja* állt az eredetiben.¹³ Rimay is hasonló értelemben fogalmaz:

Éjjel nappal égek szerelmének langjával. (im. 53. l.)

A 14. számú (M—R I. 17a) „Birja bár akárki” kezdetű énekben a másoló 9. sort rosszul olvasta ami által teljesen megfordította a mondanivaló értelmét:

Ellien de ugi hogi chiak verjen kinozon (25. I. 9. s.)

Később, amikor átolvasta az egészet, észrevette a hibát, és egy *ne* szócska, valamint az *s* kötőhang betoldásával és a *chiak* kihúzásával helyreállította ugyan a mondat értelmét, de egyben elrontotta a metrumot. A sor így tökéletes:

Éljen, de ne úgy, hogy csak verjen s kínozzon.

Radvánszky szövegkiadásában csak részben fogadta el a másoló utólagos korrigálását és a sort így hozza:

Éljen, de ne úgy, hogy verjen, kínozzon.

A 15. számú (M—R I. 17a) „Szerelemtől csak kár” kezdetű ének két sorában találunk olyan természetű botlást, ami a mechanikus másolásból eredő figyelmetlenségre utal:

S nuigodgiekis (sic) ki ki (sze) kegiebenek mellin
S kittől lehet kestis chef (l)rellien hwwellin (26. I. 11—12. s.)

Az első sorban nyilván *szerelőjé*-t akart írni, a másik botlás indítékát nem ismerjük.

A 16. számú (M—R I. 17b) „Semmi alatt nincsen . . .” kezdetű ének 2. sorában Radvánszknál *töviben*-t olvasunk, holott a kéziratban helyesen *toriben*, azaz *törben* áll. A sor elején a *mint* szócska át van húzva, amit a másoló különben helyes nyelvi ösztönrel írt le, de azonnal észrevette a botlást és mint ritmusrontót kihúzta. A 10. és a 13. sorban a szótagszám egyfel-

¹² Vö.: Enyedí Gy.: Gisquardus és Gismunda. RMKT VIII. 235.: Szerelmemnek olthatatlan tűz lángja, Ez vitt engem sebes *tüze habjába*. (411—412. s.); Verseghy Ferenc: Rikóti Mátyás. II. dal. Szöveggyűjt. a felv. és ref. kor irodalmából. I. r. Bp. 1952. 327.: *habzó tüze* pedig gyengén pirosodni.

¹³ Vö.: Vásárhelyi Daloskönyv. RMKtár 15. Bp. 1899. 37. XIV. é. 16. s.: Mert gyötör engem(et) szerelmednek lángja.

kevesebb, ami azért feltűnő, mert az egész 15 énekből álló verscsoportban ilyen csorbulás vagy szótagnövelés mindössze csak nyolc esetben fordul elő,¹⁴ s ennek kivétel nélkül mindig a másoló figyelmetlensége az oka. A 10. sorban a *ninch* helyett *ninchen* állt az eredetiben, mert csak így jó a ritmus:

Elég az hogy nincsen te kivöled eröm (27. 1.)

A 13. sorban levő szótaghiány Radvánszkynek is feltűnt, amit egy *és* kötőszó suta betoldásával próbált korrigálni, ennek olvasva a kódexben más kéztől származó későbbi olvashatatlan bejegyzést. Ezzel viszont a cezura szenvedett csorbát, amely pedig másutt sehol sem vágja ketté a szót:

Ebreft (*és*) eleft engem az te keet szemed (27. 1.)

Valószínűleg a *szép* szócska maradhatott ki a másolatból, amely szinte kívánczik is a *szemed* szó elé. Így jó a cezura és helyreáll a szótagszám is:

Ébreszt, éleszt engem az te két szép szemed.¹⁵

A 17. sorban a *niered* igeszt csak Radvánszky olvasta *méred*-nek, amivel teljesen értelmetlenné tette a mondatot. Az utolsó sorban a *sok* szó más kéztől származó későbbi betoldás:

Ha fšep szamnak saddal *sok* szép chiokokat atsz (27. 1.)

Itt látszólag a másoló a *sok* szó kihagyásán kívül nem követett el egyéb felületességet, mégis szinte bizonyosra vehetjük, hogy a *szép* jelző eredetileg a kedves számára vonatkoztatva a *száddal* szó előtt állt. Rimay is így használja:

Szép szád teljes mézzel, nyelved bölcs beszéddel (im. 56. 1.)

A 17. számú (M—R I. 17b) „Egy szép rózsaszálat” kezdetű versnek az utolsó strófája problematikus. A másoló nem tudván jól elolvasni a szöveget, nem foghatta fel annak értelmét sem:

Ez kultem rozaert nem kivanok nagiot
Chiak hogi haich en hozam fzerelmes orchadot
Kire ragasztotad fšep piros rozadat
Hogi (annath) annak siwhafsa illeteo zagodoth (27. 1.)

Látható, hogy az utolsó sor értelmetlensége teljesen megzavarja a különben költőileg igen szép gondolatot. Hogy eredetileg ez a sor nem így állt, azt bizonyítja, hogy a másoló először *annath*-ot írt,¹⁶ de mivel a következő *szívhasza* ige végéről az *m* személyrag hiányzott, vagy azt nem tudta kivenni, áthúzta az *annath*-ot és *annak*-ra javította, amivel azután végkép elrontotta a sor értelmét, amely helyesen így lehetett az eredetiben:

Hogy onnat szívhaszam illető szagodot.

¹⁴ 14. sz. ének 9. sor; 16. sz. 10, 13, 20. s.; 18. sz. 11., 12., 14. s.; 21. sz. 2. és 15. sor. (R. J. munkái Bp. 1904. 25—31.)

¹⁵ Vö.: Rimay: szeme szép világa, szép képét, (52.); szép vékony alakja, orcája szép teljes (53.).

¹⁶ Vö.: Annath adok én feldemben RMKT I. Bp. 1877. 5. 1. 79. s.

A következő 18. számú (M—R I. 18a) „Látod ez gyöngy szemet” kezdetű énekben három pontatlan szótagszámú sor hívja magára a figyelmet. Nehéz feltételezni, hogy az a rutinos költő, aki ezeket a Balassihoz sem méltatlan szép szerelmes verseket írta, s aki kiváló formaérzékről tesz végig tanuságot, ilyen elementáris metrikai hibákat vétett volna. Itt is, mint a korábbi esetekben, minden bizonytalanságot a másoló felületességével állunk szemben. A kérdéses sorok a következők:

Ne vond megh haat twlem tejs kedvedet (28. l. 11. s.)
Had foglialiam belem egeslen szerelmedet (uo. 12. s.)
Töres nelkul adgia kezeidnek haioltat (uo. 14. s.)

A 11. sorban a *kedvedet* előtt a *víg* szócska állhatott, ugyanúgy, mint a 11. számú ének utolsó előtti sorában: *Víg kedvedet* pengi . . . (24. l.) A 12. sor *szerelmedet* szava ritmusrontó; a fogalmazványban e helyett *lelkedet*, vagy *szívedet* állott (?). Az utóbbit a másoló talán rövidítésnek foghatta fel s ezt feloldva *szerelmedet* írt helyette. A 14. sor kevésbé problematikus. Itt több mint valószínű elírásról van szó, még pedig két helyen is. Az előző sor értelméből következik, hogy az *adja* helyett *adjad* állott a kéziratban, a *kezeidnek* pedig egyes számban lehetett: *kezednek*.

A 19. számú (M—R I. 18a) ének első sorában a *látom* ige helyett ragozott főnévi ige-neves alakot követel a mondat értelme:

Olý nehez nem lat(n)om előtem jarnia (28. l.)¹⁷

A 8. sorban a javítás mutatja, hogy a másoló előbb *vigadozna*-t írt, amit azután zárójellel tett és *almodozna*-ra javított:

Ha hunne kis (sic) elmem vele almodozna (uo.)

Ennek a változatnak eredetiségét Balassi párhuzamos sora is bizonyítja:

Ha szinte aluszom is álmodozom vele (im. 53. l.)

A 7. sor *hunna* szavát Radvánszky a rím kedvéért ügyetlenül *hunnya*-ra javította, ahelyett, hogy inkább az első sor sorvégi igeszójának (*kivánja*) helytelen ragozását korigálta volna. Nem kétséges ugyanis — és ezt az *un(n)a*, *hunna*, *almodozna* rím��avak feltételes módja bizonyítja —, hogy az első sor mondatának állítmányát is feltételes módban fogalmazta a költő. De ha más nem, a *kivánja* alak tárgyias ragozása is elárulja a másoló Madách Gáspár keznyomát, aki másutt is gyakran használ alanyi ragozás helyett tárgyias ragozást.

A 20. számú (M—R I. 18b) énekben egy helyen a rím követel igazítást. A 30. sorban az *egiezet* szó helyett *egység* állott, mert csak ez rímel a *fzeledfzég*, *idegensség* sorvégekkel. A 27. sor *megh epeth* szavát csak Radvánszky olvasta *megépét*-nek, amivel elrontotta a rímet.

A 21. számú (M—R I. 18b—19a) ének argumentumában a *választétele* szó végéről az *m* személyrag lemaradt, ami értelmetlenné teszi a különben is dagályos mondatot. A másoló szemmel láthatólag most sem ügyelt a mondat értelmére, mert a kérdéses szót eredetileg *valas vetele*-nek akarta írni s csak később javította át a *v-t f-re*: Az en *fziwem* gioniorokodtető szerelmefsem ekes (Sz) szemeliének kedves irafsara valo válas (v) fetelem. A 2. sorban a szótagszám eggyel több, a 15.-ben eggyel kevesebb. A 3. sorban *betít* helyett *betwk*-et, a 12.-ben *kedved* helyett *kedvet*, a 14.-ben *töled* helyett *tolem*-et (Adod is ertenem Tolem eljotalem.), a 15.-ben *mint*

¹⁷ A sor értelmetlensége különben Eckhardtnak is feltűnt: i. m. 163.

helyett *mind*-et, a 18.-ban *ez* helyett *s*-t, a 20. sorban pedig *bukását* helyett *bochiasat* olvasunk. E pontatlanságok közül különösen az utóbbi szembeszökő, mely képtelenségével fényt vet a másoló módszerére is. Ez és a legelsőnek kipécézett *sűkos orvivel* alak kétséget kizáróan amellett bizonyít, hogy Madách nem diktálás vagy értelemszerű előreolvasás után róttá a sorokat, hanem a legprimitívebb módon szótagolva csak betűket másolt.

A 23. számú (M—R I. 19b) énekben hasonló elírásokkal találkozunk. Jellegzetes másolási hiba, hogy *t* helyett *d*-t ír a másoló. Így pl. a 10—11. sorban ez áll:

Legien jókal aldod
Hogi hoza fogadod (32. 1.)

holott helyesen így kellene:

Legyen jókkal áldott,
Hogy hozzá fogadott, .

De ennél sokkal tanulságosabb a 21. sorban olvasható értelmetlenség:

Varion vigh örömmel
Mert enis jó kedvel
legiek sep szemellihez.

Nem kétséges, hogy az eredetiben *megyek* állott a *legyek* szó helyett, aminek kezdőbetűjét a scriptor úgy látszik nem tudta kivenni s ezért torzította el a szókezdő *M*-et úgy, hogy azt másnak mint *l*-nek nem lehet olvasni.

Azt hiszem, az itt felsorolt esetek nagy száma minden ellenvetéssel szemben meggyőzően bizonyítja, hogy e versek nem lehetnek a másoló Madách Gáspár alkotásai. A szövegben észlelt torzulások, rím és szótagbotlás egytől-egyig mind olyan természetűek, hogy azokat csak a másoló felületességével, ügytelenségével lehet magyarázni. Ha pedig ez így van, akkor nem lehet igaza Eckhardtnak, aki a verseket csupán az írásforma és egy-két szembeötlő javítás alapján Madách Gáspárnak tulajdonítja.¹⁸ A javításokkal a másoló egy esetben sem a szerzőt, hanem saját botlásait, tévedéseit igyekezett korrigálni. Ez utóbbi még akkor sem mondandó ellent állításunknak, ha mondjuk a szerzőt korrigálná, mert éppen az Eckhardt által is Rimaynak tulajdonított versek esetében láttuk, hogy a másoló, ha szükségét látta, nem idegenkedett Rimay szövegének módosításától sem. De Madách szerzőségét más szempontból is kizártnak kell tekinteni. Egy olyan költő, akinek alig van egy strófája is, amely nyelvi és metrikailag hibátlan lenne, ilyen énekeket nem írhatott. Nyelve nemcsak hogy nem költői, de annyi régi onalizmussal és pongyolasággal terhes, hogy azt nem lehet a szóbanforgó szerelmes versek színvonalával mérni, de még ahhoz hasonlítani sem. Szembeötlő továbbá, hogy az alanyi és tárgy igeragozás különböztetésében Madách sokkal következetlenebb és bizonytalanabb, mint Rimay vagy a nyelvi igényesebb kortárs költők, mint Nyéki Vörös Máttyás, Pécseli Király Imre és a többiek. Noha a „tárgyas igeragozás szabályai — ebben a korban — nem voltak teljesen azonosak a maiakkal, illetőleg a nyelvhasználatban több ingadozást engedtek meg ott, ahol ma egyöntetű a szerkesztés”¹⁹ mindazonáltal ilyen kirívó helytelenségeket, mint pl. dicsérhessem tégedet, dicsérjem végig téged, tégedet imádom, téged letapsolja, marja alattomban téged mondással, szárnyaidot fedeztél én reám, szárnyad alá minket vegyen, oltalmazod

¹⁸ Uo.

¹⁹ BÁRCZI GÉZA: A tárgyas igeragozás használata Zrínyi műveiben. Pais-Emlékkönyv. Bp. 1956. 214.

bennünket stb.²⁰ — Rimaynál nem olvashatunk. Ő ha nem is tudja még, de legalább érzi, hogy nyelvünk törvényei nehezen szenvedhetik az olyan tárgyas ragozást, amely a második személyre mutat, legfeljebb csak azt engedik meg, hogy a tárgyas igék egyes szám első személyét ragozhatjuk úgy is, hogy az megjelölje a második személyű tárgyat pl. dicsérlek, imádlak, oltalmazlak stb.

Más kérdés az, hogy ha nem lehetnek Madáchéi ezek a versek, akkor valójában kit is kell hát szerzőjüként tisztelnünk. Ha Eckhardt szelektív rendszerezéséből indulunk ki, akkor nem lehet másra, csak Rimayra gondolni. Szerinte ugyanis a kódexek csak Rimay- és Madáchműveket tartalmaznak, az egy „Balassa János éneke „kivételével, amelyről azt mondja, hogy sem nem Rimayé, sem nem Madáché.²¹ Rimay szerzőségét ezen az alapon valóban nem lehet kizártnak tekinteni.

De nem lehet más megfontolásból sem. Nehéz feltételezni ugyanis, hogy ő, aki Balassi versein nőtt költővé és aki mesterének poétai nagyságát éppen a szerelmes versekben látta világirodalmi jelentőségűvé kiteljesedni, maga — közel félévszázados költői pályafutása és 47 éves koráig húzott, hosszú legényélete alatt — mindössze csak tíz ilyen verset írt volna. Tudjuk, nem volt olyan háborgó lelkű és szenvedélyes trubadur, mint Balassi, ám a „nagy csatatéren nem is volt furcsa utolsó”. A verseiből előbukkanó Ilona és Lídia nevek minden bizonnyal személyes kapcsolatokra utalnak és nem rendelésre készült versek megadott nőnevei csupán. Joggal tételezhetjük fel — és ez alól kevés költő kivétel —, hogy költői ténykedését ő is szerelmes versek írásával kezdte, és ebben a témakörben sokkal gazdagabb volt fájának termése, mint amennyit három évszázad viharai után ma még rajta összeszámálhatunk. A Radvánszky-kódex ismeretlen redaktora 1610 körül úgy tudta, hogy verseinek gyűjteménye — „amely könyvben mind épen meg voltanak, s melyeket az ulta is együvé nem szedhettek csak ennyire is az mint itt vannak” — a Tiszába esett és elpusztult. Mi mindent tartalmazhatott ez a kötet, nem tudjuk, de „feltehetőleg nagyobb számú szerelmes vers lehetett” benne. Már mások is észrevették,²² hogy az „Én édes Ilonám” kezdetű ének mint cikluskezdő vagy cikluszáró vers „egy könyv”-re utal, amellyel mintegy magát ajánlja a költő kedvesének:

Ajánlom ez könyvvel magam mindenemmel tekkéletességemben,
Gyámolj jó kedveddel, éltesz szerelmeddel, viselj fottig kedvedben, (56. l.)

A könyv fogalmán „az antik és humanista szóhasználat szerint legalább 10–20 darabból álló gyűjteményt kell értenünk”, ám az említett könyv tartalmát mind ez ideig nem ismerjük. Az szinte bizonyosra vehető, hogy ez a „könyv” nem lehetett azonos sem a Tiszába esett gyűjteménnyel, sem pedig a Radvánszky-kódex szerelmes vers anyagával. Az előbbi feltehetően a költő addig írt műveinek teljes anyagát tartalmazta, vagy legalábbis mindazokat, amelyeket művészi értéküknél, vagy más vonatkozásaiknál fogva kiemelt és elkülönített többi írásaitól, hasonlóan mesterének „maga kezével írt könyvé”-hez, amibe legfeljebb, de nem feltétlenül benne foglaltatható az Ilona-ciklus is. A Radvánszky-kódex Rimay-versei pedig ennek az elpusztult gyűjteménynek más redakciókból összeírt töredéke csupán. Itt az Ilonához írt éneken kívül még egy Lídiának címzett is szerepel, ami már önmagában véve kizárja azt a lehetőséget, hogy e verscsoportot az Ilonának ajánlott könyvvel azonosítsuk. Különben is ezek a szerelmes versek annyira heterogén jellegűek és úgy össze vannak vegyítve a költő más típusú énekeivel, hogy lehetetlen azokat egy hölgyhöz írt versciklus összefüggő darabjaként felfognunk. De hát akkor hol kell, illetve lehet egyáltalán még Rimay lappangó szerelmes verseit keresnünk? Meggyőződésünk szerint mindenekelőtt a M–R kódexeknek vizsgálódásunk

²⁰ Rimay János munkái. Bp. 1904. 223. ItK 1901. 132–152.

²¹ R. J. összes műv. 165.

²² A magyar irodalom története II. köt. Bp. 1965. 22. (PIRNÁT ANTAL)

tárgyát képező énekeiben. Ezek a darabok ugyanis, mint majd látni fogjuk, Rimay életművének annyira szerves tartozékai, hogy ebből kiemelve azokat sem megérteni, sem megmagyarázni nem lehet.

Rimay szerzősége mellett szól az a már többek által megfigyelt és az egész énekanyagból szinte kérkedően magát mutogató jelenség, hogy ezeken a verseken erősen érződik Balassi énekeinek a hatása,²³ továbbá, hogy két szerelmes versének gondolati párhuzamát is fellelhetjük az inkriminált versekben. Így a „Valjons de mi haszon” kezdetű Rimay-vers alapgondolata megtalálható a „Szerelemtől csak kár, hogy tiltunk szép személyt” kezdetű énekben is. Nem valószínű, bár végső soron nem is lehetetlen, hogy ha itt két szerzőről volna szó, mindkettőnek Ovidius adta volna az ötletet ugyanannak a gondolatnak költői kidolgozásához. Igaz, Rimaynak kevés közvetlen és őszinte líraiságú szerelmes versét ismerjük – a Madách–Rimay kódex énekei pedig nagyrészt ilyenek –, ez még önmagában nem zárja ki Rimay szerzőségét. Sőt éppen a Radvánszky-kódexből ismert egyik jólsikerült énekének („Ne csudáld szívemet . . .”) reflexióit érezzük ezeken a szerelmes verseken is. Érdekes, hogy Rimaynak ez a többi, jellegzetesen retorikus ízű szerelmes versétől hangvételben, formában egyaránt elütő, könnyed, intenzív líraiságú verse a későreneszánsz szerelmi lírájának egyik jelenségével sem mutat annyi tartalmi, hangulati és formai rokonságot, mint éppen a M–R kódex szerelmi énekeivel. Ez a hasonlóság megítélésünk szerint nem kis súllyal vethető latba a vitatott szerelmes versek szerzőségének megállapításánál. – A „Ne csudáld szívemet” kezdetű énekben Rimay arról beszél, hogy távol vált kedvesétől, akinél már szerelme jutalmát is érzi, és ez annál fájóbb számára. Ily távollétében csak azt kívánja, hogy kedveséről jó hírt halljon és vele mielőbb vigadhasson. Végül isten áldását kéri szerelmükre. A M–R kódex szerelmes énekei is egy ilyen kedvesétől távol élő boldog szerelmes érzéseiből fakadnak. A távolság, a különlet emlegetése visszatérő motívum ezekben a versekben, ami nem egy alkalomszerű, de huzamosabb szétszakítottságra enged következtetni. Ezt mutatja a két verses levél is, amiben a költő válaszol kedvesének hozzá írt soraira. Az említett Rimay-vershez legközelebb áll a „Szerelme-sétől vált” kezdetű ének, amelyben pontosan ugyanez a gondolat fogalmazódik meg megítélésünk szerint talán még költőiebben, mint amabban. A költő fohászokodása istenhez, hogy nevelje szerelmüket, s tartsa meg egészségüket, itt gazdagabb érzelmi motiválással van meg-
rajzolva:

Rimay: Te kegyelmes isten minkettőnk *szerelmét*
Neveljed s tartsad meg *testünk egészségét*,
Foghassunk örömmel hamar egymás kezét. (52. l.)

R: Adja az jó isten, szerencsém lehessen, *egészségbe* lássalak;
S te hű szerelmedben, kit irsz leveledben, *hamar* találhassalak. (32. l.)²⁴

Írjai alaphelyzetből fakad az „Oly nehéz nem látnom” kezdetű ének harmadik

Nem késém, meglátom, magam neki adom,
Ha isten békével hordozza ez úton,
Vig szívvel járjon;
Nem, hogy *hamar szép kezét foghatom*. (29. l.)

²³ ECKHÁZ J. művei. 164.; b. RADVÁNSZKY B.: Rimay János szerelmes versei Bp. Sz. 1904. 382.; VÁCZY JÁNOS: Rimay János. EPhK 1905. 740–743.; BAROS GYULA: Rimay János szerelmi lírája. Bp. 1906. 26–28.

²⁴ Ez a doxológia, érő záradék, amelyben a mielőbbi boldog viszontlátás örömről vall a költő kedvesének, úgy látszik általánosabban használt rekvizituma volt a korabeli verses szerelmi leveleknek. Az idézett sorhoz egészen közelállót citálhatunk a Balassa-kódex egyik ismeretlen költőjének verséből is: „Agyais szemelied latnom io egesegben, Rövid nap kezedet fogvan kezemben.” RMKT XVII. század. 3. köt. Bp. 1961. 38.

A kódex másik, „Beborult fölhözet” kezdetű énekében a költő isten helyett a borongós természetet, a kedvezőtlen időjárást engeszteli, hogy viduljon, derüljön ki, hogy ő mielőbb kedveséhez utazhasson:

M—R: Add látnom derülten kívántam személyét,
És ne epezd bennem szívem remétségét,
Hadd *foghassam kezét*:
Ne zárd be utamot s neki ne szegd kedvét.
.....
Fényes világgal vidíts meg bennünket,
Láthatod egymáshoz megindult kedvünket,
Neveld örömmünket,
Záportól meg is óvd virágzó kertünket. (34. 1.)

Megfigyelhető, hogy a gondolati párhuzam mellett még az egyes kifejezések is mennyire azonosak a két szövegben. Űgyszintén a *zápor* és a virágzó kertet festő ilyen szavak, mint *szag, mag* (Illetünk téged is belőle *jó szaggal*, . . Te bírsz minden *maggal*.) félreismerhetetlenül Rimay nyelvi arzenáljára mutatnak. Ezek a korabeli poézisben éppen nem közhasználatú szavak a kódex szerelmes verseiben és Rimaynál másutt is felbukkannak, ami gyanakvásunkat csak erősíti vele szemben:

M—R: Szerelmünknek köztünk kedves legyen *szaga*,
Hogy onnat szívhasam illető *szagodot*. (27. 1.)

Rimay: S bölcsesség viráginak *szaga* viselői (28. 1.)
Mert illattal büves, *szaggal* sokakat táplál (51. 1.)
De oszlatja, mossa irgalmad *zápora* (60. 1.)
S hasznos *magot* onnan lelked kertjébe hints (64. 1.)
Zápor nagy hegyeket, szél nagy tőkétet ont (67. 1.)
Onnan való *magbul* bünre is ágaztam. (94. 1.)
Sok virág asztalon *szagjok* gyönyörűség (135. 1.)
Hü szeretetinek hintegeti *magvát*. (136. 1.)
Ója igen magát, ne terjedjen *magva* (137. 1.)
Zápor s kö eső nem járja (148. 1.)
Igy koporsó terjeszt hirnek névnek *magot* (148. 1.)

Az egyes versek gondolati párhuzamosságán túlmenően nagyobb számban tudunk olyan képi és nyelvi paralelizmusokat citálni, a kódex és Rimay versanyagából, amelyek a két szövegnek egy töből való eredezését még kézzelfoghatóbban dokumentálják:

M—R: Lelkemnek hát magad adjad orvosságul,
S fájdalom azonnal mindenestül *tágul* (24. 1.)

Rimay: Áldott szolgálatom ha valóban látom, hogy csók leszen ő soldja,
Benne meggazdagul, butul szívem *tágul* . . . . . (55. 1.)

M—R: Vig kedvedet pengig *kezivel az kapja*, (24. 1.)

Rimay Ritkán vált, ki ötet *kezével jól kapta*. (124. 1.)

M—R Mert ha *rozsa* nem is penisz *fér aranyhoz*. (24. 1.)

- Rimay: Mint fényes *acélhoz* sokszor *rut rozsdá féj.* (68. 1.)
 vö.: Az Urnak ő szava tűzben, megfőtt *ezüst,*
 Hétszer tisztított, kin *rozsdá* ki nem üt. (82. 1.)
- M–R: Kiki terhét vállán közülünk viseli,
Az az mester ember, ki buját jól éli,
 S hirit ő titkának maga nem neveli,
 Boldogsága részét csendes kedvvel éli. (24. 1.)
- Rimay: *Az a dicsiretes,* dolgaiban nyertes, mint sok bölcs tanítja,
 Gyönyörűségire s kívánt öröme szívet ki fel sem nyitja,
 Minden kedvelt javát, ki neki bántást ad, tüle messze hajítja. (57. 1.)
Az a jó kormányos, ki ha az víz habos, nem tudja tengert félni (74. 1.)

Ha a tartalmi párhuzam a két strófa között lehet is véletlen, illetve nem is bizonyít perdöntően állításunk mellett, az egyes versmondatok kurzívval kiemelt intonálása viszont tagadhatatlanul Rimay stílusára mutat.

- M–R: Ki magának most is *marasztott bennem helt* (25. 1.)
- Rimay: Rut kárhozatnak is *maradott bentem hely.* (100. 1.)
- M–R: S nyeltem *mérge* után *mézit* is *nyelhessem.* (25. 1.)
- Rimay: Ki kevés *öröm* közt *nyelt* sok keserves *kint.* (45. 1.)
 Hamis szín *mézeddel mérge*det kellett. (146. 1.)
- vö.: Balassi: Édest keserűvel, sok *mérget* kis *mézzel* halálnál jobb
 hogy *nyeljek.* (92. 1.)
 S más *megette mérget* nekem is *megennem.* (81. 1.)
Nyeljek sok but s *mérget* (138. 1.)
Édest keserűvel elegyítő gyermek
 .....
Méz közt *mérget* miért nem adsz nekem *veszettnek.*
 (101. 1.)
 Mint *mérget* sok *mézben,* édes beszédedben gonoszt *el-*
egyítve adsz. (106. 1.)
- M–R: Ugy visel bennünket *mint lovat zablás fék.* (26. 1.)
- Rimay: Ha ez vezet minket *mint lovat zablás fék.* (139. 1.)
 vö. még: Mert én elmémnek is ezek birták *fékét.* (27. 1.)
Zabolázd elmémet s tartóztasd nyelvemet. (60. 1.)
Zabolázd meg őket, kötözd meg nyelveket. (77. 1.)
 Viselje *zabláján* nyelvét és beszédét. (121. 1.)
Zabla nélkül hagyód tartani a *féked.* (141. 1.)
 Tekintsed *fékemet,* láncos *zabolámot,*
Zabolázom azzal rossz kívánságomat. (145. 1.)

A fék (kötőfék, vezetőgyeplő) mint lószerszám Madách Gáspár verseiben is előfordul nem ugyan hasonlóan, hanem metafora alakjában, de a *zablás fék* összetétel Rimay nyelvi specifiku-

ma. Ezt a kifejezést Madách nem ismeri; ő a *zablás jék* helyett következetesen *jékemlőt* használ, amely kétségtelenül archaikusabb, hagyományosabb nyelvi kifejezés:²⁵

Fékemlőt eresztik paráznaságok (Radv.: R. J. munkái. 128. l.)

Ha látod *zabláján* hig az *jékemlői*. (uo. 223. l.)

Nyelve *jékemlőin* nem igen hánkódik. (230. l. vö. Itk 1901. 150. l.)

Ha *jékemlőt* nyelvének eresztí. (231. l.)

Zabolázással ötöt felékesítsed. (235. l.)

M—R: *Ébreszt, éleszt* engem a te két (szép) szemed. (27. l.)

Rímaj: Mindeneket vidít, *ébreszt, éleszt, indít* szépségének termeti. (53. l.)

Ezeket az igéket, melyeknek így együtt a fokozásban bizonyos stílusélénkítő funkciójuk van, Rimay másutt is előszeretettel használja:

Ha több gyertyát *gerjeszt* s mindenkben *ébreszt* szép fént ő égő lángja, (57. l.)

De azzal *gerjeszt*

Bűnünkből *ébreszt*

S mint kegyes Atya térésre *indít*, (111. l.)

A két szövegben az értelmi és alaki hasonlóságon túlmenően az igehalmozás stílusdetermináló jellegére is fel kell figyelniünk.

Madách bice-bóca verseiben ilyen stílári minőségeknek nyomát sem találjuk, ellenben Rimay, akárcsak mestere, a Magyar Amphion, nagy rutinnal csillogtatja ezeket a nyelvi szépségeket.²⁶

M—R: *Adod is értenem, tőled eljöttem* (31. l.)

Rímaj: Jó szerencsés legyen

Hozzám jöveveled,

.....

Ki lehessek? *adom*

Örömet *értened*. (143. l.)

M—R: Asszonyodnak *kedvit* s *hozzám* hű *szerelmit* (32. l.)

S drágább mind azoknál *hozzád való kedve*. (33. l.)

Rímaj: Mert áldott *szerelme* s *hozzád való kedve*. (52. l.)

M—R: *Csókokkal békéltem* jó hirt író *kezéhez*. (33. l.)

Rímaj: *Csókokkal* s áldásokkal *szent kezéhez békélvén*. (15. l.)

Bátran hát *székedhez*, *frigyszerző kezédhez* im én is most *békéltem* (132.l.)

vö. Balassi: Tértj azért én *lelkem* kegyelmes *Istenedhez*,

Szép könyörgésekkel békéljél *szent kezéhez*. (79. l.)

²⁵ SZAMOTA—ZOLNAY: Magyar Okl. Szótár. 230, 1109—1110. h.

²⁶ M—R: *Építs és újíts* meg elbágyadt *kedvemben*, (23.); *Éljen* de ne úgy, *hogy verjen* s *kinozzon*, (25); *Ront, változtat, szelédgyit* . . . gyakran *szerez, épít*. (29.); *Butul bágyad, eped*, álmod is nem *enged* vehetni két szemének, (31.); *Vidulj* meg, *derülj* fel, ne *hervaszd* orcáját, (34.); igeneves jelzőhalmozás: *Mint ez nőtt, nyílt, nyugodt* szép harmatos bokron. (27.) — Rimay: *Ki zászlód alatt élt, becsült, tisztelt, félt*, (16); *Téged magasztalt, félt, kért*, (20.); *Áldj, vidámits*, el ne *taszits*, *Építs*, *kedved szerint taníts*, (63.); *Mindent kedved szerint rendelsz, igazgatsz, irsz* (68.); *Hittel erősíts, tarts, őrizz, építs; Vesztí, tompítja, tőri és rontja* kopiáját, kardját, (85.); *Nem azért-é? kedved, hogy csusz, fogy, inog, száll*, (141.) stb.

Mivel Madách Gáspár saját szerzeményű verseiben elvétve sem találunk hasonló Balassi-reminiscenciákat, a Rimay szerzősége mellett felhozott érveket erősíthetik a kérdéses verseknek csak Balassival vonható párhuzamai is. Már az eddigiekből is láthattuk, hogy a Rimaynak más verseiből vett analógiák mellett mennyi alaki és stílusbeli rokonvonása van ezeknek a szerelmes verseknek Balassi egyes énekeivel és verssoraival. Ha külső érvek nem támogatnának is bennünket abban a gyanakvásunkban, hogy a szerzőt Rimayban keressük, ezek az átfedések önmagukban is csak mellette bizonyíthatnak, mivel rajta kívül nem ismerünk ebben az időben, de később sem olyan poétát, aki annyira tapadt volna Balassi költői emléihez, mint ő. De nézzük ezeket a még szinkronba hozható sorokat közelebbről:

- M—R: Szerelme elmémben oly forgó mint malom:
Örlésének kinját mert elmémben valom, (25. l.)
- Balassi: Mely csuda győtrelem ez, hogy az szerelem bumra most malommá lett,
Hol mint gabonáját engemet szolgálját szép Coeliával örlet, (126. l.)
- M—R: . . . . .
Lelke, szíve nincsen az maga testiben,
Azok tüle mentek mert szeretőiben, (26. l.)
- Balassi: vö. a 32. sz. énekkel: Kiben annak adja okát, hogy él noha a lélek
a szerelmeséhez elszökött tüle. (71. l.)
- M—R: *Kövesd az aranynak engedő lány voltát,*
Törés nélkül adjad kezednek hajoltát; (28. l.)
- Balassi: *De te ne kövessed ez bokréta dolgát,*
.....
Légy állandó hozzám végig, mint én te hozzád. (45. l.)

(Meg kell jegyeznünk, hogy mind a két vers, melyekből az idézett sorok valók, ún. ajándékvers. Nem lehet kétséges, hogy Balassi bokréta verse közvetlenül munkált közre a Rimay ének megszületésében.)

- M—R: Oly nehéz *nem látnom* előttem járnia,
.....
De viszont vigadok ha magát mutatja (28. l.)
- Balassi: Siralmas nagy bánat különben nem bánthat, csak *mikor őt nem látom,*
.....
Viszont mikor látom, vagy szavát hallhatom, nincsen semmi bánatom.
(77. l.)
De viszont megújít, sok humban vidámit, ha szerelmesen fogad (92. l.)
Bár magát ne lássam, de csak szavát halljam, szívem ő hozzá készül (89. l.)
- M—R: Lenni nála nélkül szívem nem kívánna,
*Nézni is reája két szemem nem unna,*²⁷
- Álomra nem hunna,
Ha hunnék is, elmém vele álmodozna. (28. l.)
- Balassi: *Elöttem szüntelen képe, jó termete,*
Ha szinte aluszom is álmodom vele, (53. l.)

²⁷ Vö. Rimay: Én édes Ilonám, fizedik bölcs Muzsám, kinek szavát nem *unnám* (56.)

- M—R: *Szerelmesétől vált, valóban nagy kint lát, nincs vége keservének* (31. l.)
- Balassi: *Szerelmesétől vált, nem csuda az halált hogyha fejére kéri,*
 .....
De az szörnnyü vállalás végtelen kinvallás szívét örökké sérti. (127 l.)
- M—R: *Veszed nem kis hasznát, ha vele két karját nyakam kernyül rakatod.*
 (32. l.)
- Balassi: *Az hónál fejbéd kezéd, kit Istentül kérek,*
Hogy rövidnap szoroson ölelven rám keröljenek. (42. l.)
- M—R: *Mert hogy őt szerettem*
S' miatta epedtem,
Láthatja szemeimből (32. l.)
- Balassi: *Mert hogy így szeretem, s jutalmát nem érzem oka talán nem is ő* (103. l.)
Hogy nem csalárd szívvel személyét szeretem
Talám megszán engem, (50. l.)
Azért mert csak őtet, senki nem egyebet vallok én asszonyomnak (81. l.)
- M—R: *Add látnom derülten kívántam személyét* (34. l.)
- Balassi: *Emlékezzél rólam, fényes fejér rózsám, add már látni magadot* (105. l.)

Még folytathatnák a tágabb értelemben vett gondolati és képi reflexiók felsorolását, de felesleges. Azt hisszük, a citált példák is meggyőzően tanúsítják, hogy a vitatott szerelmes versek szerzője jól ismerte Balassi énekeit, annyira jól, hogy költői gyakorlatában akarva sem tudott szuggesztív hatásuk alól szabadulni.

Az alaki, gondolati és képi analógiák tanuvallomásain túlmenően Rimay szerzőségét más oldalról is bizonyíthatjuk. Ha pl. egy költő nyelvében gyakran fordul elő egy nem közhasználatú szó vagy kifejezés (pl. zablás fék), de akár egy általánosan ismert szó vagy szócsalád is, azt ránézve nyelvtanilag jellemzőnek kell tartanunk. És ha ugyanezeket a szavakat, kifejezéseket egy kétes hitelfű szövegben is felleljük, gyanakvásunk az illetővel szemben mindenesetre indokolt. A vizsgált versanyagban több olyan szó van, amelyek részint egyedi, részint túlságosan is gyakori előfordulásukkal, vagy éppen sajátos hangulati, stílusfestő jellegükkel hívják magukra a figyelmet. Most ezeket fogjuk egyenként megvizsgálni és a Rimay szerzősége mellett eddig felvonultatott érveket ezeknek az összevetéseknek a tanulságaival is alátámasztani.

Az első ilyen Rimayra mutató szó, a már fentebb idézett sorban olvasható *tágul* ige. A vitatott szerelmes versekben csak itt (24. l.), ezen egyszeri előfordulásban szerepel, Madách is csak egyszer használja (*Tágulása* nincsen az sok lopásnak. (128. l.), s úgyszintén Balassinál is csak egyszer jön elő: Emberek dologtul, állatok munkátul meg akkoron *tágulnak*. (92. l.) Ezzel szemben Rimay úgy látszik különösen kedvelte ezt az igét, mert műveltető alakját (tágít) és deverbális nomenjét (tágulás) is többször használja:

- Benne meggazdagul, butul szívem *tágul*. (55. l.)
 Büntül szabadulást, bánattul *tágulást*, jó orvostul te nem kérsz (99. l.)
 Bűnőmtől *tágulván*, a buntól szabadulván könnyű szerrel járhatok
 (111. l.)
- Terjed nyereségem, *tágul* ellenségem. (69. l.)
 Ha ezt *tágítom*, kedvedet vadítom (66. l.)
 Két felé *tágítva* viseli kebelét (136. l.)

A „Szerelemtől csak kár hogy tiltunk szép személt” kezdetű szerelmes versnek a „zablás fék” mellett másik nagyon Rimay ízű rímzava a „kenyeret”:

De az ki fogával rághat még *kenyeret*,
Személtől kapott jobb kedvet el nem vet. (26. 1.)

Ez a szó is, mint az előbbi, mind Balassi, mind Madách Gáspár verseiben csak egyszer fordul elő, de sehol sem rímben és nem is szóképi funkcióban:

Balassi: Eledelemet is kérdé, ha *kenyér-é?* (95. 1.)
Madách: Hogy keserű bánattal *kenyeret* ne egyél. (223. 1.)

A mi szempontunkból ennek a szónak azért van különös jelentősége, mert a korabeli költői nyelvben sehol másutt, csak Rimaynál merül fel *többször*, részben mint sajátos rímzó, részben megszemélyesítés vagy metafora alakjában:

Élő *kenyerünknek* csak magát hihetjük (65. 1.)
Táplálj untalan
Lelki *kenyereddel*, (85. 1.)
Kő s vessző helyett
Ád zsiros *kenyeret*. (103. 1.)
Honn él száraz *kenyerével*
Nem nyalka nyalánk levével. (123. 1.)
Kímiletlen adja gyermekének tejét,
Fogylok szárandokok eszik ő *kenyerét*. (136. 1.)
Lelki gazdagsággal
Jobb *kenyeret* egyél. (127. 1.)
Kenyeremnek tartom az bosszuságot. (145. 1.)

Rimay szerzősége mellett még ezeknél is nyomósabb egy másik szónak, a *jel* főnévnek a tanúvallomása. Ezt a költői nyelvben aránylag ritkán használt szót sem Madáchnál sem Balassinál nem találjuk meg, ezzel szemben a tárgyalt szövegben kétszer, Rimaynál pedig hatszor fordul elő:

M–R: Érező gyötrelmim adhatnak nektek *jelt* (25. 1.)
Jó akaratjárul bizonyos *jelt* vettél (13. 1.)
Rimay: Tartsa *jelül* magán (16. 1.)
Ez az *jete* hogy száni (18. 1.)
Jelt arról éltében gyakran is mutatott (27. 1.)
Sok *jelekből* rajtam szemekkel is lássák (63. 1.)
Ez feltetzett *jelünk*, hogy Isten vezérünk (68. 1.)
Nálad, hogy szeretlek, legyen ez vers *jelem* (84. 1.)

A szerelmes verseknek ezen ritka, eseti előfordulásban olvasható jellemző szavai mellett túlságosan is gyakori használatával tűnik ki a *kedv* szó, illetve szócsaládja: *kedves*, *kedvell*, *kedvez*. A vizsgált versanyag 244 sorában összesen 27-szer fordul elő, 24-szer főnévi, kétszer melléknévi és egyszer igei alakban: Építs és ujíts meg elbágyadt *kedvemben* (23. 1.); Vig *kedvedet* pengi kezivel az kapja, Boldogsága részit csendes *kedvvel* éli (24. 1.); És szolgálatommal *kedvit* nevelhessem (25. 1.); Sőt *kedvezni* nekik tisztí szerint is vélt, *Kedvének* vénekenben nem találattik vég, Személtől kapott jobb *kedvet* el nem vet, Kételen úgy élni kell annak *kedviben* (26. 1.); Sőt *kedvedet* hozzám mind addiglan neveld, Azt akkor nyered meg, ha *kedvedben* fogadsz, Szerelmünknek köztünk *kedves* legyen szaga' (27. 1.); Így vagon én *kedvem* te hozzád, Csak az

te jó *kedved* ád néha szint neki, Ne vond meg hát tőlem te is (vig) *kedvedet* (28. l.); Vidám *kedvvel* lássátok, Kít nekem ajánl *kedved* (30. l.); Kít elhagy *kedves* társ, Nincs ép *kedve* mégis (31. l.); Tőled *kedvem* veszem, Asszonyodnak *kedvit* (32. l.); Mert én is jó *kedvvel* megyek szép személyéhez, Hogy én minden módon szabom magam *kedvihez*, S drágább mindazoknál *hozzád való kedve*, És szolgálj örömmel mindenben *kedvinek* (33. l.); Szomorított *kedvem*, Ne zárd be utamat s neki ne szegd *kedvét*, Láthatod egymáshoz megindult *kedvűnket* (34. l.) Ugyanakkor Madách Gáspárnak mintegy 1816 verssorában²⁸ ez a szócsalád mindössze tizenötször szerepel, ezen belül a *kedv* főnév pedig csak ötször: *kedves* jó barátját (113. l.), *kedves* atyafiát (113. l.), megíván jó *kedvvel* (114. l.), volt *kedve* ferdőhöz (130. l.), istennel nem *kedves* (133. l.), az asszony állat azt nem *kedveli* (209. l.); *kedves* jó vendégit (210. l.), asszonyállat magát *kedvessé* teszi (124. l.); azon asszonyállat nem mutatja *kedvét* (217. l.), *kedves* barátod ne szűnjél ösztökölni (237. l.), jó *kedvvel* igiretedet meg is adjad (238. l.), vedd *kedvesen* tőle becsülvén azokat, dicsérvén mutass *kedves* akaratomat (240. l.), nagy *kedvesen* élj keresményeddel (242. l.), legyen hát jó *kedvem* (ITK. 1901. 151. l.). A szónak a szövegkörnyezetébe való illeszkedése, a mondattani vonzatok, valamint a jelzős és határozós összetételek jellege a nem stilszta szemében is világossá teszik, hogy itt két különböző szerzőtől származó szöveggel van dolgunk. Ezzel szemben ha Rimay énekeiben vizsgáljuk ugyanennek a szócsaládnak az előfordulásait, meglepő eredményt kapunk. Csak a kritikai kiadás tíz szerelmes versének szóanyagát véve figyelembe,²⁹ ezt tapasztaljuk, hogy ennek a verscsoportnak 239 sorában a kérdéses szócsalád 20 esetben fordul elő; 16-szor főnévi, háromszor melléknévi és egyszer múltidejű melléknévi igenes alakban: Hogy szintén el ne fogyj, de neki *kedvet* hordj, Mert áldott szerelme s *hozzád való kedve* (51. l.); Titkos tekinteti rám *kedvvel* mosolyog, S ki mint képében szép, *kedvem* is vele ép lenne jelenlétével (52. l.); Hogy nincs *azért kedvem*, az hol ő nincs jelen, Kihez szívem gyujtván *kedvem* neki vete, Orcája szép teljes, *kedvére* mindent int (53. l.); Ki *kedviben* éltem áll, Ennek jó *kedvét* kell várnom s lesnem (54. l.); *Kedvem* meg nem veti, nála is keresem *kedves* lakóhelyemet (55. l.); Engedek azért én ez kegyes *kedvének*, Boldogits *kedveddel*, éltesz szerelmeddel, éltem *kedvedben* lehet, gyámolj jó *kedveddel* éltesz szerelmeddel, viselj fottig *kedvedben* (56. l.); minden az a *kedves*, rózsza miért *kedves*, neki *kedvére* szolgál, minden *kedvelt* javát (57. l.). A mondattani struktúra, a szavak stilisztikai funkciója annyira a M—R kódexbeli szerelmes versekéhez hasonló rendezettséget mutat, hogy a két szöveg azonos szerzőjűségét ennek alapján sem lehet kétségbe vonni. Statisztikailag kivetítve a vizsgált szócsalád verssorokhoz viszonyított előfordulási százalékaránya a három szövegben a következőképpen alakul: M—R: 11%, Rimay 8,36%, Madách: 0,82%. Annak bizonyítására, hogy a korabeli poezisben mennyire csak Rimay nyelvi és stílusbeli karakterisztikumára jellemző ennek a szócsaládnak s ezen belül is különösen a *kedv* főnévnek ilyen gyakori használata, hadd említsük meg, hogy Balassinál ugyanennek a szócsaládnak a verssorok viszonylatában mért előfordulási aránya 2,34%-ot tesz ki: 2905 sorban 47 főnévi, 12 melléknévi és 9 igei alakváltozat. Feltűnő, hogy ez az arány éppen abban a verscsoportban (Anna-versek) a legkisebb [260 sorban 3 főnévi és 2 igei alak: mint *kedvét* keresni, (59. l.), nemdenem *kedvedért* hagyék el egyebet? (60. l.) mutasson vig *kedvet* (63. l.), egyebet *kedvellek* (59. l.), tudod *kedveltetek* (60. l.)], amely a legtöbb hangulati és formai rókonvonást mutatja a M—R kódexek szerelmes verseivel. Még meggyőzőbbé válik állításunk, ha a vizsgált szócsaládnak Rimay egész verses oeuvre-jében található szóanyagát mérjük össze Balassiéval: 98 főnévi, 20 melléknévi, 7 igei és 5 igenévi alak. A számok, mint látható, majdnem százszázalékos eltolódást mutatnak Rimay javára, jóllehet a mester költői életműve mind a versek számát, mint a szövegterjedelmet tekintve nagyobb a tanítványénál.

²⁸ ItK 1901. 132—152.; Rimay János munkái. Bp. 1904. 35—36, 88—89, 109—114, 127—130, 133—135, 139—140, 209—245, 326—369.

²⁹ R. J. Össz. Művei. Bp. 1955. 51—58.

Rimay költői stílusának legjellemzőbb vonása a szemléletesség, a tömörség és a rím-lehetőségeknek már-már a modorosságig erőltetett játékos túlhajtása. A szép stílusnak, de tágabb értelemben a manierista költői stílusnak is, ezeket a követelményeit Rimay egyrészt a képes kifejezések (szóképek) gyakori alkalmazása mellett naturalisztikusan érzékletes képi hatású igéivel, másrészt a különböző igeneves szóalakok halmozásával, valamint az alliteráció és a belső rímek változatos alkalmazásával éri el. Ha a szóbanforgó szerelmes verseket stilisztikailag vizsgáljuk, ugyanezeket a stílussajátosságokat figyelhetjük meg ezekben is, mint Rimay hiteles költői műveiben. Elég, ha egyetlen sort helyezünk csak a stilisztika mikorszópja alá, mert ebben az egy sorban is, mint cseppben a tenger, a vizsgált énekanyagnak annyi minőségi jellemzője tükröződik, hogy ezekből a szimptomákból az énekanyag egészére is pontos diagnózist adhatunk. Ezt a sort már fentebb idéztük, de még egyszer leírjuk:

M—R: S *nyeltem mérge után mézit is nyelhessem.* (25. l.)

Ez a sor már önmagában is elegendő lenne annak a különben több oldalról bizonyított állításunknak a kimondásához, hogy Madách Gáspárnak ezekhez a versekhez a másolás műveletén kívül az égadta világon semmi köze nem lehet. Nem lehet először is azért, mert Madách nyelvére a *nyel* igeszó használata nem jellemző; terjedelmes verses oeuvre-jében mindössze kétszer fordul csak elő, akárcsak Balassinál is, akitől a vonatkozó két sort fentebb idéztük:

Madách: Rajta tött bosszúkat békességgel *nyeli* (109. l.)
                           Izonyu habzással sok vizet is *nyelni* (225. l.)

Ezzel szemben Rimay különösen kedveli az ilyen érzékletes képi hatású igéket (*nyel*, *nyal*, *szop*, *okád* stb.), amelyeket névszói értelemben is sűrűn használ:

Rimay: *Nyeli* kinja mérgét (35. l.)
                           Ki kevés öröm közt *nyelt* sok keserves kint (45. l.)
                           Sok *nyeltem* bum miatt nem lesz immár gondom. (56. l.)
                           Okádtá moslékát se *nyalja* se *nyelje*. (57. l.)
                           Ne *nyeld* s *nyald* hát bátor kóstoló izit is (58. l.)
                           Nyirik szegént, fosztják: csak *nyeli* fájaldmát (64. l.)
                           Sőt ugyan jutalmát, mint *nyelje* fő sóldját, (77. l.)
                           Kit hittel *nyeljenek*, (79. l.)
                           Haragját *nyeljünk* el (81. l.)
                           Jó tölgyből jó tejet *szopik*, (123. l.)
                           Szolgálj istenedet s nem *nyel* el mély örvény (125. l.)
                           Mit *tegyek nyelnem* kell (145. l.)

Másodszor: nem lehetnek e versek Madáchéi azért sem, mert az ő verseiben a múlt idejű melléknévi igenévnek az idézett sorban olvasható első személyű ragozott alakváltozata sehol sem fordul elő, harmadik személyű ragozott alakja is — a *volta*, *voltától*, *voltával* stb. eseteitől eltekintve — csak egyszer: Távoztasd az *mondta* mondó híreket. (238. l.). Az ilyen nyelvi szépségekre az ő füle kevésbé érzékeny, költői hangja pedig egyenesen képzetlen, hogy azt ne mondjuk, fals. Az infinitívuszos -ni sorvégeken kívül ilyen igeneves alakokat találhatunk még verseiben stílusára nem meghatározóan jellemző esetleges előfordulásban: *itéli*nie, *jönnie*. *innia*, *szívnia*, *állnia* (rímbe); *eltévelyedned*, *csökkenned* ; *csácsogó*, *lángozó*; *nyert* prédájokat, *jeslett* erkölcs, *búsult* állapot, *remélendő*, *dicsérvén*, *költvén* stb. Ezzel szemben a vizsgált énekanyagban akárcsak Rimaynál vagy Balassinál is a ragozott igeneves alakok kiütközően gyakoriak: M—R— Tőled is kell *kérnem* enyhítést teremnek (23. l.), És *kiesnem* abbul életemben nem

hagysz: (27. l.), Ez küldtem rózsáért nem kívánok nagyot (27. l.), Törés nélkül adjad kezednek hajoltát (28. l.), Életednek hozzám te is nyujts lágy *fojtát*. (28. l.) Oly nehéz nem *látnom* előttem járnia (28. l.), Adod is *érenem* tőled *eljöttelem*, (31. l.) Venusnak tűzivel nem hagysz *melegednem* (34. l.), Add *látnom* derülten *kivántam* személyét (34. l.) Szerelmedben ne hagyj *üresültnek* lennem. (35. l.).

Ezeken kívül a szerelmes versekben még ilyen ragozatlan igeneves alakok találhatók: S lássad nem vagyok-e *sebhült* szerelemmben, *elvadult* lelkem, *elbágyadt* kedvemben (23. l.); *látó* bizonyosságul, *megkettett* rabja, *dühedt* szerelemnek (24. l.); *érező* gyötrelmem, *dühedt* természetit, oly *forgó* mint malom, *kötözött* voltomból (25. l.); személtől *kapott* jobb kedvet el nem vet (26. l.); *tudván*, hogy te lehetsz kinomban enyhítöm, mint ez *nőt*, *nyílt*, *nyugodt* szép harmatos bokron (27. l.); *áldott* lesz az óra, erdők közt *bujdosva*, *járván* ide s tova, *terjedvén* messzire (29. l.); az nála *megszokott* fenyve vad állatok, értetek *megepeth* bus szerelmes szívet, és minden *irt* betűt (30. l.); nem *látván* szerelmemet (31. l.); szívemben *zárt* képedet, te veled *beszélvén* és neked *örülvén*, legyen jókkal *áldott* (32. l.); jó *hírt* *író* kezéhez, *ohajtván* vártál, legyen *eltemetve*, készen vagyon *vetve* (33. l.); *jelentvén*, hogy ő is, *beborult* fölhözet, bánat *hozó* egem, *szomorított* kedvem, *várt* boldogulását, *megindult* kedvünket, *virágzó* kertünket (34. l.), *kímélve* bánj velem, *örvendő* szerelmem (35. l.). A nyelvi abbreviatúráknak ez a változatos és halmozott alkalmazása a költői nyelvnek olyan hajlékonyságát és kifejezőgazdagságát mutatja, amit csak egy rutinos nyelvűművész, egy reneszánsz Kosztolányi tudott már akkortájt is produkálni, s amilyenekkel — kivéve talán a határozói igeneveket — a Szentci Molnár Albert által találóan „parasztvers”-eknek bélyegzett XVI. századi protestáns költészetben nem, vagy csak nagyon elvétve találkozunk. Különböznél nyelvemlékeinkben, a HB.-től kezdődően elég gyakori a különböző igeneves szerkezetek előfordulása, a főnévi igenév ragozott alakjait is beleértve. A múlt idejű melléknévi igenév ragozott formái viszont már sokkal ritkábban tűnnek fel, sőt a „kódexirodalom kora után a személyragos igenevek használata kezd visszaszorulni.”³⁰ Annál feltűnőbb, hogy a Balassival kezdődő lírai megújulás ismét felszínre dobja ezt a jelenséget. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a magyar reneszánszpoézis egyik legnagyobb stilisztikai vívmánya éppen a különböző igeneves szóalakok és szerkezetek merész, változatos alkalmazása volt. Korábbi, jelzőszegény költői nyelvünkben és terjedősen zaklatott verselésünkbe a nyelv eme gazdag formai lehetőségeinek tudatos felismerése érezhető minőségi változást hozott. Az igeneves szerkezetek legfontosabb funkciójuk, a tömörítés mellett képszerűséget, szemléletességet és bizonyos mozgalmasságot hoznak a költői stílusba, amit pl. a melléknévi igenévből képzett jelzős szerkezetek főleg az által érnek el, hogy a tulajdonságot cselekvéssel jelölik.³¹ Rimay, aki ha költőnek nem is, de nyelvűművészek határozottan ötletesebb és merészebb volt, mint mestere, valósággal tobzódik az igeneves jelzők és határozók gyártásában. Érdekes figyelni igeneves szóalkotásainak és jelzős szerkezeteinek a vitatott szerelmes versekéhez hasonló eseteire: Sok *nyeltem bum* miatt nem lesz immár gondom, Vigan *álva*, *járva* énekeket mondom. (56. l.), *reméltetem szép rész* (114. l.), *ily megékesültet* (52. l.), *hóltom hozó sebemmel* (16. l.), mindez főbb *életemben* (20. l.), *bűnösnek megtértét* (24. l.) titkos bennünk *vólta* (75. l.), *kitől való váltom* (20. l.), *halld kegyesen kértemet* (11. l.), *Áldd éltem fojtát* (85. l.), *igy kezdéndek szólnom* (76. l.), *nékem is látnom*, s *add tapasztalnom* (104. l.), *szent isten add látnom* (53. l.), *add szívből bánhatnom* (105. l.), *kivánt örömhöz* (57. l.), *kévánt lelki jómban* (19. l.), *köszönt pohár* mellett (74. l.), *vitézül nyert szépség s karddal lelt nyereség* (uo.), *tudós szólló* nyelvét (46. l.), *csudáló* természetét (52. l.) stb., stb.

Végül és harmadszor Rimaynak kell ezeket a verseket itélnünk azért is, mert pl. az alliterációt, aminek az itt vizsgált verssor valóságos iskolapéldája, Madách Gáspár moralizáló

³⁰ KÁROLY SÁNDOR: Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. Nyelvtud. Ért. 10. sz. Bp. 1956. 70.; u. a.: Az istenadta-féle szerkezetek személyragos tagjának műfaji jellegéről. NyK 1957. 142—143.

³¹ A magyar stilisztika útja. Szerk.: SZATHMÁRI ISTVÁN. Bp. 1961. 454.

paraszti múzsája nem ismeri; egyetlen egyet nem találunk nála. Ez olyan argumentum Madách Gáspár szerzősége ellen, amely akár egymagában is eldönthetné a M—R kódexek szerelmes verseinek hovatarthatóságát. A betűrím lehetőségeivel Balassi is gyakran él énekeiben,³² de egy-két kirívó példától eltekintve (Mint párdúc prédának, kinomnak is kegyetlen örvendez, (67. l.) e téren nem tapasztalunk nála különösebb keresettséget és modorosságot. Nem úgy a vizsgált szerelmes versekben és Rimaynál, ahol a költő valóságos kultuszt űz ebből a játékból. Helyenként már annyira megy, hogy nemcsak a sorokon belül rimelteti az egyes szavakat, hanem sorok között is, amivel sajátos zenei hullámzást ad a strófán belül a szavaknak

M—R: De viszont vigadok, ha magát mutatja.
 .....
 Lenni nála nélkül szívem nem kívánna,
 nézni is reája két szemem nem unna,
 Álomra nem hunna,
 Ha hunnék is elmém vele álmodozna. (28. l.)³³

Rimay: szíve szerint hiszem, hogy ő is hi engem titkos szava hangjával,
 Tudván, hogy még élek, éjjel-nappal égek szerelminek lángjával,
 Szent Isten, adj látnom, orvosoljon bátron szája édes csókjával. (53. l.)

Ezek a fugaszerűen ölelkező játékos zenei sorok könnyed dalszerűséget kölcsönöznek ezeknek a verseknek, amit különben az egyes énekek struktúrája is szándékol. Mint már fentebb is utaltunk rá, a M—R kódexek szerelmes versei (különösen a Radvánszkynál a 11 és 16—25 szám alatt közölt énekek) építettségük tekintetében elűnek Rimaynak a Balassa-kódexből ismert erősen retorikus ízű szerelmes verseitől, kivéve a „Ne csudáld szívemet” kezdetű, mindössze 18 soros kis éneket, no meg az „Örülhetne szívem” kezdetűt, amelyekhez viszont igen erős hasonlóságot mutatnak. E 11 szerelmes vers közül 9-nek a strófaszáma 3—5 között mozog, s csak a két töredékben fennmaradt ének (11, 24. sz.) lehetett ezeknél nagyobb, mert az egyiknek 9, a másiknak 8 strófája maradt fenn a kéziratban. A szerkesztés és a hangvétel közvetlensége arra mutat, hogy ezek a versek afféle szerelmes leveleknek, üdvözleteknek készültek; ebből a funkciójukból magyarázható tömörségük, meghitt, bensőséges líraiságuk. A magyar manierista szerelmi lírának keresve se lehetne szebb példáit találni, mint Rimaynak ezek a versei. Könnyedség, játékoság, dalszerűség s főleg a fölényes biztonsággal csillogtatott nyelvi, formai virtuozitás olyan sajátjai ezeknek a reneszánsz rokokójában fogant verseknek, amire rajta kívül más aligha volt képes ebben a korban.

Rimay szerzőségét bizonyító érvelésünknek nem mondanak ellent a versforma és a rím-technika vizsgálatából levonható tanulságok sem. A szóbanforgó 15 szerelmes vers közül 9 (a 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18. és a 24. számú) négy soros két ütemű 6/6 osztású 12-esben, 2 (a 19. és a 25. számú) a Balassitól ismert ún. Palkó versben (6/6, 6/6, 6,6/6), 4 pedig (a 20., 21., 22. és a 23. számú) Balassi-strófában van írva. Jóllehet ezek a strófatípusok Madáchnál is megtalálhatók, feltűnően nagy számban a négy soros 12-es, mindazonáltal a Palkó-vers és a Balassi-strófa használata kettejük közül csak Rimayra jellemző. A Radvánszky és Eckhardt által Madáchnak tulajdonított, vagy legalább is a vele gyanúsított művek között a Palkó-verset egyedül „Az hit remélendő dolgoknak állatja” kezdetű ének, a Balassi-strófát pedig

³² KOMLOVSZKI TIBOR: Balassi alliterációról. ItK 1965. 334—336.

³³ A szebben alliteráló sorok közül lássunk még ehhez néhányat: Kezemnek két szárnyad simogatnia hadd, (23.); Ha szép számnak száddal sok szép csókokat adsz, (27.). Asszonyodnak kedvít s hozzám hű szerelmit (32.); Mindeneket benne búséggel felleltél, Jó akaratjáról bizonyos jelt vettél, (33.); Beborult fölhetőz, bánat hozó egem, (34.); Fényes világoddal vidíts meg bennünket (uo.); Te bírsz minden maggal, (35.); Melyet szám izihez terem szép piros meggy, (uo.); Ne zárd be utamot s neki ne szegd kedvét (34.).

^a Wesselényi Ferenc névére szerzett „Hadakot viselő” kezdetű ének képviseli. Az utóbbinak Madách többi verséhez viszonyított feltűnően jó formai kidolgozottsága, kerek szerkesztettsége és lendületes lírai sodrása azt gyaníttatja, hogy ez az ének nem is tőle való. Aki ezt az éneket írta — mégha öreg korában is, mint Radvánszky véli —,³⁴ az fiatalon sem tudhatott annyira rossz verseket írni, mint amilyeneket a bizonyíthatóan tőle származók között szemlélhetünk. Olyan csoda volna ez, mintha mondjuk egy teljesen botfűlű, a dallamra és a ritmusra még 46 éves korában is érzéketlen ember néhány év alatt énekesse vagy szólótáncossá iskolázná magát. Ilyen csodára az irodalomból sem tudunk egyetlen analóg példát sem állítani.

Ha a versforma kizárólagosan nem is bizonyít ugyan Rimay mellett, a sorvégek sajátosan rimays képzése, a rímtechnika viszont figyelmünket egyenesen feléje terelik. Madáchnak közel kétezer soros verses oeuvre-jében csak elvétve találunk tiszta rímben vagy szép asszonáncban csengő rövid egyszótagos sorvégeket. Verselésén döntően a rag és képzőrim uralkodik. A szerelmes versek strófáiban felbukkanó ilyen sorvégek, mint: *hadd, vad, hadd*, (23. l.); *nyelt, helt, jelt* (25. l.); *élt, jélt, vélt*; *ég, jék, vég*; *szere, eret, kenyeret*; *rab, nap, kap* (26. l.); *napja, apja, kapja, rabja* (24. l.); *hagysz, adsz, ága, szaga ragya* (27. l.); *utra, bura* (27. l.); *szaggal, maggal, rabbal*; *egy, hegy, meggy* (35. l.) egyáltalán nem madáchi, hanem nagyon is rimays ízeket sejtetnek. Az ilyen rövid egy-két szótagos szavakból összehozott rímjátéknak a korabeli költészetben ő volt az igazi nagymestere. Verseiben valósággal hemzsegnék a hasonló, már-már a modorosságig cizellált rövid rím��avak, amelyek között a szerelmes versek idézett rímeinek párjait is fellelhetjük: *élt, jélt* (16. l.); *vél, jél, él* (70. l.); *éltem, jéltem* (20. l.); *ég, vég* (60., 126., 129. l.); *ég, jég* (131. l.); *vég, jék* (139. l.); *helyelt, kenyeret* (103. l.); *lapta, kapta, rakta, lakta*, (124. l.); *ragya, járja* (148. l.); *utra, kutra* (142. l.); *jágot, virágot, magot* (148. l.); *hegy, törvényed* (108. l.) Érdemes, hogy a szerelmes versek hivalkodó egy-hegy-meggy-rímbokrának teljesen azonos megfelelőjét nem Rimaynál, hanem Balassinál tudjuk kimutatni: *egy-meggy-hegy* (124. l.). Ezt a rím-inveniót a tanítvány ugyanúgy a mestertől leste el, mint az *ezüst-üst-jüst-üst* rímjátékot, melyet képi anyagával együtt a Julia-ciklus egyik verséből kopirozott át a „Tarts meg Uram engem” kezdetű istenes énekébe:

- Balassi: Fejér ábrázatot mutat a teljes hold, fénlík mint *tiszta ezüst*
Julia is *fejér*, kivel *szép* tej sem ér, sem gyoľcs, kit nem *fogott jüst*,
Édes szóval tudós, mint a Merkurios, kitűl szívem fél mint *üst* (102. l.)
- Rimay: Az Urnak ő szava tűzben megfűtt *ezüst*,
Hétszer tisztított kin rozsdá ki nem *üst*,
Próbálásban pedig meg nem *fogta az jüst*,
Tiszta, szép és fejér, nem illette réz *üst*. (82–83. l.)

Sajátos stilisztikai probléma, hogy Rimay verselésében ennek a láthatóan öncélúságig fokozott rímtobzódásnak egyrészt milyen visszaható szerepe van bizarr, érzékletes képalkotására — amely stílusának annyira csak rá jellemző fanyar, nyers ízeket kölcsönöz —, másrészt a stílus felfokozott festőisége mennyire kényszerítően játszik közre a modoros rímek kialakításában.³⁵ Mindkét jelenségre bőven lehetne példákat idézni verseiből. Mindez a mi számunkra azért érdekes, mert nemcsak a parasztosan verselő Madách Gáspárnál, de a korabeli ún. tudós költészetben sem találunk arra példát, hogy egy költő ilyen fölényes biztonsággal, ennyire játszi könnyedséggel és találatkonysággal bánják a nyelvvel, mint ő. Számára a nyelv olyan, mint a szobrásznak az agyag: úgy gyúrja, hajlítja, alakítja, ahogyan akarja. Merész képeihez

³⁴ IfK 1901. 131.

³⁵ VÁCZY JÁNOS a „rímhajsza”-nak tulajdonítja a stílus modorosságát, mely „egy-egy oda nem illő sor vagy kép által triviálissá, nevetségessé, dagályossá teszi az egész gondolatot.” EPhK 1905. 743.

könnyen talál ötletes rímeket és fordítva, a bizarr rímek meghökkentő kép invenciókat tudnak csiholni agyában. Rimay ezt a mozgalmás képi és zenei kacskaringókban örvénylő játékoságot nem utolsó sorban rövid, egy-két szótagos rímzavaival éri el; ezeknek mind a sormondát képi megformálására, mind a következő sorvég rímzavának kialakítására nézve funkcionális szerepük van a Rimay-versben. Nem annyira az érdekesség kedvéért, hanem inkább érvelésünk melletti bizonyító szerepe miatt hadd jegyezzük meg, hogy míg Rimaynak megközelítő pontossággal számolt 35,120 versszótagára — az is-is, az-az, meg-meg, el-el, le-le s az egyedülálló egyszótagos rímeket nem számítva — 257 sorvégen 58 egyszótagos rimpár és 42 három-négy egyszótagos rimből összeálló rimbokor esik, addig Balassinál 40,830 versszótagban 65 sorvégen csak 10 ilyen rimpárt és 15 rimbokrot találunk. De ha akárkivel vetjük is össze a korabeli verselők közül Rimay verstechnikájának ezt a sajátosságát, a mérleg mindenütt Rimay javára billen. Így pl. a kor egyik legtermékenyebb és legiskolázottabb költőjének, Nyéki Vörös Mátyásnak a mintegy 57 000 versszótagot kitevő oeuve-jében³⁶ 173 sorvégen nem több mint 52 egyszótagos rimpárt és 18 rimbokrot tudunk összeszámolni. Szembeötlő, hogy legterjedelmesebb munkájában, a kereken 1600 soros (= 19 200 szótag) Tintinnabulum-ban csak 4 ilyen rimpár és egy rimbokor van, és terjedelmes verselésén szinte kizárólagosan a hagyományos rag- és képzőrim uralkodik. Ugyanakkor a viszonylag rövid, 855 szótag terjedelmű „Viseld békességgel” kezdetű énekében 17 sorvégen találunk egyszótagos kadenciákat, vagyis egyetlen versben többet, mint mondjuk Pécseli Király Imre egész költői életművében, aholis a kb. 8880 versszótagban mindössze 6 ilyen rimpár fordul elő.³⁷ Ennek a szembeötlő aránytalanságnak az okát elsősorban a strófaszerkezetek különbözőségében kereshetjük. Magától értetődik, hogy a négysoros felező tizenkettes kevésbé kényszeríti a költőt bravúros rímleleményekre, mint a 6–7 szótagosztású 9 soros Balassi-vers; feltéve, hogy a verselő mindig a könnyebb ellenállás irányában halad és nem keresi tudatosan a technikai tudását csillogtató nyelvi arabeszket. Ebben a magatartásban rejlik ugyanis a jelenség okának másik magyarázata, — és a mi számunkra ez a lényeges. Az olyan, igényesebb formai megoldásokra törekvő költő, mint pl. Rimay még az egyszerű strófaszerkezetet is igyekszik különféle stilisztikai minőségekkel megterhelni, szemben a kommersz verselővel, aki legfeljebb a művészi hagyomány ellesett fogásai-val él, ha ugyan él, önálló eredeti leleménnyel azonban nem tudja gazdagítani a formát. A M–R kódexek szerelmes verseinek idézett rövid rímzavai kivétel nélkül a 4 soros 12-es és az ehhez közelálló ún. Palkó-versben jönnek elő, vagyis olyan strófatípusokban, ahol a versforma nem feltétlenül indokolná ezt a játékoságot, és ahol pl. az e tekintetben Rimayhoz legközelebb álló Balassi egyáltalán nem használ egyszótagos rimpárokat, — a rokon strófákban is (3 × 12, 3 × 12 + 13, 4 × 8, 2 × 16, 3 × 12 + 6) mindössze csak hét esetben, — de ugyanakkor gyakran él vele a 9 soros Balassi-versben és az eléggé komplikált (ab, ab, cc, d, eed, d) rímképletű „Kit egy citerás lengyel lányról szerzett” c. énekében. A rímjáték persze csak egyik, bár nem utolsó minőségi tényezője a művészi igényű versnek. A M–R kódex néhány szerelmi éneke a példa rá, hogy ezen kívül még mi minden stíluséktéményt lehet beleköltetni olyan egyszerű strófakeretbe is, mint pl. a Palkó-vers, vagy a négysoros 12-es. Ebből a szempontból különösen figyelemreméltók a Radvánszky-nál a 19. sz. „Oly nehéz nem látnom” és a 25. sz. „Beborult fölhetőz” kezdetű énekek, amelyek művészi megformáltságukkal Rimay ismert szerelmes verseit is túlszárnyalják. A Rimay-verset éppen ezeknek a formai specifikumoknak az alapján egyszerűen nem lehet nemcsak Balassiéval, de más költő alkotásaival sem összetéveszteni. Persze egyes szavaknak és bizonyos sztereotip kifejezéseknek a szövegkörnyezetből kiragadott és a költői életmű egészétől elvonatkoztatott módszertelen párhuzamosítgatása könnyen vakvágányra viheti a kutatót. Ilyen ötletszerű spekulatív eljárással pl. a Vásárhelyi Daloskönyv énekanyagának jó részét be lehetne sorolni akár Balassi, akár Rimay életművébe,

³⁶ RMKT XVII. század, 2. köt. Bp. 1962. 91–244.

³⁷ I. m. 9–35.

mint ahogyan erre korábban történi s kísérlet.³⁸ Jelen esetben azonban nem erről van szó. A M—R kódexeknek itt tárgyalt szerelmes verseit már idestova hetven esztendeje ismeri és mindig is Rimayiéinak tartotta az irodalomtörténet, de — sajátos ironiája a tudománynak — anélkül, hogy ezek származási illetőségét bárkinek is eszébe jutott volna firtatni vagy bizonyítani. Radvánszky Béla, aki a kéziratokat megtalálta és azokat tévesen Rimay autográfiainak nyilvánította, ugyanúgy nem vizsgálta meg e versek szövevényét, mint ahogyan Eckhardt Sándor sem, aki Radvánszkyra a kéziratok származására vonatkozó téves ítéletét felülvizsgálta és korrigálta. Eckhardt csak azt cáfolta meg, amit Radvánszky állított. Mivel kiderült, hogy a kéz nem Rimayé, hanem Madáché, úgy ítélte, hogy a hang is csak az övé lehet, ha külön nyomós ok nincs rá, hogy mégis Rimayénak tekintsük. Az okokat azonban Eckhardt nem irodalomtörténeti módszerekkel kutatta, hanem paleográfiai és történeti vizsgálatokkal próbált a dolog végére járni. Módszere megbosszulta magát; a Rimay életmű kritikai kiadása úgy jelent meg, hogy a költő szerelmes verseinek több mint a fele kimaradt belőle.

Ласло Бота

ЛЮБОВНЫЕ СТИХИ КОДЕКСОВ МАДАЧА—РИМАИ

Рукописи, известные под названием кодексов Мадача—Римаи, которые позднее были объединены в один том, были открыты Белой Радванским в 1901 году, при упорядочении своего архива в Шайоказе. Специалисты долгое время считали, что рукописи содержат автограф стихов видного венгерского поэта позднего Ренессанса Яноша Римаи. В начале 1950-х годов тексты снова исследовались Шандором Экхардтом, который предполагал, что они представляют из себя не автографы Яноша Римаи, а его племянника Гашпара Мадача и, что за исключением некоторых ранее известных или считающихся достоверными произведений Римаи они содержат собственные произведения Гашпара Мадача. В связи с этим, около двух третей текстов кодекса Экхардт не включил в критическое издание произведений Яноша Римаи. Автор статьи подвергал рукописи анализу с новых аспектов и с помощью многостороннего анализа главным образом стиля произведений доказал, что пятнадцать любовных стихотворений, содержащихся в первом томе, принадлежат перу Яноша Римаи, а не Гашпара Мадача.

³⁸ Vásárhelyi Daloskönyv. RMKTár 15. sz. Bp. 1899. Kiadta FERENCZI ZOLTÁN. 7—10. és az egyes énekekhez írt jegyzetek; BAROS GYULA. i. m. 1—14.; Balassa Bálint minden munkái h. é. n. II. kötet. Kiadta DÉZSI LAJOS; IMRE ILMA: Balassa Bálint hatása a XVII. század névtelen költőire, Bp. 1930.

BESSENYEI GYÖRGY ISMERETLEN FOLYÓIRATA

(Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung 1781.)

Néhány évvel ezelőtt a British Museum könyvtára az Országos Széchényi Könyvtárhoz azt a kérdést intézte, hogy mit tudnak Magyarországon a Holzmann—Bohatta-féle Anonymen Lexikon által Bessenyeinek tulajdonított „Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung” című folyóiratról? A Széchényi Könyvtár válaszában közölte, hogy a mű nincsen meg gyűjteményeinkben, de nem ismeri a hazai Bessenyei-szakirodalom sem. Egyszersmind felkérte a British Museum könyvtárát, hogy a folyóiratról küldjön fényképmásolatot. Ez 1963-ban meg is érkezett Londonból és bekerült az Országos Széchényi Könyvtár állományába.¹ Hat nyolcad-rét nagyságú füzetről van szó, amelyek közül az első öt szám 30—32 lapos, a hatodik pedig terjedelmesebb: összesen 83 lapot tartalmaz. Ez utóbbi egyébként is eltér a többitől: míg azok folyóiratszerű címlapokkal és egyforma címmel rendelkeznek („Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung”), addig az utóbbinak önálló címe is van, noha utal az előzményekre is. A hatodik füzet címe így hangzik: „Versuch über das Glück der Welt zwischen A. und B. In Briefen abgefaßt: oder Beweis daß die Künste, und Wissenschaften den Menschen glücklicher machen, als der blosse Stand der Natur. Vom Mann ohne Vorurtheil. Sechster Auftritt”. Valamennyi füzet 1781-ben készült, Sebastian Hartl bécsi nyomdájában. Közelebbi dátum nem található rajtuk, csakúgy, mint ahogy nincsen sehohsem feltüntetve a szerkesztő neve sem.

Hogyan hozható mégis összefüggésbe e német nyelvű folyóirat Bessenyeivel? Az említett Holzmann—Bohatta-féle Anonymen Lexikon 1961-ben megjelent új kiadása alapján. Ez ugyanis azt állítja a „Der Mann ohne Vorurtheil” címszó alatt, hogy e kiadvány szerkesztője Bessenyei György volt.² Hivatkozásai legnagyobb részét csupán a folyóiratcím megemlítésére szorítkoznak, sőt akad köztük téves adat is. De egyik hivatkozásuk mégis nyomravezető volt. Az általuk is említett Realzeitung 1781. 33—34. számában terjedelmes ismertetést találunk e folyóirat első számáról. A 39., szeptember 25-i számban pedig egy kis cikket, amelyet válaszképpen írt az említett recenzióra a megbírált folyóirat szerkesztője, aki valóban nem más, mint Bessenyei György. („Georg v. Bessenyei, Kustos der K. K. Bibliothek.”) Így tehát az első szám esetében teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Bessenyei szerkesztésében megjelent folyóirattal állunk szemben; de a tartalmi vizsgálatból az is kitért, hogy a többi szám is kétségtelenül tőle származik, sőt: nemcsak ő szerkesztette, hanem maga is írta mind a hat számot.

Bessenyei folyóiratának e váratlan előbukkanása nemcsak azért nagyjelentőségű, mert — eddigi ismereteinktől eltérően — azt bizonyítja, hogy felvilágosodásunk nagy előharcosa folyóiratszerkesztő is volt, hanem elsősorban annak tartalma miatt. A folyóirat-forma nem is egészen valódi kifejezője a tartalomnak, amely inkább Bessenyei tipikus műfájának,

¹ A cím első fele megegyezik Sonnenfelsnek a hatvanas években, Bécsben kiadott folyóirata címével (Der Mann ohne Vorurtheil), de kétségkívül semmi egyéb kapcsolat nem volt köztük.

² M. HOLZMANN—H. BOHATTA: Deutsches Anonymen Lexikon. VII. 1961. 287. 1. 6864. tétel.

a röpiratnak a formájába kívánkozna.³ Mind a hat szám ugyanis filozófiai és politikai elmékedéseket tartalmaz. Változatosságot csak annyiban találunk bennük, hogy ezek hol platoni dialógusok, hol glosszák, aforizmák, rövid elbeszélések, hol pedig hosszabb lélegzetű elmékedések formájában jelentkeznek. Mindegyik számot „Előszó” („Vorrede”) vezeti be, amely után többnyire cím nélküli, néha csillagokkal szétválasztott írások következnek. A folyóirat-forma imitációját bizonyítja egy-két alkalommal az ilyen fajta cím, mint pl.: „Nachricht”, „Nachricht an das gelehrte Publikum”, „Nota”, „Errata”. E címek alatt ugyanis — miként ez már a Realzeitung kritikusanak is feltűnt — többnyire nem a címnek megfelelő szöveg következett. E forma Bessenyei számára valószínűleg csak a tartalom cenzúra előtti leplezésére szolgálhatott. II. József cenzúrendelete ugyanis éppen 1781. júniusában jelent meg (Bessenyei folyóirata, a recenziók dátumából ítélve, kb. az év derekán indulhatott), és az a periodikák cenzúrázása szempontjából sok könnyítést tartalmazott, ha nem is volt olyan liberális, mint ahogy azt a történetírás sokáig állította.⁴

Mert Bessenyeinek *A törvénynek útja* c. műve elgáncsolása után, ez újabb munkájával kapcsolatban, még II. József alatt is, joggal volt mitől tartania. Ebben ugyanis politikai és filozófiai nézeteinek a hivatalos osztrák államelmélettől való további elszakadását és az angol-francia polgári állameszmék elmélyülését figyelhetjük meg.⁵ Ezek az írások Bessenyeit a politikai elmélet szempontjából fejlődésének legmagasabb csúcán mutatják. Jelentőségét még csak fokozza az a tény, hogy ezúttal Bessenyei olyan munkájáról van szó, amely — ellentétben legtöbb hasonló műfajú írásával — már korábban is megjelent. Így hatására nézve is legjelentősebb művei közé kell sorolnunk. De e mű hatással lehetett magának az írónak későbbi sorsára, pályájára is. Bár még csak kevés ismerettel rendelkezünk a folyóirat hivatalos fogadtatását és visszhangját illetően, de tartalmából is joggal feltételezhetjük, hogy szerepe lehetett Bessenyei Bécsből való távozásában és írói visszavonulásában, amely egy évvel később, 1782-ben következett be. Egészében véve, a magyar felvilágosodás vezéregyéniségének ez a munkája is teljesen igazolja újabb irodalomtörténetírásunk Bessenyei iránt megnyilvánult érdeklődését.⁶

2.

Bessenyei abban a válaszban, amelyet a Realzeitung bírálataira írt, többek között azt az egyébként őt csaknem egész életművében végigkísérő, szkeptikus véleményét hangoztatta, hogy a filozófiai, erkölcsi, politikai, teológiai és gazdasági rendszerek körül tapasztalható tévedések és véleményeltérések bizonyítják: értelmünkkel csak bizonyos fokig tudjuk felismerni az igazságot. Az ízlesek különbözők, és minden dolognak két vagy még több oldala is

³ Egy újabb osztrák sajtótörténet, bár foglalkozik vele, azt állítja róla, hogy csak tágabb értelemben nevezhetjük periodikának. STRASSER, KURT: Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit. Wien, 1962. 74.

⁴ Vö.: GNAU, HERMANN: Die Zensur unter Joseph II. Strassburg u. Leipzig, 1911. 55—70., SASHEGYI OSZKÁR: II. József sajtópolitikája. Századok 1958. 88—118., és STRASSER, KURT: Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit. Wien, 1962. 10—29. — Pozsonyi, később publikálható levéltári kutatásainak eredménye is azt bizonyítja, hogy II. József alatt a hírlap-cenzúra sem volt olyan enyhe, mint ahogyan emlegetni szokták.

⁵ BRUCKNER JÁNOS mutatott rá arra a fejlődésre, amelyet Bessenyei „A törvénynek útja” c. művéig megtett az államelmélet terén. (ItK 1954. 21—42.)

⁶ A felszabadulás után számos jelentős monográfia és tanulmány jelent meg Bessenyeiről: VAJTHÓ LÁSZLÓ: Bessenyei. Bp. 1947., GÁLOS REZSŐ: Bessenyei György életrajza. Bp. 1951., SZAUDER JÓZSEF: Bessenyei. Bp. 1953., WALDAPPEL JÓZSEF: Bessenyei György. — A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1954. 111—177., NÉMEDI LAJOS Bessenyei-tanulmányai. Az Egri Ped. Főisk. évk. 1956—1961, MÁTRAI LÁSZLÓ: Bessenyei és Csokonai materializmusa. — Gondolat és szabadság. Bp. 1961. 255—279.

van; a nézetek ellentmondanak egymásnak és harcolnak egymás ellen. Bizonyos mértékig az egyes folyóiratszámok tartalmi összeállítására is ezt kívánta tükrözni.

Az első számban az uralkodóval és általában a kormánnyal kapcsolatos kérdéseket találunk. Ezek különösen a Bessenyeit már régen foglalkoztató problémákra: az uralkodót befolyásoló környezet szerepére és az udvari hízelgés különböző fajtáira térnek ki részletesen. A második számban már az általános kérdések mellett, konkrétan II. József rendelkezéseivel foglalkozik a szerző. Hangoztatja, hogy ő nem hízelgésből, hanem meggyőződésből támogatja a császár egyházügyi rendeleteit. A következő füzetben viszont egy dialógusba rejtett, de igen éles támadást intéz a jozefinista abszolutizmusnak a népeket akaratuk ellenére boldogítani kívánó programja ellen. Rousseau-t, Helvetiust a kor legnagyobb gondolkodói közt emlegeti, Lockecal, Montesquieu-vel bizonygatja, hogy az uralkodónak élő törvénynek kell lennie. A negyedik számban megjelenik a forradalom víziója, amelyet többek között a vallásnak és a tudománynak kell megakadályoznia. Ugyanebben a füzetben azonban sötét színekkel festi a vallások és a világi tudományok ellentmondásokkal teli történetét. Az ötödik számban három személyt: egy bölcsőt, egy uralkodót és Juppiter főpapját (akivel majd még a Tariménesben is találkozunk) szerepelteti Bessenyei egy-egy kis elbeszélés keretében. A tanulság: az uralkodó és a bölcs boldogtalan, a világ fölött a főpap uralkodik... És végül az utolsó füzet ismét párbeszéd formájában, teljes egészében a „század kérdésével” foglalkozik, azzal, hogy a művészetek és a tudományok boldogabbá tették-e az embereket, mint amilyenek a természetes állapotban voltak. A dialógusforma ezúttal is jó alkalmat ad arra, hogy rámutasson az értelem, a kultúra és a civilizáció, valamint a törvények áldásaira, de ugyanakkor felhívja a figyelmet a mindezzel járó társadalmi ellentétekre is. Az utolsó szám végén található, összegező filozófiai fejtegetés mégsem pesszimista, noha ezúttal sem mentes a szkepszistól: hit jellemzi a tudományokban és a haladásban, az egyéni érdek és a közjó összeegyeztethetőségében.

E rövid, nagyon vázlatos áttekintésből is kitűnt, hogy Bessenyei e füzetekben kora legjelentősebb politikai és filozófiai kérdéseivel foglalkozott. Gondolatai meglehetősen laza szerkezettel kapcsolódnak egymáshoz, de az író maga válaszol azoknak, akik rendszeres gondolkodást kérnek számon tőle. „Meine Gedanken sind in diesen Werken zerstreuet, ohne System, ohne Ordnung, wie du siehest, sie bleiben bei jedem Gegenstand unvollendet. Meine Absichten sind nicht zu unterrichten, ich will dem Leser nur durch halbentdeckte Gegenstände Ursache geben zu denken.”⁷ Nem filozófiai rendszeralkotás, hanem csak eszméltetés volt a célja. Egy megjegyzéséből azonban azt gyaníthatjuk, hogy az öncenzúrának is volt szerepe abban, hogy gondolatait csak félig fedte fel. A Realzeitunghoz írt cikkében ugyanis arról írt, hogy gondolatai egy része a fejében maradt vissza.⁸

De Bessenyei feltárt és papírra vetett gondolatai is méltán tarthatnak számot érdeklődésünkre. Ha ismeretelméleti szempontból sok is a szkeptikus vonás bennük, politikai és társadalom-etikai tanításait illetően, meglepő határozottságról tesznek bizonyosságot.

Az a kétkedés, amellyel Bessenyei legtöbb munkájában találkozunk, e munkájában is megtalálható. Ismeretes, hogy a locke-i szenzualizmus, amely Bessenyeire is hatott, mind az érzéki és a racionális megismerés helyes viszonyának megoldása, mind pedig a világ megismerhetősége szempontjából, a dialektikus módszer hiánya miatt még a kor jelentős materialista gondolkodóinál is ingadozásra adott alkalmat idealizmus és materializmus között. Azok az ismert különbségek pedig, amelyek a francia és a magyar társadalmi viszonyok között fennálltak, teljesen érthetővé teszik, hogy Bessenyeinél a szenzualizmus még inkább az agnoszticizmus és szubjektívizmus irányába terelődött, mint a francia mechanikus és metafizikus materialista gondolkodóknál.

⁷ Der Mann ohne Vorurtheil (MoV) 1781. 4. Auftritt 16–17.

⁸ Realzeitung 1781. Nro. 39. 617.

Ezúttal is, miként később a „Természet világá”-ban, kérdések egész sorát teszi fel Bessenyei, amelyekre nem tud választ adni. Az örökké tartó viták, nézeteltérések és izlés-különbségek tudomásulvétele mellett e megválaszolatlan kérdésekből azt a végső tanulságot vonja le, hogy az ember a maga számára is örök talány. Ne is kíséreljünk a természet forrásaiba beletekinteni, hanem elégedjünk meg a felszínnel: „Schränken wir uns ein, arme Geschöpfe! Denn bis zu der Quelle dürfen wir nicht gehen um da hineinzusehen, oder die Natur in ihren Lauf aufzuhalten, begnügen wir uns mit der Oberfläche.”⁹

De Bessenyei e munkájának számos más helye is bizonyítja: e tanácsot ő sem követte minden vonatkozásban. Különösen nem azokban az etikai kérdésekben, amelyeket az emberi természet vizsgálata mellett kiterjesztett a társadalomra is. Itt már nem maradt meg a felszínen, hanem kora viszonyaihoz képest, meglehetősen mélyen hatolt be a társadalmi-politikai jelenségek elemzésébe. Ha vannak is itt még kételyei, ezek már sokkal kevésbé szubjektívek, és végső fokon azokban az ellentmondásokban lelik magyarázatukat, amelyek objektíve megvoltak az akkori társadalmi fejlődésben. A francia felvilágosítók maguk is a polgárság képviselői voltak és ezért töretlenebbül hittek osztályuk egész társadalmat boldogító szerepében, mint a nem polgári környezetből származó és ezért a polgári fejlődés ellentmondásaira is jobban felfigyelő Bessenyei. Ezért fordul elő — különösen a dialógusok során —, hogy Bessenyei sokszor szinte egyforma erővel látszik képviselni bizonyos ellentétes nézeteket. De ilyen csak ott fordul elő, ahol valóban indokolt, pl. a tudományok hasznáról szóló párbeszédben. Ebben egyértelmű ugyan az állásfoglalása a tudományok, művészetek és a civilizáció mellett, de nem mulasztja el az akkori társadalom kiáltó hibáit, fogyatékoságait sem feltárni. Egyébként, ellentétben az ismeretelméleti kérdések kételyeivel, itt nagyonis kialakult és határozott politikai, etikai nézeteket képvisel. Jelentőségét növeli, hogy mindez 1781-ben, Bécsben nyomtatásban meg is jelent. Hiszen, mint látni fogjuk, Bessenyei túlnyomórészt a radikális polgári felvilágosítók nyomán haladt, Voltaire és Montesquieu mellett főleg Holbach, Rousseau és Helvetius nézeteit tolmácsolta. És tudjuk, hogy Bécsben, főleg az utóbbi nevek említése sem volt kívánatos. Bessenyei e munkájával még jobban eltávolodott Sonnenfels államelméletétől, amelyen már „A törvénynek útja”-ban is túljutott, és politikai téren egészen közel került a legradikálisabb polgári eszmékhez.

3.

Bessenyei társadalom-etikai kiindulópontja az emberi természetről alkotott véleménye. Ebből vezethető le mindaz, amit az uralkodásról, törvényekről, tudományról, társadalomról és vallásról elmond. E problémák egy része felbukkant már korábbi munkáiban is, de főleg a „Holmi” címmel ellátott írásai között. De látni fogjuk: Bessenyei még a két-három évvel korábban képviselt nézetein is túljutott, és egy sereg új problémát is felvetett e munkájában. Az etika alapkérdései már a „Holmi”-ban is foglalkoztatták, de akkor még azon a véleményen volt, hogy „testben, fizikában van csak ellene-állhatatlan próba, igazság, de erkölcsben, törvényben, hitben nincs, nem is lehet”.¹⁰ Ugyanitt beszélt már Bessenyei arról, hogy „természetünk veleszületett ösztöne, hogy mások fölé akarunk kerülni”.¹¹

Bessenyei ez újabb munkájában az utóbbi ösztönt már egyéni jónak, önszeretetnek, önzésnek (Eigennutz, eigenes Wohl) nevezi, amelyet a természet oltott belénk és ezt megteszi az emberi cselekedetek fő mozgatójának. Minden emberi képesség az érzékelésen és gondolon, illetve a szíven és az elmén alapul. E két alapköre épül az az épület, amelyet

⁹ MoV 1781. 2. Auftritt 28.

¹⁰ Holmi IV. szakasz. — SZÉLL FARKAS kiadása 1894.

¹¹ Uo. I. szakasz.

a nevelés, a klíma, a vallás, a törvények és a szokások húznak fel. Ennek az épületnek a lakója pedig az egyéni érdek.¹² Vagyis azáltal, hogy Bessenyei az érdeket tartotta az emberi cselekedetek mozgatójának, eljutott ahhoz a lényeges felismeréshez, ameddig kora haladó gondolkodói egyáltalán eljuthattak. Kétségtelen — miként a továbbiakból is kiderül —, főleg Helvetius nyomán fogalmazta meg e tételét. Egy helyen név szerint is megemlíti őt, mint aki felfedte számunkra az emberi természet minden gyöngességét, és aki azt állította, hogy minden cselekedetünk forrása az önzés.¹³ De miként Helvetius, Bessenyei sem marad meg ennél a sivár egoizmusnál, amely önmagában még nem szolgálhatna a társadalmi etika alapjául, hanem összekapcsolja az erény közbeiktatásával az egyéni érdeket a társadalmival. „Das eigene Wohl bei der Untugend wirket nur für sich, mit Verlust aller übrigen Theilen; bei der Tugend aber verknüpft sie sich mit dem Wohl seines Vaterlands, und des ganzen menschlichen Geschlechts.”¹⁴ Helvetius is így foglalja össze nézeteit: „Romolhatatlan minden bölcs törvényhozás, mely az egyéni érdeket a közérdekhez köti, s az erényt minden egyes egyén hasznára építi.”¹⁵ Jellemző, hogy az ehhez látszatra hasonló sonnenfelsi elvet, amelyet egyik dialógusában Platon szájába adva így fogalmazott meg: „das allgemeine Glück machet das Glück der Theile aus. Wenn das Ganze glücklich ist: so müssen die Theile auch glücklich seyn,” — mennyire megkülönböztette a helvetiusi felfogástól.¹⁶ Diogenes ugyanis (azaz Bessenyei) a továbbiak során kétségbe vonja, hogy akár egy erényes uralkodó is, aki maga is csak ember, képes-e ügyelni arra, hogy a köz érdeke ne szenvedjen csorbát. „Wenn er nur ein Mensch ist, kann er keinen persöhnlichen Nutzen vor sich finden, wodurch er das allgemeine Wohl kränkt?” Míg az előző megfogalmazás a polgári individualizmus és patriotizmus kifejezője volt, ez utóbbi annak épp az ellenkezőjé: a feudalizmust konzerválni kívánó abszolutista felfogást képviselte, azt némi felvilágosult mázzal leplezve.

De mi biztosítja Bessenyei szerint azt, hogy a sok egyéni önzésből ne az jöjjön létre, amit a „Holmi”-ban így fejezett ki: „Mindig az erősebbek nyertek és igazak is ők voltak, mert úgy akarták, s a gyengébb rész hallgatásra kényszerítettet?”¹⁷ Ha az ember csak természete ösztöneire hallgatva éli ki szabadságát, szerencsétlenségbe rohan. Bessenyei ebben a művében is leszögezi: „Meine Triebe führen mich zu dem nemlichen Gegenstande wo dich deinigen hinführen, was werden wir nun da machen? der Stärkere wird den Schwachen zerreissen. Machen es Tyger, Löwen Wölfe, und Bären anderst?”¹⁸ A megoldás: az a szabadság, amely szerint élnünk kell, nemcsak szívünk ösztönein, hanem értelmünkön is alapul, amellyel a természet szintén felruházott mindenkit. Ez az értelem az, amelyik megmutatja a törvényeket, a törvények pedig nem mást mondanak ki, mint hogy mindenki, mindazt amivel bír, biztonságban élvezhesse. Minden embernek joga van az élethez, az „élni és élni hagyni” elv

¹² MoV 1781. 6. Auftritt 76.

¹³ MoV 1781. 3. Auftritt 35.

¹⁴ MoV 1781. 6. Auftritt 78.

¹⁵ Helvetius: Az emberről. Értelmi képességeiről és neveltetéséről. Ford. Győry János, bev. Pataki Ferenc. Bp. 1962. 405.

¹⁶ MoV 1781. 3. Auftritt 29. — Sonnenfels így ír: „Die Wohlfahrt der Theile gründet sich auf die Wohlfahrt des Ganzen: aber auch die Wohlfahrt des Ganzen entspringt nur aus der Wohlfahrt der Theile.” (Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz. Wien 1798. 6.) — A dialógus során egyébként Diogenes ezt kérdezi Platontól: „Was verstehst du unter dem allgemeinen Wohl des Menschheit? etwann unser allgemeines Elend?” (I. h. 17.). Georg Forster 1784-ben Bessenyeihez hasonlóan állította szembe a felvilágosult abszolutizmus államiságát a patriotizmusból táplálkozó egyéni törekvésekkel: „Überhaupt wird in Österreichischen noch wenig für die Wissenschaften von Seiten des Kaisers getan, alles Bisherige sind Privatbemühungen aus Patriotismus.” (Brief vom 25. VII. 1784. Georg Forsters Sämtliche Schriften, hrsg. von Therese Forster. Bd. VII. Leipzig, 1843. 251.) — A patriotizmus és a demokratizmus ezekben az években — miként Werner megállapítja, kölcsönös fogalmak. — KRAUSS, WERNER: Studien zur deutschen und französischen Aufklärung. Berlin, 1963. 314.

¹⁷ Holmi IV. Szakasz. I. k. 140.

¹⁸ MoV 1781. 3. Auftritt 37.

alapvető törvénye a társadalomnak. Az uralkodónak a köz javát szolgáló, élő Törvénynek kell lennie, és a törvényes szabadságot kell védelmeznie. Majd Locke-ot idézi: „Ou il n'y a point de Loi, il n'y a non plus de Liberté. Car la liberté consiste a etre exempt de Violence de la part d'autrui.” Montesquieu-től pedig ezt emeli ki: „Quand l'Innocence des Citoyens n' est pas assuré, la Liberté ne l' est pas non plus.” Majd Cicerotól idéz: „Quid est libertas? Potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit ut vult, nisi qui recta sequitur, qui Legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit.”¹⁹

Bessenyei tehát társadalom-etikai nézeteinek tengelyébe az egyéni önzést állítja, amely érzéseinkből származik. Ahhoz, hogy ezekből mégse az erősebb igaza érvényesüljön, törvényekre van szükség, amelyek az értelem művei. Mindkettő: érzés és értelem egyaránt a természethez kapcsolódik; így a gondolat sem idegen a természettől. (Abszurdnak nevezi Rousseau-nak azt az állítását, amely szerint a gondolkodás nem természetes jelenség.) De a természetben belül az érzés és értelem között állandó harc folyik. Bessenyei szerint ez az ellentmondás azonban csak számunkra létezik, a természetet mozgató legfőbb lény számára, aki az összes okokat ismeri, mindez nem ellentmondás, hanem rend. A folyóirat cikkei ezt a harcot ábrázolják. Hogyan válhat a sok természetünkbe oltott önzésből, önérdekből társadalmi érdek? Ezt kutatja Bessenyei az uralkodóval, kormányzással, társadalommal, tudománnyal és vallással kapcsolatos írásaiban.

4.

Kétségtelennek látszik, hogy Bessenyei főleg Helvetius nyomán vonja be az etika szférájába a társadalommal, kormányzással, törvényhozással és vallással kapcsolatos kérdéseket. Ha ugyanis a természettől belénk oltott vak önzést a haza és az emberiség javával akarjuk összeegyeztetni, szükséges, hogy a szintén természettől kapott értelmünk által kialakított korlátozásoknak: törvényeknek, intézményeknek s az ezeket ellenőrző sajtószabadságnak, valamint a tudománynak alapvető jelentőséget tulajdonítsunk. A vak ösztönök megzabolozását ugyanis ezektől várhatjuk. E vélemény, amely felismerte az etikai és a politikai kérdések összefüggését, és megkísérelte az egyéni s a közjó összeegyeztetését, a polgári felvilágosítók egyik legjelentősebb felismerése volt. Bessenyei csaknem valamennyi gondolata, amelyeket itt érintett, e kérdésekhez kapcsolódik és az ismertetett etikai alapelvek szerint érthető meg.

A kormányzással Bessenyei, akárcsak az erkölcsi törvény kérdéseivel, már korábban is sokat foglalkozott. E munkájában nézeteit kitisztult és megállapodott formában fejté ki. Az a szkepticizmus, amelyet a világ megismerhetőségével kapcsolatban figyeltünk meg nála, itt csaknem teljesen eltűnik, illetve — ha lehet mondani — pozitív értelmet nyer azáltal, hogy az uralkodót, csakúgy, mint a pápát megfosztja a tévedhetetlenségtől. Hangoztatja, hogy az uralkodó is ember, akire éppen úgy vonatkoztatni kell az emberi természet káros ösztöneit korlátozó megkötéseket, mint más emberre. És ez alól még egy kivételes, erényes uralkodó — még egy felvilágosult abszolút uralkodó — sem lehet kivétel. Ezt a felfogást több II. Józsefre konkrétan illő hivatkozása bizonyítja, noha egyházügyi rendelkezéseiről elismeréssel nyilatkozik. Az uralkodó korlátozására elsősorban a törvények szolgálnak.

A kormányzással összefüggésben bőven foglalkozik Bessenyei az uralkodó környezetének, főleg az őt körülvevő hízelkedőknek a szerepével. A kegyencek kétszínű magatartását, azt ti., hogy ha egyéni érdekeik úgy kívánják, hízelegnek, ha pedig az ellenkezőjét, akkor titkon szidalmazzák az uralkodót: szintén a romlott emberi természettel magyarázza. Helvetius-hoz hasonlóan, aki ugyancsak behatóan foglalkozik a hízelgés társadalmi vonatkozásaival, Bessenyei is részletesen elemzi e kérdést. Mindketten azt állítják, hogy a dicséret utáni vágy

¹⁹ MoV 1781. 3. Auftritt 35—39.

közös vonása minden embernek, amely a hatalom szeretetére vezethető vissza. Bessenyei élesen elítéli az elszaporodott udvari pasquillusokat is. A hízelgés elterjedését egyébként részben annak a montesquieu-i, de inkább helvetiusi elvnek a megszegésével magyarázza, amely szerint az uralkodónak csak vagyonnal rendelkezőket ajánlatos szolgálatába fogadni, mert a vagyontalanok anyagilag kiszolgáltatottjai lesznek és csak pénzért dicsérik őt. Helvetius, aki a tulajdon nélküli emberek túlságosan nagy számától féltette a nemzeti érdekeket, szintén úgy vélekedett, hogy a nincstelenek mindig készek annak a szolgálatába állni, aki éppen megfizeti őket. De utal Bessenyei azokra is az udvar talpnyalói között — és erre talán éppen a magyar arisztokraták adhattak alkalmat —, akik odahaza még saját gazdaságukat sem tudják kormányozni, az udvarban pedig az uralkodóra, államügyekre igyekeznek befolyást gyakorolni. Mindezek fékentartására Bessenyei egy törvényeket megtartó, de erős uralkodót kíván, aki — miként írja, némi hobbesi reminiscenciával — a polgárok és a parasztok megtartásával növeli hatalmát, mert a trónt csak a hatalom biztosítja.

Ugyanakkor élesen elítéli a zsarnok uralkodót, aki átlépi a természetes igazság és méltányosság határát. Ha ez megtörténik, távoznak az udvarból és a hivatalokból a jóra való emberek és a csirkefogók nyomulnak előre. Az ország elnémul, a szíveket az elkeseredés és a kín mardossa. Ez veszélyes, mert ez csakúgy, mint az uralkodó gyengesége, befolyásolhatósága, lázadásokra adhat alkalmat. Érdekes és figyelemre méltó az a meglátása, hogy „a mi, keresztény Európánkban” minden forradalmat a teológiai viszály és a dogmatikus gyűlölet okozott, hiszen még a francia forradalom előtt vagyunk, és az angol forradalom és sok parasztfelkelés valóban vallási lepelben zajlott le.

Bessenyei nem volt érzéketlen a társadalmi kérdések iránt. E munkájában is többször hivatkozik a parasztok verejtekére és könnyeire. Olyan megoldást kíván, hogy a parasztság ne pusztuljon el, hanem a nemességgel együtt — ha ez lehetséges (maga is megkérdőjelezi!) — jólétben éljen. Bessenyei többször is érintette a parasztság és a nemesség problémáit. Tudjuk, hogy Helvetius már felismerte, hogy az érdekek különbözősége egy népen belül több népcsoportot hoz létre. Így megbomlik a nemzeti egység és ellentétes érdekű népek támadnak, ahol a nemzet egyik fele a másik ellen fegyverkezik. Vagyis az érdekek társadalmi szerepének felismerése elvezette Helvetiust az ellentétes osztályérdekek megértéséhez. Bessenyei ugyan nem beszél ennyire konkrétan, de itt ismét fel kell hívunk a figyelmet az öncenzúra működésére. Ugyanis a hatodik füzetben, ahol a dialógusban az ötven lépésenként található koldusokról olvasunk, e témát hirtelen egy szaggatott vonal szakítja meg. A párbeszédben az, aki a rousseau-i nézeteket képviseli, és tagadja a kultúra hasznosságát, arra kéri társát, kérdezze meg saját lelkiismeretét a nép nélkülözéseit illetően. Ugyanazt fogja mondani, amit ő neki „most nincsen ideje” leírni. Ötven lépésenként ebben a boldog világban koldusokba lehet botlani, akik egy krajcárt kérnek, hogy csillapíthassák éhségüket.

Az első füzet végén feltett kérdések közül is több vonatkozik a társadalom különböző osztályaira. „A törvénynek útja”-ban először felvetett közteherviselés gondolatát idézi a hatodik kérdés: „vajon a terhek és az előnyök helyes felosztása az egyének között a legjobb és legnehezebb művészet-e a monarchiában?”. (Jellemző a Realzeitung válasza: „Nem a legjobb, de a legnehezebb, mert lehetetlen.”) A tizedik kérdésben ezt írja Bessenyei: „Képes-e az uralkodó minden osztályt megnyugtatni és kielégíteni?” és a bécsi lap válasza: „Tökéletes kormányforma és megalégedettség Chimaera!” Amikor pedig azt kérdezi, hogy lehet-e rosszabb kormányformát kitalálni, mint az, ahol a parasztságnak tönkre kell mennie, a Realzeitung ezt feleli: „Igen! például Hollandiában van ilyen, ahol a kereskedők osztálya megy tönkre”. És végül Bessenyei utolsó kérdése, ha egy kicsit bátortalanul is, de már bizonyos kételyt áraszt a sonnenfelsi abszolutizmus kínosan feltett társadalmi egyensúlyát illetően: „képes-e a jó uralkodó a parasztokat és a nemeseket egyenlő mértékben szeretni?” A Realzeitung szójátékkal üti el a feleletet: „Ha a parasztok nemesek, és a nemesek parasztok.” E kérdésekbe rejtett társadalmi problémák jelzik, hogy Bessenyei érdeklődése az egyéni érdekektől a tár-

sadalmi érdekek irányában haladva, szintén eljutott a különböző társadalmi osztályok problémáihoz. Kétségtelen azonban, hogy nemcsak a cenzúravizonyok, hanem Bessenyei és a mögötte álló magyar középnemesség osztálykorlátai is közrejátszhattak abban, hogy radikalizmusa itt megtorpan. Bár Bessenyei tudja, hogy az emberi fejlődés nem halad folyton valamiféle középúton, mint ahogy ezt a bécsi Realzeitung recenziense állította, hanem a végletek között mozog, mégis a korai felvilágosítók néptől való szorongása érezhető Bessenyeinél akkor, amikor egy készül forradalomról ír. Ezt a már említett rossz kormányzati módszerek mellett, a nagyvárosok unatkozó, mindig zajt és saját izlése szerinti változást kívánó léha népek tulajdonítja. Ellenszeréül pedig ugyanazt ajánlja, amit a despotizmussal szemben: a tudományok és a szellem felvilágosítását. „Von dieser verdammten Abscheulichkeit können die Menschen keine andere Mittel befreyen, als die Wissenschaften, welche die Aufklärung des Geistes befördern.”²⁰ Ezért sürgeti a gondolat- és szólásszabadságot, mert az – miként Helvetius mondja – a népek és az uralkodónak egyaránt hasznos, mert feltárja a bajokat és idejében figyelmeztet a hibákra, alkalmat adva még az uralkodónak is azok kijavítására. De ugyanakkor arra is int: ne éljünk vissza a szabadsággal, nehogy ismét sor kerüljön korlátozására. „Wissenschaften und Künste haben die Menschen vor immer beruhiget, und wenn unserem Geschlecht noch eine Haupt-Revolution in den ewigen Verhängnissen bevorstehet, solches wird sich wider all unser Bestreben ausführen.”²¹

E megtorpanás indokolja, hogy a vallás kérdésében, éles antiklerikalizmusa ellenére, a voltaire-i megoldáshoz folyamodik. A vallás erkölcsnevelő és szenvedélyeket mérséklő, valamint a jó lelkiismeretet kialakító szerepét hangsúlyozza, rámutatva arra, hogy ez különösen a nép, a tudatlanok szempontjából jelentős. „Was soll der Unwissenheit Gewissen geben? Nichts anders, als die Achtung seiner Religion.”²² Ezért a jó lelkiismeret – amely az erény forrása – a természetén és a tudományokon kívül a vallásra is épül. Igaz, Helvetius is beszél bizonyos egyetemes vallásról, de az nála inkább csak erkölcsi nevelést jelent. Lehet itt is bizonyos összefüggést találni, hiszen Bessenyei is a világi hatalmától megfosztott vallásról beszél – magát katolikusnak, de nem Róma alattvalójának nevezi –, de nála a vallás voltaire-i, tömegeket fékentartó funkciója is megtalálható. Van bizonyos különbség köztük a szenvedélyek megítélésében is. Míg Helvetius pozitív szerepet is tulajdonít nekik, addig Bessenyei „rossz monarcháinknak” nevezi őket. Mindenesetre jellemző, hogy éppen e kérdések vizsgálata közben törnek elő újra a kételyei: „Freyheit, Sklaverey, Grosmuth, Schwachheit machen die Menschen glücklich oder unglücklich. Alles ist hier Ordnung und Widerspruch, worinnen das menschliche Geschlecht wie ein Strom fortfließt.”²³

A politikai hatalom, a törvények, a vallás és a tudomány szerepét láttuk már Bessenyei e munkájában. De hogyan vélekedik magáról a tudósról, íróról, a szellem emberéről? Azt írja egy helyen, hogy amíg az emberek tudatlanok és tanulatlanok, mindent értenek maguk körül, amint azonban tanulttá lesznek és mindennek utána nyomoznak, hogy mindent megismerjenek, semmit sem értenek meg többé. És mégis: ezek az emberek az emberi társadalom legértékesebb tagjai; emberségesek, igazságosak és ők a világ jótevői. A tudósnak az igazságot kell kutatnia, ezért nem szabad az udvar kegyeit keresnie, bármilyen erényes és művelt is az uralkodó. Hirdetnie kell az igazságot, amíg lehetséges. Amikor pedig megszűnt ennek a lehetősége, és valamilyen zsarnoki rendszer elfojtja a szólásszabadságot, hallgatnia kell inkább, mint meggyőződése ellenére nyilatkozni. Bessenyei Diogenese is inkább a szegénységet és a szabadságot választja, mint az udvar szolgálatát. E felfogás szintén megtalálható Helvetiusnál, aki az uralkodót a tudományok álszent barátjának nevezi, aki csak addig támo-

²⁰ MoV 1781. 1. Auftritt.

²¹ MoV 1781. 4. Auftritt (10).

²² Uo. (2.).

²³ Uo. (14.).

gatja a tudósokat, amíg azok magasztalják őt. „Vagy csúszó-mászónak kell lenni, vagy távol kell magunkat tartani az udvartól.”²⁴ Pedig — mindkettőjük szerint — sohasem az igazság nyilvánosságra hozása szolgált okot zavargásokra és felkelésekre, mert annak publikálása egyaránt hasznos az elnyomottakra és az elnyomókra, és csak az igazság hirdetőjére nézve káros. Sokkal ijesztőbb a rabszolgák némasága, mert ez az erőszakkal fenntartott vihar előtti csend lesz az oka a népek balsorsa mellett (ahogy a felkeléseket értékelik) az elnyomók bukásának is.²⁵

„Ein Regent muss aber sehr weit aus seinem Wege gehen, um seine Unterthanen zu einen solchen Stillschweigen zu bringen. In unserer Lage ist es zur Unmöglichkeit geworden.”²⁶ Lehet, hogy Bessenyei ekkor még valóban hitt abban, hogy az uralkodó nálunk nem ad okot az írók elhallgatására. Bár, miként ez kitűnt, sok mindenben túlhaladta a jozefinista abszolutizmus államelméletét, sőt bírálta is azt, mégis lehetséges, hogy ekkor még ő is azt hitte: II. József rendszerét valóban lehet lényegében is bírálni és így esetleg javítani is rajta. Hogy túl sok illúziója nem volt Bessenyeinek II. Józseffel kapcsolatban már ekkor sem, bizonyítja az a keserű megjegyzése, amely szerint az uralkodót nem érdekli az, amit az írók írnak. Az ő hatalma sokkal inkább épül a kaszányákra, mint az írók támogatására. „Ich glaube, dass dem Monarch unsere Feder zur Behauptung Seiner Rechte nicht braucht. Gehe in die Kasserne, da wirst du seine Federn finden, die schreiben anderst, als die unserigen. Was fraget die höchste Macht um dich und mich. Wir schreiben um uns vom Irrthum zu befreyn, nicht um die höchste Macht mit unseren Pedantereien schützen zu wollen. Kameraden Schriftsteller! Durch solche Absichten würden wir uns nur lächerlich machen. Rühret keine Feder an, ich setze tausend auf eins, dass die Regierung doch vor sich gehen wird.”²⁷

A további kutatásnak kell még eldöntenie, hogy hivatalosan miként fogadták Bessenyei művét. A Realzeitung említett recenziója csak az első számmal foglalkozott és bár ez a szám tartalmazta aránylag a legkevesebb kényes kérdést, a bíráló mégis több kifogással élt. Bessenyei így jellemezte a recenziót: „Inimicus rei, amicus personae.” De a folyóirat következő számainak tartalma- és bizonyos analógiák alapján joggal tételezhetjük fel a kedvezőtlen fogadtatást.²⁸ E névtelen mű ugyanis több szempontból is súlyosan megsértette még az újabb, „liberális” cenzúrendeletet is, amely nem engedélyezte sem az uralkodónak, sem pedig a valásnak ilyen fajta, névtelen bírálatát, nem is beszélve Helvetius és Rousseau nevének említéséről.

Helvetiusnak, aki kétségtelenül nagy hatással lehetett Bessenyei munkájára, 1776-ban jelent meg „Az emberről” c. könyve, amelyben megismételte és továbbfejlesztette „A lélekről” c. művének szenzualista gondolatait és kiterjesztette azokat a társadalmi etika vizsgálá-

²⁴ Helvetius: i. k. 221.

²⁵ Uo. 409. — E téren is teljesen ellentétes elveket vallott Sonnenfels. Szerinte az állam vagy a miniszterek ellen írott röpiratokért a legszigorúbb büntetés jár. Véleménye szerint éppen nem a némaság veszélyes az államra nézve, hanem az a kritikai tevékenység, amely újságcikkek, szónoklatok, röpiratok és színházi előadások formájában be szokta vezetni a forradalmi eseményeket. Ez adja meg a jelt arra nézve, hogy a rendőrség megkettőzze éberségét. A cenzúra fenntartását is ezért tartja elengedhetetlennek. (Sonnenfels, Joseph: Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft. 3. Aufl. Wien, 1770. I. 86—87, 92—93.)

²⁶ MoV 1781. 1. Auftritt.

²⁷ MoV 1781. 2. Auftritt 21.

²⁸ Gondolunk itt pl. Keresztury Józsefnek, az Ephemerides Vindobonenses szerkesztőjének szintén 1781-ben megjelent „Álom II. Józsefről” c. munkája hivatalos visszhangjára. E művet ugyanis, miként újabb levéltári kutatásaink bizonyítják, „lázító” javaslataiért hivatalosan megbélyegezték, és csak azért nem tiltották be, mert közben már megjelent, és el is terjedt. (L. Pozsonyi Városi Levéltár. Protocollum Actionale 1782. 78, 210.) Pedig e röpirat nem is hasonlítható Bessenyei folyóiratának hangjához: mindössze, miként Marczali mondja, „a kor legmérsékeltőbb elméi vágyait fejezte ki.” (M. H.: Magyarország II. József korában. Bp. 1885. II. 17.)

tára is. Helvetius maga is az egész francia felvilágosodás leglényegesebb tanításainak az összefoglalója és természetesen továbbfejlesztője is volt. Bessenyei ekkorra már szintén megismerkedett az angol és a francia felvilágosodás eszméivel, és azok nagy részét magáévá is tette. Helvetiustól viszont éppen azokra a kérdésekre kapott választ, amelyekre még előző munkáiban nem tudott felelni. Főleg politikai és társadalom-etikai problémák megoldásában jutott lényegesen tovább.

Helvetiuson kívül természetesen más felvilágosult írók hatását is felfedezhetjük Bessenyei e munkájában is. Ezúttal még csak Herder „Vom Einfluss der Regierung auf die Wissenschaften und der Wissenschaften auf die Regierung” című, 1779-ben megjelent művére szeretnénk hivatkozni, amely 1780-ban franciául is napvilágot látott. Ebben Herder, csakúgy mint Bessenyei, történeti áttekintést ad a különböző politikai rendszerek és uralkodók, valamint a tudományok között fennálló kölcsönös összefüggésről. Főleg a görögök példájával bizonyítja, hogy a szabad politikai viszonyok között virágoznak a tudományok is, míg a despotizmusban elsorvadnak. De nem csak a kormányzatok hatnak a tudomány állapotára, hanem a tudomány is képes befolyásolni, főleg az uralkodók nevelése által, a politikai viszonyokat. Valószínű, hogy Bessenyei, aki szintén hasonló gondolatokat fejtegetett, ismerte e művet is.

Helvetius és Herder hatása ellenére azt mondhatjuk, hogy Bessenyei „Der Mann ohne Vorurtheil” c. folyóirata az író önállóan végiggondolt és személyesen is magáévá tett felvilágosult gondolatait tartalmazza. E gondolatok nemcsak Bessenyei politikai és filozófiai nézetei között, hanem felvilágosodásunk egész történetében is kiemelkedő helyet foglalnak el, hiszen már a magyar jakobinusok eszméi irányába mutatnak.

György Kókay

EINE UNBEKANNTE ZEITSCHRIFT VON GY. BESSENYEI
(Der Mann ohne Vorurtheil 1781)

Es wird gezeigt, dass der Redakteur der in Wien, im Jahre 1781 ohne Namensangabe herausgegebenen Zeitschrift: Der Mann ohne Vorurtheil, György Bessenyei war; der Inhalt der Zeitschrift wird kurz besprochen. Die Zeitschrift – deren Fotokopie übrigens von der Bibliothek des British Museums der Széchenyi Nationalbibliothek zur Verfügung gestellt wurde – besteht aus sechs Heften, von denen das letzte auch einen besonderen Titel besitzt. Die Autorschaft von Bessenyei – denn es ist unzweifelhaft, dass alle Artikel und Mitteilungen der Zeitschrift von ihm stammen – konnte auf Grund der neuesten Ausgabe des: Anonymenlexikons von Holzmann – Bohatta erwiesen werden. Die Frage wird von einem der in Lexikon angeführten Artikel – dem Aufsatz von Bessenyei, welcher in der Realzeitung erschienen ist – unzweifelhaft entschieden.

Diese bisher völlig unbekannte Arbeit von György Bessenyei, einem der führenden Gestalten der ungarischen Aufklärung, enthält im wesentlichen philosophische und politische Überlegungen, die er – in folge der von Joseph den IIten gerade um die Zeit erlassenen, die Zensur der periodischen Zeitschriften betreffenden erleichternden Vorschriften – wahrscheinlich leichter in dieser Form erscheinen lassen konnte. Die Überlegungen zeigen eine weitere Abkehr seines Gedankenganges von den josefinischen Ideen in die Richtung von den mehr radikalen Bewegungen von Rousseau, Helvetius und Herder. Diese in Zeitschriftenform erschienenen Arbeiten von Bessenyei, die sich zweifellos auf die im nachfolgenden Jahr erfolgten Zurückziehung des Schriftstellers auswirkten, stellen ein hervorragendes Dokument der ungarischen Aufklärung dar.

A SZECESSZIÓ EGY BRÓDY-REGÉNYBEN

Bródy Sándor: Az ezüst kecske 1898.

I.

Polgárosodó nemzet vagyunk, ezzel a büszke öntudattal ünnepli a századvégi Magyarország az ezeréves évfordulót. Az öntudat jogos volt, annak ellenére, hogy az ország olyan történelmi feladat megoldásán fáradozott, amelyen az európai fejlődés régen túljutott. A büszkeség helyes mértéke mellett — ma már látható ez — a szerénység, önzetlen akarat és a nagyobb felelősség lettek volna azok az erények, amelyek a magyar polgárosodás kedvezőtlen körülményei között a folyamatok kibontakozását szerencsésebb módon vitték volna előre. A feudális létformák konzerválódása, az önálló nemzeti élet hiánya azonban nemcsak a gazdasági, politikai és társadalmi élet egészséges fejlődését, de a jellemeink egészségét is befolyásolta. Nálunk a századvégen mintegy összesűrűsödött, kínzó, nyugtalanító állapotra vált a társadalmi fejlődés két fázisa: a polgárosodás és a polgárosodásban való csalódás európai közérzete. A magyar polgárosodás kora Európában már egy új történelmi helyzet érlelődésének, az imperializmus, a forradalmak és a világháború előkészítésének kora. Ugyanez a kettősség jellemzi a századvég magyar művészetét is, amely egyszerre éli át a naturalizmus újdonságát és az ellenhatásaként létrejött szellemi áramlatokat, így a szecessziót is.

Ezt a kétlelkűséget és a társadalom, a művészet küzdelmét a létezésért, az Európában való helyéért, ezt veszi észre és fejezi ki Bródy Sándor, legpontosabban *Az ezüst kecske* című regényében. Itt mutatja meg a közös vonások mellett azt, hogy mi a „más”, ami a magyar polgári életet az európaiktól megkülönbözteti, mi a más a körülményekben, mi a jellemben. S ugyanígy, itt beszél a művészetről, arról a haladó magyar művészetről — a századvégi szecesszióról —, amelyik pontosan látja és átérzi Európa művészetét, de tudja, hogy amikor eszköze ugyanaz kell legyen, mint annak, a feladata más.

Ezek a felismerések töltik meg erős indulati feszültséggel, értelmi és érzelmi sugárzással ezt az egyébként nem teljességgel hibátlan művet. Ezek határozzák meg formai eszközeit: Bródy sikerrel használja a naturalizmus módszerét, fontos esztétikai vívmányát, a szimbólumot ugyanúgy, mint a stílusban a szecessziós finomságot, hajlékonyságot — ritkábban a keresetséget és cifraságot. — Ez a tartalmi és formai sokrétűség követel mindmáig különös figyelmet és olvasókat Bródy Sándor regényének.

A regénybeli kor a század utolsó két-három évtizede. Bródy nemzedékének ifjúsága és férfikora. Hogyan indult ez a nemzedék, és mi lett belőle, hogyan élhet ezután? — ez a regény problémája. Az első tétel: milyen is volt az az ifjúság? A regény kezdő fejezetei a vidékről felkerült, elsővárosi-nemzedék fiataljait mutatják be: Robin Sándor jogászt — a regény főhősét — és barátait. Bem Gyula festőnövendéket, Hirsy tanárjelöltet, nem sokkal az érettségi után, pesti albérletben. „A zálogház előtt egy fiatalember állott; ez nem ritka eset” — kezdődik a regény. Ezek a fiatalok szegények, elszegényedett (vagy eleve szegény) szülők gyermekei, de hevíti őket a tettvágy, a fiatalság természetes, mindent újra kezdeni akarása. Esményük a forradalmi kor, de ők más világban élnek már, egy átmeneti korszak fiai, két világ és két világnézet határán állnak, „Szabadgondolkodók és materialisták” — jellemzi hőseit az író, — de tulajdonképpen minden hagyományt tiszteletben tartanak, így a „házasság templomi

szertartását és a vallást is”, mondja, mikor Robin Sándor életében felbukkan az első kérdés, az ifjúkori nagy szerelem vállalása vagy nem vállalása. Megjelenik Piroska (vidéki lány, akinek apja sikkasztott, börtönbe került, az elszegényedett család beköltözik a fiúk bútorozott szobájába), össze kell házasodniok, másként nem élhetnek egy szobában, de nincs pénz a házas-sághoz. A szentéletű Margit királylány templomában Bem Gyula adja össze a fiatal párt. A fiatalok a látszat-cinikusság álarcába bújnak, durva viccekkel és ordináré szavakkal leplezik érzelmeiket, „lelkeiket azonban aranyafotóval mindenféle szimbolizmus bevoná”, — írja Bródy a különös esküvőről visszatérő hőseiről. Romantikusak ezek a fiatalok, — ezt mutatja a margitszigeti esküvő is. Romantikájuk egyszerre foglalja magába a multat és borít himes palástot szegénységükre.

A harmadik fejezet címe, *A mézesetek* némiképpen ironikus és jelképes, mert ez a fejezet az élet és a fiatalság első találkozásairól szól, a valóságról. Mert első tapasztalatuk, hogy kiszolgáltatottak, ez első ijedségük forrása, a létbizonytalanság első jelentkezése. A fiatal férj elveszti az állását. Bródy mesterien alkalmazza itt a naturalista módszert: a korra jellemző társadalmi jelenséget — a politikai és gazdasági válságok nyomán támadt egzisztenciális bizonytalanságot — kitűnően kiválasztott és naturális pontossággal leírt részletekkel, „élettényekkel” ábrázolja. Robin Sándor azért veszti el az állását, mert a jól prosperáló Halász és Fivére egyenruhakészítő cég főnöke a diadalmos életöröm pillanatnyi fellángolásában kezet nyújtott egy főhercegnek. A példátlan impertinencia miatt a cég kegyvesztett lett, egyetlen „nagy szabású vevő” sem rendelt náluk egyenruhát, maradt „egy Balkán-állam királya és törzskara, de ezek meg nem fizettek”. A cég tönkrement, nincs szükség könyvelőre. A családot Bem Gyula tartja el, aki óriási vásznokról álmodik, hatalmas felületekről, nagyméretű kompozíciókról, amelyek ki tudnák fejezni mindazt, ami benne a világról színben, formában él. De ehelyett kréta- és szénrajzokat csinál, megrendelőkről portrét készít és még itt is, ha kellett: „bizony lemondott a művészet nagy elveiről, és a fehér inggallérról elhagyta a verőárnyékot, mert azt az alsóbb, sőt részben a felsőbb körök is piszoknak nézték, és kigumiztatták.” Bem Gyula, a tisztalelkű Petőfi-rajongó reszket attól, hogy „tehetsége végképp elromlik e számár sablonos munkában”. Hirsy, ez a szelíd kispolgár is hiába keresztelkedik ki, mégsem kap állást sehol.

A félelem és létbizonytalanság után a fiatalok újabb tapasztalata, hogy az értékek devalválódtak, a dolgok gyötrelmesen, kuszán bonyolultak, hogy nem tűnik ki világosan, ki a becstelen, ki nemes? Tapintsuk meg, mit ver a kor ütőere? — mondja egy idősebb férfi a kocsmában Robinnek: „Veri: a látszólagos tisztességet, a belső elzüllést. Jaj annak, aki nem becstelen belülről, és nem előkelően nemes kívülről.” „Ez azon zavaros állapot, amelynek pompás halászat esik. Ön hal akar lenni vagy halász?” — folytatódik a lecke, amelynek summája ez: „Kétféle kiváló férfitípusa van ezidőszert szép hazánkknak. Az egyik: amelyik nem akar, de a végén mégis gazember lesz. A másik: aki előre elhatározza, hogy a mérsékelt, de egyszermind a merész gázság útjára tér.” Az apák példája után elhangzott az élet leckéje. És itt már végetér az ifjúság. Következik a férfikor: lángolás helyett a döntések, álmok helyett a cselekvés kora. Robin Sándor a vendéglőben — ahol az idézett beszélgetés elhangzott — fiatalsága természetes, ösztönös becsületességével utasította vissza a pénzt, amit a „merész gázság” híve — Bergen ügyvéd — ajánlott fel neki azért, hogy mint fiatal jogász az igazság ellenében védjen egy uzsorást. Ifjúsága ezzel a megkisértéssel és dicsőséggel ér véget.

A regény itt kettéválik, de szerkezeti egysége nem bomlik meg. Szilárd kompozícióban fejezi ki a regény két szála Bródy mondanivalóját. Mi lett az ifjúságból? Az élet romlott, a művészet beteg, és az ifjúság a férfikorba érve megméretett és könnyűnek találtatott.

Az élet, Robin Sándor férfikora, megkisértéssel és sikerrel kezdődik, de olyan sikerrel, amely bukásának első mozzanata. A fiatalember megismerkedik az uzsorás unokájával, Hannával. A vonzó nő kedvéért elvállalja, amit pénzért nem tett meg, elvállalja a védő szerepét a perben. A fiatalság becsület-eszményét teríti az ügyre, a nyilvánvaló csalást ékes-

szólóan — olyan ékesszólóan, hogy végül maga is elhiszi — erénnyé álcázza. Sikere óriási. Itt kezdődik a karrierje.

Sajátos karrier ez, sajátos karrier-regény: Az ezüst kecske. A karrier-regények az akarat regényei, a személyiség elvtelen — vagy valamilyen téves, vagy cinikus életeltől hajtott —, de mindenképpen és jellemzően *akarati* megnyilvánulásait ábrázolják. Robin Sándor karrierjét épp ellenkezően az akarattalanság vagy akaratgyöngöseség és az önámítás jellemzi. Csak a kiindulópont azonos: a karrierista regényhős — Robin Sándor is — az élet csúcsaira vágyik. A polgári regényben ezek a pénz, hatalom, siker adta lehetőségek. A karrierista hős megküzd ezért valamilyen formában, erre mozgósítja egész személyiségét. A karrier-hős az önmagában nem minőséget kifejező akarat hőse. De ez már Az ezüst kecskében nem Robint jellemzi, hanem a nőt, aki meglátja őt, az uzsorás unokáját: Hannát. A klasszikus karrier-hősök jellemző tulajdonságait Bródy a *nőben* ábrázolja. Hanna a romantika démonának lánya, a századvég démona. „Cinikus szűz” — jellemzi nőiségét Bródy, és ennek a nőiségnek is az akarat a legfőbb tulajdonsága. A szerelemben a mindent-tudás mellett a választás és kezdeményezés szabadsága, a szabad döntés jellemzi. Ez a nőtípus a világirodalomban is ez idő tájt jelentkezik először új tulajdonságaival. A romantikában „a rontás szelleme” a kulisszák mögött hatott, most nyílt színre lép a céltudatos démon, belép a társadalom életébe az akarat, társadalmi célokkal motivált nőiség. A testi szépség, a nőiség érzéki sugárzása, a természeti lény, az ösztönök ábrázolása mellett Bródynál is hangsúlyos az emberi karakter ábrázolása. Hanna, a karrierista, telve van mohó életvágygal, ő maga az elvtelen, gátlástalan, célratörő akarat. Akarja a férfit, akit kiválaszt, akarja a pénzt, a hatalmat, a pozíciót, akarja a sikert!

Bródy nő-ábrázolása egyéni és érzékletesen jellemzi a magyar polgári fejlődést. Ugyanakkor Hanna alakjában összesűrűsödik a „férfi sorsa a nő” gondolata és a strindbergi nőgyűlölet szelídebb változata éppúgy, mint a titokzatos nőiség századvégi ösztön-tana, vagy a férfias akaratú s intellektusú női karakter, szemben a „feminin-férfivel”. Robin Sándor a női akaratnak és az érzéki vonzásnak nem tud ellentálni. Nem ő akar, őt akarják — mondja Bródy a regénnyel, a társadalmi helyzet és az ösztönvilág együttes ábrázolásával. A nő megszerzi magának a férfit és elindítja a karrier útján. Robin becsületes szeretne lenni. Új szerelme szenvedélyétől fűtve — úgy érzi — becsületesen, elbűcsúzik Piroskától (gyerekeket vidéki dajkaságba adják), elbűcsúzik a szegénységtől. Azután megszokja a jó életet, a jó szivarokat, a konflist, kártyát és szinte észre se veszi, hogyan jut a társadalmi ranglétrán egyre feljebb. A regény lélektani síkja fölé (amely a férfi és a női lélek, a kétféle akarat, egy szerelem születésének és a másik elhalásának motiválása volt), fölrajzolódik a korpék.

A regény elején a lenti világot írja, most a fenti világot, ahova a hőst Hanna bejuttatja. Robin képviselő lesz, bekerül parlamentbe. A parlament: panamák, szócsavarások, pénz-hajsza. A bűfében pálinkázó öregurak egy fiatal lányt szorongatnak. Egymást követik a naturális, pontos leírások a fejezetben. „Izgatott és kényelmetlen érzés támadt benne, vajjon ő maga tisztességes-e még?” — homálylik föl az új képviselőben a kérdés. Robin, a szerelmes férj, feleségével vacsorázik egy kerti kocsmában. A képviselők, s egy-két miniszter „nagyszabású, politikai zártkörű társasága” véletlenül éppen oda tér be. Felfigyelnek Robinékra, az asszonyra is. És Robin karrierje ott a fehér asztal mellett „meg volt csinálva”. (Maga Bródy is idézőjelbe teszi ezt a nyelverdítő korabeli kifejezést.)

Ezután következik Robin Sándor tragédiája: fontos politikai megbízást kap, hatalmat, az árvízújtotta területek vízügyi kormánybiztosságát. Vízikirály — mondja a feleség, akinek szerelme nagyraszökken a társadalmi emelkedéssel. Robin nagy tervekkel, országmentő akarattal indul vidékre, s éjt nappallá téve dolgozik munkája sikeréért, tenni akar a szenvedő emberekért. Úgy érzi, a sors nyitott tért számára, hogy megmutathassa, mit ér a tehetsége, az akarata, a becsülete. Hittelet és odaadással végzi a munkáját. Mire hazaér, már bemocskolt, becstelen ember: felesége és az apja korrupt üzleteket kötöttek, állásokat osztogattak, nagy

összegű pénzt harácsolnak az ő nevében. Bár elvei jegyében, becsületesen cselekedett, körülményei mégis korumpálták. S lett olyan, mint a többiek, akik között élt, és akiket megvetett. Itt jut el Bródy a magyar polgári élet száználmas jellegzetességének felismeréséig és ábrázolásáig. Mikszáth a dzsentriőről megmutatja a középnemesi osztály elvtelenné züllesztését, karrierizmusát, pénzhajzását. Bródy a polgárságról beszél és a polgári eszmények, a polgári mentalitás elégtelenségét, kudarcát látja meg. A citoyen elvei (a polgári mentalitás, az adott helyzet, az emberi, társadalmi, politikai erők nyomására) adott esetben pontosan odavezetnek, ahova az elvtelen, cinikus karrierizmus. Sőt, ez a „balekség”, az akarattalan-karrierizmus, még rosszabb, emberileg devalválóbb, mint a célratörő karrierizmus, hisz itt az akarat is visszajára fordul. Bár a pozitív irányú akarat végeredménye ugyanaz, mint az elvtelen, önérdékű akaraté, azt még az eszközzé válás megaláztatása és szégyene is súlyosbitja. A polgári fejlődés nehéz dilemmáját fejezi ki itt Bródy. A társadalmi problémát motiválja és egyéníti a férfi-akarattalanság, az ösztönember érzéki rabszolgaságának lélektani ábrázolásával. Bródy a korrajz s a lélektan egységére építi föl a regényt, amelynek kifejező erejét, hatását fokozza saját tragédiájának foszforeszkáló előérzete, vívódásainak vallomásszerű, szomorú líraisága.

Ez a regényfolyam egyik ága, amely az életet hőmpölyögteti medrében. A felszínen jólét, a formák szépsége, szép elvek. A mélyben — a dolgok mögött és a lélekben — önző, elvtelen kapaszkodás a pénzért, a hatalomért, a felszínenmaradásért, vagy önámítás, akarattalanság, burjánzó ösztönök és valami vad csömör és szégyen. Ez fogja el Robint a saját házában „egy újkori vacsorán”, ahol a hidegen-mámoros feleség továbbtörő mesterkedéseinek fénykörében miniszterek és bankárok, nők, férfiak örülnek a létnek, vagy rettegnek a bukástól. „Huh, de undorodom a nagy jóléttől! — gondolta magában Sándor, és a régi nyomorúságos idők emléke, mint valami tündéri álmom, mint valamely dicsőséges és szép múlt fölragyogott lelkében.” Bródy pontosságát az is mutatja, ahogy ezt az érzést az ábrázolt körülmények között megnevezi: „*És szentimentalizmusában*” a cselédek is megsajnálta, hogy azoknak — az ő mulatságuk miatt virrasztaniuk kell.”

Az élet (pontosabban az élet felszínén élők) romlottak, mondja *Az ezüst kecskével* Bródy. Az élők romlottak, vagy gyöngék az akaratra, s ezért romlanak meg, ezért fordulnak ellentétükre eszméik, érzéseik, vágyaik és indulataik. Mert az életet csak kiélni akarják, nincs erejük a változásra. A polgárság első átfogó, művészi erejű önvizsgálatát olvashatjuk Bródy regényében.

A regény másik ága a művészről s egyben a kor művészetéről szól. Bem Gyula megfesti azt a Madonnát, akinek szomorú szépsége meghozza számára a sikert s a pénzt. Az élet teli marokkal szórja elébe mindazt, ami eddig csak vágy volt: „Veszek egy kocsiderék festéket, Megyeriben egy templomot ateliernek, külön vásznat szövetek, tíz méter hosszú, öt méter széles, Belgiumban. A nyomort, azt kiéheztük, pénz jött és még sok pénz áll a családhoz!” — így lelkendezik az elején. Munka, sok pénz, dicséret, siker, s egyszer csak megszólal mint egy gyermek, s azt mondja Robinnak (az még karrierje előtt áll, szegény és ifjú férj, apa): „— Fáradt vagyok, egészen kimerült. Két napja alig ettem valamit. Adjanak egy kis kenyeret!” — „Nem izlik, nem izlik. Valamit szeretnék, magam sem tudom mit. Valamire vágyom, magam sem tudom mire. Úgy érzem, mintha mindegyre futnom kellene és pihenni vágyom. Elaludni szeretnék, de félek, hogy nem ébredek föl többé. Nem merek elaludni. Aztán nem ébredek-e másra?” A beteg gyermekre hasonlatos — írja Bródy. Azután Robin karrierjéről beszél és egy későbbi, *A fehér szoba és lakói* című fejezetben tér vissza ismét a festőhöz. Itt már külön világban él a naggyá nőtt művész: a szépség, a művészet — és Piroskával — a „szent szerelem” világában. A szoba „bágyadt, ragyogó, szomorú és diadalmas fehérségében, régi és új szövetek, az aranyozott fehér bútorok, állatszörök, csipkék és virágok egy alapszínében . . .”, a fehérben él a beteg festő és a sápadt asszony. A halmozó leírás egyszerre jellemez egy századvégi áteliert és egy századvégi életérzést, a *szecessziót*. „Ugye szép itt, mi, ez a fehérség? Csakhogy odakint már elszoktatok ettől a színtől!” — mondja a festő Robinnak. Két világ lett az „itt benn” és

az „odakint”, a művészet és az élet. Ezt a kettéhasadást tükrözik a század végén egyre szaporodó művészregények. Megszűnik a művészet és az élet korábban magától értetődő egyisége, s a művészet mint a létezés különálló szférája jelenik meg. Kérdéssé válik a kettő egymáshoz való viszonya, a művészet önmaga számára is problematikus lesz és kérdéssé helye, szerepe, jelentősége, lehetőségei s elsősorban viszonya az élethez. A feladott kérdésekre a válasz egyéniségektől, létszemlélettől függően más és más, talán csak egy dologban egyezik, abban, hogy a művészet a létezés teljességét kívánja önmagába olvasztani, azt a teljességet és egységet, amelyet a részleteire töredezett, — lényegét illetően bonyolult — jelenségeiben azonban mechanikus, sablonokba menekülő világ érzékelése nem adhat meg. Erről a kettéhasadásról nagyon sok regény, dráma, novella szól, változatok egy témára: mi a művészet, s mi a művészet jelentése a létezésben? A témának tömör klasszikus megformálása Thomas Mann Tonio Kröger-je (1903): a novella író-hőse a tapasztalat különböző fázisain át eljut a „két világ” felismeréséig s a művészt az élethez fűző „honvágy” kifejezéséig.

Nálunk a téma egyik variánsa, a probléma korai jelentkezése Asbóth János regénye, az *Álmok álmódója* (keletkezési éve 1876, kidása: 1878). A regény hőse sok tapasztalat s álmodozás után úgy érzi, hogy „Csak két ember van, aki igazán él, aki igazán ember. A költő az egyik, a másik az államférfiu.” Az élet teljességét nem az élet, hanem a művészet igéri a regényhős Darvady Zoltánnak. Ambrus Zoltán *Midas királyában* a festő s a „halott, de formáiban örökké élő szép”, a művészet, már mint külön világ jelenik meg, amely szenved az élettől, ugyanakkor sóvárog a teljesség után. Justh Zsigmond *Művész-szerelem* című regényében — de novelláiban is a művészet, a művész külön problémái összakapcsolódnak az egészség és a betegség, önmegfigyelés, analízis és életképtelenség jellegzetesen századvégi érzéseivel.

Bródy is ezt a kettéhasadást jelzi, mikor hősével az „itt benn” és az „ott kint” világról beszél. Bródyt s a századvégi magyar művészetnek legerőteljesebb érzését egyaránt jellemzi az, hogy a kettéhasadás felismerésével együtt érzékelteti a művészet felelősségét az élettől szemben. A műterem fehér világában élő művésszel mondatja ki mégis a parancsot Bródy: „... rendet, rendet csinálj.” (Bem az élettől korrumpált Robint figyelmezteti becselenségére.) A művész sürgeti az életben-élőt:

„— Menj, menj, ne gondolkozzál, vigyázz az elmédre, hogy meg ne erőltessed! Ne kínlódj rajta, hogy megjavítsad, helyrehozzad, mint egy rossz képet, le kell vakarni az egészet, megsemmisíteni még az alapját is.

— Ölni — hörgött föl Robin Sándor.

— Ölni? — visszhangozta a festő. — Jól van, nem bánom, de csak aztán, ha már te újjászülettél, megtisztítottad magadat és a környékedet. A vér jó mosdóvíz, rákefélhet a sor, de csak a legvégén. Előbb meg kell tudnod, mennyire és kik piszkoltak be...”

A regényben még egy fejezet szól a festőről, a *Nász*. A beteg Bem Gyula feleségül veszi Piroskát. Olaszországba mennek: nászútra, betegségét gyógyítani. A festő meghalni megy, Genovában temeti el Piroska és egy halász, aki bárkáján viszi át a könnyű fakoporsót a tengeren.

Az előzőek után ez a fejezet tetőzi be a kor művészetének ábrázolását. Bródy, aki az előző fejezetekben az életet írta le: egy életformát és ami mögötte van, az indulatot, amely ezt a formát létrehozta, itt egy impresszionista festmény gyöngyház-színeivel a szerelmet és a halált festi meg. A kor művészetének élet-, szerelem- és halálérzéséről beszél Bródy Sándor a festőről szóló fejezetekben.

Bem Gyula, s személyében a művészet, menekül az élettől, mert az élet megromlott. Külön világot épít magának, olyan „szobát”, amelynek falai: az emberiség örök eszményeihez való hűség, a művészi formákban megnyilvánuló szépség és a szerelem. Ebben a fehér szobában a festő él. Ott él dolgoztatva, Petőfit, Zolát, Dickenst olvasva, ott él a szabadság és emberi szolidaritás eszmevilágában, él a tárgyokban, dolgokban, hangulatokban, a természetben, ábrándokban, gesztusokban és a művészi teremtésben megjelenő szépség világában, él a szerelemben, amely gyöngéd, mint a fehér orgona, és szemben az érzéki szerelemmel (amely

a világot uralja), ez a szerelem már-már metafizikai: benne az emberi szolidaritás sűrűsödik hangtalan szeretetté és szenvedéssé.

A szecessziós életérzést, a szecesszióval megnevezett művészet lényegét, kiindulópontját, tartalmát és megjelenési formáját sikerült itt Bródynak figurákká, környezeté és szituációkká, tehát regénnyé ötvözni. A kivonulás, a menekülés — a szecesszió — kialakulásának okát nem a művészetben önmagában mutatja meg, hanem abban a világban, amelyből a szecessziós művészet, ez az indázó fehér virág kinőtt. Indái vágyódva csavarodnak egy más élet napfénye után sóvárogva. Érezzük a regényből azt is, hogy a virág gyökerei nem elég erőteljesek ahhoz, hogy eljussanak a mélybe, ahol táplálékot kaphatnának. A felszín pedig, amelynek homokos, köves, álcilllogású rétegét tapogatták a vágyódó, életkereső szálak, természetlen volt. Az élet könnyű tajtékszönyege, a felső rétege csak undort okozott és menekülésre készítetett. A regény megjeleníti a szecessziós életérzés sajátos szentimentalizmusát: az élettől — a társadalomtól és a természettől — sebzett lélek érzelmi túlfűtöttségét, befelé-fájó, halk érzékenységet. A jól kiválasztott élettények naturalis pontosságával, a szituációk kiélezettségével (a naturalista módszer eszközével) élve Bródy ezt a szentimentalizmust esztétikailag, tehát emberileg hitelesíteni tudja. Hiteles, meggyőző és együttérzésre készítető a Nászfejezet szerelmes párjának fölfokozott gyöngédsége, amellyel egymás számára a világot sűrítik egy szállodai szobába. Képzeletben: Genova minden szépségét az asszony, a tengeri kalandok minden veszélyét és férfias egészségét a férfi. Hiteles ennek a sóvár játéknak érzelmi hullámozása és telítettsége, mert a naturalis tényekben egy haldoklás elleni élet-játék jelenik meg. Ezt a szentimentalizmust a humor is ellenpontozza, a sokat elemzett „könnyes mosoly”, amely ebben a regényben ugyancsak a jellemző, pontosan kiválasztott tényekből csillan fel. A humor itt valóban könnyes mosoly, fájdalmas tudomásulvétele annak, hogy az élet az ember minden kiszolgáltatottságával együtt mégis a létező világok legjobbika (a leibnizi filozófiai értelemben). „És a haldokló gályaraboknak utolsó napja sem oly egyszínű fekete, mint a szürke modorban dolgozó, fájdalmakban kéjelgő írók betegségi történetei. És ezt én mondom, én! Az egykori szomorú, szegény legény, de most már csak — szegény!” — szól ki a regényből, rá jellemző módon, Bródy. „Én meggyógyítom — mondá mély meggyőződéssel [A genovai csodadoktor a haldokló festőnek]. — Csak az a kérdés, hogy nincs-e náthája, mert ez az egyetlen, amit gyógyítani nem tudok. A többit, a halálos főbetegséget mind.” Mosolyog az író — s az olvasó — a sarlatán olaszon, bár tudja, hogy Bem Gyulát az aranyserum sem fogja meggyógyítani, de megadja neki azt, hogy utolsó lélegzetéig a gyógyulást várja és az életnek örüljön.

A regény művésze beteg, a tüdőbaj, sorvasztó lázaival, fojtogató légszomjával, a századvég gyógyíthatatlan és jellemző betegsége, de ugyanilyen kor-jellemző Bem Gyula lelkiállapota is: a festő lelkének is láza és kínzó légszomja van. Mi az én bajom? — tűnődik Bem Gyula a tengerparti „szent pálmák” „húsos levelei” alatt. „Nincs nekem bajom, csak az, hogy a szívem összenőtt a röggel, ahol születtem, míg a vérem . . .

A vérem itt horgászik előttem a parton. Egy rongyos úr, az én koromban, a hasonmásom. Csak horgászik, horgászik, enni is elfelejt, álmodik egész nap — velem együtt, ha halat fog, kicsinyli, eldobja, nem akar ez semmit . . . Erősen, mindég szeretni, a többit: álmodni, élni, mindig csak félig-meddig, mint ahogy a nap vibrál a tenger párájában . . .”

A dekadencia egyik oldala rajzolódik meg itt, az, amelyet a fiatal Osvát a regényről szólva „nemes betegségeknek” nevezett. „A kor művészete beteg, de milyen nemes ez a betegség” — írta Osvát.¹ Bem Gyula nem találja helyét abban a világban, ahová született, nem is találhatja, mert amit az élet nyújtani tud, az neki nem kell, amire vágyódik, az pedig nincs, sem a szabadság, sem a „független nyugalom”, — amelyért már Arany is hiába sóvárog, — sem

¹ OSVÁT ERNŐ: Az ezüst kecske. A Hét 1898. dec. 11. — TÁBORI RÓBERT: Az ezüst kecske. Új Idők 1898. dec. 25. — BÁRSONY ISTVÁN: Bródy Sándor könyve. Magyar Hirlap 1898. dec. 20. — CORNÉLIUS: Képes díszművek. Magyar Szemle 1899. jan. 15.

a természetes élet, sem a tisztesség, sem a testi egészség, — legfeljebb a pénz és a hírnév, az pedig őt nem táplálja már. A szerelem az, amit az élettől még elfogad. A *Nász*-ban a dekadencia szerelmi élménye fogalmazódik meg: a biztos halál tudatából felszökkenő érzéki mámor, az élet és halál egy pillanatú átélése.

A regény ábrázolásában ennek a mámornak csak egyik forrása a halál-közelség, másik ugyanolyan bőségu tápláléka az „élet vágya és szeretete”, amely fellobog az egészséges és a beteg szervezetben egyaránt, majd elcsitul a haldokló gondjaiban, amelyeket az életért való felelősség diktál. Bem Gyula tanítja Piroskát, mit mondjon olaszul: „— Ho fame, ho freddo. Fázom, éhezem.” — Sono vedova . . . özvegy vagyok.” Bródy naturalizmusának érettségét mutatja, ahogyan a tényekkel ábrázolt valósággal röghözköti az érzéseket, s ezzel határozott körvonalakat ad az ábrázolt embernek.

Az író belső átéléssel és teljes azonosulással ábrázolja Bem Gyula sorsát s ezzel a kor művészetének problémáit. Ezt a menekülést s a dekadenciát, a kor művészetének lemondó életvágját Bródy nagyrabecsuili és nemes betegségnek ábrázolja. Olyannak, amely végső fokon egészségesebb, életszeretőbb, mint a kor romlott egészsége, s a „beteg művészet” szorongása, számkivetettsége nem az élet, hanem az élet romlottsága ellen protestál. Bródy szereti a kor művészetét, s fájdonalmasan átéli saját író-voltát, a röghöz kötött vágyódást. Nem bírálja a művészetet, nem bírálja a szecessziót és a dekadenciát, mégis lezárja önmaga számára ezt a lehetőséget, a kívülállás, a különvilágban-élés művészi lehetőségét.

Bem Gyula meghal. A művészet is meghalhat, ha arcát elfordítja az élettől, az élet azonban örököké megújul, mondja a regénnyel Bródy Sándor. Művészi szemlélete itt már kikristályosodott. Ez a szemlélet az élet mindenekfölött való voltát hirdeti, az élettől való elszakadással, az önmagában levő művészettel, a tiszta formák egyedülvaló igazságát valló művészettel szemben.

A regény harmadik tétele: hogyan tovább? Robin Sándor felismeri saját helyzetét, eszközzé válását és emberi hullását. Elhatározza, hogy: „Újrakezdi az életet egészen előlről.” A *Jelentkezés a várurnánál* című fejezetben a várurat, a miniszterelnököt otthonában, saját házában keresi föl Robin, hogy mindent bevalljon neki és minden tisztségéről lemondjon. Ez a fejezet egy politikus (feltehetően Tisza Kálmán) portréja és egy politikai rendszer jellemzése, ismét a dokumentumok, tények leírásának eszközével élve. Biblián alapuló moralizálás, magánéleti konzervativizmus és puritán erkölcsiség és valami Kálvinnal alátámasztott cinikus opportunizmus az, amelyet a Tisza-korszak jellemző jegyeinek mond Bródy. „Ha Kálvin hitén lennél, megértenéd, hogy minden úgy jó, ahogy van, mert semmi sem lehet másképp, mint ahogy van”, mondja a miniszterelnök a kétségbeesett képviselőnek, akit szemmel láthatóan nem is a korrupció miatt ítél el, hanem gyöngesége miatt, mivel véleménye szerint a „szamárság hibája nagyobb, mint a gazság bűne”. Erőteltjes, határozott, cinikus öreg opportunist a „a főkatona”, akinek csak az a fontos, hogy az udvar meg legyen elégedve vele, és a tisztesség látszata mindig megmaradjon. A „kimért, zárkózott, sőt legtöbbször gögös úr” egész egyéniségével, elvtelen-elveivel mintegy illusztrációja annak a cinikus leckének, amit a fiatal Robin kapott a zugügyvédtől: a látszatról és a becsületről. Ez a fejezet egy országvesztő magatartás és egy kormányzati rend kritikája. Tisza Kálmán korának summás bírálata.

A regény befejezésében Robin szakít régi környezetével, új életének tartalmat ad a munka (ügyvédi irodát nyit), de nyomasztja a magány, a városi ember elmagányosodásának érzése. Megkeresi Piroskát, aki a festő halála óta egyedül él. A cselekmény itt a boldog-vég felé kanyarodik: megtalálják halottnak hitt kislíukat és összeházasodnak.

Az ezüst kecskében Bródy a társadalmi szentimentalizmust bírálja (Robin önmagában értéktelen száználmat a cselédek iránt), hitelesen ábrázolja a szecesszió szentimentalizmusát (a festő halála), de a regény befejezésében az író érzélgős lesz. A cselekmény „a végén minden jóra fordul” érzését csak leírja, de felkelteni, hitelesíteni nem tudja, mint ahogy nem tudja hitelesíteni korábbi regényeinek boldog vagy gyakrabban boldogtalan, halálosvégű sorsai

felett érzett szájalmat sem. Mintha a regény végére elfáradt volna az indulat, az érzés. Itt már az író nem érzelmes, érzelgős csupán, s így nem is tud érzelmeket felkelteni.

De a regény záróképe fölemeli ezt a ma már önmagában hatástalan cselekményt. Az ezüst kecske a kisfiú leírásával zárul, s ennek tartalma olyan, mint napjaink filmjeinek oly gyakori zárókép-gondolata: a gyermek a jövő ígérete! Becsületes, szép ígéret, igaz gondolat ez, ugyanakkor a társadalmi jövő, a konkrét cselekvés bizonytalanságának, a jelen kérdőjelezett voltának a gyermek-képe is, hiszen a gyermek még ismeretlen világ, nem tudni, mit bont ki magából? Bródy eszményeket a múltban s a művészetben talál, bizalma a jövőben van, a jelen az, ami bizonytalan számára. Nem tudja, hogyan éljen tovább? Csak azt tudja, hogy így nem lehet élni, mint eddig, az életet nem elrontani kell, mint Robin tette, nem szabad elpusztulni, mint Bem Gyula, — élnie kell, de másként! Akarata a jelen ellen feszül, anélkül, hogy pontosan tudná hogyan, merre lépjen előre? De ez már a *megszületett akarata*.

Bródy Sándor ekkor már a kislembert útját is látja. A regény Hirsyje az a kispolgár, akit Bródy annyira szeret. De most már Hirsyről tudja azt is, hogy a hosszú küzdelem után, amikor próbált életben maradni (akár a becsstelenség, a hitehagyás árán is), Hirsy, a kispolgár végül is révbe jutott. Megnősült, — egy kaszírót mentve meg a zülléstől, az erkölcsös, családi élet számára, — jó állást szerzett, sok gyermeket nemzett, meghízott és hozzáidomult az élethez. Bródy változatlanul szereti kispolgári hősét, de nem vár tőle többet, mint ami sorsát lezártnak, révbejutottnak ábrázolja.

A halott Bem tisztaságának emléke, Robin körvonalazatlan akarata, az asszony és a gyermek, a regény jövőjé felé sugárzó kis fényforrása. Az eszméket hirdető művészet, a jelent az étellel tagadó akarata, a gyermekkel mindig-újrakezdődő örök küzdelem az, amiben reményt és igazságot lát Bródy. Ez *Az ezüst kecske* legfontosabb mondanivalója. Ez Bródy több mint tíz éves művészi érelődésének nagy eredménye, sok kudarc és újrakezdés, megkísérlés után ez Bródy Sándor győzelme és dicsősége, amellyel ez a korszak, s vele az évszázad lezárult.

2.

Az ezüst kecske szerkezete Bródy különleges regényírói tehetségének szép példája. Hallatlanul nagy életanyag van ebben a regényben, olyan nagy, amely elegendő lenne akár egy zolai ciklusszerkezet megkomponálásához. Bródy türelmetlen temperamentum, ebből következik, hogy sűrít, egy-egy fejezete szinte egy-egy regény, pontosabban regénylehetőség, regényvázlat. *Az ezüst kecskét* mégsem érezzük vázlatosnak, Bródy itt új módon jellemez. Nem egész sorsokat, élettörténetet ír le, hanem egy-egy jellemző vonást ragad meg, fölismeri az ábrázolásban a részlet jelentőségét. Tehetségének jellege ilyen, az újságírói praxis ezt csak továbbmélyítette, s a naturalizmus is bátorítja erre. *Az ezüst kecskében* tudatosan él a jellemző részlet kiválasztásának eszközével és mondhatjuk, teljes sikerrel: „Egy papirosból kicsomagolt tyúkon észreveszi, hogy milyen a spēkelése, hogyan van a zúzaja elhelyezve”, — írja róla egyik kritikusa (célozva egyszersmind Bródy szakácstudományára is). A regényben csak sorsvázlatokat ad az író, de ezeket a sorsokat jól választott, jellemző részlettel karakterizálja. A regény ritmusa így felgyorsul, az író nem magyaráz meg mindent, csak jelez, de a részletek mögött ott az egész ember. Érzékeny olvasásra szoktat ezzel, a megértés így nagyobb életismeretet igényel a korabeli olvasótól.

A jellemző részlet — pontos megfigyelés, tudatos kiválasztás — az eszköze az elmélyültebb lélekrajznak is. Nőszereplői közül Hanna, a férfit az érzékiséggel uraló, ezen át érvényesülő női akarat, a karriérista, Piroska a szerelemben feloldódó, magát átadó, a férfivel a férfiert élő hűség, a goethei értelmzésű örök nőiség. Mellettük még három nőalakot jelenít meg sikerrel, anélkül, hogy a regény fősodrában szerepük lenne, egy-egy ténnyel jellemezve kelti életre őket. Piroska anyjában a női praktícizmust írja meg, a régi és mindig is élő gyakorlati asszonyt,

a konyha papnőjét, aki lelki bajra ellenszerűl meleg vizet ajánl. (Biztos megfázott a panaszos!) Piroska testvére a nyomor miatt elzúlik, majd újra felemelkedik, s megjelenik az élet színén. A kor jól ismert perditája ő. S végül Bródy leír egy szoptatós asszonyt, aki olyan, mint maga a föld, árasztja magából a termékenységet természetes nyugalmát.

A jellemző részletek kidolgozottsága mellett a regény másik nagy formai eredménye a jelkép, a szimbólum tudatos alkalmazása. A zolai naturalizmus és a romantika (az elvi szembenállás ellenére) meglevő kapcsolatára már igen korán rámutatott, elemző módon, Brandes György. A naturalizmus a romantikának legtöbb esztétikai vívmányát magába olvasztotta. Így magába olvasztotta a „csúnya” – tárgy, jelenség, szituáció, ember, szó – megformálásából kinövő szépséget, a „csúnya” esztétikai lehetőségét. Ugyancsak Brandes mutat rá először a naturalizmus esztétikájában és művészi gyakorlatában a szimbólum szerepére.

A klasszikus naturalista regény és a szimbolista vers között az attitűdben van különbség. A zolai naturalizmus ábrázolása következetesen a földön marad, az érzékelhető dolgok világában, a szimbolista vers kiindulópontja a valóság, törekvése azonban az érzékfeletti összefüggések, metafizikai kapcsolatok sűrítése a szimbólumban. A megformálásra azonban az azonosságok jellemzők: a szimbolista vers is „durván” néven nevezi a valót, megvalósítja a „csúnya” esztétikai átlényegesítését és a naturalista regényben is fontos szerepet kap a szimbólum. A vers szimbóluma természeténél fogva más, nagyobb a metafizikai sugárzása, a létezés nagyobb távlatait, mélyebb összefüggéseit sűríti magába. A szimbólum a regényben a részleteiben ábrázolt „valóságrész” általánosításának, a dolgok jelentés-tágításának eszköze. A naturalizmus fogalmának leegyszerűsítése az a nézet, hogy a naturalizmus azt ábrázolja, ami van, úgy ahogy van. Ez már önmagában is lehetetlenség, éppen a létezés gazdagsága miatt. A megfigyelés és kiválasztás eredménye, a jellemző részlet már esztétikai sajátossága, ami nem azonos a létezéssel, hanem mondanivaló a létezésről. A szimbólum pedig olyan dolog, tárgy vagy állat, ember cselekvés, amely tágabb, önmagán túlmutató asszociációkat képes magához vonzani – a mondanivaló általánosításának, kitágításának eszköze, az érzékelhető valóság vagy egy tudományos tétel, elv határain belül. Eszköze, s fontos esztétikai felfedezése ez a naturalizmusnak. A szimbólum tudatos alkalmazásával eljut oda, hogy az egyszeri – gyakran különös – „valóságszeletek” általános jelentést kapnak, a jelenség túlmutat önmagán, az érzékelhető valóság lényegi jegyeit tárja fel. Erről egyetlen irodalmi irányzat sem mondhat le, a naturalizmus sem mondott le. A naturalista regénynek éppúgy, mint a szimbolista versnek, s az ibseni, hauptmani drámának fontos esztétikai sajátossága a jelkép, bár a jelképek között minőségi különbségek vannak. A zolai regény-óriás telve van jelképekkel. Közismert, hogy Zola a *Nanában* a Kurtizánnal a második császárság erkölceit jelképezi. Jelképes jelentésű az, hogy a versenypályán futtatott lovat Nanának hívják, jelképes a *Germinálban* a vak bányaló halála: a munka szenvedését s ugyanakkor a munkához való hűséget jelképezi. Jelképes a *Pascal orvos*-ban például Charles szerepe. Charles, a Rougon-Macquart család századvégi sarja, ez a bűnben született gazdag és gyönyörű gyermek, életképtelen, hülye. Szépsége csak a forma szépsége, beteges érzékenysége mutatja, hogy benne a gazdagság s a bűn megérett a pusztulásra. Halálának leírása, s jellemzése magához vonz egy tágabb jelentést, egy egész osztály és életmód társadalmi és biológiai dekadenciájának szuggesztívóját, Charles különös halála így általános jelentést kap.

Bródy Az ezüst kecskében tudatosan alkalmazza a szimbólumot. Ennek esztétikai hatása a mondanivaló általánosítását eredményezi. Az ezüst kecske egy bot végén ékeskedő kecskefej-foggantyú. A bot Robin életének minden lényeges fordulóján megjelenik. Fiatalon és szegényen zálogba adja, esküvője előtt kiváltja, majd ismét zálogba adja, s el is felejt, mikor karrierje elkezdődik. Amikor életét megújítja, az ezüst kecske jut eszébe: „Ha megtartom, ha meg tudom tartani, hol vagyok most! – mondja Robin –. Állok egyenesen, magasan és boldogan... Kitömött sas vagyok, egyedül állok kasírozott sziklán.” Az étellel együtt megtalálja a botot is, a regény végén az alvó kisfiú a botot szorítja magához, „a kemény, a vidám

ezüst kecskét". Az ezüst kecske az ifjúság, s az ábránd jelképe, értelmezte Osvát Ernő. Az is, és ennél még sokkal több: a szolidaritás, a szegénység, a szerelem és szépség, az emberi értékhez való hűség, a küzdelmes jövő jelképe.

3.

A könyv megjelenése — 1898 karácsonyán — esemény volt. Sok méltató kritika jelent meg róla. A Hét-ben Osvát Zola: Munka és Barrés: Kitépett sarjak című regényéhez hasonlította. Csakhogy — mondta Osvát — Zola szociológus, Barrés pszichológus, Bródy mindkettő s főleg poéta. A könyv formája, szedése, címlapja, illusztrációi azt mutatták, hogy nem csak egy jó regény megjelenéséről van szó, hanem egy társadalmi-művészi érlelődési folyamat egyik megnyilatkozásáról is. A nagyformátumú, szecessziósan díszes könyvet a Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság adta ki. Ennek vezetője akkor már Pfeiffer Károly volt. Pfeiffer a radikalizálódó polgárság első képviselői közé tartozott. Igen fiatalon, 1904-ben öngyilkos lett. A könyvet fiatal festők illusztrálták, köztük olyanok, akikből a modern magyar festészet nagy mesterei lettek.

(Az ezüst kecskét illusztrálták: Badik Ottó, Csik István, Faragó József, Fényes Adolf, Feszty Árpád, Glatz Oszkár, Grünwald Béla, Hegedűs László, Ipoly Sándor, Karlovsky Bertalan, Lotz Károly, Márk Lajos, Mednyánszky László, Mannerheim Gusztáv, Olgyay Ferenc, Pállya Celesztin, Réti István, Thorma János, Vaszary János, Ferenczy Károly.)

A könyv végén Ferenczy Károly rajza, fehér ruhás gyermeket ábrázol, aki kezében az ezüst-kecskés pásztorbottal nagy hegyek előtt áll. Érzékelteti ez a messianisztikussá tágitott jelkép a kor művészetének érzés és gondolatvilágát, a helyzet érlelődését: a megváltódás igényét és reményét sugallja, a messiás-várást. A jelkép — éppen elvontságával — mutatja azt, amit a regény is mond, hogy a jövő még bizonytalan, a cselekvés lehetősége — a magyar polgári fejlődés útja — körvonalazatlan, de a művészet már együttesen és bizonyossággal jelzi a változás szükségét, keresi az utat.

Mme Elisabeth Juhász

L'ART-NOUVEAU DANS UN ROMAN DE BRODY

(Le roman de S. Bródy: La chèvre d'argent)

Les événements artistiques et sociaux de la fin du siècle en Hongrie montrent en dehors des similitudes, aussi beaucoup de traits divergents si l'on fait une comparaison entre la Hongrie et l'étranger. La marche de la civilisation — en ce qui concerne sa structure ainsi que ses circonstances historiques — était différente: chez nous, le féodalisme était conservé, l'indépendance nationale n'existait pas; quant à l'époque, c'était déjà la période de l'impérialisme, des révolutions et de la préparation pour la guerre mondiale. C'est ainsi que chez nous vers la fin du siècle, le dynamisme de la civilisation et la désillusion européenne concernant sa valeur exerçaient en même temps leurs influences. Cette dualité caractérise aussi la vie intellectuelle. La littérature reçoit à la fois la nouveauté du naturalisme et les mouvements intellectuels se produisant comme sa réaction, entre autres, par exemple, la Sécession. Cette situation sociale pesante et confuse et l'art provenant de celle-ci est représentée dans le roman, de Sándor Bródy: La chèvre d'argent (1898), c'est à dire, la carrière bourgeoise et la sécession. L'importance de son roman est donnée par le fait, qu'il y a réussi de retracer — outre les traits généraux de la fin du siècle — les caractéristiques spécifiquement hongroises. Le héros classique arriviste et bourgeois, le héros de volonté, apparaît dans la société hongroise de la

fin du siècle — ainsi que dans le roman de Bródy — déjà comme une victime de passivité et d'énervement entraînée par les circonstances. La beauté de l'art et du sentiment de la vie sécessionniste est précisément représentée par le fait — nous lisons dans le roman — qu'elle dénie par sa sensibilité et son raffinement la réalité «rude», et qu'elle est pleine de nostalgie d'une forme de vie plus différenciée. Sa décadence est une noble maladie, mais la négation s'exprimant dans celle-ci devient — au delà d'un certain point — la non-viabilité du désaffectionnement pour la vie, de la sensibilité et du raffinement. Par la formation de son roman, Bródy fait entrer — outre d'un achèvement des détails caractéristiques — une nouveauté esthétique du naturalisme à la prose hongroise: le symbolisme, comme un instrument de la généralisation. Dans le roman sont condensés beaucoup de problèmes de contenu et de forme et sa parution était la manifestation de la consolidation de l'art progressive — c'est à dire, de l'art sécessionniste — et de la radicalisation des intellectuels.

Az Orthographia Ungarica helye az irodalomtörténetben

Irodalomtörténeti közhely, hogy a szerző neve nélkül fennmaradt Orthographia Ungarica¹ Dévai Mátyás² műve. De ez a közhely voltaképpen feltevés, ha még olyan jól meg-alapozott is. A mű elveszett első kiadásáról pedig ez a szokásos megállapítás: „legkésőbb 1538-ban jelent meg”; ez még olyan feltevés, amely semmiképpen sem kielégítő. Kettős okunk is van tehát, hogy folytassuk a vizsgálatot: Hol is van hát helye az Orthographia Ungaricának az irodalomtörténetben?

A kutatás súlypontja eddig ebben az ismeretünkben volt: Sylvester János 1538-ban már ismerte Dévai helyesírási rendszerét, mégpedig egy nyomtatott könyvből. Ezzel összefüggően az érdeklődést túl erősen kötötte le az Orthographia helyesírási része, és elhanyagolódott az olvasmányi része. Megelégedtünk ennek vázlatos ismertetésével és annak vizsgálataival, hogyan függnek össze imádságszövegei Luther Márton Kis Kátéjával.

Erre az összefüggésre — tudtommal — először (az idősebb) Révész Imre hívta fel a figyelmet, 1863-ban. Úgy látta, hogy az Orthographia említett része „szóról szóra ott áll a Luther kis kátéjában”.³ Erre hivatkozással és további vizsgálat alapján a jelen közlemény szerzője 1933-ban úgy fogalmazta meg az összefüggést, hogy ezek az imádságok nem teljes fordításai Lutheréinak, „mindamellett bizonyos, hogy Luther Kis Kátéjának... hatása a magyar irodalomban itt mutatkozik először”.⁴ Ez azonban mégsem „bizonyos”. Luther Kis Kátéja és az Orthographia imádságainak az összefüggése korántsem egyszerű.

Dévai imádságai rövidebbek, mint Lutheréi. De hát mi oka lehetett volna Dévainak, hogy a Luther-féle reggeli és esti imádságot rövidítse, és viszont miért éppen csak ebben a részben hagyta volna magára hatni Luther Kis Kátéját? Helyénvaló tehát, hogy vizsgálódásunkban ezentúl ne a hasonlóság, hanem a különbség legyen az irányadónk. Különösen tanulságos Melanchthonnak egy könyvecskéje, amelynek egy bővített kiadása a Kis Káté előtt jelent meg. A reggeli és esti imádság majdnem ugyanaz benne, mint Luther Kis Kátéjában. A Melanchthon nevéhez fűződő kiadvány ismertetője ugyanazzal a kérdéssel találta magát szemben, mint amely az Orthographiában levő imádságokra vonatkozóan az imént felvetődött. Az imádságoknak a Kis Kátéból átvétele ellen szól — mondja az ismertető — az eltérő forma; teljességgel valószínűtlen, hogy a könyvecske összeállítója megváltoztatta az imádságok lutheri szövegét. Végül is arra az eredményre jutott, hogy ezek az imádságok az asztali áldásokkal együtt középkori használatból származnak. Előlejtetett Luther szavaira a Nagy Kátéjában, hogy az asztali, a reggeli és az esti áldások használatban *maradtak*, és ekkor — szerinte — Luther minden bizonnyal a Kis Kátéban alkalmazott imádságokra gondolt. De ez még csak gyaníttatás az összefüggésnek, — írja folytatólagosan; — a bizonyíték abban van, hogy Kaspar Gräter (Gretter) kátéjában már Luther Kis Kátéja előtt megtalálhatók

¹ RMK I. köt. 20. — 1908-ban két hasonmása készült. A Magyar Könyvszemle 1908. évi 2. számához mellékelt fakszimile helyébe Melich János a 3. számhoz új, javított fakszimilét csatoltatott; ezt legkönnyebben a 2. paginán levő impresszumról lehet felismerni: „Budapest, Athenaeum.” Ez a melléklete Melich külön is megjelent dolgozatának: Az „Orthographia Vngarica” és a magyar helyesírás, Budapest, 1908. (= A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 8. sz.)

² A csupán csak a wittenbergi egyetem beiratkozási anyakönyvében dokumentált „Dévai Bíró Mátyás” névváltozat nem játszható ki az ellen, amelynél ő maga megállapodott. Vö.: Egyháztörténet, Új folyam II. (V.) évf., 1959, 193. lap, 2. jegyzet. A Bod Péter által a wittenbergi adatból előhozott változat több jeltől következtethetően azért gyökerezett meg a XIX. sz.-ban, mert a történetírás a „Dévai”-ban nemesi előnevet értett. A XX. sz. aztán már nem vette észre a buktatót. — Dévai Mátyás nevérol nem, csak a születési helyéről mond újat IVÁNY ZOLTÁN közleménye: MNy 1963, 462–464. Fejtetése ellenében figyelembe veendő Dévai beiratkozási adata a krakkói egyetem anyakönyvében, de annak kritikai elemzése már túlhaladja dolgozatom keretét.

³ Dévai Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. Pest, 1863. 111.

⁴ Luther és Magyarország. Budapest, 1933. 116.

ezek az imádságok — rokon, de mégis annyira eltérő formában, hogy Luther onnan nem vehette azokat. „Gräter és Luther szövegezéseinek valamely közös, régibb forrásra kell visszamenniök.”⁵

Ezt az eredményt bizvást alkalmazhatjuk az Orthographiára: Luther és az Orthographia említett imádságai valamely közös forrásból, sommásan szólva: a hagyományos imádságyangból származnak.⁶

Célszerű külön is figyelniük az idevágó irodalomnak arra a megállapítására, hogy az asztali áldások a Breviariumból átvett szövegek.⁷ Érdekes lenne a Breviariumnak olyan kéziratát vagy kiadását találni a XVI. század elejéről, amelyből az Orthographia szerkesztője közvetlenül átvehette az asztali áldásokat. Erre irányuló kutatásom eddigi eredménytelensége azzal magyarázható, hogy a római katolikus egyház majd csak a trentói zsinaton egységesítette a Breviariumot. A további kutatásnak aztán ki kellene terjeszkednie a magyarországi szerzetesi rendházakban a XVI. század első felében használt kézikönyvecskére is, mert a Luther előtti káték idézett ismertetője szerint a szóban levő imádságok, éppen úgy, mint a Benedicite és a Gratias, latin formában el voltak terjedve a szerzetesi körökben, és ott sokféle formát öltöttek.⁸ Az ugyan nem eléggé dokumentált állítás, hogy Dévai szerzetes volt, de talán igaz volt a lőcsei Sperfogel fiúlebe jutott hír, hogy a kassai magyar concionator személyében egy kolostorból szökött szerzetest fogtak el.⁹

A szóban levő hagyományos imádságyangot röviden középkori előzménynek nevezhetjük, de helytelen lenne e kifejezést időhatárolóan érteni. Elképzelhető, hogy az Orthographiára olyan kézikönyvecske hatott, amely Luther Kis Kátéja megjelenési éve, 1529 után jelent meg.

Csakohgy mégis megjelölhetünk egy évet, amelyen túl már nem képzelhető el, hogy Dévai a Kis Káté példáját figyelmen kívül hagyta. Ez év őszén Dévai kiutazott Németországba. Még ha az Orthographia kész kéziratával ment volna is ki Németországba, akkor sem hagyta volna változatlanul az Orthographia olvasmány részét, hiszen akkora már nagy tekintélyre emelkedett Luther Kis Kátéja. Ezt arra tekintettel is meg kell fontolnunk, hogy az Orthographia a hagyományos katekizmusanyag szempontjából az evangélikus káték sorában a Kis Káté előtti típust képviseli. Adja a Tizparancsolatot, a hit tizenkét ágazatát, vagyis a Credót, a Miatyánkot, az Angyali üdvözetet, a reggeli, esti, asztali áldásokat. Nos, a Kis Kátéval összehasonlítva nem is annyira az Angyali üdvözet többlete az érdekes, hanem sokkal inkább a keresztség és az úrvacsora szerezteségi igéjének a hiánya!

Mindenesetre az Orthographia esetleges mintájának keresése közben egyaránt kell ügyelnünk a helyesírási és az olvasmányi részre, az utóbbiban a bibliai idézetekre is. Balázs János erre vonatkozó megállapítását¹⁰ is megszívvelve, az lenne a tennivaló, hogy az Orthographiát mindenestől összehasonlítsuk minél több 1536-ig, sőt biztonságból 1538-ig mind a német, mind a lengyel és cseh területeken megjelent ábécés- és olvasókönyvecskékkal, első sorban a latinokkal.

A kutatási anyag természeténél fogva nem remélhető gyors eredmény, hiszen könnyen veszendő nyomtatványokról van szó. De egyetlenegy példa is tanulságos, és folytatásra ösztökél. 1527-ben jelent meg a Lucas Otho nevéhez kapcsolódó Syllabus perdiscendi ratio. Ismertetője csak az olvasmány-szöveget közli belőle, de a könyvecske rövid vázlatából is kivehető, hogy az olvasmányokon kívül tartalmazta még a betűket és a „német és latin” (ezek a közlőnek a kifejezései, vagyis az arab és római) számjegyeket. Az olvasmány-szöveg nem egyezik mindentől az Orthographiával, de a többféle hasonlóság éppen elegendő ahhoz, hogy ezentúl a bibliai idézetek szerkesztésében se tulajdonítsunk teljes önállóságot az Orthographiának. A hasonlóság az, hogy mindkettő adja a Miatyánk, az Angyali üdvözet, a Credo, a Tizparancsolat szövegét — egy közbeszúrt zsoldárt itt most figyelmen kívül hagyva —, a bibliai idézetek sorában pedig mind a kettő elsőnek a törvény sommáját, középtájon a boldogság-

⁵ COHRS, FERDINAND: Die evangelischen Katechismusversuche vor Luthers Enchiridion. 2. köt. (= Monumenta Germaniae Paedagogica. 21. köt.) Berlin, 1900. 229–238., 313–323., — Luther Nagy Kátéjához: D. Martin Luthers Werke. 30/1. kötet. Weimar, 1910. 142. l. 26–29. sor. — Melancthon szóban levő könyvének előbbi kiadása: Etliche spruch darynn das gantz Christlich leben gefasset ist . . . Wittenberg, 1527.

⁶ Az idevágó irodalomból a számomra hozzáférhető művek: MOUFANG, CHRISTOPH: Katholische Katechismen des sechzehnten Jahrhunderts in deutscher Sprache, Mainz, 1881; BAHLMANN, P.: Deutschlands Katholische Katechismen bis zum Ende des sechzehnten Jahrhunderts, Münster, 1894. nem vittek előbbre az előzmény kutatásában. Ez már ezért is érthető, mert első sorban a latin nyelvű katekizmusok és kézikönyvecskék közt kell keresni a forrást.

⁷ PL. MEYER, JOHANNES: Historischer Kommentar zu Luthers Kleinem Katechismus. Gütersloh, 1929. 474–478.

⁸ COHRS i. m. 236.

⁹ WAGNER, CAROLUS: Analecta Scepusii . . . Pars II. Viennae, 1774. 129–188.: Conradi Sperfogel . . . contracti annales Scepusiensis . . . Az idézett kifejezés a 165. lapon.

¹⁰ Sylvester János és kora. Budapest, 1958. 166.

mondásokat, utolsónak Máté evangélioma 25. része 31—46. verseit nyújtja.¹¹ Nyilvánvaló tehát, hogy az Orthographia a bibliai idézetek szerkezetével is valamilyen hagyományos válogatásra épült.

De vajon nincsen-e az Orthographia olvasmányi anyagában olyan részlet, amely támpontot nyújthatna e mű keletkezési idejére vonatkozóan? Az egyik szakasznak ez a címe: „Hogy csak az Isten irgalmasságából vagyon üdvösségünk”. Ez alaptétele volt a reformációnak. Hasonlóan reformációs levegőt érezhetünk e szakasz-címbe: „Hogy nyomorúságunkban csak az Istenhez folyamadjunk, és mindent űtülé kérjünk”, — tehát ne a szentekhez forduljunk. Igen ám, de különösen az előbbi szakasz még nem utal okvetlenül wittenbergi hatásra, tulajdoníthatjuk azt az Erasmus nevével fémjelzett reformteológia hatásának is.¹² Bibliai idézetek alkalmazása egy olvasókönyvben amúgy sem határozza meg ennek római katolikus vagy reformációs jellegét. Az Orthographia bibliai idézeteinek szerkezete pedig nem azt a Dévai Mátyást mutatja nekünk, akit latin nyelvű vitairatából,¹³ az abban idézett korábbi irataiból és magyar nyelvű katejából, a Magyarázatból¹⁴ ismerünk, — hanem azt, aki szelid, vitaközös nélküli tanítást nyújt.

Mindezt *kevés* annyit mondanunk az Orthographiáról, hogy „1538 előtt”¹⁵ jelent meg. Bibliográfiai szempontból ez elég lehet, de megtévesztő, amikor az irodalomtörténetben kereszük a helyét. Bizvást állíthatjuk, hogy az Orthographia Dévai Mátyás legkorábbi műve. Ez a fontos, még akkor is, ha netán több év választja is el első kiadását a megszerkesztésétől. Helyeselnünk kell tehát, hogy Gulyás Pál az Orthographia első kiadása megjelenési évének feltételezésekor 1527-et vette terminus post quemnek, mert egyszerűen csak a krakkói nyomtatás lehetőségének kezdetét latolgatta.¹⁶

Még ennél is helyesebb, hogy az eddiginél nagyobb mértékben méltányoljuk a feltevést: már 1534-ben külföldre vitte Abádi Benedek a könyv kéziratát kinyomtatás végett.¹⁷ Ez esetben persze számításon kívül marad az a lehetőség, hogy Dévai éppen sárvári tanítóskodása idején látta meg egy magyar olvasókönyvecske szükségletét. De iskolai tapasztalatot, mint motívumot, nem kell éppen az ő sárvári működésére vonatkoztatva keresnünk. Már boldogkői várkaplansága idején, 1527—1528-ban,¹⁸ minden bizonnyal volt pedagógusi feladata is.

Abádi Benedeket tudvalevően annak a feltételezése révén kapcsoljuk össze az Orthographiával, hogy az ajánlást jegyző B. A. azonos Abádi Benedekkel. Nincs is semmi okunk, hogy ezt a feltevést újra vizsgáljuk.¹⁹ Viszont szükséges megállapítanunk, hogy az ajánlást, tehát a mű célját kijelölő mondatokat B. A. írta, nem pedig Dévai. Sőt Dévai Magyarázatának az ajánlását véve analógiául, B. A. az egész könyv szerzőjének lenne tekintendő. De e feltevésnek ellene mond az a bizonyos ismeretünk, hogy a mű Dévai sajátos helyesírási rendszerét tanítja. Így legfeljebb arról lehet szó, hogy B. A. mintegy a szerkesztője volt a könyvnek, a helyesírási részt összekapcsolta az olvasmányi részel, és ajánlást írt az egész elé.

Nagy a valószínűsége, hogy Abádi Benedek csakugyan „szerkesztője” volt az Orthographiának. De csak az volt. „Szerzől” tehát tovább is Dévai Mátyást tekinthetjük. A mű és a szerzőség ilyen viszonya nem lenne példa nélkül való Dévai irodalmi működésében. A Disputatio első részéhez írt ajánlásában azt írja, hogy a szentek alvására néhány tételt papírra vetett egy barátja kérésére, ez aztán a tételeket tovább adta egy másiknak, hogy szedje azokat rendbe, és a maga részéről is adjon hozzájuk. Így alakult ki az a könyvecske, amely „egy ferences barát kezébe jutott” — tegyük hozzá —, úgy, mint Dévai Mátyás műve.²⁰ A Disputatio második részéhez írt ajánlásában is ezt mondja: Kezembe jutott ugyanannak a ferencesnek a Cáfolata, . . . olyan tételeim bírálata, amelyeket egykor barátaimmal történetesen közöltem.²⁻

¹¹ COHRS i. m. 4. kötet. Berlin, 1902. (MGP 23. köt.) 169—181. lap. Lucas Otho ábécéskönyvének I. kiadása elveszett. 2. kiadása: Syllabas perdiscendi ratio. Pueris analphabeticis . . . Lipsiae, 1527.

¹² Vö. HORVÁTH JÁNOS: A reformáció jegyében. 2. kiadás. Budapest, 1957. 158.

¹³ Disputatio . . . RMK III. köt. 318.

¹⁴ At tiz parantsolatnac, ah hit agazatinac, am mi at'áncnac, aes ah hit petsaetinec röviden valo mag'arázatt'a. RMK I. köt. 353. Ezentű: Magyarázat.

¹⁵ Vö.: A magyar irodalom története, I. köt. Budapest, 1964. 323.

¹⁶ Az Orthographia Vngarica 1549 előtti kiadásairól. MNY. 1928. 270—271. A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Budapest, 1929. 65., 70. A könyv sorsa Magyarországon. II. rész, Budapest, 1961. 7., 28., 31.

¹⁷ Vö. ZOVÁNYI JENŐ Cikkei a „Theologiai Lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Budapest, 1940. 104. Uaz: Akadémikus, céhbéli és dilettáns egyháztörténetirők. Budapest, 1943. 28. — SZABÓ DÉNES: A magyar nyelvemlékek. 2. bőv. kiadás. Budapest, 1959. 67.; nála mint terminus post quem jelentkezik 1534.

¹⁸ Szerémi György Magyarország romlásáról. (= Monumenta Hungarica V.) Budapest, 1961. 155., 302.

¹⁹ Mégis vö. HORVÁTH JÁNOS: „Proféták által szölt rígen . . .” MKsz 1943. 231—244.; uaz: a 12. j-ben i. m. 165.

²⁰ a 3 r.

²¹ h 4 r.

Mindezt annak az amúgy is általánosan elfogadott feltevésnek az erősítése végett, hogy Dévai az Orthographia szerzője, semmi szükség sincs olyanféle nézetekre, hogy az első kiadásban még rajta volt a címlapon Dévai neve, vagy hogy csak az azutániban került az ajánlás fölé Abádi névjele.²²

Kétségtelen, hogy az előbbi fejtegetésben eltolódott a súlypont az Orthographia megjelenésének a kérdéséről a megírására, és a könyvről Dévai helyesírási rendszerére. Ugyanezzel az érdeklődéssel kell Sylvester János Grammaticája²³ felé is fordulnunk, amikor annak és az Orthographiának a viszonyát vizsgáljuk. Megállapítható, hogy Sylvester nem az Orthographiából idézett, amikor Dévainak az az névelő és az ez mutató névmás írására vonatkozó helyesírási elvét ismertette. Itt e példákat sorolta fel: „ab barat, ac christus, ad doctor, af farkas, ag galamb, ah harang, ak kalan, al lo, am mester, an nemzet, ap pap, ar remete, as sereg, at tengher, au uarga etc”.²⁴ Végig haladt az ábécé mássalhangzóin. E példasor és az Orthographia példái összehasonlításában nem zavarjon bennünket, hogy az 1549-ből fennmaradt nyomtatvány kontár szedője — kontár volt, és már ezért sem lehetett Abádi — a Bij v 3. és 4. sorában Dévai elvéhez képest tévesen szedte a példákat. Aligha kétséges, hogy az előbbi kiadás itt a példáknál hibátlan volt, tehát így állott benne: ab barát, ap pap, em mester, ed deák. Minden bizonnyal egy-egy példapár volt abban itt éppen úgy, mint ahogyan a következő bekezdésben szintén egy-egy példapár volt a magánhangzóval kezdődő szavakra: az vr, az vt, ez ember, ez írás.²⁵ Sylvester tehát az Orthographiától függetlenül vitakozott Dévaival arról a helyesírási kérdésről. Az Orthographia megjelenési idejére vonatkozóan nem fogadhatjuk el perdöntőnek a Grammaticát, mintha ez mint egy frissen feltűnt könyvvel perlekednék, amikor Dévai helyesírását kritizálja.

Éppen ezért az Orthographia első kinyomtatásának 1538-ra vagy „1538 elé” helyezése dolgában Sylvester Grammaticájánál sokkal fontosabbak azok az adatok, amelyek 1538-ból maradtak fenn Dévai helyesírási rendszeréről. Legkésőbb 1538 tavaszán megjelent Krakóban egy olyan könyv, amelyet a Dévai nevéhez kapcsolódó helyesírási rendszerrel nyomtattak. Ez a nyomtatvány tudvalevően Wernher György és Peregi Albert közvetítésével jutott Sylvester kezébe. A közvetítés célja az volt, hogy Sylvester a magyar Újtestamentomot nyomassa Viator krakkói nyomdájában. Sylvester azonban elhárította Viator ajánlkozását, és ezt azzal is indokolta, hogy nem helyesli mindenben Mátyás magyar helyesírási rendszerét.²⁶ Kérdés azonban, hogy okvetlenül az Orthographiának kellett-e lennie a közvetített nyomtatványnak. Nem lehetett-e az Dévai másik műve, amelyet szintén az ő helyesírása szerint nyomtattak, ti. a Magyarázat? Véleményem szerint Szilády Áron már 1897-ben elegendően felelt e kérdésre, mégpedig úgy, hogy az a Magyarázat volt. Wernher György aggálya, nincsen-e veszedelmes tanítás a könyvben, csakis a Magyarázatra nézve érthető. Annak viszont nincs jelentősége, hogy Sylvester a levelezési láncban nem reflektált a kapott könyv vallási vonatkozásaira. Feljegyzése szerint Peregi Albertnak és Vietornak azt válaszolta, hogy nem helyesli mindenben Dévai magyar helyesírási rendszerét. A Magyarázat nagyon is jó alkalom volt számára, hogy helytelenítő véleményét nyilvánítsa. Számára akkor az egyetlen ügy Viator ajánlkozása volt; arról nyilatkozott.

Egyébként amellett, hogy a Krakóból érkezett nyomtatvány mégis az Orthographia volt, Sylvester feljegyzése helyett sokkal inkább lehetne azzal érvelni, hogy Wernher György új magyar helyesírásnak (nova quaedam ratio scribere hungarice) mondja a könyvben alkalmasozottat. De könnyen lehet, hogy a Dévai Magyarázatában látott helyesírás Wernher számára valóban új volt, mert az Orthographiát nem látta. Az idézett szavak csak Sylvester szájából volnának súlyosak.

Végül (az idősebb) Révész Imre véleménye nyomán fel lehet még vetni a kérdést, hogy vajon azok a sajátosságok, amelyek az Orthographia olvasmány részében e mű 1536 előtti szerkesztésére utalnak, nem az 1549-es kiadás sajátosságai-é. Azokról az eltérésekről, amelyek a Magyarázat és az 1549-es Orthographia között a Credo és a Miatyánk szövegénél mutatkoznak, ezt vélte: „nem lehetetlen, hogy az eltéréseket az Orthographia igazító s kiadó kezei szülték”.²⁷ A Miatyánkra nézve az a könnyen felismerhető különbség, hogy a Magyará-

²² Vö. RÉVÉSZ IMRE, a 3. j-ben i. m. 110. MRLICH JÁNOS: Abádi Benedek nyelvéről. MNy. 1921. 175. — Az 1549-es kiadásnak tartalmi okból sem lehetett Abádi a gondozója; akkor már nem adott volna ki egy ilyen prae-reformációs olvasókönyvet.

²³ RMK I. köt. 14. Csak az eredeti példányból ismerhető meg hamisítatlanul. A Toldy Ferenc-féle kiadás (A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig. Pest, 1866.) több fontos szóban is tévesen oldja fel a rövidítést. Pl. a grammatika meghatározásában a helyes olvasat: ... *Ac differentiam* quidem tradit quae est circa literas, Syllabas, et casus. (A 1 r) Az előív 4. pagináján: ... *ad pernoscentas casuum differentias* ...

²⁴ D 3 v.

²⁵ B ij v.

²⁶ Wernher György 1538. április 9-én Peregi Albertnak és utóbbi 1538. május 9-én Sylvesternek írt levele, utóbbi feljegyzése; a Magyarázat Szilády Áron által gondozott hasonmás kiadásában, Budapest, 1897. 134–137.

²⁷ A 3. j-ben i. m. 105. lap, jegyzet.

zatban megvan a doxologia („mert tied az ország stb.”), az Orthographiában viszont nincsen. Nos, ez csak azzal magyarázható, hogy az első kiadásban sem volt benne. Sőt ez a különbség erős bizonyíték arra, hogy az Orthographia első kiadása korábban jelent meg, mint az 1538-ra feltételezett Magyarázat. Az még kevésbé képzelhető el, hogy az olvasmány rész a maga összetételében változott az 1549-es kiadásban — az evangélikus káték vonalán retrográd irányban! A helyesírási részben levő téves, kontár kézre valló szedés máskülönben sem férne össze annak feltételezésével, hogy a szerkezet vagy szöveg változott az új kiadásban.

Vizsgálódásunk sommázott eredménye az, hogy mivel az Orthographia Ungarica jelentősége a helyesírási részben van, az abban nyújtott helyesírási rendszer pedig Dévai Máttyás munkája, irodalomtörténetünkben tovább is Dévai Máttyás művei közt van a helye ennek az értékes irodalmi emlékeknek. Mivel pedig a helyesírási és az olvasmány rész a könyvecske célzata szempontjából egységes mű, viszont az olvasmány rész Dévai reformatori működésének csakis az elejére helyezhető, az Orthographiát Dévai Máttyás művei közt a legkorábbinak kell tekinténünk. A magyar nyelvtudomány történetében pedig Sylvester 1527-beli magyar értelmezései és 1536-beli Grammatica-ajánlása között van a helye az Orthographiának.

Utóhangképpen tanulságos még Sylvester Újtestamentomához²⁸ is viszonyítani e művet. Vajon Dévai helyesírási rendszerében az az és az ez írásmódja nem volt-e tényező Sylvester megbátorodásában, hogy disztichonokban írja ajánlását és néhány bibliai irat sommáját? Sylvesternek szükséges volt a bizonyosság, hogy antik időmértékes verssorait jól, jó mérték szerint fogják olvasni. A kihagyásos alakok nem lehettek számára megnyugtatóak, nem tükrözték a szótagok hosszúságát a mássalhangzóval kezdődő szavak előtt. Attól azonban viszolygott, hogy a szószármaztatási elv feláldozásával Dévai módján engedmenyt tegyen a köznépi ejtés reális tükrözésének. Visszariadt a sokféleségtől a névelő és a mutató névmás írásában. Az egyöntetűség tudósi elve fontosabb volt neki, mint a valóság. Ezáltal egyszersmind a köznéptől, a vulgus imperitumtól is elhatárolta magát. Szerinte úgy áll a dolog, hogy „... vannak, akik így ejtik: ab barát, af farkas, ap pap, ad diák stb.”²⁹ Elve védelmében inkább tagadta az akkor már minden bizonyan általános ejtést: az az és az ez hasonulását a következő mássalhangzóhoz. A magyar nyelv élete mindenesetre Dévai filológiai realizmusát igazolta, és ezért nem mindegy, hogy az Orthographiát hova helyezzük a magyar irodalom, a magyar helyesírás és az élő magyar nyelv történetében. De akár hasznos, akár nem az a gondolat, hogy Dévai helyesírási rendszere talán tényező volt Sylvester disztichonirásai lendületében, az bizonyos, hogy Sylvester János Újtestamentomát csak Dévai Máttyás Orthographiájának ismeretében olvassuk úgy, ahogy a magyar nép akkor azt olvasta.³⁰

Sólyom Jenő

Barakonyi Ferenc az újabb adatok tükrében

Barakonyi Ferenc személyével aránylag sokat foglalkoztak a kutatók. Ennek oka főként az a körülmény volt, hogy Erdélyi Pál benne jelölte meg a XVII. század közepe tájáról származó egyik legnevezetesebb és anyagánál fogva igen érdekes gyűjteménynek, a *Teleki-énekeskönyv*nek a szerzőjét.¹ A gyűjtemény 49 neki tulajdonított versét még egyéb helyekről publikált más 9 énekkel is megtoldotta, s így Barakonyi jelentős mennyiségű, változatos hangú szerelmi költészet művelőjeként került bele az irodalmi köztudatba. Erdélyi után a levéltári kutatások számos adatot hoztak róla napfényre.² Ezek eredményeit és saját vizsgálódásainak bizonyítékait foglalta össze Kľaniczay Tibor. Megállapította, hogy a *Teleki-ék*. nem Barakonyi verseinek a gyűjteménye, benne mindössze egy éneket tarthatunk joggal az ő szerzeményének.³

A Barakonyi személyére vonatkozó eddigi adatok ellenőrzését és kiegészítését lehetővé teszi a pozsonyi Szlovák Állami Levéltárban levő Gyulai-család szokolóci családi levéltára.⁴ A Barakonyi-család iratai Barakonyi Ferenc nagyobbik lányának Gyulai Ferencsel kötött

²⁸ RMK I. köt. 15. Hasonmás kiadása 1960.

²⁹ Grammatica D 4 r.

³⁰ Szükséges és hasznos lenne a régi magyar irodalmi emlékek egyenkinti és gyűjteményes kiadásában az olvasókat figyelmeztetni, hogy az egyes korok emlékeit miképpen kell olvasnunk az egykorú általános, köznépi ejtés szerint.

¹ A *Teleki-Énekeskönyv*. EM 1907. Kľny. Barakonyi Ferenc költeményei. Kolozsvár 1907. (A továbbiakban mindig az utóbbira hivatkozom.)

² KEMÉNY LAJOS: Barakonyi Ferenc életéhez. ItK 1908. 346–52. CZOBOR ALFRÉD: Barakonyi Ferenc. Tört. Köz. Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából. 1911. 1–7, 111–2. — KERÉKES GYÖRGY: Kassa küzdelme a német katonaság beszállásolása ellen 1660–1665. Uo. 1911–13. évf.

³ Barakonyi Ferenc. Magyar Századok Bp. 1948. 120–30.

⁴ Státny Slovenský Ústredný Archív. Bratislava.

házassága révén kerültek a család tulajdonába. Az apa halála után Gyulainének festvérevel való perpatvarkodásában többször történik említés Barakonyi Ferenc leveles ládájáról, melyet Barakonyi Évának az ura, Vécsey Sándor a közös megállapodást megszegve felnyitott, s onnan „némelly signatúrákat kivett”. Ez a láda került Gyulai Ferenc birtokába. Sajnálatos, hogy a második világháború során a Nyitra megyei Szokolócon elpusztult a levéltár legnagyobb része. Épségben megmaradt azonban az a regestrum, melyet bő szövegezéssel még az 1834–36-os években készített László György.⁵ Ez a regestrum eddig sem volt teljesen ismeretlen. Még a múlt század vége felé bemutatta egy töredékét Torma Károly.⁶ A 6477 tételből azonban csak 132-t említett, közülük Barakonyival kapcsolatosan csak párról szökött.

A regestrum szerint a levéltár Barakonyi személyével összefüggően közel kétezernyi iratot tartalmazott. Ezek legnagyobb részét jószágyszerzésről, birtokpererekről és törvényes eljárásokról szóló ügyek, gazdasági feljegyzések voltak. Magánlevél vagy személyibb vonatkozású darab csak kevés volt benne, és a levéltárnak ez a része szinte teljesen elpusztult. Konkrét iratok hiányában így keveset mond számunkra a lajstrom készítőjének ilyen bejegyzése: „Barakonyi Ferencnek gróf Battyáni Magdolnával volt izetlenségei⁷ vagy „Curiositások csomója. Történeti adatok és bohóságok, csupán időtöltésre valók”,⁸ mivel nehéz megállapítani, hogy az előbbi mögött vagyoni civódás, szerelmi kaland, ennek írásos megörökítése húzódik-e meg, és csak találgatás, hogy az utóbbi csomóban versek is voltak. Említést tesz a mutató Barakonyinak két naplójáról is. 1212. szám alatt „Barakonyi Ferenc naplójának ab Anno 1632—1673” bejegyzés áll. A 2344. tétel Klára lányának házasságával kapcsolatosan beszél egy másik naplójáról. Torma és Klaniczay csak ezt az utóbbit említette; nála fontosabbnak tetszik a másik, mely 40 év élményeit ölelte fel. Megsemmisülésük miatt le kell mondanunk róla, hogy ezeknek a naplónak a segítségével írjuk belső világáról, költészetéről, annak ihletéről saját vallomásai alapján kapjunk felvilágosítást.

A Barakonyi személyére és családjára vonatkozó adatokból kitűnik, hogy a Barakonyiak kiterjedt nemzetség volt, és sok más neves családdal álltak rokoni és vagyoni kapcsolatban. Az apa halála után — aki több ízben viselt táblabírói, alispáni tisztséget, szerepelt követként az országgyűlésen, és szépen gyarapította jószágait — évekig István fia nevét találjuk az iratokban. Ennek halálával, 1631-ben lesz a húszéves Ferenc a családfő. A jószágok első felosztása 1633-ban történik meg közte, mostohaanyja és bátyjának az özvegye között. (1236. sz.) II. Ferdinánd 1636-ban újabb osztást rendel el költőnk és testvérenek fia, László közt (1321. sz.).⁹ Ekkor halhatott meg mostohaanyja. László 1641-ben az egri káptalan előtt őt vallja gyámjának (1438. sz.), de elhatározását hamarosan megváltoztatva édesanyját meg mostohaapját nevezi meg curátorként (1440. sz.). Két év múlva azonban újra nagybátyját ismeri el vagyona kezelőjének (1497. sz.). A családi iratok a továbbiakban Lászlóról nem beszélnek. Talán elköltözött a vidékre; ő lehetett a Borsod megyei Barakonyiak feje;¹⁰ az a Barakonyi László, akinek vermanuscriptumáról Ráday Gedeon tesz említést?¹¹

Az ifjabb Barakonyi Ferenc apja nyomdokain haladt a közszolgalatban éppenúgy, mint a vagyonszerzésben. Czobor a neve előtt szereplő *vitélő* kitételből arra következtetett, hogy ifjú életében katonai szolgálatra adta magát.¹² A regestrumok 1642-ből datál 1470. számú tétele bizonyos instrukciókat említ, „mikor gróf Weselényi Ferenc nádor mellé állott udvari kapitánynak”. Az iratokból nem derül ki, hogy mennyi ideig tartott ez a szolgálata, amint az sem, hogy ezt megelőzően élt-e valóban Thököly Zsigmond, majd később, élete vége felé gersei Pethő Zsigmond udvarában, ahogyan ezt Erdélyi állítja.¹³ A nádorral való bizalmas és évtizedeken át végighúzódo kapcsolatairól azonban nagyon sok bizonyítékot szolgáltat a regestrum, Kassa városának, Abaúj és Torna vármegyének jegyzőkönyvei.

Számos nádori birtokadományozás emléket őrzik az ügyiratok.¹⁴ Wesselényi sokszor avatkozik bele hatalmi szóval, jóindulatú támogatással Barakonyi birtok- és peres ügyeibe. 1656-ban nádori parancsolatot küld Zemplén megyére, oltalmazza Barakonyi Ferencet, tegyenek neki igazságot, álljanak el az executiótól. (1864. sz.) Ugyanebben az évben baráti

⁵ Elench Archíva Rodu Gyulai za Sokolovce. Mikrofilmje a MTA mikrofilmtárában A 903/II. A figyelmet felhívta rá KLANICZAY TIBOR: Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. I. OK. XI. köt. 280.

⁶ Kijegyzések három erdélyi családi levéltár lajstromából. II. A marosnémeti és nádaskuti gróf Gyulai-család levéltárából. TT 1887. 701—17.

⁷ 1964-es tétel 1658-ból.

⁸ Évszám nélküli 6226-os tétel.

⁹ Ez a László ERDÉLYI szerint 1632-ben meghalt (i. m. 24.), KLANICZAY szerint (i. m. 121.) csak 1642-ből van róla említés.

¹⁰ CZOBOR, i. m. 111—2.

¹¹ KLANICZAY, i. m. 128.

¹² CZOBOR, i. m. 4.

¹³ ERDÉLYI, i. m. 31, 33. Az elenchus 1672-ből származó 2464. számú irata szerint Pethő Zsigmond makkot kért Barakonyi bottányi erdejéből.

¹⁴ 1789, 1823, 1844, 2144, 2146, 2155, 2238.

levelet ír Bocskay Istvánnak, eressze ki Bottyánt per nélkül a kezéből (1865. sz.). Az ő és az országbíró fellépése csakugyan békés kiegyezéshez vezet a felek között (1870. sz.). 1656-ban a nádor pártfogásával sikerül birtokába vennie Kassán a Kozma-féle házat, 1662-ben Wesselényi ismételen sürgeti, hogy Barakonyinak a császári seregeknek kiszolgáltatott marháit fizessék meg (2118, 2130. sz.). A nádor felesége, Széchy Mária is többször folyamodik kölcsönért Barakonyihoz, 1662-ben pl. 2000 forint fejében Kisidát kóti le neki (2095. sz.).¹⁵

A nádor bizalmas embere az 1660-as években is; az ő követeként szerepel Kassán 1661. december 28-án, 1662. július 18-án. Ez év decemberében Torna megye alispánjaként Kassától Bajmócig kíséri¹⁶. Ebben az esztendőben egy lovasezred parancsnoka, „császár urunk ő felsége ezerkapitánya”.¹⁷ A nádorhoz 1664. december 3-án kelt kérésében mint „Császár és Koronás Király Urunk eő Felseghe egyik Mezei Kapitánya” saját és felesége nevében kéri azoknak a feltételeknek megerősítését, melyekkel Dadára bizonyos számú katonát letelepített, és a nádori megerősítés 1665. február 20-ról szintén mint „Sacrae Caesariae Regiaeque Majestatis certorum Militum Campestrium Capitaneus”-t említi.¹⁸ Ez év májusában a Velencéből hazatérő Bethlen Miklós a Felső Magyarországon át vezető útjában hozzája is betér.¹⁹

A Barakonyitól függő katonaság erőszakosságairól több adatunk is maradt ránk az 1660-as évekből. 1663-ban Kassa panaszkodik amiatt, hogy a falvaiban kvártélyozó „Barakonyi uramtól dependáló katonák már harmadnap túl fogva rajtuk vannak, sok insolentiákat cselekszenek”.²⁰ A következő esztendő novemberében a debreceniek másfél száz ökrét hajtják el a város maci határrészéről.²¹ Ezt a hatalmaskodását a város krónikása, Fényes István jegyző is megverselte:

Barakony Ferencz tolvaj katonait azonban el boczata,
Az maczi telekrül minden törvény kívül czordankat el hajtata

.....
Nyolcz szaz forintokat, ket szaz veka arpat azert kiván te tölled,
Azt ha meg nem adod, oda lesz az czordad, tölle ki nem vehetet²²

Az 1668. máj. 3—22-i erperijsi gyűlésen az erdélyi követek panaszkodnak rá, hogy ő is részes a magyar végbeliek erőszakosságaiban, erdélyi diákok kirablásában, megsebesítésében. El is ítélik, de Barakonyi nyilvánosan mondja: „akármit határoznak a biztosok, mihelyt elmentek, megint csak azt fogom tenni, a mi nekem tetszik”.²³

A Barakonyi részéről vagyonszerzés, anyagi gyarapodás céljából elkövetett hatalmaskodásoknak sok egyéb bizonyítékát találjuk a regestrum tételje között. Akár katonái, akár megyei közszolgálatban állott, legfőbb gondja a jószágyszerzés volt. Többször tett szert vagyona úgy, hogy előbb gyámja, vagyonkezelője, később örököse lett megbízóinak. Így vallották előbb tutoruknak Kozma Anna és István, majd ráruházták minden ingó és ingatlan jószágukat, „megtekintvén . . . atyafiságos jóakarattját és szolgálatját . . .”²⁴ A peres iratok azonban azzal vádolják, hogy három láda drágaságot jogtalanul hozott le Tornából, elhajtotta jószágait, rájuk vonatkozó leveleket vitt el (1996. sz.). Tanúvallomások szólnak mások megkárosításáról (1902. sz.), bizonylatok nézváltással elkövetett csalásáról (2609. sz.); hatalommal ült be véleménye szerint őt illető birtokokba; kelleténél többet foglalt el részjószágokból; kihasználta a szorult helyzetben levőket stb. Se szeri, se száma a pereknek, melyek tárgya hol egy darab szőlő vagy ház hely, hol szénakaszálás, elszőkített jobbágy visszakövetelése. A birtokvásárlások, zálogon vagy készpénzen nyert jószágyszerzések, ajándékozások és csereberék olyan személyekkel hozták össze, mint pl. Lorántffy Zsuzsanna, Báthori Zsófia, Rákóczi Ferenc, Csáky Pál, Keglevich Miklós, Perényi Zsigmond és fiai stb.

Mint tapasztalt jószágyszerzőt, a paragrafusokban jártas szakértőt kedvelhette meg Rákóczi Andrásné, Székel Anna, leendő anyósa. 1648-ban teszi meg Rákóczi György fejedelem előtt egyik plenipotenciáriusává, „minden jószágaiban és dolgaiban ügyvivőjévé” (1584. sz.). Székel Annának első házasságából született leánya volt Sulyok Borbála, először Hartai András felesége. 1646-ban lett özvegyé. Mind neki, mind anyjának sok birtokpere volt. A jószágyszerzésben egyikük sem riadt vissza a durvább eszközöktől sem. Az 1647-ből való 1564. számú

¹⁵ Vö. KLANICZAY, i. m. 279—80.

¹⁶ KERÉKES, i. m. 1910. évf. 56, 1911. évf. 42, 105, 231.

¹⁷ TAKÁTS SÁNDOR: Emlékezzünk eleinkről. Bp. (é. n.) 168—9.

¹⁸ 2184. sz. alatt megtalálható az eredeti nádori megerősítés a bratislavai Áll. Lt.-ban.

¹⁹ Bethlen Miklós Önéletírása. WINDISCH ÉVA kiad. Bp. 1955. 214.

²⁰ KERÉKES, i. m. 1911. évf. 168.

²¹ Debreceni Áll. Lt. Városi jzk. bejegyzése 1664. nov. 20-ról.

²² Debreczen városának . . . siralmas sorsainak . . . compendiuma. 313—20 sorok. Kiad. MATA

JÁNOS: Debrecen városának . . . Bp. 1943.

²³ PAULER GYULA: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. Bp. 1876. I. 252.

²⁴ Kemény, i. m. 349.

ügyiratban pl. azzal vádolják Sulyok Borbálát, hogy nem akarja eltemettetni sógornőjének, Hartay Gábornének „régén meg holt testét”, azért hogy „az ősi jószágokat tovább kezínél tarthassa”. 1649-ben anyja ellen emelnek panaszt, hogy „Lövey Örsébetet Banóczy Curiajában kegyetlenül meg gyomroztá és onnét ki hánya”. (1612. sz.)

Hartay András özvegye lett később Barakonyi felesége. A lajstrom 1574. számú tétele alatt említés történik Rákóczi Andrásnének egy Petneházyéhoz intézett leveléről, mely szerint habózik, vajon lányát a gazdag Bánfinak adja-e feleségül, vagy „a szegényebb, de neki jobban tetsző” Barakonyinak. 1648-ban került tehát szóba házasságkötésük. Barakonyi 1650-ben kötötte le szeni szülőjét és egyéb jószágokat jegyajándékként (1684. sz.). Még ugyanebből az évből datálódott az a Zemplén megye előtt kiadott nyugtatóvány 8300 forintról mint a gálszécsi jószágért homonnai Drugeth Jánosnének fizetett összegről, melyet együtt állított ki Barakonyi Ferenc és felesége Sulyok Borbála (1628. sz.). Kitarító vagyongyűjtésük eredménye volt, hogy Barakonyit „feleségével, Sulyok Borbálával együtt igen tehetős embernek” tartották (2610. sz.).

Házasságukból két leány született: Klára és Éva. Klárát II. Rákóczi György kedvelt emberének, Várad volt főkapitányának, tanácsurának fiához adta feleségül 1669. jún. 16-án. Bőkezűen adott neki hozományt, készpénzt és jószágot. A 2392. tétel tizennégy birtokot sorol fel. Úgy látszik, kisebb lányának, akit Vécsey Sándor vett el, kevesebbet juttatott. Egy 10 000 forintról szóló nyugtatóványt említ ugyan a regestrum, de a Barakonyi halálát követő perpatvarban ismételen szóba került, hogy apja őt nem házasította ki olyan gazdagon, mint a nénjét. Gyulai Ferenc ugyan ilyenkor azt feleli, hogy ő is sokat vitt a házhoz (Vö. 2610. sz.), míg Vécseynek semmije sem volt. A Gyulaitól feleségének adott jószágoknál azonban nem sok hasznát vették, mivel hódoltsági területen feküdtek, s Gyulai valószínűleg azért ruházta őket mátkájára, hogy apósa segítsen neki a névleges birtoklást ténylegessé tenni. Barakonyi meg is próbálkozott vele, hogy — „meghódoltassa” alföldi jobbágyait. Csáky Ferenc felsőmagyarországi generálisnak két parancsáról is tudunk e tárgyban, és Barakonyi Apafi fejedelemhez is folyamodott, hogy parancsolja meg a hódolást (2329., 2333. sz.). Mikor kulcsárját küldte az Alföldre, ez Arad, Zaránd, Bihar megyében 35 falura, illetőleg pusztára vonatkozólag kapott tőle utasítást (2334. sz.). A valóságos birtoklás ténye azonban az elenchusból nem állapítható meg.

Barakonyi a Wesselényi-összeesküvés következményeitől nyújtott vagyonszerzési lehetőségeket is felhasználta. 1670-ben az elfutott Bocskay István birtokát, Bottyánt — amely miatt már régebben is pereskedtek — nyomban elfoglalta, mint felesége örökét (2364. sz.). Maga is jelen volt a bottyányi kurián, mikor onnan emberei elhajtották Bocskay ökreit, lovait, méneseit, disznait, „mondván: ha Bocskay Uram megh jün . . . vissza adom eő Nagyságának azon marhákat”.²⁵

Egyelőre azonban a Wesselényi-összeesküvéstől neki is kellemetlenségei származtak. Mint a nádor embere, ő is a pártútes gyanújába keveredett. 1670. ápr. 12-én Zemplén megye gyűlésén hallgatta meg a beszercebányai gyűlés inszurgálásra felhívó követeinek üzenetét.²⁶ Hiába igazolta Barakonyi, hogy „mindenkor hív volt a' Felséghez” (2422. sz.), hiába nem számított a pártútes közé a Delegata Commissio resolutioja szerint sem (2426. sz.).²⁷ Bécsbe idézték. Mielőtt útnak indult volna, ékességeit ládákban a jászói konventnél helyezte el letétben (2410. sz.).

Bécsben az összeesküvés kezdetéről, az 1668-as tervekről vallott. Sikerült magát tisztáznia, s 1671. aug. 3-a után a bécsi bíróságtól kegyelmet kapott.²⁸ A szepesi kamarától időközben elfoglalt bottyányi jószág is „neki konferáltatott 6600 forintokért” (2460. sz.). Barakonyi azonban sokallja az összeget, az országgyűlés pártfogását kéri (2471. sz.). Egy instanciájában „lefesti az ország nagyjai előtt, micsoda károkat szenvedett ő a pártútes által azért, mivel a király részéről soha magát eltántorítottatni nem hagyta; azért kéri, hogy azon hátra levő summa, mellyel Bottyánért még tartozik, neki engedtessék el.” (2466. sz.) Mint megbízható embernek Spankau kassai várkommandáns is igénybe vette szolgálatait, 1672-ben „köz-dolgokban a hajdú városokba” küldte (2459. sz.), a következő évben is magához kérte „igen sürgős dolog közlésére” (2498. sz.). A Bottyánért kiszabott összegből azonban nem engedtek el neki semmit, s mivel a megállapított summát nem fizette meg, a szepesi kamara előbb figyelmeztette, majd elvette tőle Bottyánt. (2547., 2554. sz.)

A Wesselényi-összeesküvést követő mozgalmakban tehát Barakonyi szemben állt a kurucokkal. A császári csapatok erőszakosságaitól megvédehették jószágait a szerzett protekcionális levelek, de a kurucok úgy bántak vele, mint hatalmaskodó földesúrral, ellenséggel.

²⁵ Az 1685-ös transcriptum a Gyulai-család lt-ában 2722. sz. alatt.

²⁶ PAULER, i. m. II, 11.

²⁷ Az elenchus 2429. szám alatt említi 1671-ből adott reverzálisát, „minthogy pártútes gyanújában volt, reversalist ad”, hogy mindig hű lesz királyához, és ha hívják megjelenik a törvény előtt.

²⁸ PAULER, i. m. I. 202, II. 400.

Már 1668-ban felgyújtották Barakonyban csürjeit és asztagjait (2308. sz.), 1675-ben Tornáról elhajtották lovait (2593. sz.), ugyanebben az évben, halálakor Nádaskán felverték vermeit, és elvitték a bennük levő gabonát (2625. sz.).

A kuruc mozgalom fellendülését Barakonyi Ferenc már nem érte meg. Életének utolsó éveiben újra táblabíróként szerepel. Torna megyében 1673-ban viseli ezt a tiszteletet (2502. sz.), Abaújban 1674. jan. 22-én választják azzá.²⁹ 1675-ből még maradtak ránk tőle származó irások, melyek szokásos gazdasági ténykedései közt mutatják. Kölcseőnbúzáat, szőlőre zálogot ad, örök áron jószágokat vásárol Tarcalon és Agyagoson, átveszi gr. Csáky Páltól a vendégi birtokot. Az év nyarán még intézkedik a vendégi határban levő búza és rozs learattatása felől (2583. sz.). Ezután azonban nemsokára meghalhatott, mert leányai még ugyanebben az évben megosztották a birtokokon. Az örökség ügyében keletkezett pereskedés, az osztás és újraszámolás még évekig elhúzódik közöttük.

Kétségtelen, hogy az a Barakonyi Ferenc, akiről fentebb szó volt, foglalkozott versírással. 1674-ben tornai kuriájában Zrinyi Miklósnak az *Adriai Tengernek Syrendája* egyik példányához kötött üres leveleire lemásolta az *Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép* kezdetű Rimay verset, melyet ő Balassi Bálintnak tartott, továbbá a *Római bölcsseknek régi fejedelme* kezdetű, 1666-ból származó Zrinyit sirató éneket. Ezt az utóbbi költeményt Erdélyi Pál Barakonyi szerzeményének tartotta. Klaniczay bebizonyította, hogy nem ő írta.³⁰ Vele kapcsolatban azonban még mindig több tévedés forog közökben.

Az ún. Barakonyi-toldalék — Barakonyi másolata — ugyanolyan terjedelemben tartalmazza a verset, mint a Petrovay Miklós-ék. Barakonyi nem toldotta meg két versszakkal, ez a hosszabb változat csak a Szentsei-daloskönyvben olvasható. Mivel Barakonyi a sirató-énekhez nem költött hozzá semmit, a Szentsei-daloskönyv összeírója nem vehette át az „általa megtoldott változatot”³¹ Ez az ének nem szerepel a Teleki-ék-ben, mint azt Szabó T. Attila állítja.³² A Barakonyi-toldalékban a költeményből most mindössze 19 versszak olvasható, más csak ezért sem lehet „szövege a legjobb”, a Magyar Költészet Bocskaytól Rákócziig c. antológia nem ezt a szöveget közölte, hanem egy kontamitált összeállítást.³³

Ha nem toldotta is meg Barakonyi a Zrinyit sirató éneket saját szerzeményű strófiákkal, az a tény, hogy öreg korában verseket másolgatott, feljogosít annak feltételezésére, hogy még inkább megcselékedte ezt fiatalabb korában, hogy ő maga is írt verseket. Nincs semmi okunk, hogy a Teleki-ék. *Banattul nehezült keserűes fejemnek* kezdetű versét, melynek versfői BARAKONYI FERENCZ MONAKII SSSANATOL BVCZVZIK értelmet adják, ne tartsuk az ő szerzeményének. A kolligátumban a vers szövege után „Finis 1653” megjegyzés áll. Klaniczay szerint Barakonyi ekkor írta a költeményt, „valószínű, hogy Monaki Zsuzsanna halála szolgáltatta az alkalmat a vers megszületésére”. Monaki Zsuzsanna, Monaki Miklós ónodi kapitány leánya 1639 táján ment férjhez az akkor 20–21 éves Thököly Zsigmondhoz, és 1653-ban halt meg. Minthogy Barakonyi valószínűleg Thököly Zsigmond udvarában tünt fel először, birtokaik közel feküdtek egymáshoz, Thököly Zsigmond neje valószínűleg kedvese volt Barakonyinak, „elhunyta indította ennek a költeménynek a megírására”. A Teleki-ék-be azonban „legalább tíz évvel később” másolták.³⁴

Véleményünk szerint a szóban forgó vers nem halotti búcsúzó, Barakonyi még házassága (1650) előtt írta, a „Finis 1653” záradék pedig a Teleki-ék-be való beírásnak az időpontja.

Bár a költő idézi Alcyon és Ceyx sorsát, nem kedvesét, hanem önmagát tekinti halottnak, aki kedvese csókjaitól „felelevenkednék” (107. sor). Ha kedvese lenne halott, nem becézgetné (29–30. vsz.), nem kívánná rá Isten áldását (121. sor), nem kérné bocsánatát, hogy felejtse el a neki okozott bántásokat (32. vsz.). A halott szeretőről nem írta úgy, hogy már nem élhet vele sok időt együtt (129. sor). A költő azért áldja kedvesét, hogy feloldotta bilincseiből (34–35. vsz.), de abban bízik, hogy az Isten ad még olyan időt, hogy az irigyek ellenére egymás szerelmében élhetnek (36–38. vsz.). Barakonyi éneke nem a halott kedvestől való búcsúvétel, hanem olyan ember éneke, aki „kedves mulatsággal töltöt” ifjúságától búcsúzik, amely nélkül az élet már csak olyan, mint az év tavasz nélkül. (5–6. vsz.) A kedvesétől szabadságot nyert költő boldogabb volt rab korában, orvosságát továbbra is régi kegyesétől várja. Mikor tőle elköszön, búcsúzik a nimfák szép seregétől is, kik tőle jót vettek, de kiket mások kötöttek magukhoz. (9. vsz.)

Máshoz kötött nimfa volt Monaki Zsuzsanna is. Mikor ezt a verset Barakonyi hozzá írta, már túl volt ifjúságán. Ebben a korban szokatlan volt a 37–39 éves korában házasságra

²⁹ CZOBOR, i. m. 6.

³⁰ KLANICZAY, i. m. 127–8.

³¹ Uo.

³² Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirateink a XVI–XIX. században. Zilah 1934.

³³ ESZE–KISS–KLANICZAY: Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Bp. 1953. 34. sz.

³⁴ KLANICZAY, i. m. 125.

lépő legényember. Barakonyi ennyi idős volt, midőn 1648-ban Hartai András gazdag özvegyével kötendő házasságának a terve felmerült, illetőleg őt 1650-ben feleségül vette. Énekében háláját fejezi ki régi kegyesének, hogy kalitkájából szabadon engedte, beleegyezett, hogy a „szerencse dolgát” kövesse, egymástól elváljanak. (33. vsz.)

Barakonyi versének az 1648–49 évek táján való keletkezését erősíti meg az a körülmény, hogy a Teleki-ék. I. részének leírója az éneknek néhány strófáját felhasználta azoknak a verseknek írásakor, melyeket 1648-ban vagy legfeljebb 1649-ben szerzett. A Klaniczay által 4., 5., 6., 7-ként tárgyalt énekekről van szó, amely énekek közül a *Wincz, Borberek, Jara, kinek lako haza* kezdetű pasquillust 1663-ra, a másik hármat néhány évvel előbbre datálja.³⁵ A kritérium, melynek alapján Klaniczay a vers keletkezését 1663-ban állapította meg, a pasquillus 81. sorában említett Mikola Zsigmond, aki a vers keletkezésekor már eljegyezte Kamuthi Zsuzsát. Ez az eljegyzés azonban jóval előbb történt, mivel a lakodalmuk is már 1649 novemberében megvolt. II. Rákóczi György 1649. nov. 25-én írja testvérének, Zsigmondnak: „Mikola uram lakodalmában, az hol amaz mocskos vocatoritáért nem leheténk jelen, kit Mikola uramra nézve bánunk . . .”³⁶ Minthogy a versszerző még csak eljegyzésről beszél, pasquillusát 1649 novembere előtt kellett megírnia. Mivel tartalmi szempontok miatt még előbb szerkesztette a Klaniczay által ötödikként említett *Hosszú siralomra vezető köleled* kezdetű, ebben pedig változatlanul vagy csekély módosítással átvette Barakonyinak Monaki Zsuzsannához írt búcsúzóijából a 69–72, 109–112, 121–124. sorokat (41–44, 25–28, 33–36. sorok), Barakonyinak a maga versét ez előtt, 1648–49-ben kellett megírnia. A „Finis 1653” záradék ezért nem lehet a keletkezés, hanem csak a Teleki-ék. I. részében való bemásolás időpontja. Mikola Zsigmondnak Kamuthi Zsuzsával való házassága 1649-ben végbe menvén, a verset lemásolhatták már 1653-ban, s nem tíz évvel később.

„Nincs kizárva”, hogy a Teleki-ék első és harmadik énekének a szerzője szintén Barakonyi.³⁷ Erdélyin kívül Klaniczay is elfogadta a Vásárhelyi daloskönyv *Butul meghervadt* kezdetű énekét az ő szerzeményének.³⁸ Mind ez ideig nem került elő kétségtelen bizonyíték, hogy ezeket a verseket valóban Barakonyi írta. Valószínű, de ez ideig nem bizonyított, mint ahogy az sem, hogy több verse is volt. Többször idézték³⁹ Ráday Gedeonnak a Horányi *Memoria Hungarorum I.* kötetében a Balassa-cikkhez írt jegyzetét, melyben arról beszélt, hogy „Barakonyinak magának is voltak azon volumenben (ti. a Balassi verseket tartalmazó manuscip-tumban, mely Barakonyi László kezeírása volt!) versei, többnyire szerelmesek. A Nyúl éneke is Barakonyié. Szécsi Máriának is volt ott három éneke, melyet Murány várában csinált.” Klaniczay felveti, hogy a Ráday-példány annak a kéziratos kódexnek a másolata, mely nagyanya révén került Wesselényi Ferenc birtokába. Barakonyi Ferenc ezt a kódexet írta le magának, beleírta Széchy Máriának és saját magának a verseit is.⁴⁰ Ezt a feltevést megerősíti a szokolci levéltár lajstromának számos adata, mely azt mutatja, hogy Wesselényi udvara, Széchy Mária és Barakonyi Ferenc között szoros kapcsolat volt, Barakonyi bejáratos volt Wesselényiékhez. Nincs még eléggé felderítve a nádor és felesége mozgalmas, fényűző, roppant költséges udvartartása, az ott folyó élet, de kétségtelen jelek mutatják, hogy Wesselényi udvara nemcsak az országos ügyek vitelében, hanem a korszak költészetében, irodalmi életében is jelentős szerepet játszott. Barakonyinak egyelőre még ismeretlen költészete is részben ebben a légkörben jött létre. Műjában lehetett lemásolni a Balassi-verseket tartalmazó kódexet. Az ő példányát írhatta le Barakonyi László, testvérének a fia, ez kerülhetett azután Ráday Gedeon birtokába.

Varga Imre

Versindítékek és verses üzenetek Arany János szerkesztői irataiban

Arany szerkesztői iratai (ÖM. XII. Sajtó alá rendezte: Németh G. Béla. Bp., 1963.) költészetére vonatkozóan is értékes anyagot rejtenek magukban. Olykor olvasmányairól tájékoztatnak, s néha egy-egy versének indítékát őrzik in statu nascendi. Az utóbbiakra szeretnénk ezúttal felhívni a figyelmet, betekintést nyújtva a költő alkotóműhelyébe.

33. l. 83. sz. „Oly szabadság volt ez, minőt a macska ad az egérnek.” A *Tetemre hívás* zárósoraira gondolunk azonnal:

³⁵ Uo. és 126. Klaniczayra való utalással ugyanígy RMKT XVII. század 3. köt. 583.

³⁶ SZILÁGYI SÁNDOR: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Bp. 1875. 411–2.

³⁷ KLANICZAY, i. m. 126.

³⁸ Uo. Stoll Béla az éneket ismeretlen szerző művének tartja. Vö. RMKT XVII. század 3. k. 37. számú ének jegyzetével.

³⁹ Balassi Bálint összes művei. Összeáll.: ECKHARDT SÁNDOR. Bp. 1951. 5. KLANICZAY, i. m. 128.

⁴⁰ KLANICZAY, i. m. I. OK. XI. köt. 279.

Dala víg: „Egyszer volt egy leány,
Ki csak úgy játszott a legénnyel,
Mint macska szokott az egérrel!”

37. l. 94. sz. „Ki nem tud többet mondani, mint hogy az éj sötét, a patak csörög, a vilám sebes, a délibáb leng, stb. az jobb volna, ha a természetben, vagy a történet avas foliantjai közt kereskednék, ott talán inkább lelne még valami újat, mint a költészetben...”

Megvan a *Vojtina Ars poetikájá*-ban

„Csermely, virág, lomb, szellő, hattyudal,
Ábránd, minőt a sejtelem sugall,
Kék távol, esti csillag, félhomály”
(Tanuld meg: félig semmit se csinálj!)

38. l. 98. sz. „Úgy látszik, a naptár irodalom ismét föléled s ez nem rossz; csak előbbi virágzása külső körülményei vissza ne térjenek, mint az asztaltánc...”

Az asztaltáncoltatásról Arany prózában is (ÖM. X. Bp., 1962. 204, 593–595.), *A kép-mutogató* című versében is megemlékezik:

Asztal-írás ötvenhatban
Vala itt-ott még divatban.

40. l. 104. sz. A bécsi csillagvizsgáló híradása nyomán Arany üstökös feltűnéséről számol be. „Honnan jó? hová megy? azaz pályakörét, úgy látszik, a bécsi urak sem tudják.”

Itt van *Honnan és hová?* című bölcselő költeményének csírája, amelyet másfél évtizedig érlelt magában:

Mily rövid az élet!...
Mint hullócsillag futása,
Mely földünk körébe jutva,
Lángra gyúl, és tűz-barázdát
Irva elszalad, gyorsabban,
Mint egyet pillantanál.
Útja honnan jött? hová visz?...

Másutt (312. l. 91. sz.) ugyanennek a költeménynek további elemei is megtalálhatók: „Az emberi nemzet szükségét érzi, s talán érezni fogja mindig, egy oly eszményi világnak, hol a természet viszonyai kedvezőbbek, az emberek jobbak, az élet csupa öröm, csupa tökély... s ezt a világot hová helyezze, mint vagy a ködös múltba, vagy a még ködösebb halál utáni jövőbe.”

A versben meg így:

Vagy a „boldogok szigetjén”,
Mint hívé a boldog hellén,
Vagy az üdvezültek helyén,
Mint reméli a keresztyén,
Lesz dicsőebb folytatása:
Én ezt meg nem tagadom.

44. l. 119. sz. Özv. Bezerédj Istvánné megfestette Wagner Sándorral Szent István keresztségét a hídjai kápolna részére, „melyet a lelkes úrnő elhunyt férje, az ’örök igazságot’ szóval, tettel hirdető nagy hazafi emléketül emeltetett.”

A jószágos özvegynek című versében a motívum csaknem szó szerint visszatér 1880-ban:

Bubánatos özvegy! — rég özvegye Annak,
Kit Klio följegyzett már halhatatlannak,
Mert „Örök Igazság” volt szava járása.
Az neve, az tette, az példa-adása.

87. l. 266. sz. „Im a magyar is (valamint a sokkal szerencsésb angol) mindenüvé elviszi hazáját, a mi bizonyára nemesebb dolog, mint az ’ubi bene’ — szabású világpolgárság.”

A Kozmopolita költészet alap gondolata rejlik benne:

Légy, ha bírsz, te „világ-költő!”

Rázd fel a rest nyugatot:
Nekem áldott az a bölcső,
Mely magyarrá ringatott.

97. I. 297. sz. Idézi a Magyar Sajtó Gyulai Pálra vonatkozó csipkelődését: „Tegnapelőtt, Pál napján, egy nagy kritikus következő őszinte névnapi kívánatot kapott: 'Legyen e nap rá nézve Pál fordulása!' Mi is kívánunk neki *jobb* erkölcsöket.”

Tudattalanul is ez irányítja tollát, amikor *Török Pálnak* című disztichonját 1880-ban így fogalmazza:

Pál, *fordulásod* forduljon mindig öröme!
Pál, *megléresed* hagyja sokára az ég.

Az utóbbi években ismételtelen szó esett Aranyról a szerkesztői üzeneteiben s általában prózájában elrejtett rímjátékairól (Bisztray Gyula, It. XLIX. 1961. 458–459; Scheiber Sándor, ItK. LXVII. 1963. 191; Németh G. Béla, uo. LXIX. 1965. 597–599). Íme még kettő:

63. I. 196. sz. A „Debreceni Színügyegylet” drámapályázatán 31 darabból egy sem nyert. Arany így végzi erről szóló hirasát:

Pedig szintúgy esett,
mégis mind elesett.
Szomorú ez eset.

97. I. 296. sz. Az Akadémia üléséről szóló beszámolóját így végzi: „Ha Mátyás korában volt tudóstársaság, mely poharak közt ülésezett, a mostani is felderülhet olykor,

ha nem is a szöveg levelétől —
legalább a *nevétől*.”

Aranyról 1856. X. 10-én Ercsey Sándorhoz írt levelében fordul elő e rímjáték (Ercsey Sándor: Arany János életéből. Bp., 1885. 119.):

A kinek van hét-nyolcz lapja,
A tüzelőt ingyen kapja.

Az ilyen versikék a levelezés kritikai kiadása alapján szaporodni fognak.

Scheiber Sándor

Havas Gyula (1893–1918)

„Milyen lelkes, lángoló, rajongó, nagyszerű tehetség volt” — írja róla Karinthy:¹ „talán legjelesebb tehetségű kritikus volt a magyar irodalom ifjabb generációjának” — így Tóth Árpád,² de Gellért Oszkár is: „A fiatal Havas Gyula csodálatraméltó érettséggel ír bírálókat.”³ Mégis: munkásságát értékelő tanulmány mindmáig csupán egy született, az is mintegy fél századdal ezelőtt: a Nyugatban megjelent s fent idézett nekrológ Tóth Árpád tollából.

1893-ban született Abádszalókon, Szolnok megyében.⁴ Hét testvére közül ő a legidősebb. Apja kisfizetésű telekkönyvezető. A fiatal Havas iskoláit Abádszalókon és Békéscsabán végzi. Az érettségi után haraggal távozik a szülői házból. 1910 őszén a debreceni bölcsészkarra iratkozik. Otthonról nem remélhet támogatást, tanulmányai mellett megélhetéséről is magának kell gondoskodnia. Nem sokáig bírja: két nélkülözéssel terhes szemeszter után kimarad. 1911 októberében az induló Debreceni Nagy Újság belső munkatársa, korrektora lesz. Itt ismerkedik meg Tóth Árpáddal. Kettőjük eddigi életútja — a „keserű emlékü gyermekkor”, szakítás a szülői házzal, sikertelen kísérlet az egyetemen — kísértetiesen azonos; az ismeretség a vidéki újságíróskodás „penészes, robotos, őrlő és reménytelen éveit” alatt életreszólvó, nagy

¹ KARINTHY FRIGYES: Utazás a koponyám körül. Vál. Művei. Bp. 1962. 599.

² TÓTH ÁRPÁD: Havas Gyula. 1918. II. 521.

³ GELLÉRT OSZKÁR: Egy író élete. I. köt. Bp. 1958. 302.

⁴ VÁL VALÉRIA szíves szóbeli közlése alapján.

produktumok”, „merész lendületük... néha megbénul vagy hanyatlík”.¹⁴ Az általa nagyra-becsült Krúdnyak a *Pest 1916* című kötete méltatlan igénytelenségét, egyenlenségeit veti szemére.¹⁵ Balázs Bélától is a „komoly tehetségre”, hivatkozva vár és követel sokkal többet.¹⁶ Kosztolányi novelláiról szólva szintén a tehetséget magasztalja, mely szinte pótolni képes a hiányzó élményeket; helyesen mutat rá, hogy a novellista Kosztolányit nagyban támogatja az „impresszionista lírikus” és az „öntudatos, józan és számító újságíró”.¹⁷ A tehetség tisztellete és féltése szól belőle, mikor figyelmeztet, hogy Somlyó Zoltán eredeti írásművészetének szuggesztivitását, erejét már-már elhomályosítja „a túlzott szertelenség”, a „fegyelmetlenség”.¹⁸ Az akkortájt itthon és külföldön szinte az egekig magasztalt Gerhardt Hauptmann gyengén sikerült *Der Bogen des Odysseus* című drámájáról a korábbi sikeresebb alkotások, a „hit, bizalom, jóakarát” és az író világhírve ellenére sem tud mást mondani, mint: „Rossz ez a dráma!”¹⁹

A fiatal írók műveit lapozgatva is a tehetség nyomai után kutat, s bátran jelzi, ha semmit nem talált. Elek Alfrédot, Kis János Sándort, Paizs Elemért, Vajda Jenőt — nem tévedve — reménytelen esetnek tartja.²⁰ Mindössze ifj. Gaál Mózeset értékeli érdemen felül.²¹

A bátor kísérletezést (ezt tartja a tehetség egyik legfőbb ismertetőjének) — még ha fél eredménnyel jár is — többre becsüli, mint a rég kitaposott utakon való andalgást. Ezért áll közel hozzá Karinthy művészetéhez; a „vakmerő igazságkereső” kísérletnek szánt első szindarabját gyengéi ellenére is méltó munkának, jelentős teljesítménynek könyveli el. A nagy művek megszületésének egyik feltétele — hirdeti — a mesterkéletlenség, a tehetségtől idegen hazug cifrázkodás kerülése, az írói őszinteség. „Karinthy önmagát adva... kiváló színpadi művel lephet meg bennünket” — írja, s ezt kéri számon már-már az írói etikára hivatkozva az erőltetett tragikumú *Halálos fiatalság* szerzőjétől, Balázs Bélától: a „komoly tehetségű és becsületes szándékú Balázs Bélának átka és legfőbb hibája, hogy teljesen híve lett annak az irányynak és centrumnak, amelyen a csoportosulásnak, amelyet én a „magyar belemagyarozók” iskolájának szoktam nevezni”. A hivatalos, az akadémikus irodalom következetes ellensége, a Nyugatban bontakozó „új magyar irodalom” odaadó híve.

Vallja, hogy az íróf szó cselekvés, és ezt a cselekvést kéri számon minden írótól, írásműtől: „Nem volna szabad egy szót se mondani olyat, ami ne a cselekvés gesztusa volna... Elhalasztani semmit sem lehet, visszavonulni sehova se lehet. Minden embernek eszmélnie kell, tudatossá válnia és cselekednie kell” — írja már 1913-ban.²² Ez a felfogása 1914 után elmélyül, következetes lesz, hiszen a háború idején van igazán tettekre szükség — az irodalom részéről is. Figyelmeztet arra, hogy az impresszionista Kosztolányi — aki annakidején az ötletszerűt még élményszerűvé tudta varázsolni — élmények híján a háborús zűrzavarban hamis útra tévedt.²³ Nemcsak Kosztolányi, hanem a világ összefüggéseinek kutatásáról lemondó impresszionizmus bírálata is ez már. Mellőzi az „abszolút művészi szempontot”, mikor védelmébe veszi Barbusse-t, az irodalmiatlanok bélyegzett *Tűz-et*, mely bár „irodalmilag talán jelentéktelen”, de „elszánt és nemes szociális és pacifista munka”, tehát cselekvés, figyelemre méltó és értékes.²⁴ A pacifista szól belőle, mikor Göndör Ferenc könyve ürügyén elismerően ír a szerb szocialisták békeharcáról: „a szerb szocialista párt... határozottan mintaképe lehetett volna a nagy államok szocialistáinak”.²⁵

Lírája és bírálati között 1914 előtt sajátos ellentmondás fedezhető fel: a lírikusból mintha hiányoznék a kritikus friss bátorsága, enerváltságát nem ismerő energikus tettekkészsége. Ez az ellentmondásosság jellemzi a fiatal Tóth Árpádot is.²⁶

Havas 1914 előtti lírájára elsősorban a *Hajnali szerenád* Tóth Árpádjá hat, ám ugyanakkor a dekadenciájában is lázadó Ady.

Legállandóbb életérzése, mint az 1910-es éveknek a kapitalizmusból már kiábrándult, de az újat még nem látó, szövetségesek nélküli fiatal értelmiségé: az elidegenedés, a magány.

Egyedül áll Robinson szigetén, csak néz messzire, s nem történik vele semmi. A világ „vad karneválja”, „harsonázhat”, ő „andalító álmat” akar, ám nincs nyugta: a világ „zajokkal cibáltat”, felrázzák „szenny és durva karok”. A harmónia egyetlen lehetősége a halál, csak

¹⁴ HAVAS GYULA: Karinthy Frigyes: Találkozás egy fiatalemberrel. Ny 1913. II. 594.

¹⁵ Ny 1916. II. 587.

¹⁶ HAVAS GYULA: Balázs Béla: Halálos fiatalság. Ny 1918. I. 353–357.

¹⁷ HAVAS GYULA: Kain. Kosztolányi Dezső novellái. Ny 1918. I. 184–185.

¹⁸ HAVAS GYULA: Somlyó Zoltán: Nyitott könyv. Ny 1917. I. 223–224.

¹⁹ Ny 1914. I. 500.

²⁰ Ny 1913. I. 854–855., 1918. I. 703–704., 1918. I. 190.

²¹ Ny 1918. I. 189–190.

²² HAVAS GYULA: Bíró Lajos. Ny 1913. I. 72.

²³ HAVAS GYULA: Kosztolányi Dezső: Öcsém. Ny 1915. 691.

²⁴ Ny 1918. I. 977–978.

²⁵ Ny 1918. II. 418.

²⁶ VÖ. KARDOS LÁSZLÓ: i. m. 69.

ez oldhatja fel a közte és a valóság közötti ellentétet. Szűk, zárt, szigorúan az éne koncentrált költői világ ez, akár Tóth Árpádé ez idő tájt, meddően, enerváltan siránkozik, örömet talál a szenvedésben. Erotikus látomásai szintén Tóth Árpádééhoz hasonlatosak. Szerelmet ő is csak az „utca kőszá lányától” kaphat, a „jó meleg nőtől”. Ugyanakkor tiszta családi életre vágyik, „hamvas, tiszta lányka” után.

Ha Ady költészete és egyénisége ejti rabul, „úri, rest titánnak” vallja magát, a „nincs-birodalom száműzöttjének”, aki ellöki a „vérvirágos parttól” „gyászvitorlás” sajkáját, a „mindegy tengerre” száll, „véres könnyüzenetet” küld, a szenvedést „vig elesten”, adys pátozzsal, gögösen vállalja. (*Nyár előtt*)²⁷ A szerelem, melyet „nincs-leányoktól” kap, „mámor-zamatú”, „nektárt, mámort tartogat”.

A világháború kitörése fordulatot hoz nemcsak életébe, hanem költészetébe is. Egy pillanatig sem vesz részt a Nyugat kezdeti háborús lelkesedésében. Már a vihar kitörése előtt, a „siket fegyverek” zörgése közepett — szinte magára maradva — békéért kiált:

Én békét akarok,
im, lássátok, a fegyvert elvettem,
.....
Ne féljeteK, én békét akarok!
Ne löjjetek, a fegyvert elvettem!
(*A siket fegyverek*)²⁸

A háború egyetlen eredménye: gyász mindkét oldalon — írja közvetlenül a háború kirobbanása után a *Halom a völgyben*²⁹ című versében. 1914-ben hirdeti mindezt, a háborús hisztéria kellős közepén — szinte egyedül állva Ady oldalán. Az éne koncentrált költői világ kiszélesül, szenvedő embertársakkal népesül be; Havas költészete eredeti színekkel gyarapodik humanista tartalmakkal telítődik. „Immár betelt minden mérték” — kiált fel 1915-ben (*Kiáltás a hegyen*).³⁰ A mérhetetlen szenvedések, a céltalan pusztulás és pusztítás a „csendes percek enyhe fájdalmaéhoz” szokott költőben gyűlöletet ébresztenek, bosszúra készülődik az igazi ellenség, az átkozott „kéjes álmúak”, a háború haszonélvezői ellen. Legnagyobb és legállandóbb kívánsága: „Ragyogjon fel a béke boldogan!” (1917)³¹ A háború poklaiban vergődő költő előtt ragyogó látomás jelenik meg:

Ó, Béke, szép hajó, fehér vitorla!
Leomlanak hegyek, határok ott,
indul egy boldog rajvonala dalolva.
Kart karba öltve jönnek végtelen
vonalban végig völgyön és hegyen,
fény fürdeti fejük, díszíti rózsá,
az ajkukon a béke szózata,
(*Köszöntő a békére*)³²

A háború ellen, a békéért kiáltás jegyében születik prózája. *Három Herta* című novellájának³³ három férfi hőse — ugyanazon család tagjai — ártatlanul és menthetetlenül a háború magatehetetlen, dicstelen áldozatai lesznek. Havas legnagyobb szépirói vállalkozása az ígéretnek jelentős, személyes motívumokkal telesztott *Pünkösdi prédikáció* című regénye,³⁴ melyben összefoglalja mindazt, amit eddig a háborúról, békéről s a korról lírában elmondott. Hajnal György teológus mindenről lemond, önként vállalja a sorsközösséget a halál kiszemeltjeivel; az egyedülálló emberi és szellemi értékek birtokosának esztelenül, céltalanul, eredménytelenül kell elpusztulnia a Kárpátokban, ahonnan az író csak nehéz sebbel menekülhet meg. Ez a mú több mint antimilitarista alkotás: a passzív beletörődés bírálata is egyúttal.

Az író — igaz, némileg módosult formában, ám korántsem kedvezőbb körülmények között — osztozni kényszerült hőse tragikus sorsában.

A fiatal pályatárs halála megrendítette a kortársakat. Különösen Tóth Árpádot. Nekrológjában barátja küzdelmes, vigasztalan ifjúságáról írva szinte a magára ismer; a gyász fájdalma miatt elfogultan túlértékeli Havas líráját.³⁵

²⁷ HAVAS GYULA: Robinson szigetén. Versek 1912–1918. Kézirat. Vál Valéria tulajdonában. 42.

²⁸ Ny 1914. II. 37.

²⁹ HAVAS GYULA: Robinson szigetén. 79.

³⁰ Ny 1916. II. 300.

³¹ HAVAS GYULA: Robinson szigetén. 80.

³² I. m. 83.

³³ Ny 1916. II. 373–380.

³⁴ VU 1918. okt. 6–dec. 29. 40–52. sz.

³⁵ TÓTH ÁRPÁD: I. m. 518.

Karinthy sem feledheti őt, különösen az idő tájt, mikor már-már úgy tűnik, hogy sorsa majd azonosan alakul Havaséval. Az önmagán az agydaganat tüneteit diagnosztáló nagybeteg Karinthy — olvassuk az *Utazás a koponyán körül* lapjain³⁶ — „Havas komplexumban” szenved, vízióként úzi őt elhunyt barátja rettentő szenvedésekkel teli utolsó napjainak emléke.

A nagy lírikusokkal dicsekvő, ám az igazán jelentős kritikusegyéniségekben szegény Nyugat Havas halálával az első generáció ígéretes fiatal kritikusát veszítette el; sőt — ha a Nyugat antimilitarizmusáról szólunk — lírája és prózája s nem utolsósorban tragikus személyes sorsának az íróbarátokra gyakorolt vitathatatlanul nagy hatása sem maradhat említés nélkül.

Csaplár Ferenc

Adalék egy korszakváltáshoz: két verselemzés

Jelen dolgozat, noha tárgya — tágabban értelmezve — akár egy monográfia anyagául is szolgálhatna, két költemény még csak nem is teljes elemzésére, csupán összehasonlítására szorítkozik. Időben körülbelül egy, legfeljebb másfél évtized választja el Szalay Fruzsina versét Ady Endréétől, témájuk meglepő mértékben hasonló. Ez egybevetésnek azonban nem valamilyen — bajosan bizonyítható — közvetlen filológiai hatás feltárása a célja, hanem a két hozzáállást és alkotómódszert óhajtaná szembeállítani, remélve, hogy hozzájárulhat egyfelől a századforduló máig is kevéssé, inkább csak általánosságokban ismert lírájának, lírai szemléletének megrajzolásához, másrészt pedig annak konkrét megvilágításához, miben és miként forradalmasította Ady e szemléletet.

Szalay Fruzsina költeménye a Fővárosi Lapokban jelent meg,¹ és második, *Egy marék virág* című kötetében olvasható.

Hamvazó szerda

Hajnallik, vége a zenének.
Vidám zajjal elmúlt a bál
És búcsút vesz, távozva véle
A bűvös, csábos karnevál.
Tarka, hangos kíséretéből
Az utcán, mit hó leple fed,
Két alak halad imbolyogva
Egy Pierrot s egy Pierrette.

Szegény Pierrette milyen halvány
S a Pierrot mily szintelen!
A rózsárcz, a ruha selyme
Fényét veszíté hirtelen,
A lány, fodros haj, dérről lepte,
Didereg a piczinke kéz,
Jobban reszketnek a hidegtől,
Ha egyik a másikra néz!

S Pierrette szól: „Minden oly bágyadt
Égen, földön mi sem ragyog.
Azok a halvány néma árnyak
A régi fényes csillagok?”
S Pierrot mond: „Szemed sugára
Mint az övék, úgy elveszett,
Oh ez a hamvas téli hajnal
Oh ez a fagyos szürkület!”

S a fagyos téli szürkületben
Csak állnak, állnak egyre még,
Olyan kihalt köröttük minden,
Oly néma, ködös fenn az ég!
Mit vártok? fényéből az éjnek
Egy sugarat, e köd helyett?
Hajnal van, vége dal-, zenének,
Szegény Pierrot s Pierrette!

Ady verse viszont a Vér és Arany második ciklusának — A Léda aranszobra — egyik legismertebb alkotása.

Lédával a bálban

Sikolt a zene, törnyosul, omlik
Parfümös, boldog, forró, ifjú pára
S a rózsakoszorús ifjak, leányok
Rettentve néznek egy fekete párra.

„Kik ezek?” S mi bús csöndben belépünk.
Halál-arcunk sötét fátyollal övjük
S hervadt, régi rózsá-koszorúinkat
A vig teremben némán szerte-szórjuk.

³⁶ 641 — 642.

¹ A költemény történetéhez hozzátartozik, hogy vele egy időre lezárult Szalay Fruzsina pályája: Vadnay Károly ugyanis, önkényesen, megváltoztatta az utolsó két sort, a költőnő megsértődött, nem küldött több verset a Fővárosi Lapokba. Csak pár év után, Kiss József Juszufjának inspirációjára tért vissza az irodalomba, s tudjuk, éveken keresztül ünnepezték alkotója lett A Hétnek.

Elhal a zene, s a víg teremben
Téli szél zúg s elalusznak a lángok.
Mi táncha kezdünk, s sírva, dideregve
Rebbennek szét a boldog mátká-párok.

Bármilyen összehasonlítás is, természetesen, csak hátrányára válhat Szalay Fruzsínának. Szögezzük le tehát, mindenekelőtt, hogy a *Hamvazó szerda*, noha más értékrendben, mint Ady költeménye, szép vers, önmagában is, jelentőségében is érdekes, jelentős költőnőjének jó, sőt legjobb, legérzékenyebb alkotásai közül való.

Végző soron, noha semmilyen adalék nem tanúsítja, nincs kizárva, hogy Ady ismerte Szalay Fruzsina versét, s ez talán közvetlenül vagy közvetve inspirálta is. Mindennek azonban kár lenne túlzott jelentőséget tulajdonítanunk, hisz ez egybevetés célja épp a különbségeknek, az azonos elemek eltérő funkciójának az elemzése — s a hasonló, vagy megegyező motívumok a századforduló kép- és eszmévilágának közkincséhez tartoztak. Így az ihlető alapallegória nem is eredeti, de nem is új, már vagy félszázaddal azelőtt Aranyánál felbukkant (Kertben: Közönyös a világ ... az élet | Egy összezsúfolt tánc terem, | Sűrűg-forog, jó-megy a nép-ség | Be és ki, szünes-szüntelen.”), s a kilencvenes évekből tucatszámra idézhetnénk az életet hol csillog, hol nyomasztó, itt bővülő, amott meg sívár táncmulatsághoz hasonló műveket. Másrészt meg, talán „a világ — csak színház, az élet — csak színjáték” képzetkör továbbbepülésével, ebben az időben árasztják el a festészetet és az irodalmat az emberi elesettség és kitalátszottság egyszer gúnyos, másszor érzelmes jelképei, az Arlequinok és Arlequinák, Pierrot-k és Pierrette-ek, igen valószínű, s hogy a Lédával a bálban Én és Léda szimbólumainak eredetét is e figurákban kell nyomonznunk.²

A két vers költői anyaga, tágan értelmezett témája tehát erősen hasonlít: egy szerelmespár, magányosan, kívülreked, illetve kívülrekeszti, elkülöníti magát az élet táncmulatságától.

E téma megközelítése, a költői hozzáállás és az akként teremtett lírai helyzet azonban alapvetően különbözik.

A *Hamvazó szerda* allegórikus alappárt rajzol, melynek személytelenségét a jelképek előtt álló, s megismerhetetlen határozatlan névelő tovább növeli: „Egy Pierrot s egy Pierrette”; a Lédával a bálban hőse közvetlenül maga a költő és Léda. A személyes névmást Ady többszöri hangsúlyossá teszi. Az első szakasz záró sorának misztikus feszültségét a késleltető kérdés („Kik ezek?”) még fokozza, s az éles i-t kiemeli a rákövetkező három hosszú magánhangzó is. Ilyképpen az eredetileg rövid szótagú „mi” értelmileg, lélektanilag és a beszéd intonációját követve sokszorososan hangsúlyossá, a költemény egyik központi szavává válik.³

A két költő hozzáállása, s így a két vers belső szituációja ellentétei tehát egymásnak: Ady teljes személyiségével belerobban egy konkrét drámai helyzetbe s azt emeli szimbólummá; Szalay Fruzsina viszont kívülről leír és kommentál egy hangsúlyozottan fiktív történetet — mondhatnánk így is: valaminő képzelt történetet kerít egy elvont hangulat kifejezéséhez —, melybe meglehetősen nehézkesen tudja csak a szereplőpárt bevonni.

A két vers indítása e tekintetben igen jellegzetes. A *Hamvazó szerda* első sora eleve reflexivitást, sőt kettős reflexivitást sugall: egy esemény lezajlott már, s így nem csak a költő, de még a szereplők is kívülről szólnak róla; a későbbiekben Szalay Fruzsínának verse kevésbé illő szavakkal külön jeleznie kell („S Pierrette szól...”, „S Pierrot mond...”), ha nem ő maga, hanem alakjai beszélnek.

Ady verse ezzel szemben in medias res, úgy mondhatnánk, valamilyen abszolút jelenben kezdődik, hála a mozzanatos jelentéstartalmú, s rendkívül expresszív ige különös társításának: „Sikolt a zene...” (Szalay Fruzsínánál: „... vége a zenének.”)⁴

S érdemes, mert sokat elárul, az első versszakok egybevetését tovább folytatnunk. Témájuk ismét csak nagyon hasonló: azonos allegóriára építve kettősséget fejeznek ki. A *Hamvazó szerda* ezt akként oldja meg, hogy a karnevált a múltba helyezi, szembeállítja az imbolygó alappárral.

Csakhogy kulcsszavai, jelzői (vidám, bővös, csábos, tarka, hangos) mind konvencionálisak, alig mondanak valamit is. Emellett különösen a „csábos”, és még inkább a második

² Természetesen ez nem érinti, s nem is mond ellent Földessy igazának, ki a verset három másikhoz kapcsolja (Két hajdani szeretők, A mi násznagyunk, Ha holtan találkoznunk) mert ezekben — úgymond — Ady önnönmagát és Lédát halottként ábrázolja. (FÖLDESSY: Ady minden titkai, Magvető Bp. 1962.)

³ KECSKÉS ANDRÁS Ady ritmikájáról írt dolgozatában (ItK 1966.) kimutatja, hogy rövid szótagok ilyen igen gyakori nyomatókosodása, akár az időmértékes és hangsúlyos verselés, akár pedig az időmértékes intonáció és a beszéd intonáció ellentéte révén, vagy éppen mindkettő egybejátszásával, majd mindig funkcióit visel és legtöbbszörre diszharmonia kifejezését szolgálja. Tételét a vers is szépen bizonyítja, hisz hasonló helyzetben majdnem ugyanilyen fontosságú szavak állnak: *fekete, elalusznak, dideregve.*

⁴ Igen érdekes e szempontból SCHWEITZER PÁL tanulmánya Ady verskezdetéről ItK (1959).

szakaszt nyitó „szegény” tovább fokozza a leírás kontemplativitását, s ezután a költemény csak nagyon nehezen emelkedik a kifejezni vágyott hangulat magasába. A szokványos jelzők sorozata, nem, vagy nem csak a költő kifejező készségének gyengéje, hiszen a két alak jellemzésére például már kifűnő határozót talált („imbolyogva”). Arra rekedhetünk inkább, élménye csak egyfajta hangulatról volt, az életből ő valóban kívül rekedt, s a nagy karnevált csak irodalmi emlékeivel próbálta megidézni.

A *Lédával a bálban* költője — és hőse — viszont az élet, sőt az Élet közepében él, ott érzi és tudja magát. Az első strofa két kulcsszava a nyitó „sikolt” és a „kattanó szótágú”⁵ „fekete”. A sorspárt melyet közrefognak, noha lázasan túlhalmozott, túlfűtött, önmagában tekintve, joggal mondhatnánk szecessziósnak (parfümös, ifjú pára, rózsakoszorús): csakhogy e kép itt része csak egy ellentét párnak, melynek másik pólusát a két kulcsszó alkotja. Ady-nak mindkét pólusról közvetlen élménye van, teljes intenzitással átéli őket, s drámai szembe-feszülésekben, erőterükekben felsejlik, ahogy az Új Kritika mondaná — a többértelművé vált szavak (sikolt, tornyosul, omlik) összes „jelentéslehetősége”. Ady költeményének tartalma egy több-elemű tragédia, drámai építéssel, tragikus kifejelettel, az egyes motívumok tragikai ismétlésével, illetve összecsengésével (Sikolt a zene — elhal a zene; rettenve — rebbennek; rózsakoszorús ifjak — hervadt, régi rózsakoszorúinkat; mi bús csöndben belépünk — mi táncba kezdünk; a vig teremben némán szerteszórjuk — a vig teremben téli szél zúg).⁶ A *Hamvazó szerda* tartalma viszont egy egysíkú, világfájdalmas hangulat leírása és kommentálása: a verbálisban közölt kettős élményből valójában csak az egyiket tudja kifejezni.

Horváth János híres tanulmányában — az adott rendszerben joggal — Adyt a stíromantikuskok közé sorolta. Jelen összehasonlítás szempontjából azonban úgy tetszik, mélyüket tekintve, inkább a *Hamvazó szerda* áll szemben a nemzeti klasszicizmus realiztikus alkotás-módjával. Nem kívánám egyes koncepciók meghökkentő fordulatait követve a modern európai szimbolizmus talán legnagyobb lírikusát realistának fordulni. Annyi azonban kétségtelen, hogy Ady látomásainak anyaga, maguk az egyes motívumok, bármennyire is áttételessé válnak a versben, konkrét élményből fakadó konkrét elemekből tevődnek össze, — s kivált ez a benyomásunk, ha akár *Az ősz kajánt* is a Nyugat első korszaka vagy a század vég alkotásainak legtöbbszörével összehasonlítjuk. A *Lédával a bálban* indítása például, bár emocionálisan túlajzott, de szenzuális hatású (sikolt, parfümös, fekete), kerek, zárt, éles kontúrú, biztos kép.⁷ A *Hamvazó szerda* nyitó strofája ezzel szemben elmosódott és tartalmatlan: minden egyes elem, a karnevál is, az alakpár is, elvont és valószínűtlen, s csupán hangulati hatás elérését szolgálják.

A két vers építésének különbözősége még sokkalta szembetűnőbb: oka azonban, lényegében, ugyanaz. Alapjában mindkettőt a költői világszemlélet, hozzáállás, illetve az általa invokált, létrehozott lírai szituáció határozza meg.

Szalay Fruzsiná kívül áll a világon, s fáradt, lemondó bágyadtságát kívánja megszólaltatni, érzését részint az allegorikus párba vetítve, részint, a záró négy sorban, mintegy a történetet kommentálva. Versének, sőt költészetének is egy egész nemzedékkel közös, súlyos tehertétele, hogy ehhez a relative új élményvilághoz megfelelő, legalább viszonylagosan új formanyelvet nem tudtak teremteni. Bizonyára azért nem, mert konkrétan valójában semmit nem éltek át: Arany vagy akár Vajda élménykörét már nem, Ady élménykörét pedig még nem. Átmeneti kor ez, ahogy mondani szokták; átmeneti abban az értelemben is, sőt talán mindenkéltt abban az értelemben, hogy a szubjektivitás még konkrét élményhez s még kevésbé élmények sorához vagy ismeretekhez nem kapcsolódott, világszemléletté még nem épült ki, s csupán, egyetlen, egydimenziójú világerzés iratja a költeményeket. E világfájdalom kifejezésének formanyelve azonban, újat helyette teremteni nem tudván, őrzi ama objektív látásmód formanyelvének kereteit, melynek belső tartalmát már végérvényesen elvesztette. Am másfelől, ezek a megüresedett keretek már nem alkalmasak az újfajta érzékenység kifejezésére: túl az objektív, de innen a szubjektív konkrétumon eként és ezért formálódik ki a magyar szecesszió lírájának állandó stíluseszköze, az egy-referenciájú allegória.

A *Hamvazó szerda* nyitó versszaka, a benne megfogalmazott szituáció e szempontból olyannyira jellegzetes. Modora, tónusa közlő, objektív, leíró; mögötte azonban nem valóságos, hanem mesterkelt, álreális kép áll. A költemény további részében Szalay Fruzsinának hűnek kell maradnia önmagához, tehát a vállalt kerethez és tónushoz. Ezért halmozza következetesen az azonos hangulatkörű jelzőket (halvány, szintelen, bágyadt, hamvas, fagyott, téli) kihalt, néma, ködös) vagy igéket és főneveket (fényét veszte, árnyak, elveszett, szürkület,;

⁵ KECSKÉS ANDRÁS nevezi így a többszörösen hangsúlyossá tett rövid szótágokat.

⁶ Talán felesleges megjegyezünk, hogy a költemény drámai motívációja alapvetően lírai jelleggel semmit nem változtat.

⁷ Jelen felfogás eltér tehát némileg Tamás Attilától: dolgozata szempontjainak azonban így is nagyon sokat köszönhet. (TAMÁS ATTILA: Költői világekép fejlődése Aranytól József Attiláig . . .)

csak ekképpen tudhatja az objektív közlést, leírást a kommentárt egy alaktalan, megfoghatatlan s túlfinomult hangulat érzékeltetésévé átbillenteni. Jelzők és határozók céltudatos halmozása tehát, úgy tetszik, nem Ady, hanem a századvég lírájának vívmánya: az *Új versek* forradalmi újítása a debreceni, s többé-kevésbé a nagyváradi kötettel szemben is, hogy a költő az ilyen felsorolásokat dinamikus lejtésű dialektikussá fesztette. A Hamvazó szerda, noha tárgyilagos közlő modor és az érzelmes tartalom ellentétét feloldania nem sikerül, végül, ha felelősen is, félig megértve, félig megéreztetve allegóriáját s az ihlető hangulatot — a lapos leírásnál feljebb emelkedik: inkább egészében, mint részleteiben, de nem csak magyarázza, sugallja is világfájdalmát. Ennél többre azonban nem jut. A *Lédával a bálban* konkrét elemei viszont érzéki közvetlenséggel fejeznek ki egy lélekállapotot, s azon túl a vers egészében Mi és a Világ, Élet és Halál jelképévé magasodnak.⁸

Érdeemes megfigyelni: a kétféle közegben, a kétféle szituációban hogyan értékelődnek át látszatra teljesen megegyező költői eszközök. A halmozás kétféle funkciójáról szó esett már, s jellegzetes az is, mennyire eltérő — egyikben inkább epikai, leíró, másokban feszült és drámai — az egyként jambi kus lejtésű mellérendelt mondatok belső lüktetése. Még többet mondó azonban, teljesen vagy majdnem teljesen azonos fogalmak — meglepően sok akad — mily különböző értelmet, erőt és súlyt nyernek. Kettőt emelnek ki közülük: a víg-vidám és a didereg-dideregve szavakat. A Hamvazó szerda „vidám” mellékneme majdhogya csak töltőszó, de semmiesetre sem több egy, valaminő mulatozásról beszélve elsőként eszünkbe jutó jelzőnél; a szembeállítás viszont túlnótlul nyílt és magyarázott ahhoz, hogy mélyebb érzelmi hatást keltsen és az élettelen jelzőt energiával töltsen meg. Szótári értelemben a „víg” szónak is ugyanez a jelentése és funkciója. Am a „sikoltó zene” után, a vers drámai közegében a ritmikailag nyomatékos, élesen magashangú jelző nem csak a „bús”-nak, de az egész, erősen mélyintonációjú strófa, a komor intráda ellenpontja, egy jelképrendszer része, s oly erős tragikái feszültséget nyer, hogy Ady az egész színtagmát változatlanul megismételheti a következő szakaszban. Másik példánk talán még jellegzetesebb. Szalay Fruzsina is érzi a kitűnően megtalált szóban rejlő lehetőséget, s azt — költőileg kissé sután — kifejtí, elmagyarázza; a leírásból magából ugyanis semmi esetre sem adódna. („Á lágy, fodros haj dérel lepvé, | Didereg a pizinke kéz, | Jobban reszketnek a hidegtől, | Ha egyik a másikra néz!”) Ady-nak nincs szüksége ilyen körülírásra. Az igenevet megelőzi a közvetlenül érzelmekre utaló „sírva”, egy sorral lejjebb pedig a „téli szél”, követi, mely itt már nem csak leíró elem, miként Szalay Fruzsina versében, hanem a szereplőkből magukból árad jeges hidege. Ilyképpen, a fokozás és a visszautalás révén, a „dideregve” szóból természetesen adódik az elsőn túli, ama lelki — transzcendens didergést jelentő értelme.

Ez elemzés csak egyetlen szempontból, nem a teljesség igényével íródott, annál is kevésbé, hisz minden jó költemény, végső soron, kimeríthetetlen és elérhetetlen. Talán elegendő motívumot említettünk azonban ahhoz, hogy tanulságait összefoglalni megkísérelhessük. A dolgozatban, miként az elején már jeleztem a hangsúlyt leginkább a különbségekre, sőt ellentétekre nyertek: legfőbb tanulságának mégis a két költemény közötti — az esetleges filológiai átfedésen túlmenő — megegyezéseket, azonosságokat vélem.

Noha általános igazságként köztudott, konkrét formában mégis meglepő, mennyi szót, kifejezést és motívumot vett át, illetve folytatott tovább az érett Ady lírája a századvég költészetéből. Igaz, ez elemek mindegyike az egyes versekben és az új felismerésekkel, tudással gyarapodott rendszer egészében, új értéket nyert; ám — a filozófia nyelvén szólva — nemcsak megemmisítette, de meg is őrizte őket. Kétségkívül azért, mert élményvilága — kivált az *Új Versek* és a *Vér és Arany* idején — sokat őrzött a mögöttük álló hangulatokból, érzésekből, sőt szemléletmódból. E megvilágításban pedig, ha talán túlzottan leegyszerűsít is egy sokkalta bonyolultabb problémakört, meggondolkoztatónak tetszik a koncepció, mely a két első kötet forradalmát abban látja, hogy egybegyűjtötték és nevet adtak a sokarcú századvég szét-szóródott, homályos és vértelen érzéseinek.

Stilisztikai szempontból viszont, anélkül, hogy Ady nyelv- és szóalkotó géniusát kétségbevonnánk, azt a feltételezést kell megkockáztatnunk, az első nagy kötetek forradalma kevésbé lexikai-szemantikai, inkább stilisztikai; vagyis nemcsak, s talán nem is elsősorban új szavakat teremtettek, inkább új helyzetben használták a régieket s ezzel jelentésüket és energiájukat megsokszorozták.

Ady szókincsét, motívumait, s bizonyos fokig szemléletét, erős és eleven szálak kötik tehát elődeikhez. Versépítést, noha újdonsága e tekintetben leegyértelműbb, leeklatásabb, nem kevésbé. A különbségekről elegendő szó esett; ha azonban a két fokozat elé, harmadikként, odavetítjük Tompa allegóriáit, vagy akár Arany „egész verstesttel közlő”⁹ líráját, világossá

⁸ Horváth János Ady könyvének a szimbolizmusról szóló híres fejezetében fogalmazta és válaszolta meg ekképpen a problémát. (HORVÁTH JÁNOS: Ady és az új magyar líra)

⁹ BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ kifejezése kiténő könyvében. (Arany lírai formanyelvének fejlődéstörténeti helye)

válík, hogy a magyar szimbolizmus nem elsősorban Nietzsche és Baudelaire hatásra született, hanem egy többévtizedes belső, organikus fejlődés eredménye. Ady szimbolista lírája szervesen izesül előzményeihez, része és tetőpontja az objektívól a szubjektív, az érzelmi kifejtéstől a közvetlen érzelmi tükrözés felé törő folyamatnak.¹⁰

Nem tanulmányt, hanem disszertációt igényelne e folyamatnak vagy akárcsak Ady helyének elemzése. Egyetlen szempontot kívánnék — jelezni csupán.

Szalay Fruzsina¹¹ és nemzedékét a szimbolizmus előfutáiraiként szokás emlegetni. A magyar költészetben azonban a presszimbolizmus, eltérően a franciától s inkább a némethez hasonlóan, egybeesett a szecesszióval; s nemcsak a Versek, a Még egyszer, az Új Versek és a Vér és Arany, de — fokozott mértékben — az induló nyugatosok első kötetei is tele vannak tapinthatóan szecessziós elemekkel. Úgy látszik tehát, a magyar szimbolizmus a szecesszióból sarjadt. Hiszen a szecesszió, noha formaalkotó jelentősége sokkalta nagyobb a nálunk köztudottnál, lényegében bizonyos átmeneti állapotnak kifejeződése. A szilárd formákat felbontja ugyan, de még csak túlhajtottan stilizál, s nem absztrahál, még semmilyen végleges — és végletes — rendszerbe sem csoportosítja át, vagy végleges és végletes rendszertelenségbe nem bontja szét azokat. Tág utak vezetnek hát tőle mindenfelé: elsősorban az expresszionizmushoz, de a szimbolizmushoz is éppúgy, mint a neoklasszicizmushoz; minden olyan szemlélethez, melynek kikristályosodott világképe a formák új és teljes rendezését vagy teljes felbontását, végtelen feszítésüket célozza.

A folyamatra jobb példát a két versnél keresve sem találhatnánk. Pierrette halvány, Pierrot szintelen arca Ady versében sötét fátyollal óvott halál-arccá mélyült, a kissé egyhangú leírás lüktető drámává feszült, Szalay Fruzsina szürke, elmosódott pasztellképét Adv fekete látomássá emelte s az egyjelentésű és túlmagyarázott allegóriát lefordíthatatlanul sokértelmű miniatűr szimbólumrendszerre építette.

Pór Péter

József Attila és Carlyle

Carlyle *Munka és hit* c. kis magyar breviáriumban (Magyar Könyvtár 590—1. sz. Kühn és Kretschner német szemelvénygyűjteménye segítségével magyarra fordította Benedek Marcell) olvasom: „... úgy végezd tehát a munkádat, mint csillag az útját, lassan, de folyvást.” (1. l.) Az embernek óhatatlanul eszébe jut József Attila verstörödéke:

„Né légy szeles
Bár munkádon más keres,
Dolgozni csak pontosan, szépen,
Ahogy a csillag megy az égen,
úgy érdemes.” (II. 299.)

Ismerte-e vajon József Attila az angol gondolkodót? Valószínűleg, s annál inkább, mert a füzet fordítójával szívélyes ismeretségben volt, s könnyen lehet, hogy Benedek Marcell maga hívta fel rá a figyelmét. Az efféle szövegegyezéseknél persze mindig feltehető, hogy pusztán véletlen találkozással van dolgunk. A hatást csak az valószínűsíthetné, ha több hasonló egyezést fedeznének fel a magyar költő és a konzervatív gondolkodásában tőle igen távolálló angol prédikátor között. A kérdés megérdemelné a behatóbb vizsgálatot. Én egyelőre csak még a következő párhuzamra mutatnék rá: Carlyle szerint „lássuk, micsoda ár elégítene ki téged. Az életed illő ára: Isten egész világa, a tér egész végtelensége, az idő egész örökkévalósága, s minden, amit ezek magukba foglalnak: ezek elégítenek ki, ez és nem kevesebb”. (Uo. 15. l.) Ami bizony nagyon emlékeztet az *Ars poetica* ismert sorára: „A mindenséggel mérd magad.” Egyébként mindkét gondolat Carlyle alapvető meggyőződéséhez tartozik, nem győzi őket különböző változatokban újra és újra ismételni. „Úgy dolgozni, ahogy a nagy Természet parancsolja, nem jelenti ez az erény egy fajtáját, — nem jelenti ez minden fajtáját az erénynek?” (23. l.) A cipőtisztító is „állandó megelégedettsége és jóllakottsága díjaul sem többet, sem kevesebbet nem fog követelni, mint Isten végtelen világegyetemét egyedül a maga számára... kínál neki egy fél mindenséget, fél mindenhatóságot — veszekedni kezd a másik fél birtokosával és kijelenti, hogy soha emberrel olyan rosszul nem bántak, mint vele”. (42—3. l.) S ha Carlyle konzervatív, kissé papos gondolkodása idegen is lehetett József Attilának, költői pártosza és némely gondolatvillanása mégis megragadhatta őt.

Komlós Aladár

¹⁰ Nem ennek az összehasonlításnak feladata azt kutatni, miért és hogyan hordozhatta a szubjektív attitűd a kor legnagyobb objektív igazságát, miért és hogyan válhatott forradalmi költészetté mi különbözőt meg döntően Adyt a hasonló irányban mozgó kortárs világirodalomtól.

Eckhardt Sándor

BALASSI BÁLINT TOKAJ-VIDÉKI ÉVEIBŐL

A balul sikerült pataki várostrom után Balassi Bálintnak felesége, Dobó Krisztina hozományából nem sok maradt: némi földek Patak körül és egyéb jószágok. A legértékesebb, kézzelfogható érték volt az a szőlővidék, amelyre az asszony első ura, Várday Mihály halála után igényt tarthatott. Ez Helmec és Mező-Zombor táján, Tokaj közelében húzódott s bár királyi birtok volt, Várday jogosan birtokolta éltehen, mert a bérieti díjat Telegdy Mihálytól kölcsön kapott pénzből lefizette.

Az ismeretlen Balassi Bálint c. könyvemben bőven ismertettem ezt az ügyet (116—120. l.). Most minket elsősorban az érdekel, hogy Bálintéknak osztozkodniok kellett Szokoly Miklóssal, aki Telegdy Pálné Várday Kata gyámja volt, hiszen ez Dobó Krisztina mellett szintén igényt tartott az örökségre.

Most újabb érdekes okmányok kerültek elő Sátoraljaújhelyről, melyek az említett ügyre vonatkoznak. A Komlószi Tibortól megküldött fénykép-hasonmások a zempléni megyeszéki jegyzőkönyv lapjairól valók és két mozzanatot világitanak meg ebből a bonyolult ügyből.

Az első feljegyzés elmondja, hogy Balassi Bálint és Dobó Krisztina személyesen megjelenvén a szék előtt a szintén személyesen megjelent Szokoly Miklóssal egyetértésben döntőbírótságot óhajt választani s erre kívánja bízni a Helmec és Zombor körül felmerült ellentétek elsimítását. Ezekről az ellentétekről már tudtunk (116. l.), de a békés megoldásra törekvő iratot nem ismertük.

A Dobó Krisztina személyes megjelenését említő feljegyzésből arra következtetünk, hogy 1586-ból való, az ostrom utáni évből, mikor aztán Krisztina Liptó-Újvárra vonul, hogy János nevű fiának életet adjon. 1587-ben már válik Bálinttól.

Íme a szöveg:¹

Magnificus D. Valentinus Balassa de Gyarmath personaliter ac generosa et Magnifica domina Christina Dobo Consorts eiusdem persona ab una. Item Egregius Nicolaus Szokoly de Kyswarda similiter personaliter ambae partes coram nobis constitutae personaliter fassae sunt, se iudicio arbitrorum per ambas partes pari numero eligendorum in omnem eventum exclusis omnibus iuridicis remedys staturas pro ratoque habituras, de et super [omnibus controversys et differentys partes inter easdem hactenus qualitercunque motis] Articulis in Helmecz et in Zombor propositis amisso agi . . . partium sub obligamini [eo] utrius Vicecomes E. Franciscus Rakoczy sibi existimationes Judlium² habeat potestatem exequendi, quicquid per eosdem arbitros deliberatum et conclusum fueri. Partibus autem liceat etiam per procuratorem coram ysdem arbitris agere in casu, quo aliqua earum partium personaliter interesse nequiverit.

Si vero aliqua partium, nec per se, nec per procuratorem suum contraria dicta comparere nollet nihilominus idem d. Vicecomes habeat exequendi facultatem. Idem arbitrorum iudiciorum terminus autem eius iudicii per Arbitros fiendi praefixus est 12 dies Mensis Maý iuxta cursum Veteris Calendarý hic in loco sedis Judlium in casu etiam, quo sedes Judlium huius Comitatus ad dictam diem Mensis Maý eiusdem Calendarý difficultatibus aliquis interveniendis celebrari non posset.

Magyarul pedig mindez így hangzik:

Nagyságos Gyarmati Balassa Bálint úr személyesen és nemes és nagyságos Dobó Krisztina asszony, ugyanannak felesége, személyesen egyrészt, valamint tekintetes kisvárdai Szokoly Miklós hasonlóképpen személyesen mindkét fél előttünk megjelenvén, személyesen kinyilatkoztatták, hogy a mindkét féltől egyenlő számban választandó döntőbírók ítéletéhez tartják magukat és elszámolnak minden eshetőségre, kizárva mindennemű jogi orvoslást minden

¹ Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc állami levéltár Prot. A. 4. köt. 366—367.

² Így rövidítik a *Judices nobilium* kifejezést. Az előző szavak olvasata talán nem kifogástalan.

[akármiféleképpen keletkeztek vizsályok és nézeteltérések idáig köztük]³ a Helmece és Zomborra nézve javasolt cikkelyek dolgában elejtve a felek részéről a perlés jogát azzal a mindkét félre vonatkozó kötelezettséggel [hogy tekintetes Rákóczy Ferenc alispán hatalmában áll majd a megyeszéki bírák ítéleteinek végrehajtása, bármit határoznának és végeznének ugyanezen döntőbírák. A feleknek pedig szabad legyen ügyvédjeik útján eljárni ugyanezen döntőbírák előtt abban az esetben, ha a felek valamelyike személyesen nem lehet jelen.

Ha pedig a felek egyike sem maga, sem ügyvédje által a vitatárgyaláson nem akar megjelenni, ugyanezen alispán úrnak legyen meg a végrehajtási hatásköre.

A döntőbírói ítélet határideje pedig, a döntőbírák részére meg van május hó 12-ik napjára állapítva az ó-naptár szerint ide, a megye székhelyére.⁴ Abban az esetben is, ha ennek a megyének a tanácskozása május havának mondott napján ugyanazon naptár szerint bizonyos közbejövő akadályok miatt nem tartható meg.

Ezt a kérelmet és a döntőbírótság tagjainak névsorát, valamint ennek 1586. május 12-én hozott határozatát már ismerjük, Illéssy János kiadta.⁵ Ott olvashatjuk, minő vizsályok voltak a felek között, sőt azt is, hogy Szokoly Miklósnak egy jobbágyát Lovász Pált, Balassiék emberei meg is ölték, s miatta per is folyt ellenük a megyeszéken. A döntőbírótság ítélete szerint ezt a pert Szokolynak meg is kell szüntetnie.

Tény az is, hogy a döntőbírótság a kikötés szellemében Rákóczy Ferenc alispán elnöklete alatt folyt le. Ennek a fenntartásnak az oka pedig az volt, hogy Balassi Bálint Rákóczy Ferenc nagybátyját, Rákóczy Lászlót, mező-zombori szőlőbirtokost sanyargatta és el akarta tiltani a borméréstől, tehát ellenfelének tekintette. Így Szokoly Miklósnak gondoskodnia kellett arról, hogy Balassi Bálintnak ne lehessen személyi kifogása az alispán elnöklése ellen.

Bálint különben előre látta, hogy csak az ügyvédje által képviseltetheti magát a tárgyaláson, egyéb zavaros ügye miatt.

A Rákóczy-féle háborúságnak tanúsága az a megyeszéki idézés, melyet valamivel később vettek be a zempléni jegyzőkönyvbe. Rákóczy László megidézi Balassi Bálintot erőszakosságai miatt:⁶

Citavit Sigismundus Zuhay Judlium, ad instantiam E: Ladislai Rakoczy, M: dominum Valentinum Balassa de Gyarmat, ratione actuum potentiariorum, ex eo quod e pratis ipsius et colonos expelli faceret dica proxima post conversionem Pauli medio Petri Zabo Job. in Zombor.

Magyarul:

Megidézte Szuhay Zsigmond, megyeszéki bíró, Rákóczy László kérelmére nagyságos Balassa Bálint urat hatalmaskodó tettei miatt, azért, mert réjtjeiről még a jobbágyait is elkergette Szabó Péter zombori jobbágya segítségével, a Pál-fordulás utáni legközelebb tartandó igazságszolgáltatásra. [1587. jan. 25 után]

A Rákóczyakkal való visszavonásról annak idején bőven írtam.

Az újonnan előkerült okmányok világában tehát jobban ismerjük a költő életének ezt a zaklatott korszakát, amikor még a végleges kiábrándulás előtt aránylagos kiskirályként harcolt felesége jogaiért, embereivel iszogatva a finom Tokaj-vidéki borokat...

Gyenis Vilmos

ADALÉK A FRANCIA FORRADALOM IRODALMÁNAK MAGYARORSZÁGI TERJEDÉSÉHEZ

A nagyenyedi Bethlen-Kollégium könyvtárában található egy közzé nem tett, XVIII. századi, két levélnyi magyar nyelvű kézirat — címe szerint: *A francia nemzet énekes imádsága*, melynek különös, vallásos-forradalmi tartalma jogos figyelmet ébreszt.¹ A kézirat sajnos semmit sem árul el a munka eredetéről: szerzőt, fordítót, időpontot nem tüntet fel, csupán a szöveg tartalma utal a francia forradalom időszakára. Így történhetett, hogy az írás feltűnő mondanivalója ellenére ismeretlenségben maradt s elhelyezhetetlennek látszott a francia forradalom eszméinek magyarországi terjedéséről szóló irodalomban, valamint a kéziratári feldolgozásokban.²

³ Áthúzott első fogalmazás.

⁴ Zemplén

⁵ ItK 1900. 445.

⁶ L. az 1. sz. jegyzetet, Prot. A. 4. köt. 526—527.

¹ A könyvtár másirányú tanulmányozása közben került elem. Száma: K. 369.

² Vö.: BALLAGI GÉZA: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888. — ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. 1924. — MUSNAI LÁSZLÓ: A Bethlen Kollégium Nagy-könyvtárának értékes kéziratai. Református Szemle, 1940. — VITA ZSIGMOND: Biblioteca Bethlen din Aiud. Bucuresti 1957.

A kézírás vizsgálata és a papír vízjegye (A. G. J. 1787.) alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a kézirat az 1790-es években készült. Részben a nyelvi jelenségek alapján, részben a mondanivalónak a hazai valóságtól eltérő hangneme, nehézsége alapján könnyen felismerhető, hogy fordítással állunk szemben, mégpedig minden bizonnyal a francia forradalom irodalmából. A kézirat teljes, betűhív szövege a következő:

A Francia Nemzet Énekes Imádsága

Világoknak Attya, legfőbb értelem

Esméretlen jótevőjek a vak halandóknak!

A Te kijelentett lételed szerez háládatosságot,

Ez emel egyedül Tenéked oltárokat.

A Te templomod ez hegyek felett az aerekben a tengerek felett van,

Senki Téged fellyül nem mül, senki Tehozzád nem közelíthet.

EI nem foglalod, de betöltesz minden világokat,

Melyek Tégedet bé nem foghatnak.

Te Tőled nagy és első okul származnak mindenek,

Minden megtisztul a Te istenségednek sugárinál,

A Te halhatatlan tiszteleted alatt nyugszik a jó erkölcs,

Az erkölcsök alatt a szabadság.

Hogy ezeknek nyomorgattatások mia, és a Te megsértődött dicsőségeden bosszút álljon

A felséges szabadság, a gorioszoknak ez ostora,

Ugyanakkor jön ki a Te szélesen kiterjedő gondolatodból,

Mikor a világnak plánuma.

Hatalmas Isten! Egyedül a bosszulja meg a Te rajtad tett bosszúság tételeket,

A Te tiszteleteddel együtt egyedül az oktattya az halandókat,

Vond fel a természetet befedező sűrű fátyolt,

És fedezd fel a Te oltáridat.

Te! aki most mint valami kis Szikrácskát,

Úgy ragyogtatod az aerekben a nappalnak világító csillagát,

Tselekedj többet... öncsd ki a mi Szívünkbe a Te halhatatlan böltsességedet,

Ölelj minket a Te szeretetteddel.

A király gyűlölségével lelkesítsd a Hazát,

Úzd messze a hijában való kívánságokat, a rangoknak igazságtalan nagyra vágyásokat,

A megvesztegető pompákat, az alacsonyító hizelkedéseket,

Melyek fatálisabbak a Tyrannusoknál.

Oszlasd el a mi hibáinkat, tégy minket jókká, tégy minket igazakká,

Uralkodj, uralkodj mindenek felett határ nélkül,

Kösd össze a természetet a Te felséges végzéseiddel,

Hadd meg az embernek a Szabadságot.

A közölt szöveg tartalmi jegyeiből első látásra kiderül, hogy az *Énekes imádság* nem más, mint valamelyik francia ész-ódának, legfőbb lény-himnusznak nyers fordítása, amilyeneknek tömeges feltűnéséről a francia forradalom 1792 és 1795 közötti éveiből tudunk.³ Szövegünk azonosítása és következtetéseink levonása előtt vessünk futólagos pillantást a francia forradalmi események e periódusára és az abból táplálkozó költészetre.

1792 után a francia forradalomnak egyre inkább számolnia kellett különböző ellenforradalmi törekvésekkel. Ezek közül különösen veszélyesnek látszott az egyházi szervezkedés és vallási-ideológiai ellenhatás. A forradalmi vezetés ennek tömegbázisát szükségszerűen a vallásos világnézetet vallók körében fedezhette fel. A forradalmi ellenlépések között döntő szerepe volt a bevezetésre kerülő „ész-kultusz”-nak, mely a felvilágosodás gondolatoköréből természetszerűen következett. A továbbiakban kialakult gyakorlat létrehozott

³ JULIEN TIÉRSOT: Les fêtes et les chants de la Révolution françaises. Paris 1909.

aztán egyfajta „állampolgári hitvallást”, „nemzetvallást”, valamiféle profán hazafias kultuszt.⁴ A dekriztiánizálódási folyamat indult meg és teljesedett ki ezzel, s az egyház szerepét sikerült háttérbe szorítani. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség eszméje formailag szinte vallásos kultuszt kapott. Bevezették az ún. ész-ünnepeket, melyeknek előírt ceremóniáit a papságtól átvett templomokban rendezték meg. Itt a filozófiának emeltek oltárokat, s a leg szebb polgártársnők személyesítették meg az Észet, a Szabadságot stb.

Az ész-kultusz ünnepségeinek fényét s valóban tömegeket mozgató erejét a közös énekek előadása biztosította. Erre a célra a költők legtöbbször fenséges himnuszokat, ódákat alkottak. Közülük M. J. Chénier, a „forradalom költője” vált legismertebbé himnuszaival.⁵

A „haza vallásának” ez imént ismertetett formája — az ész-kultusz — 1793 végén, 1794 elején már nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket; részben túlságosan elvontnak bizonyult, s így nem tudott kellő tömegbázist nyerni, részben a tiszta ész ateizmusa még a forradalom vezetőitől is idegen volt. Különösen Robespierre — Rousseau „vallásos deizmusát” vallva — szembe helyezkedett az ateizmussal, a dekriztiánizációval és magával az ész-kultusszal is. Helyette egy „emberhez méltóbb kultuszt”, a legfőbb lény kultuszát hirdette meg. Ez utóbbi nem jelentett ugyan szakítást az ész-kultusz forradalmi, hazafias tartalmával, de annál sokkal személyesebbé vált, erkölcsi vonatkozásai kiszélesedtek, misztikus érzékenységgel telítődött, s sok tekintetben közeledett a kereszténység szelleméhez.⁶

Egyéb politikai megfontolásból is szükségesnek látszott az új kultusz bevezetése, mert a forradalmi célok e világi megvalósítását már számos nehézség akadályozta, s a tömegek fékeltartására a „vallásos” nevelés továbbra is alkalmasnak mutatkozott. Kialakult tehát az a sajátos Legfőbb Lény elképzelés, mely szerint Ő lenne az igazak jutalmazója, a gonoszok megbüntetője; azaz a szegények, elnyomottak segítője — s a zsarnokok, királyok, árulók üldözője. Ilyen szellemben hozták meg 1794 elején azokat a törvényeket, melyek szerint: „A francia nép elismeri a Legfőbb Lény létezését és a lélek halhatatlanságát”. Előírták továbbá a törvények, hogy a Legfőbb Lénynek méltó kultusza jöjjön létre; s e kultusz gyakorlása az újonnan megszabott ünnepeken „minden francia kötelessége legyen”.⁷

A fentiekből következik, hogy a sorra megrendezésre kerülő ünnepek igénye szerint, a francia forradalmi himnusz- és óda-költészet valósággal megújult ezekben a hónapokban. Gyorsan kellett „forradalmi, nemzeti, vallásos” költészetet teremteni. Az ész-himnuszok szinte észrevétlenül alakultak át legfőbb lény-himnuszokká, s e tekintetben is M. J. Chénier járt elől, újabb és újabb munkákat téve közzé. Mellette azonban több mint száz szerző nevét sorolhatnánk fel, kik közül itt csak néhány kiemelkedőbbet említünk meg: Deschamps, Méhul, Méreaux, Langle, Lebrun, Devienne, Adrien, Séjan etc. A himnuszok gyakorlati alkalmazása és hatása igen széleskörű volt; nagy példányszámban röplapok formájában és újságokban nyomtatták ki, terjesztették, nyilvánosan és iskolákban tanították, énekellették.⁸

Olyan alkalmi politikai költészet jött létre Franciaországban, amelynek kisugárzása Európa más országaira is hatással lehetett. Angliában különösen elterjedt. Fentebb közreadott szövegünk mutatja, hogy hazánkba is jutott belőle, s a témakör itt is ismeretessé vált. A következőkben még annak konkrét meghatározása van hátra, hogy e magyar szövegeink melyik francia himnusz-szöveggel azonosítható? Kéziratunk francia eredetijének körülményei a következők: 1794. jun. 8-án (Prairial 20.) Párizs a Legfőbb Lény országos ünnepségeit tartotta. Előtte lázas készülődés folyt: David és Gossec, a forradalom nagy művészei kaptak megbízást a méltó pompa biztosítására. M. J. Chénier előzetes megbízásra elkészítette legfőbb lény-himnuszát, s Gossec már megkomponálta hozzá a zenét. Robespierre azonban, aki ekkor már mint a kultusz főpapja szerepelt,⁹ visszautasította Chénier-nek — „ennek a pártütő girondistának” e művét, noha már az újságok is kinyomtatták. Két nap állt rendelkezésére, hogy új szöveget szerezzenek és azt begyakoroltassák. Kapóra jött *Joseph-Theodor Desorgues*,¹⁰ — ezideig

⁴ ALBERT MATHIEZ: A francia forradalom. Bp. 1957. — ALBERT SOGÓL: A francia forradalom története 1789–1799-ig. Bp. 1963. — LUKÁCSY SÁNDOR: A francia forradalom és az egyház. Világosság, 1964. XI. 664–671.

⁵ E. GÉRUZEZ: Histoire de la littérature française pendant la Révolution. Paris 1869. 171–204. — Ça ira ... A francia forradalom dalai. Bp. 1960. 158–171. — Oeuvres et oeuvres posthumes de M. J. CHÉNIER. Paris 1824.

⁶ Oeuvres de Maximilien Robespierre. Textes Choisis. Tome troisième. 1793–1794. Paris 1958. 174–176.

⁷ AULARD: Le culte de la raison et le culte de l'Être Suprême. Alcan 1892. 1793–1794.

⁸ CONSTANT PIERRE: Les hymnes et chansons de la Révolution. Paris 1904.

⁹ G. LENÔTRE: Le mysticisme révolutionnaire. Robespierre et la „Mère de Dieu”. Paris 1926. 113. és 150–151.

¹⁰ DESORGUES (Joseph-Théodore) 1764–1808. Szenvedélyes republikánus költő volt. Életét igen sok hányattatás jellemzi. Testi hibája, költői sikertelensége, majd pedig politikai megrázkódtatások örültebe kergették. Kezdetben a konzul Bonaparte lelkes híve, de a császárrá lett Napóleonnak már esküdt ellensége, ami miatt internálására is sor került. Munkái közül főleg szatirikus versei ismeretesek, mint pl. a Lebrun elleni epigrammák. Főműve a Hymne à l'Être Suprême. Hasonló tárgyban több írása nevezetes még: mint a Hymne à la Liberté, Hymne à la Fraternité stb.

kevésbé ismert költő — aki készenlevő szövegével megmentette a helyzetet, s e himnusz éneklésével a forradalom egyik legfényesebb tömegünnepsége sikerrel zajlott le közvetlenül Robespierre irányításával. Az ünnepségek európai híret leginkább David pompás rendezése és Desorgues közismertté vált himnusza — Gossec zenéjével — alapozta meg.¹¹

Az alábbiakban közöljük Desorgues himnuszának szövegét. Kétségtelen, hogy a magyar nyelvű változat ennek a francia himnusznak nyers fordítása. A szöveget Constant Pierre kiadása alapján adjuk.¹²

Hymne a l'Être Suprême

(À Grand Choeur, 20 Prairial, An II. Juin 1794)

1. Père de l'univers, suprême intelligence
Bienfaiteur ignoré des aveugles mortels.
Tu révélas ton Être à la reconnaissance
Qui seule éleva tes autels.
2. Ton temple est sur les monts, dans les airs sur les ondes,
Tu n'as point de passé, Tu n'as point d'avenir.
Et sans les occuper, Tu remplis tous les mondes
Qui ne peuvent te contenir.

.....

5. Tout émane de Toi, grande et première cause,
Tout s'épure aux rayons de ta divinité.
Sur ton culte immortel la morale repose,
Et sur les mœurs la liberté.
6. Pour venger leur outrage et ta gloire offensée,
L'auguste liberté, ce fléau des pervers,
Sortit au même instant de ta vaste pensée,
Avec le plan de l'univers.
7. Dieu puissant! Elle seule a vengé ton injure,
De ton culte elle-même instruisant les mortels,
Levant le voile épais qui couvrait la nature,
Et vint absoudre tes autels.
8. O Toi! qui du néant, ainsi qu'une étincelle,
Fis jaillir dans les airs l'astre éclatant du jour.
Fais plus! ... vers en nos coeurs ta sagesse immortelle!
Embrase-nous de ton amour.
9. De la haine des rois anime la Patrie,
Chasse les vains désirs, l'injuste orgueil des rangs,
Le luxe corrupteur, la basse flatterie,
Plus fatale que les tyrans.
10. Dissipe nos erreurs, rends-nous bons, rends-nous justes,
Règne règne au de là de tout illimité,
Enchaîne la nature a tes décrets augustes,
Laisse à l'homme la Liberté.

Paroles de Th. Desorgues.

Musique de Gossec.

A francia eredeti ismeretében a fordításról nincs sok mondanivalónk: értelemszerűen, hűséges fordítást kapunk az ismeretlen magyarítótól. Nem művészi igényű fordítás, látszik, hogy a magyar kifejezések bonyolultan, hosszadalmasan futnak a fordító tolla alá. Főcélja csupán a mondanivaló pontos visszaadása, bár helyenként éreztetni tudja az eredeti himnikus, ünnepélyes imádság-hangulatát is.

¹¹ C. PIERRE és J. TIÈRSOT i. m. i. h. valamint LENÔTRE i. m. 114. és AULARD i. m. 142.

¹² CONSTANT PIERRE: Musique des Fêtes et cérémonies de la Révolution française. Paris 1899. 232–235. 36. szöveg.— Az eredetileg két versszakkal hosszabb éneket már a korabeli francia gyakorlat rövidítette. Ilyen formában jelent meg többször. Mi ezt a rövidített változatot közöljük, mert a fordítás is ezt vette alapul.

Érdemleges szövegváltoztatás csak egy esetben található: a cím megváltoztatása. Nem vesz ugyanis tudomást a fordító a *Hymne a l'Étre Suprême* címről, s a gyakorlatilag használt — kezdő sorból vett címet — *Père de l'univers*-t is mellőzi. Saját címadása: *A francia nemzet énekes imádsága* arra enged következtetni, hogy feltehetőleg a fordító már több hasonló tartalmú, forradalmi „imádság”-szöveget ismerhetett jelen írása készítésekor, s megkülönböztetés céljára emelte ki a mű „énekes” jellegét, szemben a prózában írt „forradalmi miatyánkkal”, forradalmi szellemben „katekizáló imádságokkal”, melyeknek alkalmazása ugyancsak ismert lehetett.¹³

Az *Énekes imádság* kézírata minden valószínűség szerint másolat. Egyetlen javítás, fordítói korrekció sem található a szövegben. A fordítónak vagy a másolónak személyét sajnos kihatástalan megállapítani. A kézirat lelőhelye Nagyenyed. Ma már kideríthetetlen, hogy a megtizedelt kollégiumi törzsanyagból vagy későbbi kiegészítésekből származik-e. Mégis a lelőhely két feltevésre enged következtetni: Egyrészt a kollégiumi diákság tevékenységére lehet gondolnunk, mert tudunk eseteket, hogy a kollégiumok és felsőbb iskolák diákjai is fordítottak vagy másoltak a francia „republikánus atyafiak” munkáiból.¹⁴ Másrészt Erdélynek közismerten franciás szellemű, nemesi, értelmiségi köreire utalhatunk. A XVII. század óta minden francia eseményre és írásra élénken reagáltak itt, s a szóbanforgó kézirat eredetével kapcsolatosan azért is joggal gondolhatunk a protestáns multú Erdélyre, mert itt ez a katolikus egyházzal és vallással szembenálló szöveg különös érdeklődéssel találkozott.¹⁵

Hasznosnak ígérkezik röviden megvizsgálni azokat a hazai körülményeket, amelyekbe a francia forradalmi irodalomból ideszakadt munka beágyazódhatott. 1790-től kezdve az érdeklődés nagy frissége nyilvánult meg a francia események iránt. Terjedtek a francia nyelvű politikai iratok és újságok. 1790 és 1792 között a francia forradalom vonatkozású röpirat-irodalomnak valóságos áradata indult meg. Bevett gyakorlattá vált elsősorban értelmiségi, de még esetenként polgári körökben is, hogy az izgalmas eseményekről szóló híradásokat, eredeti dokumentumokat kézzől kézre adják, felolvassák, ismertessék.¹⁶

Az egyéb lényeges tényezők mellett szerepe volt még a forradalom eszméinek terjedésében a dalok, verses és énekes szövegek adaptációjának. A magyar köztársasági mozgalom perirataiból ismeretes, hogy a szövetkezés tagjai együtt tanulták és énekelték a *Ça ira*. . . -t, a *Carmagnol*-t, a *Marseillaise*-t stb. Többek közül Batsányi pl. Lebrun forradalmi pindarosi ódáit tette ismertté, Abafy iratai között pedig megtalálta a vád szinte valamennyi forradalmi dal szövegét köztakkal együtt.¹⁷ Ugyanekkor ezeknek a rövid, énekelhető szövegeknek révén, esetenként olyanok is közel kerülhettek a felvilágosodás és forradalom eszmeköréhez, akik nem meríthettek Holbach, Helvétius, Voltaire stb. egyébként nagyon is forgatott s döntő jelentőségű könyveiből.

Megnövekedett a kézíratos, titokban terjedő és élőszóhoz köthető forradalmi szövegek szerepe 1793 után. A forradalmi események radikális fordulata után I. Ferenc császár szigorú cenzúra-rendelete szerint olyan írás nem volt kiadható, amely a „szabadság rendszeréről” és egyáltalán a francia forradalomról szól.¹⁸ A Martinovics-mozgalom felszámolásával pedig teljessé vált a tilalom. Érthető, hogy ezekből az évekből alig van már anyaga a szakirodalomnak. A bemutatott *Énekes imádság* különös értéke tehát, hogy ennek az időszaknak megnyilvánulásaiából ad ízelítőt.

A francia nemzet énekes imádsága eszmeileg aktuális érintkező felületre található a korabeli közgondolkodásban, minthogy a felvilágosult, forradalmi gondolat térhódítása — számos tényező hatására — nálunk a társadalmi és kulturális vonatkozások mellett elsőrendűen a vallás kérdéseiben mutatkozott meg. Ebben a folyamatban az intellektuális ész-deizmus mellett a misztikus érzékenységű „vallásos deizmus”-nak fontos szerepe volt, mely utóbbihoz járulékosan, joggal kapcsolható a francia forradalmi legfőbb lény-kultusz irodalma, jelen esetben az *Énekes imádság* is. Csak járulékosan, mert a deisztikus irányban született francia felvilágosult könyvtermés ez időre már döntő csapást vágott. De még így is, a maga nemében ez a költészet is képviselhette a felvilágosult, forradalmi eszmévilág egyik közvetítő formáját.

¹³ AULARD i. m. 106. Tömegével sorol fel és ismertet ilyeneket. — HORVÁTH JÁNOS is utal egy „francia polgári katechizmusra”: Berzsenyi és íróbarátai. Bp. 1960. 127. — BARÓTI DEZSŐ pedig a „deista miatyánkokat” említi: Kazinczy és kortársai. 1958. Egyetemi jegyzet. 54.

¹⁴ ECKHARDT SÁNDOR: i. m. 158–159.

¹⁵ BORBÁLA GESMEY: Les débuts des études françaises en Hongrie. 1789–1830. — TOLNAI GÁBOR: Régi magyar főurak. Bp. 1939. 100–105.

¹⁶ WALDAPFEL JÓZSEF: Magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1963³. — A magyar irodalom története III. — TARNAI ANDOR: Politikai művek, röpiratok és versek. Bp. 1965. 177. 177–188.

¹⁷ ECKHARDT SÁNDOR: i. m. 102. 147. 153.

¹⁸ WALDAPFEL JÓZSEF: i. m. 100. — FELHŐ IBOLYA, VÖRÖS ANTAL: A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961. 212.

EÖTVÖS JÓZSEF KÉT LEVELE HAYNALD LAJOS ÉRSEKHEZ

I. Eötvös Józsefnek az a két levele, amely most kerül nyilvánosságra,¹ nem mond újat annyiban, amennyiben arról tanúskodik, hogy Haynald Lajos kalocsai érsek volt a magyar püspöki karnak az a tagja, aki Eötvös bizalmát a leginkább élvezte. Az érsek Eötvösnek a liberális-katolikus irányzatot követő elgondolásai iránt viszonylag a legtöbb megértést tanúsította és ezért a katolikus autonómia megvalósítására Eötvös kezdeményezésével megindult püspök-kari tanácskozások során az ő nézeteit, kívánságait és észrevételeit nemcsak ismertette, hanem mások — így különösen Simor János hercegprímás nézeteivel szemben — kevés, bár nem mindíg lényegtelen kivételekkel,² — képviselte is. Haynald érseknek Eötvös haláláig betöltött ez a szerepe kitűnik különösen az autonómia ügyével foglalkozó püspöki konferenciák jegyzőkönyveinek közzétett szövegéből.³

A levelek mégis érdeklődésre tarthatnak számot egyfelől azért, mert az autonómia ügyében 1868 első hónapjaiban történetekre, amelyek eddig nem részesültek a megérdemelt figyelemben, világot vetnek, másfelől pedig, mert a második levél más egyidejű eseményekkel kapcsolatban Eötvösnek igen jellegzetes megnyilatkozásait tartalmazza az érsek iránti igen messzemenő bizalmáról is tanúskodva.

Ennek a bizalomnak a gyökerei a szabadságharc és az abszolutizmus idején kezdetben egymástól függetlenül, később egymással egyetértésben tanúsított hasonló politikai magatartásukig nyúlnak vissza.

II. Eötvös 1848 szeptemberében elhagyta az országot, megtagadva a Kossuth által követelt utat, Haynald pedig mint esztergomi érseki irodaigazgató, megtagadta a függetlenségi nyilatkozatot és a Szemere kormány rendelkezéseinek kihirdetését, amiért a szabadságharc idején ebből az állásából elmozdították. A bécsi Augustineum neveltje a bécsi kormány szemében ezzel elég érdemet szerzett arra, hogy 1851 szeptemberében — alig 35 éves korában — utódlási joggal Kovács Miklós erdélyi püspök segédpüspökévé nevezzék ki, hogy egy évvel később a püspöki kar legfiatalabb tagjaként a megyés püspöki széket elfoglalja.

Már mint megyés püspöknek volt alkalma Eötvössel két erdélyi útja során 1858 novemberében és 1860 szeptemberében találkozni. E találkozások során, amelyek minden valószínűség szerint Eötvös politikai fegyvertársa, Mikó Imre társaságában történtek meg, győződhetett meg Eötvös, aki a kibontakozást ekkor már csak az 1848-as törvények elismerésének alapján látta lehetségesnek, hogy Haynald is vele azonos nézetet vall. Ez derül ki az októberi diploma kibocsátása után, 1860. november 20-án Haynaldhoz írt leveléből, amely sürgeti a püspök fellépését a Magyarország és Erdély egyesülését kimondó 1848. évi VII. törvény elismerésére érdekében. Nem ismer senkit — írja —, aki ennek érdekében nagyobb befolyást gyakorolhatna. A püspök válasza nem késik, eddigi hallgatását betegségével menti ki és cselekvő fellépést ígér.⁴ Az 1861. február 10-i gyulafehérvári értekezleten annak első felszólalójaként csakugyan sikra száll az uniót kimondó törvény hatályossága mellett; amikor pedig a februári pápens után összehívott magyar országgyűlésre Erdély képviselőit nem hívják meg, őt azonban, mint püspököt a hagyománynak megfelelően a főrendiházba igen, június 17-én tartott főrendiházi beszédében kifejti, hogy az országgyűlés Erdély képviselői nélkül nem gyakorolhatja alkotmányos jogait.

E fellépésének következményeként püspöki székéről lemondatták és 1863 végén Rómába kellett mennie, ahol mint címzetes karthagói érsek a szentszék egyik kongregációjába kapott beosztást.⁵

A kiegyezés után Eötvös egyik első miniszteri ténykedése volt, hogy előzetes megkérdezése nélkül Haynald kalocsai érseki kinevezésére tett előterjesztést. A kinevezés meg-

¹ A két közölt levél HORÁNSZKY NÁNDOR ideggyógyász főorvos tulajdonában van, akinek nagytája az 1871 márciusában a katolikus autonómia szervezeti szabályzatát megállapító tanácskozás egyik ellenzéki szónoka volt. Az eddig tudomásom szerint nyilvánosságra nem került leveleket kéziratuk tulajdonosának szíves engedelmével bocsátom közre.

² Így Haynald is mellőzni kívánta a püspökök királyi kinevezésének miniszteri ellenjegyzését.

³ A jegyzőkönyveket közli: TÖRÖK JENŐ: A katolikus autonómia mozgalom, 1848—1871. Adalékok a magyar liberális katolicizmus történetéhez. Bp. 1941. 340 és köv. l.

⁴ A két levelet egész terjedelmében közli: SZITTYAY DÉNES: Haynald Lajos, mint erdélyi püspök. Kalocsa, 1917. 68—70.

⁵ I. m. 85.

történte után 1867. április 5-én Haynaldhoz intézett levelében az előzetes megkérdés mellőzését a többek között így okolta meg: „Minden ügyek között, melyek az egyházat és hazánkat érdeklik, éppen a kalocsai érsekség betöltése az, melyre nézve Excellenciádtól nem szorultam jó tanácsra, s nem vártam ilyent, mert meg voltam győződve, hogy e helyre kitünőbb egyént senki sem ismer, mint az, akit én ajánlottam, s mert tudtam, hogy Excellenciád éppen azt nem fogja ajánlani.”⁶

Eötvös Haynald iránti megbecsülésének alapjához hozzá kell még számítani az érsek két állásfoglalását. IX. Pius pápa az 1855. augusztus 15-én Ausztriával kötött és Magyarországra is kiterjesztett concordatum hatálybantartása melletti megnyilatkozásra hívta fel a magyar püspöki kart az osztrák püspökök példájára utalással. Haynald 1867. június 22-én a concordatum magyarországi hatálya ellen foglalt állást és a püspöki kar ilyen értelmű álláspontját kifejtő emlékiratában, amelyet személyesen vitt el a szentszékhöz, a következőket írta: „Miket az ausztriaiak a concordatummal visszanyertek, azok nálunk kezdettől fogva teljes és soha sem is zavart érvénnyel bírtak, s szabad gyakorlatnak örvendtek.” A concordatum az emlékirat szerint az egyház helyzetét biztonságosabbá sem tenné, mert aki a jövőben lerontaná az ősi alkotmányt, semmi esetre sem tartaná inkább tiszteletben a concordatumot.⁷

Haynaldnak ez az állásfoglalása is összhangban volt Eötvös nézetével,⁸ de kifejezetten Eötvös intenciói szerint járt el az érsek az 1869–70. évi I. vatikáni zsinaton. Eötvös azt az óhaját fejezte ki, hogy a magyar püspökök a pápai tévedhetetlenség dogmájának meghirdetése ellen foglaljanak állást. Haynald valóban az ellenzék egyik vezérszónoka volt és 1870. július 16-án öt magyar püspöktársával együtt elhagyta Rómát, a dogmát megszavazó július 18-i ülésen már nem vett részt.⁹

III. A katolikus autonómia ügyében Eötvös Józsefnek, mint vallás- és közoktatásügyi miniszternek Simor János hercegrehoz intézett, 1867. július 20-án írt, augusztusban közzétett levele nyomán megindult és 1871 márciusában már Eötvös halála után befejezett tárgyalások, az azokhoz fűződött hírlapi polémia, valamint az eredményüket alkotó szabályzat megerősítésének és hatálybalépésének elmaradása többszörös irodalmi feldolgozásuk nyomán sokkal inkább ismeretek, semhogy Eötvös két velük kapcsolatos levelének közlése során szükség lenne mindezeknek csak vázlatos ismertetésére is.¹⁰ Csupán az ügynek a levelek írásakor állása igényel keresztmetszetszerű megvilágítást.

A katolikus autonómia szervezeti szabályzatának a püspökkari konferenciákon elkészített első tervezete ekkor már készen áll és Eötvös kezei között van, de az sem őt, sem Deákot, akivel a kérdésben megbeszéléseket folytat, nem elégíti ki. Az első csalogását tehát az ügyvel kapcsolatban már átélte. A szabályzatnak ebben az alakjában való közzétételétől messzemenően idegenkedik, mert reméli, hogy a közvéleménynek az egyháziakkal szemben feltámadt igényeit inkább kielégítő javaslatot is el tud még érni. A tervezet közzétételének gondolata egyébként a püspöki karban már 1867 novemberében is felmerült, de azt Haynaldnak Eötvös intenciója szerint sikerült meghíúsítania. A hírlapi polémia azonban a kérdés körül ilyen bázis nélkül is élelken folyt. Nyilvánvaló, hogy Eötvöst a Független Lapok és a Religió cikkei mellett főleg a Klapka György lapvezérsége mellett éppen megindult Századunkban Toldy Ferenc fia, Toldy István által írt cikkek nyugtalanították. A lap 1868. január 4-én megjelent 3. számában Toldy *Az a katolikus részvéltenség!* címmel a Haynaldhoz közelálló Idők Tanújával polemizálva a hívek panaszolt részvéltenségét azzal magyarázza, hogy a papság a híveknek az egyház ügyeibe semmi beleszólást nem enged. „Ha a papság s mindenekfelett a főpapság őszintén akarná e czélt elérni (ti. a részvéltenség megszűnését — N. E.) nemcsak nem ellenezné, sőt maga bontaná ki az egyházreform zászlaját.” Ehelyett zárt ajtók mögött folynak bizonyos tárgyalások, „nehogy eszébe jusson a közvéleménynek, mely tudnivalóképp csupa canaille-ból áll, hozzászólni a méltóságos urak eszmeszüleményeihez.” A tárgyalások eredményéről csak annak legfőbb jóváhagyása után fognak a hívek, mint befejezett tényről

⁶ Eötvös e levelét egész terjedelmében közli: FRANKÓI VILMOS: Haynald Lajos emlékezete. Akadémiai Értésítő. 1894. 7.

⁷ CONCHA GYÖZÖ: Eötvös és Montalembert barátsága. Budapest, 1918. 246–247. FORSTER GYULA: A katolikus autonómia. Bp. Sz. 1897. 252. sz. 373. és köv. l.

⁸ Eötvös álláspontjáról a concordatum ügyében I. Andrássyhoz 1870. aug. 16-án írt levelét. Eötvös Összes Munkái. XX. köt. Levelek. Életrajz. Bp. 1903. 52. sorsz. 100.

⁹ OMPOLYI M. ERNŐ: Haynald Lajos politikai és egyházpolitikai tevékenysége. 1867–1889. Vázlatok Haynald Lajos bíboros érsek életéből 1816–1889. Szerk.: KÖHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF. Pozsony–Budapest, 1891. 108–109. SÖTÉR ISTVÁN: Eötvös József. Bp. 1953. 387.

¹⁰ L. különösen SÖTÉR I. m. 379–388. és az általa idézettek., továbbá CSIZMADIA ANDOR: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Budapest, 1966. 242 és köv. bibliográfiai adatokkal. Kiemelést érdemel Török Jenő idézett munkájában a hírlapi polémia anyagának a különböző pártállások szerinti valóságos feltérképezése: 84. és köv. l.

tudomást szerezni. A január 15-i 11. számban a *Katholikusok emancipációja* c. cikk hasonlóan éles hangnemből éppen nem hízelgő formában alkalmazza a katolikus hívekre a nyáj hasonlatát és tovább sürgeti az egyházi ügyekbe a katolikus világi hívek beleszólásának biztosítását.

A lapok cikkei által motivált levél történetesen ugyanazon a napon, 1868. január 22-én kelt, amelynek délutánján az épülő lipótvárosi templom kupolája tartóoszlopjaival együtt beomlott, az építést vezető Ybl Miklós előrelátó intézkedései folytán anélkül, hogy emberi életben vagy testi épségben kárt okozott volna. Eötvös a levelét nyilván még a katasztrófa előtt írta, mert különben alig képzelhető, hogy arról meg nem emlékezett volna.¹¹

A levél keltét megelőző napon ültek össze Bécsben először a két ország közt közös ügyek tárgyalására az 1867. évi XII. törvény 29. §-a értelmében választott bizottságok (delegációk)^{11, a}, amelyek ülésein Eötvösnek nem kellett jelen lennie, Haynald azonban Bécsben volt, onnan diplomáciai megbízatással Rómába készülve. Eötvös szóban levő első levele a következő:

B. Eötvös

22. jan. 1 868.

Főméltóságú Érsek

Kegyelmes Uram!

A lapok annyira különböző híreket hoznak, hogy zavarba jöttem. Excellenciád utazása ugyan biztosnak látszik, de mikor utazik, arról mit sem tudok, s azért azon kérésre látom magamat kényszerítve, hogy utazása napját velem tudassa; hogy ha csak lehet feljöhessek, s még mielőtt távozik több fontos tárgyban bölcs tanácsát kérhessem ki. Bár mennyire hasznos a birodalomra nézve hogy Eád Rómába megy s bár mennyire örülök a bizalomnak melyet Ő Felsőge Excellenciád iránt ezen kiküldetés által tanusít, még sem nyomhatom el aggodalmamat midőn Eádat éppen most látom távozni, midőn a Magyar egyháznak kalocsai érsekére legtöbb szüksége lenne. — Belátom, hogy egyházunk autonómiájának ügyében nem sokára lépésnek kellene történni mert alsóbb clerusunk mind inkább nyugtalanodni kezd, s még is nem akarnám hogy valami történjék mielőtt Excellenciád vissza jött mert nincs semmi reményem hogy közbe járása nélkül kielégítő eredményekhez juthatunk.

Excellenciád társai nagy részben hamisan fogják fel az egész kérdést. Nézetök szerint a feladat abban áll: hogy miután az autonomia kérdése megpendített s azt egészen mellőzni nem lehet, azt úgy létesítsük, hogy a lehetőségig minden a réginnél maradjon, s a világiaknak adandó befolyás pusztá formassá váljék, holott nézetem szerint éppen ellenkezőleg arra kellene törekednünk: hogy a régi tepsedésből kibontakozva új életet öntsünk egyházi szerkezetünkbe, s lelkesedést ébresszünk azon érdekek iránt, melyekre nézve most csak közönösseggel találkozunk. Ha nyugott Európa történeteit tekintjük, azon meggyőződéshez jutunk, hogy a szabadság semminek sem tartozik több hálával mint a katolikus egyháznak, Ő tartá fel a szellemi érdekek méltóságát az anyagi hatalom irányában, s a nagy küzdelemben mely alatt a Fejedelmek absolut hatalma legyőzetett s az alkotmányos szabadság Európában megállapított a római pápák viták ki az első győzelmeiket. — Meg vagyok győződve, hogy az idő eljött, midőn a szabadság viszonyozni fogja az egyháznak ezen szolgálatát. Valamint az egyház a szabadságnak alapjait rakta le egykor úgy most a szabadság fog szolgálni az egyház épületének alapjául, s ezen alap erősebb lehet annál melyet egyházunk egyes fejedelmek s miniszterek kegyében keresett. De hogy ez történjék szükséges: Hogy azon frigy melyet az egyház az alkotmányos elvekkel köt ne csak színlelt de valóságos legyen, hogy támaszát ne csak látszólag de valósággal a népben keresse, s azért én egyházi autonómiánk oly organizációját mely arra czéloz, hogy a befolyás mely az alsóbb clerusnak s a világi elemnek adatik csak illusorius legyen nem csak czélhoz nem vezetőnek, de károsnak tartom, ép úgy mint azon alkotmányokat, melyek alkotmányos formák alatt a Fejedelem absolut hatalmát akarták feltartani, s csak oda vezettek, hogy az alkotmányos formák a létező állapot ellen fegyverül használtattak fel, s az alkotmány megnyugvás helyett csak a küzdelem megörökítését idézte elé. — A Primás megjött de még nem találkozottam vele. Ugy hiszem nem fog nehézséggel járnai hogy Excellenciád vizatérése előtt az autonomia dolgában határozó lépést ne tegyen, és ez ohajtásom. Most igen károsnak tartanám ha a püspöki kar oly indítvánnyal lépne fel mely nagy oppositiora találna, vagy már az első Catholicus Generalis gyűlésnél módosítatnék, s ha Excellenciád nincs jelen, félek ily operatum kerülne a világ elébe, mert abban, melyet velem

¹¹ Az eseményt Eötvös ugyanaznap a tiához írt levelében előzményével együtt leírja. Eötvös Összes Munkái XX. köt. 32. sorsz. 61.

^{11, a} A magyar törvényt 1867. július 18-án erősítette meg a király, a megfelelő osztrák törvényt azonban csak 1867. december 21-én kelt.

közölt — ha bár az alapjaiban kielégítő is — egyes részletek alig fogadtatnának el. — Megkísértem s a velem közölt terv alapján kidolgozom azt mit kivihetőnek gondolok, s minél még Deák támogatására is számolhatunk, ki egyébiránt ezen ügyben egészen azon álláspontot foglalja el mint én. Deák szintén oly szükségesnek tartja hogy egyházunk független állást foglaljon el szintugy azon nézetből indul ki hogy az egyház az államot nem akkor erősíti ha általa eszközül használható hanem akkor ha neki támaszul szolgálhat, mi csak úgy lehet ha a politikai fluctuatioknál kívül önálló állást foglaljon el, de éppen az egyház függetlenségének és hatalmának érdekében kívánják hogy a világi elem az egyház világi ügyeinek vezetésében lényeges befolyást gyakoroljon, mi azon tervezet mellett melyet vele közöltem nem éretnek el. — Mind ezekről bővebben szólhatunk ha feljövök. Ha türethető egészségben leszek szombaton jövök fel. Fogadja Excellenciád addig is legmélyebb tiszteletem kifejezését melyel maradok alázatos szolgája
Eötvös

IV. Eötvös tehát, Deákkal egyetértésben, álláspontja lényegének újbóli összefoglalása mellett a püspöki kar tervezetének lényeges átdolgozását kívánta annak közzététele előtt, nehogy az a közvéleményben visszatetszést keltsen, és ebben a törekvésében csak Haynald segítségével bízott. Egészségi állapotja azonban a tervezett közeli találkozásukat, amikor a módosításait szóval kívánta megvitatni, meghiusította. Ehelyett egy héttel a levele után a helyzetben váratlan változás állott be, Eötvös újabb csalódását váltva ki.

A Századunk január 29-i 23. száma bécsi értesülésre hivatkozással fulmináns cikkben ismertette a püspöki kar tervezetét, amely többek között a döntő hatáskörű országos tanács tagjainak öt fokozatú választása útján szorítja háttérbe a hívek részvételét és az ennek folytán a püspökök kezében maradó hatalmat a kormány és a törvényhozás rovására még ki is kívánja bővíteni. „Eötvös báró úr — mint oly felvilágosodott reformertől megvárható — a legfőbb pontokban ellentétben áll a főpapok említett munkálatával” — mondja a cikk. Ezután Eötvös korábbi nyilatkozatait idézve megállapítja, hogy ő a szervezetben a püspökök által tervezett egyenlő arány helyett a világiak kétharmad arányú részvételét kívánta, mégpedig csak két-fokú választási rendben, és sem a minisztérium, sem a törvényhozás hatáskörének az autonómia javára szóló csökkentését nem hajlandó megengedni. „Ez elveket nem helyeselnünk lehetetlen s ha a kultusminister úrnál — mint némelyek aggódva hiszik — a tett nem fog messze hátramaradni az akarat mögött, úgy reméljük, hogy azon megoldása az egész reform kérdésének, melyet a püspökök terveznek, s mely csak az eddigi visszaéléseket tenné maradandókká, hajótörést fog szenvedni.”

A Századunk cikkét az Ungarischer Lloyd ugyanaznap 27. esti számában részletesen ismertette utalással Eötvösnek a hercegprimáshoz intézett már említett, a lap elődjében is közzétett, levelére.

Tagadhatatlan volt a két lap értesülésének hitelessége. Az tehát, amit Eötvös mindenképen szeretett volna elkerülni, bekövetkezett. Hogy kinek a hibájából, eddig még nem lehetett megállapítani.

Eötvös, aki a még mindig Bécsben tartózkodó Haynaldtól közben a Bazilika kupolájának beomlásáról is megemlékező levelet kapott, még a cikkek megjelenésének napján megírja a következő püspöki-kar irányában bizonyos szemrehányástól már nem mentes levelet:

B. Eötvös

Pest 29/1868

Nagyméltóságú Érsek!

Az Ung Lloyd tegnapi 12/esti lapjában a Századunk után részletesebb tudósítást közöl a püspöki Conferenciáról. — Minthogy én a velem közölt tervezetet még Lipovniczky és Szabóval sem közöltem s jelenlétemben irnokom által leírátván csak Deáknak mutattam meg, igen szeretném tudni, nem közöltették e a tervezet másokkal is? hogy nyomára jöjjenek miként került az a Századunkhoz. Magában véve a közlésnek nincs semmi fontossága, azonban bosszant; mert új jele, mennyire nem közölhető az országban semmi senkivel, mi az egész közönség elébe nem kerülne s mert én részemről mindig károsnak tartom ha a nagy tömeg akkor foglalkozik valamivel mikor az még nem készült el, s a sokaság hatalmas de ügyetlen kezei között könnyen elrontható. — Vasárnap olta folyvást útra készülök, de oly rosszul érzem magamat hogy nem határozhattam magamat el. Betegen nem sok hasznot vehetnék, s úgy tartom a téli utazás, s a delegatiók morális élvezeti alig fogják helyre állítani egészségemet. Azonban

¹² A „tegnapi” szó a keltezéssel és a hírlapokkal egybevetve vagy maga téves, vagy arra utal, hogy Eötvös a levelet csak 30-án írta és a keltezést vétette el.

megírtam Andrásynak hogy ha reám szüksége van így is felmegyek, s ha nem hina is mihent jobban vagyok felmegyek nem a delegatioért hanem hogy Excellenziáddal az autonomia és a népiskola törvényem ügyében szóljak melyekhez több bizodalmam van, s melyeket a nemzet jövőjére nézve fontosabbnak tartok minden tisztán politicaí vitatkozásunknál.

Nem tartottam a delegatiokat soha igen kitünő institutioknak, sőt nem hittem soha hogy ezen forma melyben az alkotmányos elveket létesíteni akarjuk sok követőkre találjon. Két ellentétes iránynak kiegyenlítése még theoriában is nehéz, de a gyakorlati életben többnyire nem elégít ki senkit is a tapasztalás azt mutatja, hogy állandóságra oly institutiok nem számolhatnak melyek egy pártnak sem számolhatnak lelkesült támogatására. — A delegatiok melyek által egy részről a birodalom egységét a másiktól hazánk teljes önállását akartuk biztosítani telyesen sem az egyiket sem a másikat nem biztosítják, s csak úgy felelhetnek meg czéljuknak ha az mi az institutióban hiányos az emberek belátása és jóakarata által potoltatnék, s ehez az eddig történtek után kevés kilátásunk lehet. — Abból hogy mint minister azon institutióról melynek alapján állok így szolok, Excellenziád azon bizodalmat mérheti, melyel irányában nyilatkozom, magától értetik hogy mások előtt e nézeteimet nem mondanám el, s a delegatiok czélszerűségét védelmezem. Hisz átmeneti epochak államférfiainak az szomorú végzetök hogy állapotok védelmében használják fel életüket, melyeknek állandóságához bizodalnok nincs s én anyival még kedvezőbb helyzetben vagyok másoknál, mert ámbár a 867 kí alakulásnak állandóságához nincs bizodalmam, még is azt hiszem hogy a rövid békét és szabadságot melyet általa beldolgaink rendezésére nyertünk, oly dolgok létesítésére használhatjuk fel, melyeknek állandó haszna lesz, s azok közé számítom autonómiánkat és a népnevelés egészséges alapokra fektetését. —

Ezek foglalják el egész időmet s minden gondolataimat, és ministériumom s még inkább egészségem praecarius volta sietésre int, hogy e czífra nyomorúságnak melyben csaknem egy év olta élek legalább valami nyoma maradjon melyre én is megelégedéssel tekinthetek vissza. —

Tegnap végeztem be népoktatási törvényemet. A 130 és néhány §§ több mint három havi erős munkának eredménye. Nyolczszor dolgoztam át újra, de reményem hogy végre feltaláltam azon formát melyben az egyház teljes szabadsága oktatás dolgában is nálunk keresztülvihető lesz, ámbár mind az mi újabb időben Angliában s Belgiumban történt és Ausztriában czéloztatik, e kérdés kielégítő megoldásának nagy akadályokat gördít elébe. — S ezt reményem autonómiánknál is, noha itt még nagyobb nehézségekkel kell megküzdennünk s mi engem illet, még több megtámadásra készülhetek. —

Absit Omen: így végzi Excellenziád utolsó levelét, melyben a Lipot templomon történt szerencsétlenséget említi. Megvallom, midőn a catastropha után a helyszínén a romokat megnéztem, nekem is az volt első gondolatom. — Midőn Ő Felsőének indítványozom hogy a templom kiépítésére szükséges összeget a vallás alapból engedélyezze, fő indokom az volt, mert e templomot nem csak Pest, de Magyarország catholicismusának jelképeként tekintém. — Az autonomia által új erősebb alapokra fektetni egyházunkat, hogy az ne csak híveinek számában de civilisálb hatalmában, s az által befolyásában a nemzet tiszteletében az első legyen, s ugyan akkor felépíteni a templomot, hogy mint ezen alakulásnak emléke magassan kiemelkedjék minden felett mit századunk e hazában épített, — — ez volt ohajtásom, talán kissé ábrándos, talán önző — mert hisz részt akartam venni a munkában s nevemet kötni hozzá — de szép és emelő — — — s most mind ez halomra dölve fekszik előttem? — Az ábránd igen. Mert anyi bizonyos hogy a templomot más fogja felépíteni. Az omladékok intenek hogy itt is mint mindenben min eddig dolgoztam legszebb terveimnek mások fogják élvezni a dicsőségét. Omen e magamra de nem azon eszmének jövőjére nézve melyért fáradok, s mely ép úgy létesülni fog mint más eszmék, melyeknek kiviteléhez midőn azokkal felléptem sokkal kevesebb kilátás volt s melyek most már oly mély gyökeret vertek, hogy senkinek eszébe sem jut, miként én ültettem az idegen növényt e haza földjébe. — Ha tehát a templomot törekvéseink jelképeként fogadom is el, abban mi ott történt nem egy fenyegető előjelt, hanem inkább komoly intést látok mely azon feltételekre emlékeztet melyektől öszves törekvéseink sikere függ mely arra tanít hogy mennél magasabbra akarjuk emelni egyházunkat annál mélyebbre rakjuk le alapjait, annál inkább gondoskodjunk hogy az oszlopok melyek a keresztel ékesített kupot hordják elég szélesek legyenek. — Von was das Herz voll, davon gust der Mund über — mondja a régi német közmondás s így én Excellenziáddal mindég fő themamhoz térek vissza: azonban ki Magyarországhan él, annak szokni kell ahoz, hogy minden embertől mindég ugyanazt halja. Egy a megyéről, más a quotaról, a harmadik terméséről szól, s Exád látja hogy e részben is magyaremberek vagyok. — De elég mára. — Egy pár sort akartam írni az Ung. Lloyd czikkéről, s lapokat firkáltam teli, s ez oly embertől kinek ily pogány írása van csak ugyan több mint indiscretio

Mély tisztelettel

alázatos szolgálja
Eötvös

V. Absit omen! — Mégis mintha a Bazilika kupolájának beomlása az autonómia ügyének sikertelenségét is jelképezte volna. Ennek elgondolása tekintetében végeredményben még az a számos megnyilatkozásában visszatérő — szinte wagneri értelemben vett — eötvösi motívum sem nyújthatott vigasztalást, amely e levelében is felhangzik, hogy az eszméje — bár más nevéhez fűződve — „megválásul. De a meghíusulást már nem érte meg. Eötvös belső világának igen tanulságos megnyilatkozása a delegációkra vonatkozó nézetének kifejtése is, amely egybevetve ugyanerre a kérdésre vonatkozó naplójeljegyzéseivel,¹³ elárulja az intézmény gyakorlati megvalósulásának első perceiben bekövetkezett kiábrándulását, ha nézete az életképesség tekintetében egy fél évszázadon át túlságosan pesszimiztikusnak is mutatkozott.

A Századunk cikkével szemben a helyzet megmentésére a Zoványi Mihály által szerkesztett, Eötvös felfogásához talán a leghívebben alkalmazkodó Független Lapok tett sikertelen kísérletet, kétségbevonva a cikkíró értesülésének hitelességét. A Századunk azonban nem hagyta magát. Február 2-i számában megerősíti, hogy értesüléseit a leghitelesebb forrásból merítette, és éles támadásainak folytatásával felhívja az ultramontán lapokat, hogy érdemben szóljanak a kérdéshez indokolatlan kételyek támasztása helyett — bátran, férfiasan.

Ilyen helyzetben nem volt többé értelme a titkolózásnak és halasztásnak. Feltehetően Eötvössel egyetértésben történt, hogy a Haynald befolyása alatt álló Idők Tanúja egész terjedelmében közzétette a tervezetet, amelyet négy részletben február 5—9-ig megjelent számokban a Századunk szintén közölt, hogy azt február 12-étől kezdve bonckés alá vegye. „Püspökeink most az egyszer, midőn tudtuk előre, hogy rosszat kaphatunk csak tőlük, minden várákozásunkat felülmúlták!” — hangzik az invocatio.

Azután . . . magasra csapnak a hírlapi polémia hullámai, amelynek jellemzésére nem maradhat említés nélkül, hogy volt, aki még a püspöki kar „engedékenységét” is elítélte. Palásthy Pál, a pesti hittudományi karon az erkölcsstan tanára, a Religio szerkesztője a püspöki karnak az Eötvös által képviselt liberális szemlélet irányában tett legkisebb engedményt is manicheus eretnokségnek minősítette. A püspöki kar magatartását jóslásszerűen így jellemezte: „Temporalia omjittere metuerunt, aeternum non cogitaverunt, ideo utrumque amiserunt.”¹⁴

Nem lehet elvitatni, hogy a kérdés körüli viharoknak tisztító erejük is volt. Az első közzétett tervezettel szemben a Deák által az 1868. október 1-én tartott un. vegyes tanácskozmányon előterjesztett javaslatnak megfelelően megalakított tanácskozó testületben tárgyalás alá vett és 1871. március 29-én elfogadott szabályzat¹⁵ számos kérdésben jelentett közeledést az alig nyolc héttel előbb elhunyt Eötvös eredeti elgondolásához, ha még ebben az alakjában sem valósította meg a világi elemnek Eötvös által igényelt reális befolyását és ezért nem is elégitette ki a tanácskozás erős kisebbségének követeléseit.¹⁶ A püspökök eredeti megoldásával szemben liberális irányban történt eltávolodásnak mégis döntő szerepe lehetett a megerősítés és hatálybalépés elmaradásában.¹⁷

Ma már alig lehet eldönteni, vajon Eötvös — ha túléli a szabályzat tárgyalását —, a Thun bécsi minisztériumából a győri püspöki székbe majd a hercegprimási méltóságba emelkedett Simor Jánosnal szemben tovább is törekedett volna-e gondolata megvalósulására és ezt sikerült volna-e el is érnie, vagy pedig vótársának, a miniszteri székben utódának, Trefort Ágostnak a megállapítása a helyes, hogy Eötvös maga is megbánta, hogy külföldi — főleg Montalembert-nek tulajdonított — hatásra a kérdést napirendre tűzette¹⁸ és így a további küzdelmet maga is feladta volna. Ennek a kérdésnek a tisztázásához a levelek azért nem járulnak hozzá, mert megírásuk után is sok minden történt, ami a Trefort által állított kiábrándulást előidézhetette.

¹³ Vö. Eötvös József: Naplójegyzetek. Gondolatok. 1864—1868. Közzéteszi LUKINICH IMRE. Bp. 1931. 120—124.

¹⁴ „Féltek a mulandókat elhagyni, nem gondoltak az örökkévalóra, ezért mindkettőt elvesztették.” Palásthyról, akinek a Religio szerkesztésétől több meg kellett válnia I. még SÖTÉR I. m. 382—383.

¹⁵ A magyarországi latin és görög szertartású katolikus egyház önkormányzatának szervezete. Pest, 1871.

¹⁶ A 96 igen szavazatból 48 származott egyháziaktól és 23 túlnyomóan konzervatív beállítottságú főrendiektől, az 54 nem szavazatból csupán 3 származott egyháziaktól, 19 pedig országgyűlési képviselőktől. A szervezeti szabályzat által elnyert többség tehát nem volt „főnyesnek” mondható.

¹⁷ Rampolla vatikáni államtitkár jóval később is határozottan kijelentette Vaszary primásnak, hogy a magyar Katolikus Egyház képvisellete kizáróan a püspököket érinti meg, a nép által választott világiaknak ebben nem lehet részük: CSIZMADIA I. m. 243.

¹⁸ CONCHA I. m. 205. SÖTÉR I. m. 385.

A "SZÉPIRODALMI KOSZORU" PROGRAMJA

Arany János életrajzából ismeretes, hogy az általa szerkesztett „Szépirodalmi Figyelőt” 1863 januárjától „Koszoru” címen jelentette meg. Nem ismeretes azonban, hogy a költő új címként először a „Szépirodalmi Koszort” választotta s 1862. október 1-én ily nevű hetilap megjelentetésére kért a Helytartótanáctól engedélyt. A hatóságok ezzel egyidőben programnyilatkozatot kértek Arany Jánostól, s ő ebben lapjának rendeltetését és tartalmát a következőképpen részletezte:

„Czélja a lapnak jelesb íróinkat mind egy koszorúba gyűjtve, a magyar szépirodalom (műpróza és költészet) aesthetikai fejlődését előmozdítani, egyszersmind a műveltebb közönségnek való ismereteket kellemes formában terjeszteni. E szerint a 'Sz. Koszoru' főlapja szépirodalmi, ún. kötött és kötetlen alakú költői dolgozatok, továbbá (nem szorosan tudományos) aesthetikai, társadalmi, általános műveltség terjesztő cikkeik (ide vonhatók lévén péld., föld- és népisme, utazás, historia, sőt némely általánosb érdekű tudományág egyes mozzanatai vagy korrajza is, mivel közzség számára népszerűen előadva); melléklapja vagy tárcaja: bíráló, ismertető, mulattató tartalommal, ú.m. könyvismertetések, kivonatok, jelesb műveknél tüzetes bírálatok is, apróbb irodalmi, művészeti, társadalmi közlések a bel- és külföldről, ismeretterjesztő noticeok, színbírálatok, könyvészet, szóval mindaz, minek egy úgy nevezett literaturai lapban helye van. Képeket egyelőre nem ígér, mert minden igyekezetét a tartalom becseré kívánja fordítani, de fentartja magának, hogy idővel, kedvező körülmények közt azokat is adhasson.”

Október végén Arany ismét a Helytartótanácshoz fordult és bejelentette, hogy hetilapjának címe nem „Szépirodalmi Koszoru”, hanem „Koszoru. Szépirodalmi s általános műveltség terjesztő hetilap” lesz. Mivel a Helytartótanács eddig még nem intézkedett a költő kérelmének az ügyében, az 1862. november 7-én kiadott engedélyokirat (20.567/1862-Eln.) már a „Koszoru” címére szólt. A „Koszoru” első számában (1863. január 4.) Arany János nem ad programot, és így az idézett levéltári forrás értékesen egészíti ki e nagyjelentőségű irodalmi hetilapra vonatkozó ismereteinket.

Szabó Ferenc

ADY ENDRE DIÁKKORI VERSE 1893-BÓL, EGY EMLÉKKÖNYVBEN

A költő ifjúkorára vonatkozó kutatásokból tudjuk, hogy 1892–93-ban, a zilahi gimnázium V. osztályába kerülve Ady Endre „már sűrűn verselt”.¹ Mégis aránylag csekély az első esztendőkből fennmaradt Ady-versek száma. Bár ezekben a diákkori próbálkozásokban még kevés nyom mutat a későbbi nagy-versekre, a költő életművének teljességéből nem rekeszthetők ki.

Az ismeretlen korai versek közül való az alábbi nyolcsoros is, amelyet Görgey Mihály volt zilahi diák „Poesie” című, egykorú emlékkönyve őrzött meg. A barna vászonkötéses, kb. 60 lapos kötetke 1893 januárja és 1897 közötti, túlnyomórészt azonban 1893-as bejegyzéseket tartalmaz.² Görgey Mihály Ady iskolatársa vagy osztálytársa lehetett, s az emlékkönyvben olvasható dátum szerint szintén 1877-ben született. Az iskolatársi vagy osztálytársi kapcsolatot bizonyítja az is, hogy a bejegyzések, emlékkersek jórésze ugyanattól az Ady körüli zilahi diáktársaságtól származik, amelynek tagjai Tötös György 1959-ben előkerült diákkori emlékkönyvében szerepelnek.³ A Kovalovszky Miklós összeállításában kiadott emlékezőskötet névmutatója, névelőfordulásai alapján *hét zilahi diáktárs található Görgey Mihály emlékkönyvének bejegyzői között*. Közülük 1893-ban az alábbiak írtak a kötetkébe zilahi keltezéssel: Davidovits Sándor, Balássy Miklós, Friedmann Tibor, Teleki András, Wisky Péter, Somogyi Endre és

¹ KOVALOVSZKY MIKLÓS: Ady Endre önképzőkori tag. Bp. 1943. 16.

² Az emlékkönyv ma Gyulán, Pallag Erzsébet banktisztviselő nő tulajdonában van. Közlése szerint kb. 15 évvel ezelőtt ajándékba kapta, ma már nem tudja, kítől. A kötetben szereplő Ady verse Bálint Ferenc levéltáros hívta fel a figyelmemet. Neki s az emlékkönyv birtokosának ezután is köszönetemet fejezem ki készséges segítségükért.

³ Emlékezősek Ady Endréről I. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és magyarázatokkal ellátta KOVALOVSZKY MIKLÓS. Új Magyar Múzeum 5. Bp. 1961. 513. Az ott felsoroltak közül öten (Balássy Miklós, Friedmann Tibor, Somogyi Endre, Halmágyi Zsolt, Wisky Péter) szerepelnek bejegyzéseikkel Görgey Mihály emlékkönyvében.

Halmágyi Zsolt. (A későbbi években csak Somogyi írt még egyszer a kötetkébe, 1896-ban. Összesen 18 zilahi bejegyző fordul elő, 17 közülük 1893-ban írt az emlékkönyvbe, egy pedig 1896-ban.) Ady és Görgey Mihály kapcsolatára utal a kötet táblájának belső oldalán ez az ajánlás is: „Szeretettel ajándékozom emlékkönyvemet Kiss Klára hugomnak, Ady Endre barátom nagy rajongójának. Németboly 1929. XII. 24. Görgey Mihály.”

Az emlékkönyvben Ady sajátkezű írásával szereplő vers szövege:

A barátság Vesta—tüze
Szíveinkben lánggal égjen,
És ki addig ne aludjék,
Amíg csillag van az égen.

Theseusi barátság az,
Amit te irántad érzek.
— S hogy emlékem híven tartsd meg
Jó barátom — arra kérek!
Zilah 1893. jún. 16.

igaz barátod
Ady Endre

A téma valószínűleg a tanévvégi búcsúzkodások miatt foglalkoztathatta a 16 éves Adyt, mert osztálytársa, Teleky Endre emlékkönyvébe is hasonló mondanivalójú, hasonló motívumú verset jegyzett be egy héttel előbb, 1893. június 9-én.⁴ Egy másik korai költeményében (Tötös Györgynek) 1894. október 17-én is ugyanerről írt.⁵

A Görgey Mihály emlékkönyvében fennmaradt Ady-vers láthatólag a korai szárnypróbálgatások közül való, de így is elüt a korabeli szokványos, innen-onnan átmásolt emlékkönyvi szövegektől abban, hogy egyéni és önálló alkotás.

Bustya Endre

BABITS MIHÁLY LEVÉLVÁLTÁSA SÉNYI LÁSZLÓVAL

Sényi László, a Marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság főtitkára 1935-ben felolvasó ülésre invitálta Babits Mihályt és feleségét. Az út tervét rögzítő levélváltásukat itt adjuk. (Az utazás — közbejött okok miatt —, elmaradt.)

(Nyomtatott levélpapír két oldalán géppel írva. — Másodlat!)

A KEMÉNY ZSIGMOND IRODALMI TÁRSASÁG
Főtitkára

Marosvásárhely, Bolyai-ház
[1935. aug. 24.]

Mélyen Tisztelt Barátom!

Mint az országrész legéletserűbb irodalmi egyesületének szerény szekértolója az idevaló közönség régi vágyának szeretnék eleget tenni, midőn a jelenkori magyar szellemiség legfőbb vezérét próbálom megnyerni — emelvényünknek egy személyes megtisztelésére.

Engedd meg mélyen tisztelt Barátom, a Kemény Zsigmond Társaság erre vonatkozó tiszteletteljes meghívását Elédbe terjesztenem. Méltóztassál Magad meghatároznod ezen meghívásunk elfogadásának anyagi feltételeit és szereplésed várható időpontját. Csak épen az utóbbira nézve legyen szabad nekem egy dátumot ajánlanom, és pedig f. évi október 27-ét (vasárnap), mint a helyi viszonyok szempontjából legalkalmasabb időt. Felléptidőjét, sajnos, nem ígérhetek, legalábbis Hozzád méltót nem, mert a többé kevésbé végleg leszegényedett közönség a helyarákat rendre annyira leszállította, hogy még zsúfoltt ház se bír számbavehető jövedelmet behozni, míg a mellett a dologi kiadások árszabása mereven megmarad a réginek. De utazásod fedezetét saját számítások szerint, kívánatra előlegesen is, valamint itt mindenre

⁴ Emlékezősek Ady Endréről i. m. 513.

⁵ I. m. 514.

kiterjedő olyan szíveslátást biztosíthatok, hogy külön feladatommak tekintem majd itt léted idejének (mit én mindenesetre többnaposnak gondolok) a lehető legkellemesebbé tételét. Gondom lenne arra is, hogy mentől több érdemes emberrel találkozzál és egyébként is tapasztalataid és tanulságaid legyenek minden téren. Anyagiakban szegények vagyunk, de szív és lélek tekintetében nem fog még legigényesebb várakozásod sem csalódní. Legalább is minden előőd ezen argonauta-úton — évek múlva is ismételt elismeréssel emlékezett marosvásárhelyi élményeire. Ha a hön óhajtott szerencse tényleg beköszöntene hozzánk, úgy kétségtelenül belekapcsolódná több más erdélyi város is és felhasználnák szintén az alkalmat megfelelő fel-
léptetésedre, ami a kirándulás anyagi kilátásait kicsit kikerekítené. Az elsőbbséget minden körülmények között magunknak kívánók. Ha egyáltalán elhatározod a lejtvetelt, úgy első állomásodnak föltétlenül a „székely főváros”-ban kell lennie. Most a fő, hogy — elvben megegyezésre juthassunk; lehetséges-e a dolog, vagy sem. Ha erre nézve nagybecsű válaszzal már megtiszteltél, akkor a szereplés részletkérdéseire nézve is kimerítő javaslatot teszek s egyben kifejtem itt időzésed többi programját is.

Bizalomteljes várakozással maradok addig is eleve hálás híved:

(Sényi László)

(Géppel írva a Nyugat nyomtatott levélpapírjának két oldalára.)

NYUGAT

Szépirodalmi és Kritikai Folyóirat

Esztergom, 1935. szeptember elején
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
V., Vilmos császár-út 34 — Telefon:
16—5—85
Postatak. csekkszám: 32067

Mélyen Tisztelt Barátom!

Szíves elnézésedet kell kérnem, hogy megtisztelő és meleg hangú leveledre pár heti késéssel felelek. Ugyanis vidéken tartózkodom, s a címemre érkezett leveleket a Nyugat szerkesztősége elkésve küldte utánam. (Ezek a szerkesztőségbe érkező levelek ritkán tartalmaznak valami sürgőset, s rendszeren csak akkor küldik el egyszerre, amikor már egy csomóra való összegyűlt.)

A Kemény Zsigmond Társaság meghívását köszönettel fogadom s igaz örömmel teszek annak eleget. Magamnak is legmelegebb óhajom meglátogatni Erdélyt melyhez személyileg is sok régi emlék fűz. Lelkes szeretettel vállalkozom erre az argonauta-útra (hogy szép szavadat ismételjem). Remélem hogy késésem még nem okozott fennakadást a dolog előkészítésében.

Ami kívánságaimat illeti, semmiesetre sem óhajtanék a Társaságnak anyagilag nagyon terhére válni. Az útiköltségeket minimálisan szeretném számítani. Volna mégis egy külön kérésem amit itt elő kell terjesztenem. Az utat ugyanis feleségem kíséretében tenném. Nagy, hosszú betegsémem óta sehova sem megyek egyedül, s külömben [!] ilyen alkalmakon ő azelőtt is kíséri szokott. Azt kérdelem tehát: lehetséges volna-e, hogy az ő költségeit, főleg persze a vasúti költségeket, a Társaság szintén fedezze? Egyáltalán nagyon kérlek, légy szíves ígéreted szerint a részletkérdésekre nézve kimerítő javaslatot tenni. Én a praktikus dolgokban meg-
lehetős nehézkesnek érzem magamat, s nagyon hálás vagyok, hogy azoknak intézését, mint kedvesen írod, vállaljátok. Lehetséges volna-e például a vasúti jegyeket előre megváltani, s azokat előzetesen hozzámjuttatni? Ez volna csupán az amit a költségekből előre kérnék.

Ami más erdélyi városok bekapcsolódását, s egyáltalában az ott-tartózkodás programját illeti: ebben én egészen Rátok bízom magamat. Állítsátok össze menetrendemet és napi-
rendemet úgy ahogyan azt jónak találjátok. Én a magam részéről csak egy külön kirándulást szeretnék majd tenni; és pedig Fogarasra, ahol néhány fiatal esztendő töltem. Talán sikerül majd a programot [!] úgy megcsinálni hogy ez ne essék nagyon nagy kerülővel.

Ezekre nézve, mint minden egyebekre, további szíves értesítéset váróm. Pár nap múlva Budapesten leszek, s címem *I. Atilla [!] utca 95. IV.* Nagyon kérlek, ide méltóztassál írni. Mégegyszer köszönve szíves soraidat és a Kemény Zsigmond Társaság megtisztelő meghívását, maradok mély tisztelettel

(Kézzelel)

Öszinte és kész híved
Babits Mihály (sk.)

(Géppel írva, levélpapír két oldalára.)

Igen tisztelt kedves Uram!

Engedje meg, hogy átvegyem Mihálytól a szót, illetve a levelezést, mert mint kettőnk közt a viszonylag „praktikusabb” fél, szeretnék néhány kérdést feltenni, s tanácsot kérni.

Legelőször is az a kérésem volna, hogy a műsor összeállításánál legyen oly kedves figyelemmel lenni, hogy Mihály sajnos nem egészen egészséges. Ő három évvel ezelőtt nagyon súlyos és hosszú betegségen ment át s még ma sincs egészen rendben. Szívizom gyulladása volt s e súlyos bajból a szív még nem szabadult meg egészen. Semmi izgalmat, s nagyobb fáradságot nem bír, nagyon könnyen kimerül. E sok rosszhoz hozzájárul, hogy az utóbbi 1—2 évben betegségéből kifolyólag bronchitist kapott, s ez újabban rettenetesen kínozza, borzasztó köhögések és nehéz légzés gyötri, én tehát érthetőleg amennyire örülök az erdélyi útnak, annyira félek is a vele járó nagy fáradságtól. Mihály annyira vágyik Erdélybe, s annyira örül az útnak, hogy semmi aggályomra nem hallgat — persze, azért nehogy azt gondolja, hogy én le akarom beszélni, mert magam is nagyon-nagyon örülök, hogy megismerem Erdélyt, s Mihály ifjúkorának helyeit s barátait. De néhány év óta egyik félelemből s aggodalomból a másikba esem, s így talán érthető, hogy az öröm mellett kétségeim is vannak. Tulajdonképen nem is tudom, hogy fogja kiállni a hosszú utat, előadásokat, sok emberrel való társalgást, amikor itthon sokszor egy ebédet se tud végigülni, s le kell közben feküdni, mert úgy kimerül, s oly gyenge lesz a pulzusa. Most valami kúrát kezdetett vele az orvos, ez úgylátszik csillapítja a köhögést, s talán mire utaznánk, már nem lesz aggodalomra okom. Dehát mégis el kellett ezeket mondanom, s kérem, legyen segítőtársam abban, hogy Mihályt nagyobb fáradságoktól megkímélhessük. Most tudom, hol s hány előadást kell tartania? Nagyon kérem, írjon erről. Fogarásról írt egy régi barátja, s kéri, hogy ott is tartson előadást. Mihályt ezt szívesen vállalja. Egyebekben mindent Magára, s „atyai” gondjaira bízunk. De kérem, ne legyen olyan a terv, hogy egymásután következő napon kelljen utazni, vagy egymásután két előadás, az előadásokon Mihálynak legfeljebb 20—25 percig kelljen csak beszélnie. Nagyon szeretném, ha a programról [!] s tervekről írna nekünk tájékoztatót.

S most még, ha sok kéréssel nem fárasztom, szeretnék ruházati dolgokban felvilágosítást kapni Magától: október végén milyen az idő Erdélyben? télikabátot hozunk, vagy átmenetit? S Mihály frakkot is hozzon, vagy elég a szmoking?

Az útleveleink már meg van [!], csak vízumot kell még szerezni, ezt utazás előtti napokban fogom elintézni. A vasúti jegyeket mikor kapnánk? s tényleg lehet vasúti-jegy alakban hozzájutnunk? Nem tudom ugyanis, hogy román valutát hol szereznénk, azt hiszem, nem is lehet, s tulajdonképen nem tudom, hogy lehet majd román pénz nélkül elindulnunk? Látja, mennyire tanácstalan s ügyetlen vagyok, nagyon reménykedem kedves útbaigazító segítségében.

Most még megköszönöm, hogy engem is szívesen fogadnak, s már előre nagyon-nagyon örülök minden erdélyi látni és beszélínivalónak. E héten még egy újabb professzor fogja Mihályt megnézni, s reméljük, hogy nem fog tiltakozni az utazás ellen.

Szíves sorait várva előre is köszönöm kedves fáradozását, s a megismerkedésig is szívélyesen üdvözlöm

(Kézzel) Babits Mihályné (s. k.)

(Folytatólagosan Babits kézírásával:)

Igen tisztelt kedves Barátom! Rossz levélíró voltomra való tekintettel a feleségem vállalta ezt a levelet. Most elolvassa úgy látom hogy kissé túlzott feleségi aggodalmakat öntött bele. Meg kell mondanom hogy az utazásra nézve én már tanácskoztam orvosommal, aki az út tervét jóváhagyta, csupán azt kötve ki hogy lehetőleg ne nagy strapával csináljam. Kisebb utakat egymásután következő napokon is vállalhatok. S amennyiben hosszabb előadásra volna szükség, azt megszakítással csinálnám, szünet előtt például prózát olvasva s szünet után verset. Dehát ezek már részletkérdések. Sokszor üdvözöl ismeretlenül is igaz híved.

Babits Mihály (s. k.)

BARTA JÁNOS: ÉLMÉNY ÉS FORMA

Estztikai tanulmányok. Bp. 1965. Magvető K. 259 l. (Elvek és utak)

A kötet olvasója jóleső érzéssel állapíthatja meg, hogy az általános tájékozottság mellett az utolsó másfél évszázad magyar- és világirodalma problematikájának kiváló ismerete ötvöződik — s ez még ma sem túl gyakori jelenség tudományunkban — az elméleti és esztétikai szemlélet igényes fokával Barta munkásságában. Meglepő a kötet anyag- és problémagazdagsága, bizonyítéka a szerző erős koncentráció képességének és kiváló pedagógiai érzékének, de az is elég ritka jelenség, hogy a publicisztikusság veszélyét teljesen elkerülve, mégis mennyire olvasmányos, sőt gyakran élvezhető formában közvetíti az általános esztétika és az irodalomelmélet meg lehetőségen absztrakt ismereteit.

De ha a tanulmánykötet egyes írásainak értékei önmagukban is megindokolják az összegyűjtést s az újranyomatást, igazi jelentőségük megértéséhez szükséges annak a történelmi atmoszférának ismerete is, melyben keletkeztek. Hisz az egyes tanulmányok túl nagy témaköröket igyekeznek aránylag rövid terjedelemben tárgyalni, így legtöbb esetben maga a szerző sem vindikálja az eredetiség, a nagy, új felfedezések igényét. Legtöbb tanulmányánál önmaga is hangsúlyozza az eddigi eredményeket összegező-összefoglaló törekvését. Az ilyen összefoglaló tanulmányoknak nem csupán pedagógiai értékük van — Bartánál, a szenvedélyes, szinte iskola-teremtő nevelő egyéniségnél ezt a szempontot mindig tekintetbe kell venni —, hisz ha az egyes problémák szakirodalmát áttekintő referáló tanulmányoknak is nagy tudományos jelentőségük lehet, mennyivel inkább megvan a jelentősége a problémákat önállóan összegező és egységbe foglaló írásoknak. Nála viszont egy fokozatosan bontakozó, de mégis egységes és modern igényű marxista törekvésű szemlélet jegyében még az ilyen összegezők is a személyes — és legtöbbször szenvedélyes — elkötelezettség többletével ellátva, a frontnyitás igényével léptek fel. Érdemes rá visszamlékezni, hogy szovjet és lengyel irodalomtudósok eredményeire is hivatkozva mily korán megkezdte a polémiát az uralkodó realizmus-antirealizmus koncepció ellen. En-

nek a törekvésnek legkorábbi termékei közé tartozik a kötetbe is bekerült romantika-tanulmánya. (1956.) Célja a maga idejében sokak szemében szinte szentségtörésnek számított — a romantikát az antirealista irányzatok „poklából” kiemelve, egyenértékű mozgalomként, szellemi és irodalmi irányzatként s végül sajátos — bár nem túl egységes — stílusjegyek rendszereként akarta szemléltetni.

Az Alföldben és Kortársban folytatott polémiája az esztétikai tükrözés elméletéről is olyasfajta összegező tanulmányból indult ki, mely az akkoriban még uralkodó ismeretelméleti esztétika néhány tételét tette kétségesse csupán, s úgyszólván egyetlen olyan vonatkozásban sem indított támadást ezek ellen az esztétikai nézetek ellen, amelyben ne történt volna már előzőleg hasonló kísérlet a nemzetközi marxista esztétikai irodalomban. A művészet ismeretjellegét abszolutizáló, az objektivista értelmű, a művészegyéniséget elhanyagoló, a művészet ábrázoló funkcióját szinte kizárólagossá tevő, a — lényegében passzív — művészegyéniséget és a rajta kívülálló valóságot mereven elválasztó stb. nézeteket az 50-es évek nemzetközi marxista esztétikája, elsősorban a realizmus-viták után fellendülő szovjet esztétika mind túl alá vette. Az ábrázolás és kifejezés kettős funkciója is megkapta marxista alapvetését az „esztétikai viszony”-ról szóló tan kidolgozásában. A Szovjetunióban esztétikai kézikönyv foglalta össze rövidesen mindazokat az eredményeket, melyeknek egyszerű kimondása is csaknem egy évig tartó polémia-sorozathoz keverte szerzőjét nálunk. A kötetben egyesített vitatanulmányok mai újraolvasói — s ez az eddigi kritikákból (Tamás Attila, Tiszatáj 1966/1; Miklós Pál, Kritika 1966/6) is látszik — meglepődnek azon az éles ellenálláson, mely a művészet ismeretjellegét egyoldalúan hangsúlyozó nézeteket kikezdő gondolatait fogadta. S talán épp az ilyen — mai szempontból teljesen jogosult megjegyzések — bizonyítják leginkább, hogy e kötet tanulmányainak értékelésénél nem lehet teljesen elvonatkoztatni keletkezésük időszakának atmoszférájától.

Az ismeretelméleti esztétika dogmatikusan vulgarizált változatának egyeduralmát megteremtő nemzetközi marxista tudományos polémikák első hazai visszhangjainak egyike volt ugyanis az Alföldben lezajlott ún. Barta-vita kezdő és záró akkordja, e kötet két első tanulmánya. Az első — eredetileg egy ismeretterjesztő előadás — ma már magától értetődő igazságok sorozata, ha megállapításai nem is mindig vitathatatlanok. A második, az Útjelzők és tilalomfák c. invenciózus és szellemes vitairás, hatalmas szellemi energiák bevetésével olyan — és nem is veszélytelen — „ellenérvek” megcáfolására, melyeket az adott helyzetben illetik komolyan venni, pedig ma már csak csodálkozni lehet skolasztikuságukon. Épp ez a két tanulmány igazolja leginkább az egyébként 5—6 év távlatából szinte túlzottnak tűnő nyomatékot, mellyel a kötet néhány tanulmányának „történeti” értékét hangsúlyozom: nem akarom kétségbevonni tudományos értéküket, de inkább kordokumentum jellegükben — egy azóta meghaladott esztétikai szemlélettel folytatott vita mementójaként — bírnak számunkra értékkel.

Igaz viszont, hogy a vita során is hangzotak el színvonalasabb és ma is elgondolkoztató ellenvélemények. Noha az *élmény* bartai nyomatékú hangsúlyozását szellemtörténeti szemléletűnek bélyegző felfogás nyilvánvaló túlzás, s azóta a marxista esztétikában az alkotói szubjektum aktivitását még szélsőségesben hangsúlyozó nézetekkel is találkozunk — elsősorban Garaudynál. Viszont az egész esztétikum körét a szubjektum és objektum *esztétikai viszonyára* alapozó szovjet esztétikai törekvésekhez hasonlóan nem tagadható Barta általános esztétikai tanulmányai sem a *pszichológiai* szempont előtérbe nyomulása. Bár az addig egyoldalúan hangoztatott objektív oldallal szemben, az új és termékeny szempont felvetésének jogosultsága bizonyos mértékig indokolja azt a túlzott hangsúlyt, melyet az alkotói látásmódot befolyásoló prizmak rendszere kifejtésének juttat, ilymódon aránytalanul nagy nyomatékot kap a tükrözött valóság egyik komponense, a szubjektum-objektum viszony egyik, dialektikusan elválaszthatatlan eleme, a művész szubjektivitásának világa. Talán nem is a tükrözött objektív valóságra esett kellő nyomaték a hiányolható itten — erről nincs szó —, hanem az, hogy az alkotói folyamatot befolyásoló látásmód prizmai, elsősorban az *élmény*, olyan pszichológiai kategóriák, melyekre a megvalósult műalkotásból is csak viszonylagos pontossággal lehet visszakövetkeztetni — ezt a tényt épp Barta líraelméleti kutatásai igazolják —, s ezért ilyen hangsúlyú szerepeltetésük nem annyira a művészi tükrözés sajátosságait tárgyaló általános esztétikai tanulmányban volna indokolt,

mint inkább egy speciálisan művészettélektani kérdésfeltevésben.

Egyébként bizonyos változás a tanulmányok egymásutánjában Barta nézeteiben is kimutatható. Az Útjelzők és tilalomfák c. tanulmányában joggal vitatja az „embertől független valóság” képtelen eszméjét, a vita hevében azonban a műalkotás belső formáját az alkotó szellemiségére vezeti vissza. (44. p.) Később, a Kifejező funkció és kifejező stílus c. tanulmányában viszont már megkülönböztetve az ábrázoló és kifejező funkciót, az előbbinek esetében azt tartja meghatározóbb jellegűnek, hogy: „... a műalkotás összefüggései párhuzamosak a tükrözött valóság összefüggéseivel.” (65. p.) Úgy tűnik, a kétfajta funkció megkülönböztetésével a belső forma elsődleges rendező elvével a szubjektum a kifejező funkció dominálása esetén válhat csak e tanulmány felfogásában.

Azt hiszem, a kifejező stílus problematikájára a romantika esztétikai vizsgálatán kívül nem kis mértékben líraelméleti kutatásai terelték a figyelmét. Imponáló az a következtetés, amellyel kutatásának ezt az irányát továbbfejleszti, ha ilyen tárgyú tanulmányai, sajnos, ki is maradtak a kötetből. Irodalom- és műfajelméleti szempontból talán épp ezek ígérnek a legtöbbet, kár, hogy eddigi szakirodalmunkban alig kaptak visszhangot.

Ha az általános esztétikai tárgyú tanulmányainál túlzottnak éreztem a pszichológiai szempont előrenyomulását, ez talán még inkább érződik a realizmus esztétikájához írt előtanulmányában. A művészi igazság és életigazság, valamint igazság és őszinteség dialektikus összefüggéseit tárgyaló Valóság és valóságosság c. tanulmánya nagyon finom elemzéseket ad ugyan, de olyan kategóriák részletes tárgyalása során, melyeknek tudományos megbízhatósága és termékenysége erősen kétségbe vonható.

De ha az ember túlzottnak is találja a lélektani szempont érvényesítését az eddig említett tanulmányokban, annál inkább helyén van ezek alkalmazása, szociálpszichológiai, eszme- és izléstörténeti szempontokkal való termékeny kiegészítése a kötet két legjelentősebb tanulmányában, a romantika és a realizmus kérdéseivel foglalkozókban. Romantika-tanulmánya olyan mérföldköve szakirodalmunknak, melyet a romantika-kutatók fellendülésének esztendeiben sem lehet megkerülni. Nem csupán a romantikára vonatkozó ismeretek esztétikai szempontú összefoglalását nyújtja, hanem bevezető részében a marxista irodalomelmélet néhány terminusának magyarázatát is. Kérdés persze, hogy a stílus kutatások fellendülésének időszakában mennyi haszna van az újabban erősen vitatott vagy részben háttérbe szorult *irányzat- és módszer-fogalomnak*, azt viszont nagyon megszívlelendőnek tartom, amit a

romantikus *magatartás* és *világgép* jelentőségéről mond. A romantika stílusjegyekben elég heterogén koráramlat ahhoz, hogy egységét elsősorban a szemlélet és magatartás felől lehessen megközelíteni, nem véletlen, hogy a műközpontú és az elsősorban stílusjegyeket analízáló modern polgári irodalomelméleti irányzatok legtöbbje tagadja a romantika mint egységes korstílus létét. A romantika korára jellemző látásmód sajátosságainak kidolgozásával szép gyakorlati példáját adja az esztétikai vitatanulmányokban később kidolgozott *szűrő*-elmélete alkalmazásának az irodalomtörténet egy konkrét korszaka elméleti problémáira. S épp a marxista szemlélet eredményességét igazolja ez a tanulmány is, amikor egyrészt észreveszi a konkrét történelmi körülmények, osztály- és műveltségi szint által befolyásolt korizlés-változatokat, s azoknak szinte kényszerítő kollektív erejét az egyes művészek látásmódjára, másrészt érzékenyen reagál az egyes művészi individuumok sajátosságaira, a csak rájuk jellemző vonásokra, egyén és kollektívum kölcsönhatásának dialektikáját is tekintetbe véve.

Ugyanezek az értékek jellemzik realizmus-tanulmányát. Jelentőségét még csak fokozza az a tény, hogy ha nem is teljesen mentes a polémiától, gondolatmenete mégsem polemikus jellegű, hanem a magyar szakirodalomban eddig szinte egyedülálló kísérlet a realizmusnak mint konkrét történelmi irányzatnak és stílusnak elméleti leírására. Eddig ugyanis nálunk általában a realizmust esztétikai kategóriának tekintő felfogás belső ellentmondásait bíralták, míg a Barta által megkísérelt feladat elvégzésére nem vállalkoztak. Részletesen szól a realista irányzat és stílus történelmi és világnézeti okairól, alapjáról és művészi sajátosságairól. A realista valóság tudatról érkező, a modern természettudomány és a társadalmi determinizmus jelentőségét hangsúlyozó gondolatait csak egy szemponttal lehetne kiegészíteni: az egyén feletti társadalmi erők determináló erejének felismeréséhez előbb épp az individualizmusnak kellett kibontakoznia, sőt épp e determináló erők nyomása alatt bizonyos mértékig válságba is jutnia. S ahogy a romantika felől jövő végtelen individualizmusnak a társadalmi erőkön össze kellett törnie, el kellett veszítenie illúzióit, így kellett a realista típusalkotásnak is eljutnia az egyedi és általános olyan egységig, amelyben azonban egy pillanatra sem szorulhat vissza az egyénítésnek történelmileg egyszer már kivívott foka. Hogy a realista irodalmi művek világképe

és művészeti eszközeik valóban csak azokban a jegyekben ragadhatók-e meg, melyekben Barta látja őket, minden bizonnyal még vitatható, de „...sajátságos realista típusalkotás, az ábrázolás és a stílus közepe szintje, a ríktó esztétikai hatások kerülése, az esztétikai minőségeknek a mű egységes tónusába való olvadása, s a kompozíció viszonylagos zártsága...” (213. p.) olyan jegyeknek látásmódjának, melyekkel a realizmusról egységes koncepciót lehet kialakítani. S ebből a szempontból joggal vonja kétségbe Balzac Szamár-bőr-ének, de még Góriot apó-jának töretlen realizmusát is — ellentétben a realizmusban központi esztétikai kategóriát látó felfogással — sőt némi joggal még a múlt század nagy szatirikus műveinek realizmusát is megkérdőjelezi. De épp elveinek gyakorlati alkalmazása sejteti leginkább, hogy mennyire vitatható még az egész koncepció. Annál is inkább, mert a realizmust folyamatként is bemutatja, mely kezdeténél még a romantikából bontakozik, viszont a századvég realistáinál — pl. Fontane — olyan valóságközelséghez jut el, melyet már nehéz a naturalizmustól elhatárolni. Az új század naturalizmusának és realizmusának egy-egy életművön pl. a Móríczen belüli elkülönítése pedig még problematikusabbá válik. Ezért szükséges volna koncepciója kitérítéséhez a naturalizmus hasonló igényű vizsgálata is.

Tudományos vívmányait tekintve tehát legeredetibbnek és legjelentősebbnek, a megírásuk idejéig megjelent szakirodalmon leginkább túlmutatónak elsősorban a realizmusról és romantikáról írt tanulmányait tartom. A modern drámáról írt fejtegetéseit inkább a kitűnően sikerült összefoglalások közé lehet sorolni, értéküket elsősorban a témára vonatkozó nagyon is szégyes hazai szakirodalmi háttér hatványozza.

A kötet mindenképpen irodalomtudományunk örvédelmes eseményeként üdvözlendő. Ami sajnálatosnak tűnik, csupán annyi, hogy együtt látva és újra olvasva ezeket a tanulmányokat, arra kellett rádöbbenem: igazi polémiát csak azok az írásai kavartak, melyek szinte megjelenésük időpontjában is inkább naív nézetek félretolásához és egy elég áldatlan állapot lezárásához járultak hozzá, míg azok a tanulmányok, melyek nagyon is méltóak volnának a tudományt előrevívő, megtermékenyítő polémiák kiváltására, csaknem visszhang nélkül maradtak, s legfeljebb közgondolkodásunk nehezen érzékelhető és ellenőrizhető hajszálcsovein keresztül végzik el termékenyítő munkájukat.

Csetri Lajos

PÉCZELY LÁSZLÓ: TARTALOM ÉS VERSFORMA

Bp. 1965. MTA Irodalomtörténeti Intézete—Akadémiai K. 234 I. (Irodalomtörténeti Füzetek, 49.)

A tanulmány célja: „megsejtetni... egy funkcionális verstan körvonalait” (9. l.). Ez a tudományág — mely a magyar szakirodalomban kétségtelenül Péczely művével önállósult — a szerző meghatározása szerint „a versformákat a tartalom-forma dialektikus egységében, kifejező és ábrázoló funkciójuk szerint vizsgálja és értékeli” (16. l.). Újdonságát mindenekelőtt a következetesen érvényesülő *esztétikai nézőpont* jelenti, ez szabja meg a konkrét műelemzések módszerét és az elméleti következtetések, a tulajdonképpeni ismeretanyag belső elrendezését is. A magyar verstanok hagyományos felosztása (nemzeti, antik-időmértékes és nyugat-európai formák) itt csak másodlagos szerephez jut, a tanulmány fő vonalát a formai elemek (a ritmus és a rimelés) tartalomkifejező funkciójának vizsgálata adja.

Miután a *leiró* és a *funkcionális verstan* megkülönböztetésének szükségességét elvi alapon és jól megválasztott verspéldákkal is igazolta, Péczely rátér az utóbbi problematikájának részletes ismertetésére. Gazdag versanyaggal illusztrálva sorakoztatja fel a versformát meghatározó tényezőket, melyek szerint: a tartalom, az inspiráció jellege, a versformák történetisége, valamint a költő egyénisége. A *ritmus funkcionális szerepe* c. fejezetben meggyőzően mutatja ki a különböző „verselési rendszerek, versformák” költői megválasztásának tartalmi meghatározottságát. Különös figyelmet szentel a „magyaros” verselés esztétikai problémáinak, bizonyítva, hogy — a kialakult tévhitekkel ellentétben — „nemzeti versidomunk a lírában alkalmas a magasabbrendű ihletnek megfelelő nagyobb teljesítményekre is, nem csupán a könnyed dalszerűség megvalósítására” (63.). Részletesen tárgyalja azokat a nyelvi, ill. ritmikai eszközöket, megoldásokat, amelyek segítségével a különböző formák — főként a nemzeti verselés, ill. a jambus — beszédszerűsége, a természetes dikcióhoz való alkalmazkodása biztosítható.

Könyvének elvi szempontból legjelentősebb — és egyben legvitathatóbb — részében Péczely a „ritmikai képlet ismétlődésének”, az ún. *sorozatosság*nak különböző mértékű megvalósulásaival foglalkozik. A metrum és a ritmus fogalmának Gáldi-féle értelmezésére utalva a versformáknak két szélső típusát különbözteti meg: az ún. *metrikus* verset, melyben a sorozatosság többé-kevésbé következetesen érvényesül és az *egyedi, egyszeri* ritmusút, melyben a ritmus nem előre megadott képletben, hanem „in statu nascendi” van jelen (109—110. l.). E két alakzat között

„az átmenetek megszámlálhatatlan sokasága” jöhet létre a változatos tartalomkifejezés kívánalmainak megfelelően. Külön részfejezet tárgyalja a szabad verset, majd pedig — sok példával — a „versforma” egy versen belüli megváltozásának esztétikai szerepét.

A mű utolsó — terjedelmében is jelentős — fejezete a *rimelés* funkcionális problémáival foglalkozik. Alapelve: „a rim értékét végső soron csak szövegbeli összefüggésében lehet megállapítani” (165. l.), de „a szöveg hangulati légkörének megteremtésében jelentőségükkel és hangalakjukkal maguk a rímzők is szerepet játszanak” (187. l.). A rim funkciójának, értékelésének, tartalmi meghatározottságának vizsgálatán kívül szó esik a rímhalmaz és a rímtelenség esztétikai szerepéről, a sorhosszúságnak, strófászerkezetnek, enjambement-nak a rimeléssel való kapcsolatáról, valamint a komikus hatású rímekről.

Bár Péczely tudatosan lemond a feldolgozott téma minden részletére kiterjedő teljesség igényéről, könyve eléri célját: felhívja a figyelmet egy sajátos, a versekben rejlő esztétikum által meghatározott verstan nézőpont következetes érvényesítésének lehetőségére. Magyar és világirodalmi (főként német és francia), valamint zenei példaanyaga hatékony, sokszínű, egyes elemzései (pl. az Éj királynőjének monológja, 114—118. l.) különösen szépek, mélyrehatóak. A magyar verselmélet szempontjából értékes, előremutató állásfoglalások is szép számmal akadnak a műben. Több helyen utal pl. — László Zsigmond nyomán — a versmelódia szerepére, elemzéseiben előszeretettel használja a Gáldi által bevezetett többemű, árnyaltabb verstan jelölésrendszert, a sorozatosság kérdésének eddigi legteljesebb feldolgozását adja, de ugyanakkor a nemzeti versidom kifejezési lehetőségeivel, a stílus és a versforma összefüggésével, a versek egyszerűségével, individuális-jellegével kapcsolatos megállapításai is jelentősek.

Mi az mégis, ami miatt úgy érezzük: a magyar verstan szakirodalom jelenlegi helyzetében nem kellőképpen indokolt, talán nem is időszerű egy következetesen funkcionális szempontú monográfia megírásának kísérlete? A kérdésre Péczely könyvének hiányosságai, bizonytalanságai adják meg a választ.

Az ismertetés során már említettük, hogy Péczely tudatosan alkalmazza a metrum és a ritmus fogalmi megkülönböztetését. Tudatosan, de egyáltalán nem következetesen. Szóhasználatában három kifejezés keveredik kibogozhatatlan többértelműséggel: a *forma* (vagy versforma), a *metrum* és a *ritmus*.

A 18–19. oldalon olvasható meghatározás szerint metrum = forma, ritmus = a forma realizálódása. „A versformát meghatározó tényezők” (26. l.) – a példák tanúsága szerint – a *metrumot* határozzák meg. A 47. oldalon a „ritmus” kétségtelenül a versnyomatékok által meghatározott *alapképletet* jelenti, „a ritmus funkcionális szerepéről” szóló fejezet pedig – „Verselési rendszerek, versformák” cím alatt – ismerteti „azokat a funkcionális lehetőségeket, amelyeket a különböző *metrumfajták* rejtenek magukban” (106. l.). Különösen feltűnő, hogy „a versforma megváltozását” (138. l.) – ami nyilvánvalóan a *metrum* egy versen belüli megváltozását jelenti – akárhányszor „ritmusváltásként” emlegeti a szerző (pl. a 153–154–155. oldalakon), József Attila verseiről pedig egyenesen azt állapítja meg, hogy ritmusuk „el-eltűnik, majd újra felbukkan” (130. l.). Eltűnhet-e egy legalább átlagos művészi színvonalú vers *ritmusa*, ha rajta nem metrumot értünk?

Tovább sorolhatnánk a példákat, de talán ennyiből is kitűnik, hogy a fogalmak tisztázása körül valami nincs rendjén. Péczely megpróbál elszakadni a hagyományos metrikus szemlélettől, de kérdés, sikerülhet-e maradéktalanul ez a vállalkozása, ha a funkcionális versen egész rendszerét mégiscsak a „versformákra”, vagyis a metrumokra építi? Szemléletében – úgy látszik – a tényleges ritmus valami ködös, tudományosan megfoghatatlan, csak esetenként vizsgálható és értékelhető jelenség, rendszeralkotásra teljességgel alkalmatlan. Igaz, megállapítja, hogy „a szigorúan megszabott lírai képletek keretein belül is megvan a módja a tartalom – versforma egység megvalósulásának” (114. l.), de ezt az állítását nem sikerül konkrét tudományos igazságokra lebontania. Ugyanez az elvi bizonytalanság jellemzi a sorozatosságra vonatkozó – egyébként értékes – fejtegetéseit is. A „fellazult képletek” metrikusan nem értelmezhető világában a hagyományos módszerek már nem segítik az eligazodást, az egzakttság, objektivitás, rendszeresség igénye értelmét veszti, a tanulmány átcsap az esszébe, sőt, néhol talán önmaga is szubjektív költői alkotássá válik.

Sokszor hivatkozik Péczely Weöres Sándor költészetére, mely a funkcionális elemzés számára rendkívül hálás anyagot képez, de leíró szempontból nem különösebben problematikus. Annál inkább szembetűnő viszont, mennyire nincs konkrét, egyéni mondani- valója Ady vagy József Attila verseiről és általában a „lazább sorozatosságú versforma” képviselőiről. „Az értelem felől született vers” elméletének esztétikai létjogosultságát nem vitatjuk, de egy *versani* monográfia megkerülheti-e ezzel a magyarázattal az akusztikailag realizálódott versszöveg ritmusának

(és nem metrum-foszlányainak!) tényszerű elemzését? A szerző – saját állítása szerint – szakítani akar „a klasszikus versen szabályainak *merev* alkalmazásával” (130. l.), de kérdés, „a *tartalom* elsődlegessége tényleg olyan új jelenségnek tekinthető-e, amely „XX. századi verseink verselési gyakorlatát” maradéktalanul megmagyarázza. A metrikus szemlélet kilátástalansága leginkább nyilvánvaló a szabad versről szóló fejezetben, ahol a szerző már ki sem tűzi célul az elvi általánosítást, az elemzett Kassák-műről is csak annyit tud összefoglalóan megállapítani, hogy benne „a természetes beszéd az emelkedettebb érzelmi feszültség szülte dikcióval, a hétköznapi nyelv fesztelensége szilárdabban konstruált szerkezeti részekkel váltakozik. S ehhez társul a prózai beszéd kötetlenségét felcsereülő ritmikai sokrétűség, természetesen nem metrikai következetesség, hanem búj- káló, fel-feltűnő, Proteuszként átalakuló megfoghatatlanság formájában” (138. l.).

Ezen a ponton nem hallgathatunk el egy olyan megjegyzést, amely némileg túlmutat egy adott műre vonatkozó recenzió határain. Nem lenne-e itt az ideje, hogy metrikus és nem-metrikus verseink *ritmusáról* szólva szakítsunk mind a metafizikus, képszerű körülírásokkal, mind az „oldódás”, „lazulás”, „megfoghatatlanság” semmitmondó, tudománytalan fogalmaival, és ott keressük mindenféle szövegritmus kulcsát, ahol ez egyedül lehetséges: a *hangzó vers négytényezős, időtartam, hangerősség, hangleges és hangszín összefonódásából kialakuló akusztikai viszonylataiban*? Péczely helyesen állítja, hogy a versben „eszmei mondanivaló, téma, érzelem-tartalom, műfaj, stílus, versforma elválaszthatatlanok egymástól, komplex egységet alkotnak”. A *komplex verselemzés* igénye mellett azonban nem lenne-e helyes magát a *ritmust* is komplex módon elemeznünk? Ha nem az esetleges *metrum*, a képlet felől néznénk a verset, hanem lebontanánk mindig és szükségszerűen jelenlévő akusztikai tényezőire, nem találunk-e meg azt a *közös alapot*, amelyről a metrikus és a nem-metrikus versek, a szabad vers, sőt, a művészi próza ritmusát is átfogóbban, tudományosabban, hatékonyabb módszerekkel vizsgálhatnánk? A magyar verstani szakirodalom jelenlegi fokán szinte szükségszerűnek látszik ennek a lépésnek a megtétele, Péczely könyvében is számos jel mutat arra, hogy nem idegen számára az összetett, akusztikai elvekre épülő ritmus-elemzés gondolata, csak a *határozott elvi állásfoglalás, a következetes érvényesítés* igénye hiányzik.

Nyilvánvaló, hogy mindezek a kérdések nem tartoznak kifejezetten a *funkcionális* versen problémakörébe. Azt is könnyűszerrel megállapíthatjuk azonban, hogy az ismertett mű bizonytalanságai, hiányosságai sem

a valóban kívánatos funkcionális szemléletből adódnak, hanem abból a tényből, hogy a *leíró magyar versstan korszerű, egységes alapelveit mindmáig nem tisztáztuk, egyértelmű, tudományos terminológiáját nem dolgoztuk ki*. Hadd emlékeztessünk itt arra a nagyon is helytálló megjegyzésre, amely éppen Péczely Lászlónak Horváth János *Vitás verstani kérdések* c. kötetéről írt recenziójában olvasható (ItK 1958. 530.): „Indokoltan hangzik el újabban mind gyakrabban az a megállapítás, hogy a magyar versstan alapvető fontosságú kérdései még tisztázatlanok... Olyan vitás verstani kérdéseink vannak, amelyek verstani elméletünk alapját érintik... Pedig a szép vers élvezésének és megértésének mind általánosanabb jelentkező igénye az alapvető kérdések tisztázásán való túljutást és a versforma esztétikai szemléletéhez való iránymutatást sürgeti.”

Péczely vállalta az „esztétikai szemlélet” következetes érvényesítését, megírta az első magyar funkcionális verstant. Kérdés azonban, hogy ha alaposabb megfontolással kezelné az általa felülhaladottnak ítélt leíró versstan problematikáját, beolvasztaná-e tanulmányába fenntartás és egybehangolás nélkül az „iktus”, „hangsúly”, „melodikus hangsúly”, az „értelmi- és versnyomaték”, az „ősi tagoló vers”, a „mondattani tagozódás és a kiegyenlítődési tendencia”, a „monoritmikus és poliritmikus formák” a „licenciák”, „az értelem felől születő vers” fogalmát stb.

Teljesen egyetértünk a szerzővel abban, hogy *feltétlenül szükség van az egységes verstani terminológia kialakítására* (vö. 110. l.). Ez a folyamat azonban nem lehet végbe bármi áron, a lehetőségek gondos mérlegelése nélkül. A „polimetricus” verset például nyugodtan nevezhetnénk *metrumváltónak*, az előbbi kifejezést pedig fenntarthatnánk a két vagy több metrum törvényszerűségeit *egyidejűleg* érvényre juttató metrum-kombinációk (pl. az ún. gagliarda-forma) megjelölésére. Ugyanakkor a „monoritmikus” és „poliritmikus” elnevezések helyett célszerűbb lenne *egyalakú* ill. *többalakú* metrumok megkülönböztetése, hiszen — az akusztikai hangtényezők összefonódását figyelembe véve — a legkötöttebb klasszikus versképlet egyes ritmikai megvalósulásai is szükségszerűen eltérnek egymástól, egyszeri, utánozhatatlan jelenséget alkotnak. Ami pedig a többalakú metrumoknak a költői gyakorlatban kialakított, hagyományossá vált variációs, illetve kombinációs lehetőségeit illeti, ezeket — Gáldi nyomán — nevezük a továbbiakban az egyes

metrumok „*szupersztruktúrájának*”! (Vö. Gáldi: *Le metre et le rythme*, 77. skk.)

Elvi megjegyzéseink során még egy fontos kérdésre kell kitérnünk. Péczely könyvében több helyütt fordulnak elő mennyiségi összefüggésekre utaló megállapítások, mint pl.: „a szótagszám csökkenésével fokozatosan lassúdik a beszédtempó” (51. l.); „a magyar nyelvben a hangsúly nem meghosszabbítja, hanem megrövidíti a szótagot” (101. l.); „az ütemek alapját képező szólamok is csak megközelítőleg egyenlő terjedelműek, hogy a szótagszám-kiegyenlítődéssel megtörténhesen” (130—131. l.) stb. Nem kellene-e arra törekednünk, hogy a *statisztika, az eszközfontetika, sőt, egykor talán a kibernetika* segítségével is felhasználva az ilyen jellegű elméleti tételeknek végre elfogadható, egzakt, mondhatnánk természettudományos alapot adjunk?

Sajnos, a könyvben elég bőven akad értelemzavaró — többnyire talán nyomdai eredetű — *szöveghiba*. Juhász Gyula verssorát jambusból trocheusba fordítva operetesi egy névelő betoldása: „Lelke túl az óperencián” (177. l.). Különösen feltűnő ez a jelenség a Külvárosi éj elemzésében, ahol a versszöveg 3, a ritmikai jelölés 5 durva hibát tartalmaz, sőt, a kommentár is 6 szótagú daktilusi ritmust érzékel egy hiányosan írt sorban („örzik az üzemek”, 125. l.). Ugyancsak hibás következtetés a „mondatzáró anapestusok” és „a kérdő mondat emelkedő hanglejtésének összekapcsolása (121. l.), hiszen az Új versek Előhangjából idézett „Szabad-e...” kezdetű eldöntendő kérdések „anapestusos” mondatzárása a kiejtésben — és a fonetikai szabályok szerint is határozottan ereszkedő hanglejtésű. Hadd utaljunk itt még arra az apróságra, hogy a 22. oldalon a grafikon szerű egyenes szakaszokból álló dallamjel — elvileg következtetlenül — „az iktus- és hangsúlygócok divergenciáját” szemlélteti.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Péczely László *úttörő munkát végzett egy rendszeres funkcionális versstan alapjainak lerakásával*, műve igen sok értékes eredményt tartalmaz, a következő lépés azonban — véleményünk szerint — nem e valóban újdonságnak számító, önállósult tudományág továbbfejlesztése, hanem a megnyugtatóan összehangolt, minden ritmikai formációra érvényesíthető, tudományosan megalapozott, korszerű *leíró versstan* kidolgozása. Funkcionális verstant írni enélkül — tiszteletre méltó, de csak részeredményeket ígérő, hálátlan erőfeszítés.

Kecskés András

KÖPECZI BÉLA: A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ÉS FRANCIAORSZÁG

Bp. 1966. Akadémiai K. 479 I. 21 t. 1 férk. mell.

Köpeczi Béla monográfiája kettős célt tűzött maga elé: egyrészt II. Rákóczi Ferenc és Franciaország diplomáciai kapcsolatainak felderítését, másfelől a XVIII. század eleji politikai gondolkodás vizsgálatát, illetőleg annak bemutatását, hogy milyen kép alakult ki a magyar szabadságharcról a francia közvéleményben. Az első kérdés alapos megvilágítása alkalmas a hazai nemesi-nacionalista vagy szellemtörténeti torzítások helyreigazítására, a másik pedig a „nemzetkarakterológákkal” üzőtt visszaélések bírálata. A Rákóczi-kor külpolitikájának régebbi vizsgálói érveket kerestek benne az osztrák–magyar kiegyezés vagy a függetlenségi párti ideológia, az „egyedül vagyunk”-elmélet vagy a „mély magyarság” igazolására; Rákóczi személyes művének megismertetésére, vezető gondolatának helyes feltárására viszont kevés történet. — A másik kérdés, az ún. hungarológia által vizsgált magyarság-kép igazi bemutatása és kritikai szemlélete nem kevésbé fontos és politikailag is időszerű. Helyeslehetjük a szerzőnek azt a Marxra támaszkodó megállapítását, hogy a kor tudatának vizsgálata, ezáltal a külföldi kortársi tudat ismertetése, nagy haszonnal jár. „Úgy hiszem — írja a szerző — nem érdektelen megvizsgálni, hogy ebben az eszmei-politikai légkörben, az „európai tudat válsága” idején, ahogy P. Hazard nevezte ezt az időszakot, a korabeli „szellemi Európa” a Rákóczi-szabadságharcot a haladásért folyó egyetemes küzdelem egyik mozzanatának látja-e vagy pedig visszahúzó erőt fedez fel benne. Mellesleg ez a vizsgálat — éppen összehasonlító módszerével elősegítheti a Rákóczi-szabadságharc ideológiájának jobb megértését” (11. l.). Az ilyen eszmetörténeti kutatások mai közvéleményformáló hatása sem jelentéktelen, hiszen alkalmas makacsul élő illúziók, a magyarságról kialakított hazai vagy külföldi tévhitiek rombolására. Köpeczi Béla mint irodalomtörténész világosan látja, hogy a ma világszerte folyó összehasonlító irodalomtörténeti kutatások is „elsősorban történeti és eszmetörténeti s nem esztétikai eredményekhez fognak vezetni, mégha a legnagyobb írók műveiben vizsgálják is majd az Angliáról vagy Olaszországról kialakult képet” (17. l.).

Az előtűnt fekvő monográfia első része a Rákóczi-szabadságharc diplomácia-történetének bemutatása. Nagy nemzeti-függetlenségi küzdelmünk külpolitikája mindig szenvedélyesen érdekelte a magyar történelmi kutatást, a források teljes feltárásáig azonban mindmáig nem jutottunk el. Igen tekintélyes iratanyag látott napvilágot az *Archivum Rákóczianum* köteteiben, a II. diplomáciai

osztályból sajnos csak a Simonyi Ernő által gyűjtött angol okmányok. Mint pozitivisták aktapublikáció nagy figyelmet érdemel a Joseph Fiedler által közölt *Actenstücke*. . . (1855), Kőkényesdi László és Klement János diplomáciai működésének leveleskönyve. Nagy lépést jelentett Rákóczi külpolitikájának világos áttekintése felé Ráday Pál iratainak 1955-ben megkezdett, de — sajnos — mindmáig befejezetlen kiadása. Sok külpolitikai vonatkozást tartalmaznak Lukinich Imre művei: *II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára* (1935) és *A szatmári béke története és okirattára* (1925). Ha mindehhez hozzávesszük azt a számos összefoglaló feldolgozást, amely II. Rákóczi Ferenc külpolitikáját értékeli, bátran támadhat az a benyomásunk, hogy a szabadságharc külföldi összeköttesei ügyében — a forrásanyag kétségtelen hézagai ellenére is — elég világosan látunk. Ezt a magabiztos felfogást cáfolja meg Köpeczi Béla jelentékeny mértékben új anyagra, a Francia Külügyminisztérium okmányaira támaszkodó monográfiája. Nem állítható természetesen, hogy az eddigi kutatás semmit sem ismert a Quai d'Orsay levéltárából: Emile Piliának, a sajnálatosan hamar eltűnt kiváló francia kutatónak az 1935-ös Rákóczi-émlékkönyvben megjelent szép tanulmánya a francia diplomáciai iratanyagának ismeretére mutat, ő viszont a magyar kiadványok világában nem volt otthonos, a Rákóczi-kori magyar–francia külügyi kapcsolatok helyes értékelését tehát ő sem tudta megoldani. Az oly hazai szakértőt pedig, aminő Szekfü Gyula volt, alapjában véve Habsburg-barát koncepciója vezette tévútra.

Köpeczi Béla könyvének kiemelkedő jelentősége tehát abban áll, hogy a Rákóczi-szabadságharc külpolitikájának megvilágítására eddig jórészt ismeretlen, soha fel nem használt anyagot közöl, mégpedig igen nagy bőségben, egyéb, a magyar kutatás által feltárt adatokkal egybevetve. Mint az *Előszó*ban kifejti, az iratanyagot évekkel ezelőtt Párizsban gyűjtötte, és csak dicsérnünk lehet azt a céltudatos, rendszerező munkát, amellyel egybeállította és a hazai kutatás számára feldolgozta. Úgy érezzük, hogy irodalomtörténeti folyóiratunk olvasói számára is szükséges e körültekintő munkának legalább egyetlen példa segítségével történő bemutatása.

A szécsényi országgyűlés összehívásának indokai között eddig csaknem kizárólag belpolitikai szerepek. Vetési Kőkényesdi Lászlónak, Rákóczi árulóvá lett franciaországi megbízottjának egy 1715-ös, III. Károlyhoz intézett mémoiresében azt olvas-

suk, hogy a „magyar lázadók” 1705 közepén, tehát még az országgyűlés összehívása előtt sürgették a francia szövetség megkötését, Rákóczi azonban XIV. Lajos vonakodása miatt lemondott róla. Nem így van! Éppen Kőkényvesdi tesz — felhatalmazás nélkül — előterjesztést a szövetség megkötésére. Pierre Des Alleurs márkí, a Rákóczi mellett működő francia megbízott szintén azt jelenti, hogy Rákóczi egyelőre lemond a szövetségről. Evvel saját rábeszélő ügyességét kívánja előtérbe állítani. Neki sincs igaza! Rákóczi még a Des Alleursrel folytatott beszélgetés napján (1705. nov. 25-én) maga ír XIV. Lajosnak, s kijelenti, hogy mint megválasztott erdélyi fejedelem nyomatékosan kívánja a szövetséget. Ezt a perdöntő levelet (Corr. pol. Hongrie, 12. köt. 128—129. fol.) eddig senki sem ismerte. A régebbi magyar történetírás Kőkényvesdi tendenciózusan átírt okmányai alapján nem látta világosan a szécsényi országgyűlés összehívásának hátterét, noha Rákóczi már ezen a diétán fel akarta vetni a Habsburgok trónfosztásának gondolatát, hogy a francia diplomácia fő kifogását, a szuverénitás hiányát eltávolítsa a szövetségkötés útjából.

A könyv első felének legfontosabb, az eredményeket summázó fejezete *Történelmi mérleg* címet visel (251—277. l.). A szerző kutatásai világosan igazolják, hogy elutasítandó a Habsburg-párti történetírás által felvetett, de a polgári-liberális történelmi irodalomban is tovább élő, sőt a marxista historiográfiában is felbukkanó állítás, hogy Rákóczi a francia külpolitikai hitegetés csapdájába esett, s lényeges segítséget nem kapott. Ez így nem felel meg a tényeknek! Rákóczi célja Magyarország teljes függetlenségének vagy legalább Erdély önállóságának biztosítása volt. Ennek a törekvésnek logikus következményeként került sor a trónfosztásra, nélküle sem Versailles, sem a Porta nem tárgyalhatott volna komolyan a fejedellemmel. Az önálló Erdély nem volt „szuverénitási komplexum” vagy „kiméra”, mint Szekfü Gyula állítja, Rákóczi nyugodtan feltételezhette, hogy az európai egyensúly érdeke volt, garantálása nem lett volna lehetetlen a XVIII. század elején, a kisfejedelemségek világában. Kőpecei Bélának ezt a tételét — noha ellentét az egész eddigi magyar történetírás felfogásával — szívesen tesszük magunkévá, és utalunk arra, hogy a nagy realpolitikuss, Bethlen Miklós szintén Erdély önállóságáról szövögetett terveket, noha az európai erőviszonyoknak nem volt rossz ismerője. — Rákóczi kezdettől fogva tudta, hogy az általa kifizűzött célok belső erőforrásokból nem oldhatók meg, egyetlen természetes szövetségként Franciaország kínálkozott. A francia segítség, ha nem is volt sok, jelentéktelennek sem mondható. Rákóczi 1708 végéig komoly pénzüsszeget kapott,

noha XIV. Lajos érdemtelenebb szövetségesei — pl. a kölni választó — jóval többet kaptak. A katonai segítség nem volt számottevő, annál inkább a diplomáciai támogatás. XIV. Lajos, ha nem kötött is formális szövetséget Rákóczival, erdélyi fejedelemségét elismerte, a svéd udvarban, a Portán állandóan támogatta. A kuruc ügyet felvettette az általános béketárgyalások napirendjére is. Franciaország azért nem adott nagyobb segítséget, mert nem bízott a kurucok katonai erejében, maga is végzetesen meggyengült 1705-re. XIV. Lajos 1709-ben már saját unokáját, Anjou Fülöpöt is cserben akarta hagyni. A legnagyobb hiba azonban — fejti ki könyvünk szerzője — a francia diplomácia konzervatív szemlélete volt: mereven ragaszkodott a hagyományos svéd és török orientációhoz, elutasította Rákóczi orosz tájékozódását, noha ez a lépés egyenesen a vezérlő fejedelem politikai éleslátásáról tanúskodott, s a jövő e téren őt igazolta.

Kiválóan sikerült a Rákóczival érintkező diplomaták, főként Des Alleurs szerepének mérlegelése: ez utóbbi nem egy ponton jó érzékkel ismerte fel a magyar feudális viszonyok gyengeségeit, helyzetképei olykor a kuruc versek keserű elégedetlenségének párhuzamai (lásd pl. a 132. lapon idézett beszámolót a főtisztek alkalmatlanságáról és a rézpénzről, „amely csak a nép kezében van”!) ennek ellenére mégsem tárgyilagosan, teljesen a konzervatív francia külpolitika nézőpontjából készültek, sőt a magyarságról kialakult százados kliséket húztak rá a sokszínű valóságra. Des Alleurs legtöbbször az objektív körülményeket is szubjektív rosszindulattal magyarázta, Rákóczit alaptalanul befeketítette, a francia udvart rossz irányban befolyásolta, s még azt a támogatást is csökkentette, amelyet XIV. Lajos adni tudott. Nagyon plasztikus Kőpecei Béla megállapítása: a francia diplomácia a saját érdekei szempontjából is rossz politikát folytatott Magyarországon. Rákóczit nem ámitotta el a francia külpolitika, a most bemutatott új iratanyag számos dokumentuma bizonyítja: a fejedelem világosan látta a versailles-i diplomácia hibáit. Legnagyobb érdeme az volt a fejedelemnek, hogy tántoríthatatlanul ragaszkodott a függetlenséghez, s ezért, nem pedig a francia külügyi vezetés intrikái következtében nem egyezett meg Béccsel. Rákóczi külpolitikája nem volt irreális, csak az erő hiányzott a keresztülvitelére. Kőpecei Bélának itt ismeretett és több száz adattal igazolt diplomácia-történelmi összefoglalása, nézetünk szerint, hiteles és európai látvátul.

A monográfia második fő része *A Rákóczi-szabadságharc és a francia közvélemény* címet visel, s adatok légiójának tükrében mutatja be a nagy magyar küzdelem nyugat-európai visszhangját, sőt ennek kapcsán azt is, hogyan

vélekedett a francia közvélemény általában a magyar nemzetéről. A XVIII. század eleji Európa politikai-eszmei képének bemutatása után a XIV. Lajos korabeli sajtóviszonyok tisztázása, majd a magyarországi hírforrásoknak, a Rákóczi-szabadságharc külföldi propagandájának ismertetése következik. Maga a francia visszhang négy nagy fejezetben bontakozik ki: a sajtó, a folyóiratok és pamfletek, a földrajzi és történelmi irodalom, végül a szépirodalom adatainak rendszerezésében. A XVII. század végének, a XVIII. század elejének szellemi körképét megrajzoló gondos és legjobb modern irodalom alapján készült fejezetet két ponton érzem még kiegészíthetőnek: az egyik a társadalmi szerződés problematikája, amelyre az angol puritánok (pl. D. Fenner) vagy a híres Althusius elvei legalább annyi hatást gyakoroltak, mint Grotius, Hobbes és Locke elméletei, másfelől az ellenállási jog protestáns teoretikusait feltétlenül befolyásolta Calvin *Institutio*jának közismert tétele, amely az ellenállást nemcsak megengedi, hanem egyenesen követeli „a királyok dühöngő önkényével szemben.”

Az irodalomtörténet szakembere valamennyi fejezetben talál számos érdekes, sőt nélkülözhetetlen adalékot, új tudnivalót. Kőpeczi Béla pl. a régebbi hazai szakirodalommal szemben bizonyítja, hogy a híres *Lettre d'un ministre de Pologne*-t nem Ráday Pál, hanem Brenner Antal szepesi prépost írta. — A folyóiratokat és pamfleteket bemutató fejezetben több igen színes francia írói egyéniséggel ismerkedünk meg. Eustache Le Noble *De l'Aigle roy des Grues* c. 1705-ben írt magyarbarát meséjében pl. nyíltan céloz a költő Zrínyi orgyilkos megöletésére (355. l.). A Habsburg-propaganda 1711-es dicsekvésével Jonathan Swift, a nagy angol satirikus száll szembe, s kijelenti: „a császár teljességgel leigázott és rabszolgaságba döntött egy szerencsétlen népet” (386. l.). — A „Magyarország a korabeli francia földrajzi és történelmi irodalomban” c. fejezet szintén gazdag a magyar kutatás számára forrás értékű anyagban. Nagyon jelentős ebben az irodalomban a magyarságról kialakult *klisé*, amely legelőször Pierre d'Avity 1614-ben megjelent

művében található: forrása főként a magyarországi humanista irodalom volt, pl. W. Lazius műve. Ezt a sematikus képet leginkább L. Moréri híres lexikona terjesztette. Ehhez azt tehetnénk hozzá, hogy az európai magyarság-képnek nemcsak francia forrásai vannak: Turóczi-Trostler József kutatásai alapján említhetnénk Th. Lansius *Consultatio*ját (1613) és M. Schödel *Disquisition*ját, amelyekben ugyanazt a toposzt látjuk viszont, mint a franciáknál.

A monográfia utolsó fejezete Rákóczi Ferenc ideológiáját állítja bele az európai eszmék sodrába, korszerűségüket vizsgálja. Ez a politikai elképzelés kétségtől fejedelmis-nemesi az idegen centralizációval szemben, de lényegében a nemzeti abszolutizmus felé tör utat. Rákóczinak Machiavelli és Justus Lipsius voltak fiatalkori olvasmányai, Fénelon erősen hatott rá, Bossuet-t sűrűn idézi (*Politique tirée de l'Écriture Sainte*), a hazai hagyományból Rákóczi István király *Intelmeire* és az *Aranybullára* támaszkodik. Elképzelését „paternális királyság”-nak lehetne nevezni, az abszolút hatalmat a janzenizmus mély felelősségérzetével hirdeti. „Rákóczi politikai felfogása — mindent összevetve közel áll a felvilágosult abszolutizmushoz” — írja a szerző (455. l.), de jegyzetében hozzáteszi, hogy a hazai abszolutizmus értelmezéséhez még további kutatások szükségesek. Magunk is úgy véljük, hogy Rákóczi vallásos fogantatású politikai ideológiája és a II. Frigyes — II. József-féle praktikus reformerek gondolkodása között elég jelentékeny különbség is van. Ez utóbbiak már vallásos megfontolásoktól jórészt függetlenül cselekedtek. A magyar abszolutizmus vonatkozásában helyes lenne még Zrínyi Miklós politikai eszméinek Rákóczira gyakorolt hatását is vizsgálni.

Kőpeczi Béla monográfiája több mint másfél évtizedes alapos, minden részletre kiterjedő kutató és feldolgozó munka kitűnő eredménye. Anyagának újszerűségével és bőségével, a feldolgozás módszertani érettségével, világos szerkezetével, írói veretű stílusával az irodalomtudomány számára is gazdagodást jelent, s hasznosan szolgálja magyar XVIII. századunk jobb megértését.

Bán Imre

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC LEVELESTÁRA

IV. köt. Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta: V. Waldapfel Eszter. Bp. 1965. Gondolat K. 601 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. LIII.)

A V. Waldapfel Eszter szerkesztette fontos forráskiadvány befejező kötete éppen egy évtizedet váratott magára. Az előző, 1950 és 1955 között megjelent három kötet nem kellett visszhangot az irodalomtörténeti szakfolyóiratok hasábjain — noha erre több okból

is érdemes lett volna. Mindenekelőtt azért, mert annak a több mint 1000 levélnek, amelyet a gyűjtemény négy kötete magába foglal, bizonyos hányada — többnyire írók személye révén, ritkábban egyéb tartalmi vonatkozások folytán — közvetlenül érinti az

irodalomtörténész kutatási területét. Ide kell sorolnunk azt a nagy számú levelet is, amely a kor politikai életének olyan, irógyé-niségeként is jelentős vezéralakjaitól származik, mint Széchenyi, Kossuth, Wesselényi, Eötvös, Szemere Bertalan, Pulszky Ferenc és Telesi László. Ám a levélírók sorában sok olyan név is akad, amelyet *elsősorban* a magyar irodalom és kultúra története tart számon: Bajza József, Bártfay László, Bérczy Károly, Bulyovszky Gyula, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla, Császár Ferenc, Csengery Antal, Czuczor Gergely, Egressy Gábor, Erdélyi János, Fogarasi János, Horváth Mihály, Ipolyi Arnold, Irinyi József, Jókai Mór, Jókainé Laborfalvi Róza, Karacs Teréz, Kemény Zsigmond, Kiss Károly, Lugossy József, Pap Andre, Péczely József, Reguly Antal, Römer Flóris, Szalay László, Szilágyi Sándor, Telesi József, Toldy Ferenc, Tompa Mihály, Trefort Ágoston, Vachott Sándor, Zerffi Gusztáv. A kor legnagyobb íróinak levelei viszonylag csekély számban (Petőfiéi, Aranyéi és Vörösmartyéi pedig egyáltalán nem) szerepelnek a kiadványban. Ezek túlnyomó része ui. már korábban napvilágot látott, már pedig a szerkesztő — igen helyesen — nyomtatásban még meg nem jelent szövegek publikálására törekedett.

A gyűjtemény azonban nem csupán e szűkebben szakmai vonatkozások miatt kelt-heti fel az irodalomtörténész figyelmét. Az itt közölt magánjellegű missziókat nem utolsó sorban az különbözteti meg a más történelmi forráskiadványokban előtérbe helyezett hivatalos iratoktól, hogy bennük jóval közvetlenebbül tükröződnek a mindennapi élet egyes jellegzetes vonásai, s még inkább a korhangulat különféle árnyalatai és — az események menetéhez igazodó — hullámváltozásai. Az irodalomtörténész számára különösen érdekesek az ilyenfajta mozzanatok, hiszen ismeretük a kor atmoszférájának realisabb érzékelését s — bizonyos esetekben — az adott periódusban keletkezett alkotások helyesebb interpretálását segítheti elő. Az a szerkesztési elv, amely a más-más társadalmi rétegekből származó, különböző műveltségi szinten álló levélírók sokaságát mutatja be, s az eltérő — a következetes radikalizmustól az egyértelműen forradalomellenes, konzervatív, aulikus beállítottságig ívelő — politikai álláspontok és magatartások széles skáláját idézi fel, éppen ebből a szempontból mutatkozik fölöttébb szerencsésnek.

A IV. kötet az 1849 júniusától október végéig terjedő időszak anyagát tartalmazza — tehát a Világos utáni, tragikus levegőjű hetek dokumentumai (köztük az önkényuralom első áldozatainak férfias sztoicizmustól áthatott, megrendítő búcsúlevelei) is helyet kaptak benne. Mint már az előző kötetben, ezúttal is gazdagon van képviselve az OSZK-ban őrzött

Pulszky-levelezés anyaga. Különösen meg-ragadóak azok a levelek, amelyeknek írói — neves és kevésbé ismert európai és amerikai személyiségek, valamint idegenbe szakadt, hazájuktól már hosszú idő óta távol élő magyarok — a szabadságharc ügyének elő-mozdítását célzó terveiket és javaslatokat adják elő, illetve katonai vagy egyéb jellegű szolgálataikat ajánlják fel Pulszky útján a forradalmi Magyarország kormányának. A hősiesség mellett élő magyarság iránt érzett, nemegyszer rajongó lelkesedésig menő őszinte rokonszenv fűti át ezeket a megnyilatkozásokokat, amelyek értékes adalékokkal egészítik ki a szabadságharc nemzetközi visszhangjára vonatkozó tudásunkat. Megjegyezzük, hogy a kötet 78. sz. darabja, George Meredithnek, a későbbi költőnek és regényírónak Pulszkyhoz írt levele nem itt került először közlésre. Angol eredetije már a *South Eastern Affairs* c. folyóirat 1935. évfolyamában megjelent, Gál István pedig egy néhány évvel ezelőtt meg-jelent tanulmányába (*Meredith és Magyar-oroszág*, FK 1962. 155 — 156.) magyar fordítás-sal együtt illesztette be a levél szövegét. Irodalmi vonatkozása miatt érdemel figyelmet a 157. sz. levél, melynek a „Magyar Dalnokok” megjelölés mögé rejtőző írói arról számolnak be, hogy ők a *Szózat*nak egy müncheni újságból átvett német fordítását többszáz példányban kinyomatták, és németországi fel-lépéseik alkalmával „a nép közt” szétosztot-ták, s egyszersmind kérik Pulszkyt, „hogy a *Szózat*nak angol nyelvre fordítását, minél előbb eszközölje, és hogy a kinyomott példá-nyokból kiosztás végett, egypár százat legyen szíves utánunk küldeni.” (275 — 76.) A *Szózat*-fordításoknak a Vörösmarty kritikai kiadás-ban közölt bibliográfiája nem tart számon olyan német áttűtetést, amely ez idő tájt valamely müncheni lapban jelent volna meg. Közelebbi támpont híján nem állapítható meg, hogy az 1842 és 1849 között készült öt német fordítás valamelyikének egyszerű utánközléséről van-e szó vagy pedig egy azoktól eltérő, a magyar kutatás előtt ismeretlen változatról. Ugyanígy nem tudunk (s a kötet apparátusa sem közöl) semmiféle konkrétumot arról a magyar művészegyüttes-ről, amely — a levél tanúsága szerint — nyugat-európai körútját a nemzeti ügy érdekében kifejtett propagandával kapcsolta össze. Valószínű azonban, hogy arról a 12 vagy 14 tagú, kifejezetten külföldi szereplés céljából alakult énekkarról van szó, amely az 1840-es évek végén (1847 közepétől fogva) Böhm Gusztáv és Havi Mihály vezetésével utazta be a nyugat-európai országokat.

Csak röviden utalhatunk a kötet néhány más, szintén irodalmi érdekű darabjára. Bulyovszky Gyulának feleségével váltott leveleit (melyek közül 9 szerepel a kötetben) nem annyira íróik személye vagy a bennük

található konkrét közlések teszik az irodalomtörténet számára tanulságos olvasmánygyá, mint inkább az egész levelezésnek a korabeli magyar értelmiség életstílusára és érzésvilágára rendkívül jellemző hangneme. A Jókai-házaspár 1849 őszéről (az író tardo-nai bujdosása idejéből) való levelei viszont főleg mint életrajzi adalékok s csak másod-sorban korfestő mozzanataik miatt fontosak. (Egyébként Jókainak a kötetben 244. sz. alatt szereplő, valamint Laborfalvi Rózának 246. sz. alatt közölt levelét régebben már publikálták: 1. *Az Est Hármaskönyve*. Bp. 1925. 133–134, 135–136.). Császár Ferenc levelében miniszteriumi alkalmaztatásért és könyvtárának az állam részére való megvásárlásáért folyamodik Szemere Bertalanhoz, továbbá egy fordítást, a *Jacopo Ortis utolsó levelei* c. „olasz republikánus regényt” ajánl fel a Szemere irányítása alatt álló *Respublica* c. lapnak (57. sz.). A levélhez fűzött jegyzet tévesen véli, hogy „Császár Ferenc ezen fordítása... nem jelent meg.” Ugo Foscolo híres művének átültetését Császár először a *Pesti Napló* 1850-i évfolyamában tette közzé, majd 1851-ben könyvalakban is sikerült kiadatnia. Petőfi másik hírhedt kritikusanak, az 1848 márciusa után a radikális táborba átálló Zerffi Gusztávnak nevével is találkozunk a kötetben. 1849 szeptemberében Belgrádból ír levelet az ekkor törökországi száműzetésben élő Kossuthhoz, kérve őt: „Méltóztassék a magyar forradalomban tett csekély, de mindenkor hű szolgálataimról szóló bizonyítványt kiszolgáltatni...” (233. sz.) – Függeléként 64, az előző kötetek időközébe tartozó, de azok lezárása óta elő-került levelet (közítik az 1848 márciusi bécsi események két szemtanújának valóban él-ményszerű beszámolóit) közöl a szerkesztő. Itt olvashatjuk Novelly József kassai német lapszerkesztőnek, a magyar írók német fordítójának 1848. márc. 22-én Toldy Ferenc-hez írt levelét is, melyben azt az – idézésre csak kuriozitásként érdemes – észrevételt teszi, hogy Petőfi *Nemzeti dala* „ily nagy-szerű alkalomnak szánva, jobb lehetne”. (455.)

Felépítés és szerkesztéstechnika tekinté-tében a IV. kötet nem mutat számottevő eltérést az előzőkhöz képest. A szövegközlés – a kiadvány II. kötetétől kezdve – a mai helyesíráshoz igazodik. Ezt a lényegében elfogadható alapelvet azonban a szerkesztő némely vonatkozásban (pl. az idegen szavak teljes modernizálását illetően) túlságosan radikális, más történelmi forráskiadványok gyakorlatán túlmenő módon viszi keresztül. A kötet élén álló bevezetés – technikai jellegű tudnivalókon kívül – a közölt levelekből leszürihető történelmi tanulságokat összegezi. Az 561–563. lapokon található, a legközkele-tűbb kifejezéseket magyarázó *Idegen szavak*

jegyzéke ebből a kiadványból bizvást elma-radhatott volna. (Csak melleleg említjük, hogy a *tudor* nem idegen, hanem nyelvújítási magyar szó; pontos jelentése nem „tudós”, hanem „doktor”.) Fontos funkciót teljesít viszont a kötetet lezáró *Név- és tárgymutató* (a kétféle mutató elkülönítése mindenestre szerencsésebb megoldás lett volna); ez foglalja össze ui. a levélírók és a levelekben érintett más személyek főbb életrajzi adatait. Am a névmagyarozatok össze-állításában (még a születési és halálozási évszámok feltüntetése terén is) szemmel-láthatólag nagyfokú következetlenség és ötletszerűség érvényesült, úgyhogy azok pontosság és teljesség tekintetében sok kíván-nivalót hagynak maguk után. Sok közismert alakról viszonylag részletes tájékoztatást kapunk; más, kevésbé neves, tehát bővebb magyarozatra szoruló történelmi szereplők-ről viszont nem ad felvilágosítást a névmu-tató, s a hiányt rendszerint a levelek szöve-géhez kapcsolódó lábjegyzetek sem pótolják. Első olvasáskor több mint 60 olyan nevet számláltunk össze (hazai és külföldi politiku-sokét, a szabadságharcban részt vevő katonat-isztékét, továbbá írók, művészek, tudósok neveit), amelyekre vonatkozólag a hiányzó adatok ill. évszámok a megfelelő szakmukák és kézikönyvek alapján nagyobb nehézség nélkül megállapíthatók lettek volna. Különö-sen zavaró, ha a közölt levelek íróival kap-szolatlan adatok hiányoznak vagy nem eléggé pontosak. Így minden magyarozat nélkül maradtak az alábbi levélírók: Botka Tódor, aki minden bizonnyal Botka Tivadar (1802–1885) történelmi és jogtudományi íróval azonos (erre vall az is, hogy leveleinek cím-zettje a hasonló érdeklődésű Waltherr László), Paul Harro-Harring (1798–1870) német radikális író, Lugossy József (1812–1884) nyelvész, debreceni főiskolai tanár, a fentebb már említett Novelly József, továbbá a több levéllel is képviselt Domahidy Ferenc és Noisser Richárd, akiknek adatai a III. ill. II. kötetben még szerepeltek, e kötet apparátusa-ból azonban kimaradtak. Kreitsir Károlyról, a magyar származású, majd a lengyel forra-dalmi mozgalmakba bekapcsolódó, de a magyar tudományos élettel később is kapso-latot tartó orvosról sem elegendő az a tájé-koztatás, amelyet a 95. lapon olvasható rövid lábjegyzet nyújt. Szóvá kell tennünk egy-két kisebb tárgyi tévedést is. A kor ünnepelt színésznőjének, Lendvayné Hivatal Anikó-nak második férje: Latkóczy Lajos (1822–1875) nem színész volt, hanem festő. Metell Ožegovic (1814–1890) horvát politikus – a vezeték- és keresztnév összecserélése foly-tán – tévesen az M betű alá lett a névmuta-tóba (évszámok és adatok közlése nélkül) besorolva. Akadnak olyan esetek is, amikor a megjelölt lapon nem a névmutatóban fel-

tüntetett személyről, hanem azonos vezető-
nevű névrokonáról van szó. Az a Szász, aki-
nek Görgeytől elszenvedett vereségét a 259.
lapon emlegetik, nyilvánvalóan nem Szász
Károly, a forradalmi kormányt államtitkár-
ként szolgáló jeles jogtudós. Az a Török,
akire Lugossy mint pesti ismerőse hivat-
kozik a 64. lapon, bizonyára nem Török

Gábor aradi polgármester, hanem Török Pál
református szuperintendens vagy esetleg
Török János szerkesztő. Végül hadd jegyez-
zük meg, hogy előfordul a névmutatóban
jónéhány hibásan megadott lapszám is,
amelyen a mellette szereplő név egyáltalán
nem található meg.

Oltványi Ambrus

KARDOS LÁSZLÓ: TÓTH ÁRPÁD

Második, átdolgozott kiadás. Bp. 1965. Akadémiai K. 491 l.

Új, marxista eszmeiségű irodalomtörténet-
írásunk már megindulásakor fontos és sürgős
célul tűzte maga elé, hogy teljes értékű, min-
den problémát fölölélő monográfiákban raj-
zolja meg a század elején lezajlott nagy iro-
dalmi forradalom vezéralakjainak: a Nyugat
„nagy nemzedékének” mennél hitelesebb,
eszmei és esztétikai szempontból egyaránt
határozott vonalú arcképét. A névsor, a rang-
sor szinte magától adódott: Ady és Móricz
elsősege egy pillanattal sem volt vitás; s a
körük, azaz a Nyugat köre sorakozott líri-
kusok közül is Babits, Juhász Gyula, Kosztol-
ányi, Tóth Árpád kiemelkedő volta felől sem
támadt semmi kétség. Hogy négyük közül
ki a nagyobb, melyikük méltóbb a szocialista
utókor megbecsülésére, erről már folytak
elégé meddő viták, de e viták helyébe nem-
sokára a munka lépett: az egyes írói pályák
és életművek alapos, tudományos földolgo-
zása.

A nagy feladat máig sincs elvégezve,
noha több komoly értékű munka készült már
el. Habozás nélkül kimondhatni, hogy a ki-
tűzött célt Kardos László monográfiája Tóth
Árpádról közelítette meg legjobban. Hogy el
is érte, ezt csak azért nem állíthatjuk teljes
határozottsággal, mert — íme — a szerző
maga szükségesnek látta 1955-ben meg-
jelent művét egy évtized múlva „második,
átdolgozott” kiadásban közzétenni.

Pedig a munka dandárja kétségtelenül az
első kiadásé. Ennek a megírásakor kellett a
szerzőnek olyan nehézségekkel megküzdnie,
amelyek az akkori viszonyok között szinte
megoldhatatlannak látszottak. Az első formá-
jában is több mint 28 ívre terjedő mű termé-
szetesen nem egy év alatt készült. És ezek az
évek a csak lassan fölengedő ideológiai merev-
ség éveit voltak, a dogmatizmus ideje, amely
nem kis súllyal nehezített irodalomtörté-
netírásunkra. Fölsorolni sem könnyű, mennyi
buktatót kellett (és sikerült!) akkor egy Tóth
Árpád-monográfia szerzőjének elkerülnie.
Hogy a legfontosabbakon kezdjük: egyfelől az
a veszély fenyegetett, hogy súlyosan elmarasz-
talja a könyv a hőst mint polgári, sőt kis-
polgári, dekadens költőt, aki csak saját fájdal-
mát és örömét (vagy éppen csak a fájdalom)

mát) tudta eldalolni és képes volt ódát írni
a népelyomó Habsburg-dinasztia utolsó koron-
ás fejéhez; másfelől megtehetné volna a szer-
ző Tóth Árpádot, *Az új isten* költőjét ízig-vérig
kommunista forradalmárnak. (Mindkét szélső-
séges sugallat ott rezgett a kor levegőjében.)
De nem kisebb probléma volt magának a
dekadenciának, főképp hazai, századeleji je-
lentkezésének az értékelése. A közhangulat,
legalábbis a nyilvánosság előtt megszólaló
hangjaiban, hajlamos volt arra, hogy csak azt
ismerje el századunk első felének irodalmából
értékesnek, ami eszmeileg a már kibontako-
zott, sőt kemény harcot vivő szocialista mun-
kásmozgalmat szolgálta, ami művészileg a
néphez, a forradalmi vagy forradalmasít-
ható széles tömeghez szólt. Meglátni, hogy
a Nyugat lírájának dekadens vagy ilyenek
mondható elemei a maguk korában fejlődést,
sőt haladást jelentettek, ehhez éles szem
kellett, kimondani ezt — bátorság. Am
ugyanakkor mértéktartásra is szükség volt:
megérteni, de nem dicsőíteni a dekadenciát.
És amit ma már alig tudunk megérteni: a
dogmatizmus, a sematizmus, a túlzó vagy
éppen hamis baloldaliság elburjánzása korá-
ban bátorság kellett még ahhoz is, hogy az
irodalomtörténetíró magasabb rendű, művé-
szien kidolgozott stílusban írjon, mikor
a népközölség, az irodalmi demokratizmus félre
magyarázott elve valami szikár, már-már sivár
egyszerűséget követelt.

És maga a marxizmus módszeres alkal-
mazásával Milyen erős kísértést kellett a monog-
ráfusnak leküzdnie, hogy sajátosan művészi
mozzanatokot ne igyekezzék közvetlenül a
társadalmi-gazdasági alaptól magyarázni!
De másfelől: milyen komoly képzettségre,
milyen szilárd meggyőződésre volt szükség
észrevenni és megmutatni azokat a finom és
bonyolult áttételeket, amelyeken keresztül
társadalom és történelem mégis formálta a
költő eszmei és művészi fejlődését. Ha Kardos
László egyebet nem tett volna, minthogy a
fölsorolt Szküllák és Kharübdiszek között sért-
etlenül átkormányozta műve hajóját, monog-
ráfiája már akkor is úttörő érdemű lenne.

Csak hogy a Tóth Árpádról szóló monog-
ráfiájának nem csupán ilyen, negatívnak is

mondható érdemei vannak. Irodalomtörténet-íráskunk nem kis hasznára megoldott ez a munka egy sor olyan problémát, amely jóval túlterjed Tóth Árpád egyéni pályáján és a Nyugat-korszak összegező képébe tartozik. Igaz, kénytelen volt vele, hiszen akkor még (1955-ben) nem volt marxista szemléletű összefoglaló irodalomtörténeti munka. Kardos László — mint már céloztunk rá — finom művészi érzékkel, egyszersmind a konkrét történeti-irodalomtörténeti helyzet fölmérésével ítél a dekadencia kérdésében. Tóth Árpádnak a költőtársaihoz való viszonyáról szólva, értékes megállapításokat tesz Adyra, Babitsra Kosztolányira vonatkozólag. Kitűnő, bár munkája természetéből következőleg még nem teljes képet rajzol a Nyugat magatartásáról a háború, majd a forradalmak idején. Sőt — szinte túllépve az irodalomtörténetírás határát — találó, tömör fejezetekben, fejtegetésekben ábrázolja a politikai, társadalmi, gazdasági helyzetét, amelyben a költő életpályájának, művészi fejlődésének egy-egy szakasza kialakul. Az életrajznak ezek a kiszélesedései azonban korántsem fölöslegesek, Kardos László ezekben is mértéket tart és erőltetés nélkül illeszti bele itt-ott még a világpolitikára is kiterjedő környezetrajzaiba hőse sorsának, magatartásának, sőt művészi módszerének a változásait.

Komoly értéke a monográfiának az is, hogy arányosan egyesít két olyan irodalomtörténetírói sajátosságot, amelyek — bizony — nem gyakran járnak együtt: a látszólag jelentéktelen, pusztán formainak tetsző adatok, elemek aprólékos számbavételét és a költői életmű egy-egy szakaszának, sőt egészének magas szempontú, művészi megformált összegező értékelését. Ez az arányos egyesítés azért sikerül neki, mert amint a történelmi helyzetrajzok sem voltak öncélúak, nem azok a mikrofilológikusnak tűnő részletmegállapítások sem. Már maga a pályaszakaszoknak a meghatározása, időbeli elhatárolása is részint ilyen apró megfigyeléseken alapul, részint ilyen megfigyelések által igazolódik. Számbavételt említettem az imént. Valóban a szerző nem rest megszámlálni például, hogy Tóth Árpádnak egy-egy kedvelt szava (pl. *bús*, *halk*) hányszor fordul elő korábbi és hányszor a későbbi kötetekben. Túrelmes elemzéssel állapítja meg egy-egy sorfajta vagy rímképlet vagy stórfaszorkezet előfordulásának gyakoriságát a pálya kezdetén, ritkulását később, majd eltűnését a pálya végső szakaszán. Ugyanilyen gondnal veszi szemügyre a képek, hasonlatok szemléleti és olvasmányi eredetét, megfigyelve, hogy egyrészt a közvetlen szemléletből származók száma a költői pálya egész folyamán növekszik, másrészt az olvasmányi, műveltségi eredetű képek, hasonlatok, fogalmak összetétele saját körükön belül is változik: az egzotikus, romantikus jel-

legűek fogynak, a magyar múltban, költészetben gyökerezők, a népi hangulatúak szaporodnak, de ugyanakkor megsokasodnak a természettudományi eredetűek is. Ugyanezzel az akribiával elemez egy-egy nagyobb, jelentősebb költői alkotást, de úgy, hogy az apró elemekből ismét összeáll az egész költemény gyönyörű képe, amelyet most már, a művészi eszközök behatóbb megismerése, a rejtettebb szépségek föltárulása után mélyebben ért és igazabban élvez a figyelmes olvasó. Ilyen elemzésre természetesen olyan verseket választ a monográfus, amelyek mintegy magukba sűrítik a költői pálya egy-egy szakaszának a legjellemzőbb eszmei-tartalmi és stílári-formai sajátosságait. Kardos László kitűnően látja és mutatja meg a tartalmi és formai mozzanatok összefüggését s nem habozik olykor egy-egy versformának, sorfajtának, rimelési módnak az eluralkodását vagy háttérbe szorulását is a megváltozott történelmi-társadalmi helyzetből levezetni, de úgy, hogy a változás közvetlenül a költő eszmei és magatartásbeli fejlődésére hat, és e első fejlődés tükröződik az alkotásmódban, még a közömbösnek látszó legapróbb formai elemekben is. Ilyen megállapításai azonban mindig mértéktartók és éppen ezért meggyőzőek is. A fejlődés egyes szakaszait óvakodik mereven elhatárolni egymástól, sőt mindig rámutat a korábbi időszak egyes nagyon jellemző elemeinek a későbbiekben való továbbélésére, csak számbeli csökkenésükkel és az új elemek, jellemvonások jelentkezésével, gyarapodásával igazolja a korszakolás helyességét. Ilyenformán szinte önként kirajzolódik a költői egyéniség változásainak, de egyszersmind önmagával való azonosságának a dialektikus egysége.

A Tóth Árpád-monográfia — magától értetődik — részletes életrajz is. Az eddigiek után szinte fölösleges megemlíteni, hogy a szerző a bőségesen fölkeresett életrajzi anyagot is kellő mértékkel hasznosítja: részletesen, alaposan megrajzolja, ami sors- és egyéniségformáló, éppen csak érintve, esetleg jegyzetbe szorítva (nyilván sokszor mellette is), ami csak adomaszerű kuriózum, érdekes színlátás. E takarékos és arányos földolgozásban is epikus, művészivé válnak az életrajzi fejezetek: a történet szinte a regény érdekességével folyik, a szereplők, főképp persze maga a költő, de édesapja és nem egy barátja, költőtársa (Nagy Zoltán, Babits, Hatvány) is olyan elevenen állnak előttünk, mintha alkotó képzelet formálta volna őket. S közben jólesik tudni, hogy események és alakok egyaránt hitelesek.

Nem kis értéke, szakmai szempontból legérdekesebb fejezete a monográfiának az, amelyik Tóth Árpád műfordításaival foglalkozik. A monográfus, aki maga is a legjobb műfordítók közé tartozik, itt van leginkább elemében, akár elméleti megállapításokat tesz,

akár a költő módszereit vagy — jellemző példakul — egy-egy versfordítását elemzi. Kardos László láthatólag belülről vizsgálja e fordításokat, mindenütt összevetve őket eredetijükkel. És Tóth Árpád műfordítói fejlődését is teljes biztonsággal, de megint csak minden erőltetés nélkül származtatja a költő egyéniségének életrajzi mozzanatok, történelmi és társadalmi fordulatok, változások által is befolyásolt alakulásából.

Mindezzel az első kiadást jellemeztük. Mivel ad többet a második? A szerző maga is rámutat a különbségekre néhány sornyi új előszavában. Mennyiségileg talán nem sokkal bővült a monográfia. Azt, hogy megtárgyalja Tóth Árpádnak két újabban előkerült, kevéssé jelentős novelláját is, csak a lelkiismeretes filológus kötelességteljesítésének foghatjuk föl, noha az elemzés itt is a megszokott finom megállapításokat mutatja. Több érdeklődésre tarthatnak számot Tóth Árpádnak azok a Hatvány Lajoshoz intézett levelei, amelyek az első kiadás készültekor még nem voltak hozzáférhetőek. Különösen értékes irodalomtörténeti és emberi dokumentum az a levél, amelyet a Lomha gályán c. kötete megjelenése után ír mecénásának a költő. Akár a kötetével foglalkozó bírálatok elismerést vállalva vegetéssel vegyítő modorát panaszolja, akár betegségét, szegénységét és házasságkötésének a két okból eredő kényszerű kése delmét: helyzetének, sorsának megalázó és szomorú volta mindenütt megindító, s még megindítóbb a mód, ahogy ezt rajzolni kénytelen: „Csupa seb vagyok most, csupa fájás, levelem olyik passzusát írva sírtam is...” — És ezt a harminckét éves Tóth Árpád kénytelen bevallani, az a költő, aki — Kardos László szép és igaz szavai szerint —: „Tanítványból már mesterré nőtt, próbálgatóból és dúdolgatóból a nemzet egyik legnagyobb élő énekesévé bontakozott” (236. lap).

A második kiadás két egészen új fejezettel is bővült. Ismerteti és értékeli Tóth Árpádnak azokat a tréfás alkalmi, politikai verseit (Olykor csak rigmusait, bökkverseit), amelyeket debreceni hírlapíró korában (1911—13) a Debreceni Nagy Ujságba és annak Ludas Matyi című melléklapjába írogatott. Tárnyilagosan állapítja meg Kardos László ez alkalommal is, hogy ez a műfaj nem volt igazán eleme a költőnek. Sokkal-sokkal fontosabb a másik új fejezet, amely a kötet végén Tóth Árpád alkotómódjáról, munkamódszeréről szól. Itt az ugyancsak általa szerkesztett kritikai kiadás eredményeit használja föl Kardos László. Ugyanis Tóth Árpád költeményeinek és műfordításainak rendkívül gazdag kéziratos anyaga maradt fenn, szinte számon sem

tartható sok változattal, amelyek mind arról tanúskodnak, milyen rendkívüli gonddal és egyben milyen nemes ízléssel csiszolgatta műveit. Amit a monográfia itt Tóth Árpád finom, csiszolgtatva javítgató eljárásáról megállapít, az elvileg is érvényes a tudatos és tudós költők, „poeta doctus”-ok alkotómódjára és általában becses adaléka a költői alkotáslélektannak. Magára Tóth Árpádra vonatkozólag pedig azt tanulhatjuk e fejezetből, hogy csodálatosan mély érzésű alkotásai, a súlyos eszmei tartalmat hordozó „nagy versek”, a szinte odaleheltnek tetsző, gyöngéd hangulatképek egyaránt megfeszített művészi munka eredményei, anélkül, hogy az erőltetés legcsekélyebb nyomát is érezhetnének rajtuk.

De talán ezeknél a nagyobb terjedelmű változtatásoknál, fejezetnyi bővítéseknél is többet mond az első és második kiadás közti különbségről a figyelmes olvasó számára az a nem kevés apró szövegmodosítás, amelyet majdnem Tóth Árpád-i gonddal hajtott végre új könyvében Kardos László. Említettük, hogy már az első kiadásban is sikerült távortartania magától a dogmatizmust, a túlpolitizálást. Mégis hagyott az a kor (a „személyi kultusz” ideje) egy-egy árnyalatnyi nyomot némely politikai-ideológiai vonatkozású megfogalmazáson. Ha valaki szövegkritikai pontossággal összevetné ezeket a helyeket, mondatokat, néha csak szavakat az első és a második kiadásból, ebben az összevetésben sok minden benne volna a magyar irodalomtudomány utolsó két évtizedének történetéből.

Végül a monográfia hibáiról! Ekkora és ilyen értékű munkáról szólva, meghamisítanók a valóság képét, ha fölemlítenék egy-két, az első kiadásból a másodikba is átcúsított elvétést vagy a másodikban frissen keletkezett és észre nem vett sajtóhibát. Egyet azonban sajnálunk. Azt, hogy a szerző túlzó szerénységéből csak így emlékezik meg (mindkét kiadásban) Tóth Árpád kisebb prózai műveinek első gyűjteményes kiadásáról: „1939-ben egy debreceni gimnázium diákjai kiadták a költő válogatott bírálatait”. Hadd álljon itt a szerény külsejű kis füzet előszavához fűzött jegyzetből két mondat: „Ezt a könyvet a debreceni zsidó gimnázium VIII. osztálya adta ki az 1938/39. iskolai évben 500 példányban... Munkájukat irodalomtanárunk, Kardos László dr. ellenőrizte.” Nyilván megérdemel a magyar irodalomtörténetiről ennyi említést az az iskola, amelyet a hitleri barbárság pusztított el a Tóth Árpád bírálatait és tanulmányait sajtó alá rendező diákok nagy részével együtt.

Kardos Pál

Szerk.: Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Bp. 1965. MTA Irodalomtörténeti Intézete — Akadémiai K. 592 1.

A vaskos tanulmánygyűjtemény, mely Julius Dolanský szerkesztésében megjelent csehül és szlovákul is, jelentős kiadványsorozat újabb kötete. Egy másik irodalomhoz fűződő kapcsolataink bemutatása az orosz után nem véletlenül folytatódik a cseh és szlovák partnerrel. Indokoltta teszi ezt az évszázados szomszédság, mely bőségesen termelte ezeket a kapcsolatokat, másrészt kutatásunk viszonylagos fejlettsége. (Számos részlettanulmány mellett meg kell említenünk Sárkány Oszkár Magyar kulturális hatások Csehországban (Bp. 1938) című művét, továbbá Henrik Becker kitérő monográfiáját a cseh és magyar nyelvújításról: *Zwei Sprachanschlüsse* (Gerhard Mindt, Leipzig u. Berlin 1948), Kovács Endre és Jan Novotný történelmi összefoglalóját: *Maďari a my* (Praha 1959), valamint Csanda Sándor Magyar—szlovák kulturális kapcsolatok (Bratislava 1959) c. könyvét.)

Köztudomású, hogy a kelet-európai irodalmakban a politikai-társadalmi, a didaktikai funkcióknak jóval nagyobb szerep jutott és jut, mint például Nyugat-Európában. Egymás közötti kapcsolatainkban — épp az együttélés, a szomszédság, nemzeti életünk összefonódottsága miatt — azután különösen dominált a politikai-történelmi elem. Ezért helyenként még az irodalom fogalmának legtágabb értelmezése sem teszi elfogadhatóvá az „irodalmi kapcsolatok” kifejezés használatát. A cseh—szlovák—magyar gyűjtemény esetében sem. Így például Jan Novotný A cseh—magyar kapcsolatok történetéből az 1848 előtti nemzeti mozgalomban c. tanulmánya nem hogy irodalmi, de még csak nem is kulturális témát dolgoz fel. Kifejezetten történettudományi tanulmány ez Pulszky és Thun egy 1840—44-es vitájáról; sajnos, annak is avitt szemléletű. „Kilóg” a kötetből, amelynek alighanem leggyengébb darabja.

A cseh és szlovák irodalmakhoz fűződő kapcsolataink politikusi jellege adott tény. Azt a luxust, hogy kirekesszük itteni összehasonlító témáink közül akárcsak a sokat és szemrehányóan emlegetett mirage-kutatást, nem engedhetjük meg magunknak, hacsak nem akarunk lemondani a konkrét kapcsolatok anyagának jelentős hányadáról. Lényeges viszont, hogy a komparatista ilyen helyzetben világosan lássa, hogy külső irodalomtörténetet művel, s ne próbáljon „szükségből érényt” alapon elméletet fabrikálni. Mint azt teszi Káfer István (A kuruc kor képe a szlovák irodalomban): „A közel múltban megjelent kapcsolattörténeti antológiák, kézi-

könyvek, monográfiák és tanulmányok bizonyítják, hogy a historiásénekek, az egykorú népdalok, majd a reformáció és a barokk, sőt a felvilágosodás szlovák literatúrájának jelentős részét csupán nyelvi különbség választja el a magyar irodalomtól.” (117—118.) Ezt az álláspontot, amelyik irodalomról szólván a nyelvet elintézi egy „csupán”-nal, az a kemény és jogos vád érheti, hogy teljesen figyelmen kívül hagyja az átadó és átvevő irodalom fejlettségi fokát, az asszimilációs mértékét, módját; az analógiákat, a hasonlóságokat holt azonosságokkal helyettesíti. Kétnyelvű, hungarus írók valóban léteztek a Káfer által említett időszakban, de ennek alapján elhibázott dolog majd 300 évre általánosítva hungarus irodalomról mint folytonos egészről, vagy pláne hungarus irodalomtörténetről beszélni. Ugyanannak a műnek egészen más lehetett a funkciója, értéke a szlovák és a magyar irodalomban.

Azért látszik szükségesnek ilyen éles hangsúlyt tenni a történelmi — politikai tényezőre, mivel kapcsolataink ennek segítségével is periodizálhatók. A XVIII. század utolsó harmada az egyik, 1945 a másik határpont a három nép viszonyának alakulásában. A nacionalizmus megjelenése előtti korban ugyanúgy — hol békében, hol haragban — éltünk együtt, mint bármely más szomszédos népek. Azután következett az az időszak, mikor kapcsolataink, köztudatunk egészét az jellemzi, hogy — rossz szomszédok voltunk. A felszabadulás utáni barátságunk és megbecsülésnek ezt a kétszázéves ellen-szenvet kellett és kell áttörnie. Kapcsolatainknak ez a fejlődése tükröződik a kötetben? Csak igen elmosódottan. A tanulmánygyűjteményt a XIX. századtól kezdve bizonyos őszintétlenség hatja át: túlsúlyba kerültek a népeinket összekötő szálak, mintha a szerzők az olvasók eleve adott rossz érzését óhajtanák ellensúlyozni. Másfelől nem válik el a felszabadulás előtti és utáni viszony alapvetően megváltozott jellege. A három, az 1945 utáni korszakkal foglalkozó tanulmány [Tóth Tibor: *Cseh és szlovák irodalom magyarul 1945 után*; Zuzana Adamová: *A magyar irodalom cseh fordításban 1945 után*; Magda Štítina: *A magyar irodalom szlovák fordításainak bibliográfiája (1945—1963)*] lényegében hasznos bibliográfia, de közülük csak Z. Adamová cikke próbál meg tanulságokat levonni a hivatalosan baráti viszony következtelen és zökkenőkkel teli realizálódásáról a könyvkiadás és a magyar művek kritikai fogadtatásának terén.

Nem sok haszna lenne kapcsolataink

történetét a kötet alapján most újból végigkövetni. Ehelyett azt a kérdést látszik célszerűnek feltenni: mi értelme van az ilyen komparatizskának? Kettős, mint ahogy az összehasonlítás is durván két fajtájú. Az első a konkrét kapcsolatokkal foglalkozik, a második a párhuzamosságokkal. A két módszer kiegészítheti egymást, sőt, a konkrét kapcsolatok nagy száma mutathatja is az irányt a paralel jelenségek keresésének. A komparatiztika eme két válfaja közül mégis a tipológiára törő módszert kell többre tartanunk. A konkrét kapcsolatok ugyanis mindig csak egy irodalom szereplőire, jelenségeire vonatkoznak, egy irodalomról alkotott képünket teszik teljesebbé, vagy éppenséggel helyezik új megvilágításba. A tipológiai módszer viszont már egy irodalmat is kénytelen törvényszerűségeiben megragadni, a tényeket bizonyos fokig már maga a párhuzambaállítás értelmezi. Ezen felül nagyobb egységek (kelet-európai, skandináv, afrikai stb.) kialakítását is lehetővé teszi, sőt a világirodalom fogalmának illetve történetének értelmezésére is csak így nyílik lehetőség. Ezen a ponton viszont már az irodalomelmélet területére jutottunk: a strukturális-tipológiai párhuzamok révén az irodalmi fejlődés általános törvényszerűségei tárulkoznak fel. S még egy, „gyakorlati” előny: ha nincs konkrét összefüggés, akkor is összehasonlíthatunk típusuk szerint rokon jelenségeket. Emiatt érezzük indokolatlannak Ján Mišianik rendkívül anyaggazdag és jól formált tanulmányának (*Adalék a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatokhoz a XVIII. század végéig*) bevezetőjében az alábbi sorokat: „Nagyon nehéz ott olyan elméleti sémákat felállítani, amelyek előírják, hogyan zajlott le a régi irodalom korszakában az irodalmi hatások, kapcsolatok, együttműködés mechanizmusa, ahol az irodalom fejlődéséről nincs elég jelentős irodalmi tényanyag. Ez a XIX. és a XX. század irodalmával kapcsolatban vezethet nagyobb sikerre.” (44.)

A kötet bevezető tanulmányában (*Irodalomink a századok ritmusában*) Julius Dolanský akadémikus óriási tényanyagot összegez úgy, hogy közben ihletett kézzel mutat rá a három irodalom szinkronban vagy aszinkronban levő pontjaira, korszakaira, egészen a XVIII. század feléig, s evvel mintegy kijelöli a további kutatások irányát is.

A többi cikk között egyaránt található kapcsolattörténeti és tipológiai jellegű. Az előbbiek vannak túlsúlyban. Károly Sándor tanulmánya tulajdonképpen fordításkritika (*A huszita mozgalom és a magyar írásbeliség*). A szerző a magyar irodalom egyik korszakos alkotása, az ún. *Huszita biblia* körüli vitákat oldja meg — mintaszerűen. Ugyancsak fordításkritika teszi ki Csukás

István tanulmányának nagyrészét (*A Nyugat lírikusai és a modern szlovák líra*).

Népeink kölcsönös megismerését és megértését elősegítő két irodalmárról szól Miloslava Knappová munkája (*A magyar irodalom két népszerűsítője Csehországban: František Brábek és Gustav N. Mayerhoffer*), s a két világháború közötti időszak haladó gondolkodású mártírjának, Anton Strakanak állít emléket Hana Kindlová. Jaroslava Pašiaková a kapcsolatainkat, de általában a Duna menti népek összefogását szorgalmazó kitűnő, 30-as évekbeli folyóirat, az *Apollo* történetéről számol be.

A két világháború közötti cseh, illetve magyar irodalom másik országbeli visszhangjával három tanulmány foglalkozik. (Arató Endre: *A Szép Szó csehszlovákiai útja*; Kovács Endre: *A cseh költészet visszhangja magyar nyelvtérületen a két világháború között*; Botka Ferenc: *A haladó cseh irodalom visszhangja a Kassai Munkás 1921—1925-ös évfolyamában*.) Az utóbbi cikk igen érdekes a magyar szocialista irodalom forrásának szempontjából. Kár, hogy Botka Ferenc a *Kassai Munkásban* megjelent cseh szerzők értékelésénél csupán a magyar nyelven fellelhető, meglehetősen sovány és szintelen kritikai anyagot vette figyelembe.

A kimondott mirage-kutatásra jó példa Andrej Mráz cikke (*A szlovák—magyar viszony, két szlovák szerző regényében*.)

Mindezeket a kapcsolattörténeti „műfajokat” együttesen műveli három összefoglaló jellegű tanulmány: J. Mišianik már említett cikke, Angyal Endre kissé felületes, az irodalmi fejlődés törvényeinek megragadását még csak meg sem próbáló munkája, mely azonban sok új anyagot mutat be, (Cseh—magyar, szlovák—magyar kapcsolatok a barokk korban), valamint Richard Pražák alapos, tényyszerűségében kifogástalan tanulmánya (A magyarok és a cseh irodalom 1848—1867 között).

Négy tanulmányt sorolhatunk a tipológiaiak körébe. Sziklay László cikke (*Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten*) talán a kötet legkitűnőbb írása. „Műfajában” is újszerű: a mikrofilológia segítségével jut el Kollár irodalomtörténeti típusának kijelöléséig, annak megállapításáig, hogy Kollár átmeneti jelenség, aki irodalomtörténeti korszakok és egy nemzetileg—nemzetiségileg kusza táj mesgyéjén áll. Sziklay tanulmánya nemcsak Kollár megítélése szempontjából fontos, de — éppen mivel Kelet-Európában több s nem is jelentéktelen művész van ilyen határhelyzetben — ösztönöz példával szolgálhat a további kutatások módszerét tekintve is.

Milan Pišút Petőfi és Jankó Král' művésze között von párhuzamot, miközben elemzi Petőfi hatását is a szlovák lírikusra.

A tipológiai vizsgálatokkal két irodalom összevetésekor csínján kell bánni. Két irodalom csak ritkán elegendő egy szélesebb koncepció kialakításához. Karel Krejčí tanulmánya (*Az ember tragédiája és Az emberiség eposza*) azzal ejt meg, hogy elkerüli e bukta-tót. A bölcséleti dráma műfaját Madách *Tragédiáján* és Vrchlický fordításán-átköltésén kívül Hugo, Machar és több lengyel szerző műve világítja meg.

Dobossy László gondolatébresztő cikkének (*Kapcsolataink a XX. században*) az ad különleges jelentőséget, hogy a kötetben szinte egyetlen olyan munka, amelyből napjainkig érvényes tanulságok is levonhatók.

A csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatokat bemutató kötetet összességében emlekezetes állomásnak kell tekinteni a kapcsolatainkat teljes egészében megvilágító szintézishez vezető úton. A két ország tudós gárdája első ízben mérte fel együttes erővel ezt a területet. A kollektív munka fontos tanulságokkal szolgálhat a cseh és szlovák kultúrához fűződő viszonyunk további alakítása és vizsgálata szempontjából, s egyúttal mérce lehet más nemzeti irodalmakhoz fűződő kapcsolataink hasonló jellegű tanulmányozásához.

Bojtlár Endre

JOHANN ANDRITSCH: STUDENTEN UND LEHRER AUS UNGARN UND SIEBENBÜRGEN AN DER UNIVERSITÄT GRAZ (1586—1782)

Ein personengeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der Karl—Franzens—Universität in der Jesuitenperiode. Graz, 1965. Verlag der Historischen Landeskommision. 321 S. (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. XXII. Bd.)

Koltay-Kastner Jenő Pázmány Péter grazi éveiről írott dolgozata, valamint a Relkovics Neda névsora a grazi egyetem legrégibb hallgatóiról már három évtizeddel ezelőtt felhívták a figyelmet arra a fontos szerepre, amelyet a grazi egyetem a magyar barokk kialakításában és virágkorában gyakorolt. Bár a felismerésekre alkalomadtán irodalomtörténetírásunk szívesen hivatkozott, azonban csak ezután, Andritsch könyvének megjelenésével mérhetjük le e befolyás jelentőségét igazán.

Andritsch a grazi egyetem *Matricula*-i két kötetét (1586—1771, 1771—1828) a *Promotio* Könyveit, az egyetemi internátusa, a *Ferdinandum* tanulóinak anyakönyvét (1588—1684), és a seckauai püspökség „*Ordinationsprotokolle*”-jait, vagyis az egyházi rendeket elért egyetemi hallgatók névsorát használta mint kutatásainak levéltári anyagát. A felhasznált irodalomban a magyar anyag bőséges de hiányoljuk, hogy Bedy Vince győri, Kollárlányi Ferenc esztergomi és Wagner József nyitrai káptalantörténetét nem használta, ezeknek segítségével a tanulók életrajzi adatait teljesebbé, pontosabbá tette volna.

Kassai István jezsuitát 1586-ban találják elsőként a tanulók között, aki október 29-én lett baccalaureus és később az egyetem tanára. Utána a tanulók hosszú sora következik, 1586—1782 között összesen 1455, Andritsch rendkívül szemléletes táblázatban csoportosítja évenként és azután összegezve a hallgatókat. Az 1455 tanulóból 469 jezsuita, 129 más egyházi, 93 főnemesi 449 nemesi és 116 polgári eredetű. 774-nek azonban hiányzik a társadalmi eredete. Figyelemre méltó a származási hely szerinti megosztása. Dunántúli 589, felvidéki 215, erdélyi 59,

horvát 76, de itt már csak 486 tanuló adata hiányzik. A könyvhöz mellékelt térkép a helyekhez rögzíti a táblázatban összefoglalt anyagot. Egy pillantás a térképre meggyőz, hogy az egyetem hatása az egész országra kiterjedt egészen a Székelyföldig. De a legnagyobb hatása a Dunántúlon és Horvátországon van. Különösen a Stájerországgal határos Vas, Varasd és Zágráb megyékben igen nagy.

Ha azonban a névsort magát nézzük, megfigyelhetjük, hogy a magyar ellenreformációra milyen hatalmas befolyással voltak a grazi tanulók. 93 főrangú diák feltűnésének egymástánja családjának a reformációtól való elszakadását és annak időpontját is mutatja. A katolikus vallástól el nem szakadt Hosszú-tóti, Zichy, Lippay, Erdődy családok fiai után az 1620-as évektől jelennek meg az ország jóformán minden vidékéről a Rákóczy, Csáky, Forgács, Eszterházy, Zrínyi, Batthyány, Sennyey, Drugeth, Széchy, Pálffy, Draskovich, Nádasdy stb. családok fiataljai, akiknek megjelenése a Grazban tanult főpapokkal egyetemben birtokaikon is az ellenreformáció győzelmeit jelenti. A XVIII. században a főrangúak elmaradnak, csak néhány, nyugat-magyarországi mágnás fordul meg Grazban tanulmányai során. Ekkor inkább a nemes-ség, különösen a dunántúli közép-nemesség és a korábban csak elenyésző számban jelentkező polgárság fiai tanulnak itt. Andritsch táblázata és térképe kitűnően illusztrálja a grazi egyetem jelentőségét.

Természetesen a tanulók és tanárok névsorát vizsgálva bennünket elsősorban a magyar irodalomra gyakorolt hatása érdek-el. Kik azok, akik a grazi egyetem indításával lesznek irodalmunk munkásai? Az élen

Szántó (Arator) István áll, őt követi Pázmány Péter, majd a XVII. században Forró György, Hajnal Mátyás, Káldy György, Dobronoki György, Jászberényi Tamás, Lippay János, Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter, Nádasdy János, Sámbar Mátyás, Tarnóczy István, Kiss Imre, Landovich István, Landovich György, Szentiványi Márton, Hevenessy Gábor, Cseles Márton. Ha végig futunk e neveken, kevés kivétellel jezsuitákat olvasunk közöttük. A XVIII. századiak közül Spangár András, Tolvay Imre, Kunich Ferenc, Faludi Ferenc, Amade László, Szegedi Mihály, Adamy András, Molnár János nevét kell emlitenünk. Ismét csak azt kell megjegyeznünk, hogy a grazi tanulók, bár a magyar irodalommal kevesebb kapcsolatuk van, nagy befolyással vannak XVIII. századi műveltségünkre, hiszen alig van Magyarországon szereplő jezsuita, amelyik a grazi egyetemen meg ne fordult volna.

Hasznos munkát végzett Andritsch, amikor a grazi Widmanstetter nyomda kiadásában megjelent magyarországi vagy magyar vonatkozású nyomtatványokat is összeállította. A száznegy nyomatványból hetvennyolc 1711 előtti és harminchármat nem ismer Szabó Károly RMK-ja. Bár Andritsch e téren nem végzett eredeti kutatómunkát — az újabban megjelent bibliográfiák adatait foglalta össze —, mégis könyvét értékes fejezettel gazdagította.

A grazi tanulók névsorát a magyar kutatás eredményeinek felhasználásával, amennyire lehetséges volt, rövid életrajzokkal, tudományos vagy irodalmi munkásságuk összefoglalásával egészítette ki. Nagy munkát végzett, mert a bejegyzés és a név azonosítása gyakran elég körülményes volt. A további tudományos munkát nagyban segítik majd a közölt személy és helynevek jegyzékei.

Bevezetőben az egyetem történetét foglalja egybe, egyben tájékoztatást ad kötete forrásainak feldolgozásáról. A kötetet összefoglaló tanulmány zárja le: *Die grazer Universität und die ungarische Barockkultur*. Ebben szemléletesen hiteles képet rajzol a magyarországi ellenreformáció elterjedéséről és arról a szerepről, amelyet a grazi egyetem és a grazi jezsuita missió betöltött, azt a jelentékeny befolyást, amelyet a magyar délvidék rekatolizálására gyakorolt. Ez a légrádi jezsuita missión keresztül érezhető Pécsig sőt egészen Belgrádig. (Ebben működik, míg Bethlen Erdélybe nem viszi, Pécsert Vásárhelyi Gergely is.) Graz befolyása egészen Erdélyig terjed, és Andritsch ezt a hatást végignyomozza a dunántúli főúri családok Erdődyek, Nádasdyak, Zrínyiek és Bánffyak katolikus hitre térésén, amely gyakran tízezeit hozza a jobbágyoknak a katolikus egy-

házba. Sorra veszi az egyes jezsuita tanintézeteket, nagyszombati egyetemet és azok tanári karában a grazi tanultságúakon keresztül keresi Graz hatását. És kimutatja, hogy az erősebb Bécsnél. És ezenkívül rámutat a grazi nunciatúra fontos szerepére a magyar világi papság Rómához való kapcsolatában. II. Ferdinánd uralkodásának kezdetével erőteljes katolikus szervezkedés indul, amelynek két fontos középpontja a jezsuita kézben levő bécsi és nagyszombati egyetem, mellettük azonban Graz nem veszt jelentőségéből. A teológiai fakultás játszik fontos szerepet ezután. A vallásos életnek, a harmadrendeknek, a missióknak szervezése a graziak legkiválóbb egyházi íróit foglalkoztatja. Fontos szerepe van ebben a Légrádból kiinduló „illyr missió”-nak, amely a horvát területen működik és a kassai jezsuitáknak, akiknek első priorja a nádor Wesselényi Miklós fivére, aki szintén Grazban tanul. Kassán szervezett Kisdy Benedek egri püspök egyetemet. Kelet-Magyarországban működik a „Missió Rákócziánium”, melynek székhelye Sárospatak, melyet Báthori Zsófia 1666-ban alapít, az egykori kálvinista centrumban, és a jezsuita kollégiumot, a Grazban tanult Sámbar Mátyásra és Kis Imrére bízva. Ez utóbbi működése a Rákóczi-birtokokon élő ruténekre is kiterjedt. A grazi hatás a keleti missiókban jelentős. A „dáciai missió” az erdélyi és moldvai románok között térít a felszabadító háborúk után. A jezsuiták további terjeszkedéseiben az új szakolcai, trencsényi, soproni, komáromi stb. kollégiumok alapításában sorra kimutatható graziak szerepe. A XVII. század második, nagyobb felében, melyet Andritsch magyar „Hochbarock”-nak nevez, az egyetem alapításán, a missiók szervezésén kívül a Grazban tanult világi főpapság szervező, kollégiumokat alapító tevékenységére mutat rá. A XVIII. század, a „Späthbarock” időszakában Graz hatása a szakosított tudományos munkálkodásban jelentkezik. A történettudomány és a történeti segédtudományok művelői, költők, jogászok, matematikusok és fizikusok, teológusok egyéni tevékenységében halványul el a kezdeti időkben az egész magyar barokk műveltséget megmozgató és irányító hatás.

Andritsch minden részletre kiterjedően igyekszik a grazi egyetem befolyását kimutatni. Irodalmunk egész barokk korszakában, az abban előkelő szerepet játszó jezsuitákon keresztül ez a hatás bizonyítható, ha intenzitásában kisebb is, mint Andritsch állítja. Bizonyos azonban, hogy hatása alapvető, az Andritsch közölt adatokkal bizonyítható. Művét ezután a magyar barokk kutatás nem nélkülözheti, eredményeit számon kell tartania.

Jenei Ferenc

A MAGYAR IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA. 1958

Összeállította: Kozocsa Sándor. A gyűjtési munkálatokban részt vett: ifj. Kozocsa Sándor, Kozocsa István. Bp. 1965. Gondolat K. 583 l.

Kozocsa Sándor neve bibliográfusi munkássága folytán ma már fogalomná vált, és a legnagyobbak, Petrik Géza, Szabó Károly és Hellebrant Árpád mellett szoktuk őt emlegetni. Ez az elismerés a csaknem négy évtizedet átfogó eredményes pályafutásnak, annak a hasznos közreműködésnek szól, amelyet Kozocsa a magyar bibliográfia ügyének szolgálatában eddig eltöltött. Ha a 30-as, 40-es években rendszeresen megjelenő 50–60 lapos füzetekre gondolunk, nem lehet kétséges, hogy megbízható anyaggyűjtésükkel és gondos szerkesztésükkel nemcsak hézagpótlóak, de használhatóak is voltak, így valóban kiérdemelték az elismerést.

Az 50-es, 60-as években azonban bizonyos fordulat következett be: miközben az egyes évek kötetei 200–300 lap terjedelművé duzzadtak, tudományos érték tekintetében súlyyodni kezdett színvonaluk a hiányosan gyűjtött vagy lankadó figyelemmel szerkesztett tartalom miatt. Az egyre gyűrűlő megjelenés csak hozzájárult ahhoz, hogy ne lehessen a napi munkához kézikönyvként használni Kozocsa bibliográfiáit. Bár a szakkritika úgyszólván minden alkalommal szövé tette, hogy milyen aggasztóan szaporodnak bennük a hanyatlás szimptomái, minden maradt a régi, sőt a legújabb kötetben, amely az 1958-as év irodalmi munkásságát „gyűjti össze”, kulminálnak az előző hibák és hiányosságok.

A mű célkitűzése, címéből ítélve, világos és egyértelmű, mégis nehéz lenne Kozocsa nyomán meghatározni az „irodalom” fogalmát. E bizonytalanság főleg abból adódik, hogy valamiféle különös irodalomszemlélet hatására elmosódik nála a „határterület” fogalma, miáltal ezek „irodalommá” minősülnek át (nyelvészet, színház, rádió, televízió, film), mások ellenben csak szigorú szelektálás után kapnak helyet a bibliográfiában (történelem, levéltár, esztétika, filozófia, pedagógia, zene). Sajátságosan itéli meg Kozocsa a művészetet. Egész sor irodalmi érdekű művészettörténeti közleményt negligál, ugyanakkor azonban besorolja pl. az Ady-irodalomba Varsányi Pál fametszetét (208.) és az ItK egy reprodukcióját (209.). Ez az irodalomfelfogás már zsákutca és Kozocsa sem tud következetesen lenni hozzá: írókról készült szobrokat, emléktáblákat és síremlékeket általában nem tart számon, bár elve ezt kívánna.

Nem járunk sokkal jobban akkor sem, ha az „irodalom” kritériumait Kozocsa tiszta — vagyis nem határesetnek minősülő — irodalmi anyagán próbáljuk meghatározni. Itt ugyanis reménytelenül összekeveredik

egymással a magyar irodalom a magyarországi világirodalommal. Hogy a görög-latin klasszikusok fordítása és irodalomtörténeti méltatása nem magyar irodalom (vö. Borzsák István: *A magyarországi klasszika filológiai irodalom bibliográfiája*), hogy a külföldi irodalmak fordítása és kutatása (vö. Szabó György: *Világirodalmi kutatások*), beleértve az orosz és a szovjet irodalom népszerűsítését is (vö. Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája* és Kozocsa Sándor—Radó György: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája*) szintén nem az, mindenki tudja, Kozocsa is, de mostani kötetében ennek semmi jelét nem adja.

Az 1958-as év magyar irodalmi bibliográfiája három fő részre oszlik: általános részre, a gyűjteményes munkák regisztrálására és a személyi részre. Ezt követi a (tartalomjegyzékben nem szereplő) feldolgozott periodikák listája és a (szintén fel nem tüntetett) névmutató.

Az *Általános rész* (7–194.) a tisztázatlan alapfogalmakkal terhelt az alábbi tematikai bontást mutatja: „1. Könyv. Könyvkiadás. Könyvtár. Sajtó. — 2. Nyelvtudomány. — 3. Irodalomtudomány. — 4. Színművészet. Filmművészet.” Bár a lapalji jegyzet szerint „A csoportosítás ifj. Kozocsa Sándor munkája” (5.), e tagolás minden hibája sokkal régebbi keletű, mint az ő hivatalos közreműködése apja kötetében. Ez a felosztás ugyanis Való-jában Szabó György munkája, melyet Kozocsa először — hasonló megjegyzéssel kísérve — 1954-es kötetében alkalmazott így: „1. Könyv és könyvkiadás. — 2. Nyelv- és irodalomtudomány. — 3. Színháztudomány.” Egy ponton lehetett volna ifj. Kozocsa eredeti és tehetett volna jóvá régi mulasztásokat: a 187 lap terjedelmű általános rész tartalomjegyzékéhez (5–6.) újításképpen kitehette volna a lapszámokat, de sajnos erre nem vállalkozott.

Az általános rész számos *alfejezetre* bomlik. Ezek természetesen nem tükrözhetnek valamilyen előzetesen kidolgozott, arányos koncepciót, csupán azt nyújthatják, amit az 1958-as év termése lehetővé tesz. Bizonyos sorrendi átcsoportosítással azért érdemes lett volna köztük rendet teremteni.

Nem érezzük szerencsésnek, hogy az „Irodalomtudomány” fő fejezet (67–133.) nem az „Irodalomtörténet”-tel, hanem az „Irodalmi technika” és az „Irodalomtanítás” c. alfejezetekkel kezdődik, és azt meg különösen vitathatónak véljük, hogy „A modernség vita” (89–90.) és „A népi írók’ vita” (90–94.) az irodalmi élet adminisztratív részlegéhez (Akadémia, társaságok, Irodalmi Tanács) csatolva álljon három fejezet távolságra az

„Irodalomtörténet”-től, holott szorosan összehasonlítandóak.

Probléma szerintünk az is, hogy az „Irodalomtudomány”-on belül egymástól elszakítva szerepel az „Irodalmi ismeretterjesztés, népművelés, köznevelés” (104–110.) és az „Irodalmi emlékek” (113–114.), mivel egymű anyag különféle arculatáról van csak szó. Logikusabbnak éreztük volna azt is, ha a „Nemzetközi irodalmi kapcsolataink” alfejezet a „Népköltészet folklór” után következik, mert az előbbi általánosabban megvonható határok között mozog, és szélesebb tematikájánál fogva alkalmasabb zárófejezetnek.

A *Gyűjteményes munkák* (195–200.) külön felsorolása elvben igen hasznos, olyan formában azonban, ahogyan Kozocsa kötetében találjuk, nem dönthető el egykönnyen, hogy mit is tartalmaz. A szegedi tudománygyűjtemény 1958-as *Acta*-ja, amely iskolapéldája a gyűjteményes kötet fogalmának, például nem ide, hanem puszta címfelvétele formájában az „Irodalomtörténet”-be került (83.). De más, tudományos jellegű évkönyvvel sem találkozunk e rovatban.

Sajnálatos, hogy a hiányok mellett még a beosztottak is növelik a zavart. Így pl. a Mezey László szerkesztette *Középkori magyar írók* Kozocsa szerint „gyűjteményes kötet” (197.), de — címe miatt! — Mészöly Gedeon *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal* c. munkája (62.) már nem az, hanem nyelvtörténet. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy mindkét könyv elsődlegesen a „Nyelvemlékek” közé tartozik. 62–63.). Hiába keressük viszont a valóban gyűjteményes kötetek jó részét (*A magyarok elődei-ről és a honfoglalásról*. [85.], *Mátyás a kortársak között*. [85.] stb.), máshová kell lapoznunk, hogy rájuk találhassunk.

A *Személyi rész* (201–551.) minden irodalmi bibliográfia legfontosabb fejezete. A kutatások általában valamely író vagy tudós személyével kapcsolatosak, ezért nagy a jelentősége annak, hogy a névre szóló szakirodalom mennyire teljes. Kozocsa könyvében 816 ilyen tételt találunk, ami függetlenül mindentől, tekintélyes névsor. Jobban megvizsgálva azonban: sok is, kevés is.

Sok, mert Kozocsa irodalomszemléletének következtében 99 színész és művész keveredett magyar „író” hírébe, továbbá, mert pedáns módon, tanulmányutakról írott jelentések is bevonultak az egyes személyekre vonatkozó szakirodalomba. Grotzsek például, hogy Béládi Miklós a szerzője az egyetlen önmagáról szóló cikknek (241.), de ugyanígy: Somogyi Sándor (491.), Szauder József (502.) stb. Szakirodalom Kozocsa szerint az is, ha valakit az ITK híryanagában megneveznek (így fogja fel a dolgot a saját személyéről szóló „szakirodalom” esetében), bár ebben egy-

általán nem következetes (és szomszédait sorra mellőzi) [387.].

Néha azonban kevésnek érezzük az írói betűrend anyagát. Hiába keressük pl. Prágai András nevét (még a névmutatóban is), a bibliográfia szerint azért nem találjuk meg, mert 1958-ban nem írtak róla. Szerintünk nem ezért, hanem mert Kozocsa annotáltanul közli Bán Imre fontos tanulmányát (65.), és alcíme alapján az „Irodalmi nyelv, stílus, stilisztika” fejezetbe teszi (*Fejedelmeknek serkentő órája. Adalék a XVII. századi magyar stílus történetéhez.*).

Más hibák is csökkentik az írók névsorát. Berzy András 1958-ban Móra-, Kossuth-és Horváth Mihály-leveleket publikált az egrői Pedagógiai Főiskola Évkönyvében (425.), cikke azonban csak a Móra-irodalomhoz került be, a többinél még utalás sem történik rá. Nemeskürty Istvánról látszólag senki nem írt 1958-ban, holott ekkor jelent meg Bán Imre összefoglalója Nemeskürty kandidátusi vitájáról. Ez azonban a Bornemisza-anyagba került (251.). Hasonló körülmények között József Farkas (347.) vagy Kardos Pál (359.) esetében Kozocsa helyesen járt el. Végül kevésnek éreztük a személyi rész írói névsorát azért is, mert az irodalomtörténeti források egy — fontos — részét Kozocsa kézbe sem vette. Ezekre majd a kötet gyűjtőkörének bírálatakor térünk ki.

A bibliográfia három fő fejezete után az egyes tételek címfelveteléről, módszeréről, besztási szempontjáról és nyomdatechnikai kivitelezéséről is lesz néhány általános érdekű megjegyzésünk.

A *címfelvételek* ügye állandóan visszatérő panasz forrása Kozocsa kritikusaival (különösen figyelemre méltók Péter László észrevételei, ITK 1963. 118–119. és A Könyvtáros 1965. 369–373.), de a jelek szerint nemigen veszi őket komolyan. A *szerző neve* most is törvényszerűen azonos a cikk aláírásával, még abban az esetben is, ha a monogramok, betűjelek feloldásai szerkesztőségtől, kiadótól könnyedén megtudhatók. Az óvatosság elméletben helyes, de csak akkor ha feltétlen biztonsággal nem tudunk rátalálni a megoldásra „Éves” bibliográfia nem szokott elháríthatatlan nehézségekkel jární, legalább is nem annyival, amennyiről e kötet tanúskodik. E kényelmes módszer ráadásul sokat árt a gyakorlati kutatómunkának: azonos szerzők cikkei elkülönülnek egymástól, a névmutató nem utal rájuk (a betűjelek és álnévek rendszerint ki is maradnak) így teljes a bizonytalanság atekintetben, hogy valaki összesen mennyi és milyen cikket írt 1958-ban.

Aki gyanúperrel él, kénytelen Kozocsaénál kedvezőtlenebb körülmények között tisztázni lényeges apróságokat a maga számára, a többiek pedig elhiszik neki, hogy K. I. (27.) nem azonos Kőműves Imrével, bár közel van-

nak egymáshoz a betűrendben, hogy „(harsányi)” nem tévesztendő össze a névmutatóban szereplő Harsányi Zoltánnal, pedig igenis „összetévesztendő” (23.), hogy L. S. A Könyvtáros c. folyóiratban nem Lukácsy Sándor (81.), hogy Ö. J. (40.), V. G. (208. és 233.) nem azonos a névmutatóban levő Ötvös Jánossal illetve Vincze Gézával stb. Magyar nevek hibás írását nem tesszük szóvá (71., 363. stb.), de a külföldiekére kényesebbnek kell lennünk: Rudó Brtán helyesen: Brtañ, Rudo (115.).

Az egyes tételek címei általában pontosak, e téren más bibliográfiai/szerzői is tanulhatnának Kozocsától. Kérdezhetnénk azonban, miért nem érvényesül ez a nagyfokú pontosság az önállóan megjelent műveknél is. Azt még csak megtudjuk, hogy *Jelky András kalandjai* 1958-ban érte el a felszabadulás óta második kiadását (322.), de hogy hasonló sikert mondhat magáénak Szabó Dénes *A magyar nyelvemlékek* c. egyetemi tankönyve (1. kiadás 1952-ben), már nem, jöllehet a címlap felünnéti: „Második, bővített kiadás.” (63.). Még következtelenebb Kozocsa a kiadványok nagyságának megjelölésében (részünkről elhanyagolhatónak érezzük). A bibliográfiából tudomásul vehetjük, hogy József Attila *Külvárosi éj* c. verses köteté tizenhatodré, de hogy még számtalan sok könyv mekkora, azt Kozocsától sohasem fogjuk megtudni.

A *lelőhelyekre* történő utalások megbízhatóak, kár, hogy Kozocsa immár radikálisan szakított az általános szokással, sőt részben saját hagyományával is: ebben a kötetében ugyanis nemmit sem rövidít (az M. Nemzet is Magyar Nemzet lett, hogy a hosszabb címekről ne beszéljünk. . .).

Az *annotációk* szerepe sokkal fontosabb egy irodalmi bibliográfiában, mint amennyit Kozocsa szán nekik. Unos untalan találkozzunk ilyesmivel: „jelenetképpel,” „szerepképpel,” „illusztrált,” pedig nem ez a döntő. A könyv használói elsősorban arra kíváncsiak, kiről írtak 1958-ban. Ebből a szempontból — 3—4 kivételt leszámítva — csalódást okoz a kötet. Sajnos a kivételeknek sem örülhetünk zavartalanul: Kozocsa ugyan annotációba teszi Demény György nevét (189.), de a névmutatóból már kifelejtji, így aztán ki talál rá? Sokat veszített a kutatás azzal, hogy a tételek zöme még eddig sem jutott el. Prágai (65.) sorsa mellett másokéra is hivatkozhatnánk, pl. Csatkai Endre *XVII—XVIII. századi soproni írók* cikkére is (77.), amely Lackner Kristófról, Kövesdy Pálról, Dobner Ábrahámról és Orosz Ferencről tesz említést, annotáció híján azonban hiába keresi bárki is őket a névmutatóban (hogy a *személyi részről* ne beszéljünk).

A *beosztási problémákat* illetően mindenek előtt szögezzük le: pontosan tudjuk, hogy tartalmilag egyértelműen meghatározható

cikk szinte alig van a gyakorlatban, mégis úgy érezzük, hogy a megengedhető hibaszázaléknál nagyobb állunk szemben Kozocsa bibliográfiájában. Kezdjük talán az „Irodalmi technika” 6 tételből álló fejezetével. Ez elég könnyen szétszórható a maga helyére: Horvát Károly (*A krifikai kiadások kérdéséről*), Szabolcsi Bence (*Három régi magyar vers ritmusáról*), és Cs. Tóth Kálmán (*Halottas énekeskönyveink dallamai*) dolgozatai az „Irodalomtörténet”-be, Földes Mihály (*Dramaturgiánk és a dráma*) és Kemény György (*Dráma, vagy illusztráció?*) dolgozatai az „Dráma” rovatba, végül Zolnay Vilmos (*Kis esztétika. Mesterségbeli tudás*) értekezése — mivel esztétikai alfejezet nincsen — az „Irodalomelmélet”-be. És ezzel a botcsinálta fejezet megszűnt.

Féltrevezető a „Folyóiratok, hírlapok” rovat összeállítása. Kozocsa, aki a duplikálásoknak nem ellensége (vö. Dobozy Imre: *Tétlen „nemzetfélők”*. 77. és 95.; a római magyar könyvkiállítás, 36—37. és 129. — bár innen egy cikk hiányzik véletlenül), betűrendben felsorolja mindazokat a lapokat, amelyekről 1958-ban méltatás jelent meg („méltatáson” értendő: „megjelent a Nagyvilág x-dik száma”, melyből 14 sorozódik egymás után egy nyomtatott lap terjedelemben. És Kozocsa 37 folyóiratot tart számon, a hazaiak közül a Pesti Műsort és az Univerzumot is, valamint a kolozsvári Korunkat. . .). Az imponáló seregszemle egyetlen szépséghibája az, hogy kimaradt e rovatból az épp 50 éves Nyugat, ezért az érdeklődőnek 10 cikket az „Irodalomtörténet”-ből kell összekeresgélni (77—78, 80—82.).

Ez az „Irodalomtörténet” egyébként is kuszan szerkesztett része a bibliográfiának. Nemcsak a megszüntethető „Irodalmi technika”-ból (és máshonnan) kíváncsognak ide tételek, de nem kevesebb a száma azoknak sem, amelyeket máshova kellett volna osztani. Többek között nem itt a helye Gerédy Rabán (78.), Szauder József (82.) és Vargha Kálmán (83.) intézeti osztálybeszámolóinak, hanem az „Irodalmi élet” akadémiai rovatában (86.). Pók Lajos cikkét (*Életrajz*. 81.) át kellene tenni a „Műfajelmélet” próza-részébe (70.), Sós Endre kritikáját (*Új irodalomtörténeti könyvekről*. 82.) a benne ismertetett művekhez kellene alászerkeszteni, végül a *Reneszánsz tanulmányok*-at (mely voltaképpen gyűjteményes kötet, csak nem ott van), teljessen ki kellene iktatni a bibliográfiából, minthogy nincs benne képviselve a magyar irodalom (85.).

Sajnos más fejezetek is hálás példátáruul szolgálnak a pontatlan beosztások megvilágítására. Csanda Sándor méltatása a Fanchali Jób-kódekről (115.) nincs az „Irodalomtörténet”-ben, és nincs a Balassi-szakirodalomban. Stoll Béla fontos elvi tanulmánya (*Közösségi költészet—népköltészet*) nincs a „Népköltészet, folklór”-ban (82.), a *Pesti írók Szegeden* nincs

a „Vidéki irodalmi élet”ben (97.), az *Új magyar lapok indulnak 1959-ben* (97.) nincs a „Sajtó”-ban, stb., de hogy *miért nincs*, arra szintén nincs felelet Kozocsa könyvében.

A címfelvételek *technikai elhelyezése* ritkán szokott recenzíós szempont lenni. Kozocsa bibliográfiájában azonban nem kerülhető meg ez a kérdés sem. Mintha tankönyvbe illő címfelvételi mintákat nyomtatna le kínos pedantériával, egyhasábosan, szellős tördeléssel. Annak ellenére, hogy hazai vagy nemzetközi, írott vagy íratlan szabály kényszerítene, mindent új bekezdésben hoz: szerzőt, címet, lelohelyet, sorozatcímét, a hozzászólók vagy kritikusok neveit. „Nagyvonalúan” ragaszkodik elvéhez, még akkor is, ha egy-két betűt kell átvinnie új sorba. Például a „4 t.” négy „n”-jéért feláldoz egy teljes sort (Gárdonyi: *A láthatatlan ember*. 297.; — hasonlóképpen: *Kalauz a magyar ifjúsági irodalomban*. 10. stb.). Olykor még taktikus megoldásokhoz is folyamodik. Azért, mert egy cikk több részletben jelent meg, az újabb lapszámok kedvéért mindent teljesen megismétel. Így V. Windisch Éva történelmi repertórium 8 nyomtatott sor, bár 3-ban elért volna valamennyi adatával (9.). Demeter Imre hat részben megjelent cikksorozata pedig *egymás után* hatszor került felvételre, ami így 12 sornyi szöveget és megfelelő sorközt igényel, holott 3 sorban megfér volna az egész (141.). A hallatlan mérvű helypazarlásra példa az egész könyv, pedig kétséges, hogy ennek a papírpocsklánsnak és értelmetlen terjedelm-növelésnek (így lesz az eladási ár 152 forint...) a legesekélyebb haszna is lenne tudományos gyakorlati szempontból.

Csak mellékesen említjük meg, hogy a szerintünk vitatható alapelvek következtében is tetemes ívmennyiséggel növekedett a magyar irodalom Kozocsa-féle bibliográfiája. Már a „Nemzetközi irodalmi kapcsolataink” c. alfejezetben is többszörösré szaporítják az anyagot a világirodalmi tételek (pl. megérkezett, látogatást tett, kulturális egyezményt írt alá, fogadást adott, elutazott X. Y. ország író- vagy kulturális küldöttsége, vagy: Hege-düs Géza: *Latinok a kirakatban*, [116.] — Kardos László: *A világirodalom a huszadik században*, [117.], Lengyel Balázs: *Rimbaud magyarul* [117.] stb.), de mindez elenyészik a „Színművészet, filmművészet” fő fejezet 61 oldala mellett, amelynek szerény becsléssel kb. 90 százaléka irodalmi bibliográfiában felesleges (G. J.: *A szállítási nehézségek ellenére is jól dolgozik a Pest megyei Petőfi Színpad*. Esti Hírlap. [141.] — Sas György: *Levél egy kislányhoz a művésznő magánéletéről*. Film Színház Muzsika. [145.] — Turi András: *Izgul-e amikor színpadra lép? Űllői úti általános iskolások „bizalmas” kérdései szerzőkhöz és színészekhez*. Esti Hírlap. [146.] — Rubin Szilárd: *Gondolatok a felvevőgépéről*. Filmvilág.

[188.] — *Újévi köszöntő*. Pesti Műsor. [148.] — Magyar Tibor: *Szakt munkás-e a színpadi munkás?* Magyar Nemzet. [143.] stb. stb.). Nem sokat tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ennyi megtakarítható papírmennyiség elegendő lenne a következő, 1959. évi Kozocsa-bibliográfiához is.

A *feldolgozott források címjegyzéke* (553.) önmagában véve nyugtalanítóbb, mint az eddigi fejezetek összes negatív tanulságai. Általános hibáinak egyike az, hogy nem tükrözi a feldolgozott lelohelyeket, így megtéveszti esetleges használóját. Teljesen hiányoznak belőle például az évkönyvek, holott néhány különnyomat szerepel a bibliográfiában. De a folyóiratok listája sem teljes, mert egy különnyomat helyet kapott úgy a kötetben, hogy lelohelyét kifejeztették a listából.

A jegyzék egy másik hibája Kozocsa irodalomszemléletének folyamánya. Ezért reked kívül a „magyar irodalom” bibliográfiáján minden publikáció, amely nem magyarul jelent meg, függetlenül attól, hogy magyarországi idegen nyelvű kiadványról vagy magyar vonatkozású külföldiről van szó. (Ezen a tényen nem változtat az sem, hogy mindkét esetre 1—1 ellenpélda található). Végül a címjegyzék harmadik nagy hibája, hogy a „feldolgozott”-nak feltüntetett lelohelyek egyike-másika felületességéből csak részben került kicidulázásra.

Részletezve a summásan előrebocsátott észrevételeket, kezdjük bizonyításunkat az *évkönyvekkel*. Itt olyan zavaros a helyzet, hogy csupán bizonyos csoportosítással lehet áttekinteni. Van olyan évkönyv, amelyet: 1. *ismer Kozocsa, de tartalmát nem dolgozza bele a bibliográfiába* (a szegedi egyetem Actája 5 irodalomtörténeti értekezéssel. 83.); — 2. *feldolgoz, de hiányosan* (Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve a 38—42. lapon, melyből kimaradt 1 tanulmány, az egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve a 425. lapon, 7 kihagyott irodalomtörténeti értekezéssel és a szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve a 372. lapon, 1 mellőzött dolgozattal); — 3. *meg sem nézett* (a debreceni Egyetemi Könyvtár évkönyve *Könyv és Könyvtár* címmel. Ebben 4 irodalomtörténeti tanulmány olvasható).

A *folyóiratok* terén még ennél is kedvezőtlenebb a helyzet, pedig Kozocsa szimpatikus teljességre törekvéssel igyekszik feltárni a kutatás számára forrásértékű cikkeket eldugott helyi lapokból (egri Népújság stb.). Ezek az eredményei sajnos eltörpülnek alapvető hibái és hiányosságai mellett: 1. *nem mindig közvetlen forrásból gyűjt* (különnyomat, tartalomjegyzék, cikkek címei). Ezért siklik el érthetetlenül fontos irodalomtörténeti közlemények fölött; — 2. *feltekénységéből generális fontosságú szakfolyóiratokat mellőz*.

A másodkézből való dolgozás példájára idézhetnénk a Studia Slavica esetét. Az ebben

tálalható egyetlen magyar irodalomtörténeti dolgozat (Sziklay László: *Hviezdoslav und die ungarische Literatur*) különnyomatát felveszi Kozocsa (119.), de mivel nem maga a Studia Slavica került felgyűjtésre, a feldolgozott folyóiratok listájából (553.) ki is maradt. A hiányos cédulázásra példa a szűrőpróbaképp átnézett Soproni Szemle. Az 1958-as évfolyam 12 olyan cikket tartalmaz, amely irodalomtörténeti érdekű, ebből Kozocsa négyet nem vett fel, tehát 2 híján a felét (J. Hajdu Helga: *Soproni vonatkozású német kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban*. 24–36. [Klesch Dániel, Ribini János, Romy Károly György, Kis János, Gamauf Teofil, Rákosi Jenő] — Német Sámuel: *Magyar gimnázium Sopronban. 1657–1674*. 37–46. [Wittnyédi István, Kövesdy Pál] — Réthly Antal: *Soproni orvosok üdvözlő versei 1745-ből*. 342–343. [Deccard János Vilmos, Schneller Keresztély] — Kovács József: *Jonas Rosa frankfurti nyomdász özvegyének számlája Lackner Krisztofhoz 1631-ből*. 264–265.)

A teljesen feldolgozatlanul maradt periodikák a mélypontra szállítják le a bibliográfiai adatgyűjtés szintjét, mert a következők kerültek el Kozocsa Sándor, ifj. Kozocsa Sándor és Kozocsa István figyelmét: Acta Ethnographica, Acta Historica, Acta Historiae Artium, Archeológiai Értesítő, Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, Ethnographia, Filológiai Közöny (a 3–4. összevont szám Turóczi-Trostler emlékkönyv), Levéltári Híradó és Művészettörténeti Értesítő. Még akkor is, ha nem számítjuk az elég szép számmal előforduló irodalomtörténeti szakrecenziókat és a próbaképp kontrollált Soproni Szemlét, végeredményben az derül ki, hogy a Kozocsák kezén az évkönyvekben 18, a folyóiratokban 42, összesen tehát 60 tudományos közlemény süllyedt el.

Ilyen körülmények között csupán a bibliográfiai teljesség helye miatt nem tesszük szövé, miért kerültek be a gyűjtőkörbe olyan „szakfolyóiratok”, mint pl. a Filmvilág, Lelkipásztor, Pesti Műsor, Könyvtájékoztató, Érdekes Újság, stb., illetve miért nem kerültek be ezen az alapon a magyar irodalmi anyagot is rendszeresen tartalmazó Neue Zeitung, Foaia Noastra, Ludové Noviny, Narodne Novine, Laikosz Agonasz c. nemzetiségi lapok, további mintegy 30 megyei és járási hírlappal egyetemben.

A *Névmutató* (555–581.) használhatóságára már az elmondottak alapján lehet előre következtetni. Kár, hogy kimaradtak a feladatlanul maradt betűjelek vagy kiegészítetlenül hagyott monogramok (Sz. Gy. a 208. lapon = Szabó György, de Szabó György nevénel hiányzik a 2-es index, mely utalna rá, stb.), mert így még az olvasó is felismerhetne bizonyos összefüggéseket. Kivétel persze most is akad, mert Kozocsa nem következetes: pl. a

„(rózsa)” álnév (237.) változtatás nélkül felbukkan a névmutatóban is (575.). Felesleges duplikálásra vezetett a szükséges azonosítások elmaradása: Oleg Roszszijanov (208.) azonos O. K. Roszszijanovval (212.), álnevek megfejtését is gondosabban el lehetett volna intézni egy szerkesztéségi telefonnal (Tótfalusy István [535. és 579.] = Jelenits István [549. és 565.] stb.) és végül nem ártott volna precízebben különválasztani azonos nevű írókat és tudósokat (Berczik Árpád csak Kozocsánál egy személy, valójában kettőről van itt szó: az irodalomtörténész: 51., 532.; az író: 243.). „Esopus” pedig nincs (560.), csak Ezópusz, Aesopus vagy Aiszoposz lehetséges.

Tekintve az annotálatlan tételek és a mellőzött leelőhelyek nagy számát, könnyelmű az, aki a névmutató alapján akarja használni a bibliográfiát, de nem kevésbé könnyelmű az is, aki fenntartás nélkül hisz Kozocsa betűrendjében. De az ilyen sem jut tovább az abc harmadik betűjénél, mert már ott kellemtelen meglepetések várják. A kötet használója kénytelen megismerkedni Kozocsa ingatag fonetikai szemléletével: a „cz” a névmutatóban „c” + „z” kapcsolatának számít, a „cs” pedig affrikátának, vagyis Czabán Izsák megelőzi Csuzy Zsigmondot (558–559.). Nem így a személyi részben, ahol a „cs” is egyszerű vegyeshang, tehát „c” + „s”, miért is Csuzy Zsigmond megelőzi Czabán Izsákot (262.). Az igazi útvesztő azonban a „J” betűnél vár a gyanútlanra. Ha valaki ifj. Juhász Antalt keresi, nem pedig Juhász Antalt, lapozzon vissza az „I”-re, mert ifjúról van szó. (565.). Ennek alapján gyermekjáték Jób Jánost megkeresni, akit Kozocsa az „F” betűbe rejtett „Fancsali Jób” elnevezéssel (561.).

A *Tartalomjegyzék* a számunkra különös szerkesztési elveknek megfelelően két helyen, az 5–6. és az 583. lapokon helyezkedik el. Az *Általános rész* részletlen felépítése a kötet elején (5-6.) afféle bekötött korrektúra lapra emlékeztet lapszámnélküliségével, pedig a tulajdonképpeni tartalomjegyzékben lenne a helye beszámolva. (583.)

Befejezésül a kínálkozó sok tanulságból csak egyet ragadjunk ki: ezúttal is bebizonyosodott, hogy bibliográfiát készíteni nem annyira, mint cédulázni és betűrendezni. Kozocsa Sándor 1958-as magyar irodalmi bibliográfiája még akkor sem nyereséges szaktudományunknak, ha kénytelenek vagyunk bevallani, hogy nincs jobb helyette.

*

Pótlás Kozocsa Sándor bibliográfiájához leelőhely szerint felsorolt tételekben.

1. Évkönyvek. *AUnivSzeg. „Irodalom.” I.: Keszéri Bálint: Adalékok Rimay és a Bátho-*

riak kapcsolatához. 45–49. — Kiss Lajos: *Simon István költészete*. 111–122. — Kordé Imre: *Néhány adat Csokonai „Kulturá”-jának keletkezéséhez*. 61–66. — Kovács Sándor: *Szepestsi Csombor Márton prózastílusához*. 51–60. — Nacsády József: *A szegedi parasztnovella keletkezése*. 71–110.

Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. VII. Kimaradt: Dezsényi Béláné Szemző Piroska: *A szenzációs hír és illusztrálása*. (*Sajtótörténeti tanulmány*). 230–248.

Pedagógiai Főiskola Évkönyve (Eger): Kimaradt: Bakos József: *Comenius és a nyelvi nevelés néhány kérdése*. 5–33. [A sárospataki évek munkássága] — Bakos József: *A helyes és szép beszéd*. 181–208. [Kaprinai István, Versey Ferenc, Ivánszky Antal] — Bakos József: *Gárdonyi és Tinódi* 567–572. — Bakos József: *Két Tánács-dokumentum*. 591–595. [Az egyik ismeretlen Kossuth-levéli] — Némegy Lajos: *„A nemzet csinosodása.”* 209–255. — Pataky László: *A teljes Adyért*. 257–266. — Pataky László: *Kortársi megemlékezés Adyról*. 589–590. [Földessy Gyula].

Pedagógiai Főiskola Évkönyve (Szeged): Kimaradt: Sziklay László: *A magyar szlavisztika gyermekkorából*. (Az eperjesi kör szlav vonatkozásai). 209–235. [Sárossy Gyula].

Könyv és Könyvtár (Debrecen): Bán Imre: *Rimay János egyik könyvének sorsa*. 67–68. — Bertók Lajos: *Veresmarti Mihály „Rövid felelet”-ének latinra fordításáról*. 87–89. — Módis László: *Kállai Albert magyar nyelvű unikum műve*. 1599. 83–85. [A teljes faksimile: 90–103.] — Vita Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen-könyvtár 1848–49-i aprónyomatványai és kéziratjai*. 69–76.

2. Folyóiratok. AEthn. Diószegi Vilmos: *Die Überreste des Schamanismus in der ungarischen Volkskultur*. 97–135.

AHistArt. Kovács Éva: *Casula Sancti Stephani regis*. 181–221. — Soltész Erzsébet: *Beiträge zur Geschichte des ungarischen und des Wiener Holzschmittes im XVI. Jahrhundert*. *Der Tyrnauer Buchschmuck des XVI. Jahrhunderts*. 157–169.

AHist. Köpeczi Béla: *Politique et jansénisme Lettres de François II. Rákóczi, prince de Transylvanie au cardinal Filippo Antonio Gualterio. (1714–1717)*. 153–173. — Makkai László: *The Hungarian Puritans and the English Revolution*. 13–45.

ArchÉrt. Mezey László: *Az aracsai kő olvasásához*. 189–190. [XII. századi leoninus].

CommBHMH. Borsa Gedeon: *Magyarország számára nyomtatott érvágó naptár a XV. századból*. 278–283. — Kótyay Pál: *A Pax corporis*. 5–23.

Ethn. Dömötör Tekla: *Regélő hétfő*. 313–332. — Geréb László: *Adalék a székely népköltészetéhez a XVI. századból*. 291. — Péter László: *József Attila és a népköltészet*. 458–460. — Pogány Péter: *A régi hazai népies ponyvakutatás problémái*. 478–593. — Pogány Péter: *Kik gyűjtötték a sárospataki Felvidítőt?* 93–115.

FK. Bán Imre: *Adatok Apáti Miklós életrajzához*. 433–439. — Balázs János: *Ki irta az első magyar nyelvtant?* 116–120. — Berczik Árpád: *Toldy és Gervinus*. 462–470. — Bóka László: *Egy adat, egy jegyzet és egy javaslat Abet Ádám körül*. 489–495. — Bónis György: *Petrus de Vinea leveleskönyve Magyarországon*. 1–26, 173–193. — Bor Kálmán: *Joakim Vujić és a pest-budai színjátszás*. 352–357. — Csapláros István: *A magyar irodalom útja Lengyelországban. (1830–1918)*. 384–394. — Dömötör Tekla: *Árpádházi Imre herceg és a csodaszarvas monda*. 317–323. — Fóti Lajos: *A Toldi-monda problémája*. 507–514. — Kardos László: *Tóth Árpád alkotásmódja, munkamódszere*. 552–570. — Kardos Tibor: *Megjegyzések Árpádházi Imre herceg és a csodaszarvas mondája kérdéséhez*. 323–325. — Király Péter: *A prágai négy nyelvű sóhajlás*. 333–336. — Komor Ilona: *Iskolaárma és utópia*. 600–617. — Komor Ilona: *Turóczi-Trostler József tudományos és irodalmi munkássága*. 729–758. [Bibliográfia] — Mezey László: *Adalékok a középkori dráma történetéhez. Két liturgikus ludus*. 103–106. — Mollay Károly: *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*. 663–670. — Ortutay Gyula: *[Turóczi-Trostler József hetven éves]*. 111–IV. — Pais Dezső: *Középkori diákjaink és a krónikákbeli hétmagyar-gyíak-lázár mozzanatok*. 671–676. — Papp Ferenc: *Kalmár György oroszországi kapcsolatairól*. 346–349. — Póth István: *Obernyik-Egessy: Brankovics György c. tragédiája a szerb színpadon*. 133–138. — Póth István: *Zmaj-Jovanovics magyar kapcsolataihoz*. 361–362. — Radó György: *Vörösmarty — oroszul* 379–381. — Sipos István: *Három szlovák népdal Dugonics András fiatalkori versei között*. 350–351. — Szabolcsi Bence: *„Oh kedves filemilécske.”* 694–699. — Szauder József: *Versey és Herder*. 700–713.

LíHiradó. Jakó Zsigmond: *Az oklevélíráskor fejlődése Erdélyben a XII–XV. század folyamán*. 123–163. [27 t. mell.]

MűvtÉrt. Péczely Béla: *Arany János a visegrádi királyi kastélyról*. 189–191. — Soltész Zoltánné: *Garázda Péter, Nagytucsei Orbán és Sztalmári György ismeretlen könyvei*. 120–124.

V. Kovács Sándor

E. Abaffy Erzsébet: Sopron megye nyelve a XVI. században. Bp. 1965. Akadémiai K. 222 l. (Nyelvészeti tanulmányok, 7.)

Az irodalmi nyelv történetének vizsgálata a nyelvészet körébe tartozik, de szoros kapcsolatban áll az irodalomtudománnyal is. Ismeretes, hogy a nyelvi egységesülésben és normalizálódásban, azaz az irodalmi nyelv kialakulásában milyen fontos szerepet töltenek be a nagy írók és költők; ezek életművének — benne nyelvüknek, stílusuknak — a mérlegre tétele az irodalomtörténet feladata. De természetesen ez a diszciplína is segít az irodalmi kutatásoknak: a mindenkori irodalmi norma körülhatárolásával alapot ad arra, hogy megállapíthassuk, mit „kapott” egy-egy író, költő a korabeli irodalmi nyelvtől, és mivel gazdagította azt; továbbá arra, hogy eldönthessük, az egyes nyelvi elemek — főként szavak — milyen stílusértékűek (archaizmusok, provincializmusok stb.) az adott korban — hogy csak a legfontosabb érintkezési pontokat említsem.

Még ha figyelembe is vesszük, hogy nyelvészeti és irodalmi tanulmányokban (különösen pl. a Horváth János műveiben) már korábban is található irodalmi nyelvünk történetére vonatkozó utalások, hosszabb-rövidebb megjegyzések, a magyar irodalmi nyelv rendszeres vizsgálatának megindulását Pais Dezső alapvető előadásának (*A magyar irodalmi nyelv*: I. OK. IV, 425—66 és klny.) a megjelenésétől számíthatjuk. Mindez azóta két úton történt, illetőleg történik. Egyrészt a — főként Bárczi Gézától megindított és megalapozott — nyelvjárástörténeti vizsgálódások felől, amelyek — érthető okokból — mind nagyobb teret szentelnek a nyelvjárással összefüggő, egységesülési és normalizálódási kezdő nyelvtípus kutatásának. Másrészt, immár természetesen, megszületett az irodalmi nyelvnek önálló, önmagát középpontba állító vizsgálata, különösen Benkő Loránd elvi és módszertani szempontból egyaránt iránymutató munkájának (*A magyar írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*, Bp. 1960.; ismertetését l.: It 1962. 316—320.).

Az első útnak-módnak jeles terméke E. Abaffy Erzsébetnek *Sopron megye nyelve a XVI. században* c. munkája.

Az irodalomtörténet s még inkább az irodalmi nyelv története számára legtanulmányosabb a könyvnek *A XVI. századi dunántúli regionális norma kérdéséhez* c. záró fejezete. (200—219) A nyelvi egységesítés és normalizálás szempontjából leginkább számba jövő, diákok írta levelek a norma kialakításábari három típust mutatnak. Az első típusban a levélró csupán bizonyos kirívó nyelvjárási sajátosságokat hagy el (pl. az *i*-zést). A második

típusba tartozó források szerzői már általában kerülnek az összes helyi nyelvjárási jelenséget (pl. az *i*-zést) alakokon kívül a *vüttek*, *belőlt* stb. formákat), ilyenformán ez áll a legközelebb a mai köznyelvhez, egyébként ez a legáltalánosabb is. Végül a harmadik típust az jellemzi, hogy a szerzők egy másik nyelvjárási sajátosságait vagy valamely sajátosságát tekintik — legalábbis írásban — eszménynek. E. Abaffy Erzsébet ügyesen nyomozza ki, hogy az utóbbi típusra jellemző hangsúlyos szótagbeli *ö*-zés stb. Szcremyéni Mihály, Beythe István s más déli *ö*-zést területekről Sopron megyébe került papok, tanítók közvetlen nyelvi hatásával, továbbá Kulsár György, Tinódi Sebestyén stb. műveinek a nyelvi példájával magyarázható.

Az elmondottakat megerősítik Wathay Ferenc fennmaradt kéziratjai (RMKT. XVII. sz. I. kötet): önéletrajzában nyelve teljesen megegyezik a korabeli Sopron megyei nyelvjárással, 28 énekből álló énekeskönyvének nyelvében viszont más, elsősorban az *ö*-zést formák használatában tér el tőle. Ezt — E. Abaffy Erzsébettel együtt — csak úgy magyarázhatjuk, hogy Wathay irodalmi igényű verseinek írásakor (ilyen igényt mutatják nyelvi, stilisztikai, helyesírási jellegű javításai, a gondosabb írás, az ünnepélyesebb mondat-szerkesztés stb.) tudatosan igyekezett a tőle ismert „irodalmi norma” nyelvtét alkalmazni. Hogy azonban egyik típusú norma sem volt kötelező, még ez a harmadik sem (amely — mint a szerző megjegyzi — egyébként sem lehetett hosszú életű, 218), arra több példát találunk ismertett könyvünkben (l. különösen 216—8). Összefoglalóan — mint mások hasonló XVI. századi kutatásai is igazolták — így azt mondhatjuk, hogy „... a XVI. század jellegzetesen átmeneti periódus az egymástól elkülönült nyelvjárással és az egységes nemzeti nyelv időszakának között” (219).

Szatlmári István

Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora. Bp. 1965. Gondolat K. 391 l. 28 t. 22 vázlat.

Értékes új szempontokkal és eredményekkel gazdagította a Zrínyi-kutatást ebben az összefoglaló munkájában Perjés Géza, akinek ezekről a kérdésekről már több figyelemre méltó részlettanulmánya jelent meg. A *Zrínyi Miklós és kora* főleg két irányban gyarapította a Zrínyi-irodalmat. Egyrészt egy csak mostanában kibontakozó segédtudomány, a történeti statisztika felhasználásával eddigi tudásunknál sokkal élesebben, reális megalapozással világítja meg azokat a gyakorlati lehetőségeket, amelyek közt Zrínyi egész munkássága lejátszódott,

azokat a föltételeket, amelyek indokolták a sikereket és sikertelenségeket. Másrészt a szerző szemmelláthatólag teljes tájékozottsággal mozog az elméleti hadtudomány és a gyakorlati katonai élet területén s ezért képes arra, hogy szakszerű elemzésekben, plasztikus bemutatásokban, sok új eredmény-nyel tárja az olvasó elé Zrínyi harcait, katonai írásait, terveit. Perjés kötetére teljes egészében ez a hadtörténelmi érdeklődés nyomja rá a bélyeget. Tulajdonképpen nem is annyira Zrínyi-életrajz, mint inkább Zrínyinek a hadvezérnek, a katonának, a hadtudományi írónak bemutatása. Hogy a statisztika nyelvén beszéljünk mi is: a munka 60%-a a hadtörténelmi rész (ennek kétharmada Zrínyivel, egyharmada a kor általános és magyar hadtörténeti kérdéseivel foglalkozik). Ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy részletesen elemzi a kor mezőgazdasági, társadalmi, közigazgatási, politikai problémáit s ezekre alapozva még aránylag bővebben szól a politikus Zrínyiről, akkor érthető, hogy a költőre csak a terjedelem 2%-a jut, egyéniségére, filozófiájára, világnézetére, műveltségére együtt ugyanennyi. Ami tehát a hadtörténelmi és a főleg ennek aláfestésére szolgáló statisztikai-politikai ismeretek közlésén túl van, az csak néhány vonással fölrajzolt vázlat, főleg természetesen Klaniczay Zrínyi-kötete alapján. (Sajnálatos, hogy valószínűleg a kézirat lassú kiadói átfutási ideje miatt, nem az egy évvel előbb megjelent második, átdolgozott kiadást, hanem a tíz évvel korábbi első kiadást használta.) Ezt az egyoldalúan hadtörténelmi beállítottságot talán lehetne hibának felróni, mégis inkább az a nézetünk, hogy Perjés munkájának éppen ez az értéke. Egy évvel Klaniczay Zrínyi-monográfiájának megjelenése után nem sok értelme lett volna egy másik hasonló jellegű monográfiának, így viszont éppen a maga egyoldalúságával hoz új értékeket a tudomány számára. Legföljebb azt lehet hiányolni, hogy a szerző nem törekedett eléggé Zrínyi egyéniségének eleven, létszerű bemutatására legalább azzal, hogy lényegesen több eredeti (és fordított) szöveget közölt volna Zrínyi utolsó két-három évi leveleiből, ezekből a megrendítően lírai dokumentumokból és egyben részletes katonai beszámolókból. Egyáltalán van valami mozaikszerűség az egész munkában. Mintha valaki egy cél elérését mindig új és új kiindulópontból kezdené meg, hol a mezőgazdaság és jobbágyság, hol a közigazgatás, hol a politika, hol a hadszervezet stb. oldaláról s az olvasó mindig újra kizökken a történelem menetéből. Mivel a szerző úgyis azt hangsúlyozza az előszóban, hogy Zrínyi és kora történetét akarta megírni, jobb lett volna ha előbb szorosabb összefüggésben, nagyobb keretben foglalja össze a kor problémáit és így fölvertézte

indítja el az olvasót Zrínyi élete felé, mint a mostani kissé szaggatott szerkezetben. Van még egy konstrukciós hibája a munkának, ez pedig az, hogy a szöveg a könyv vége felé aránytalanul rövidevé válik. Mintha a szerző kénytelen lett volna egy hosszabb időre és nagyobb terjedeleme szabott részt néhány óra alatt, néhány oldalon befejezni. Érthetetlen ugyanis, hogy míg korábbi részekben Zrínyinek egy-egy tervéről, vállalkozásáról milyen részletes elemzést kapunk, addig az egyik legproblematisabb eseményről, Zrínyi-Újvár elestéről és lerombolásáról alig néhány sort ír. Ugyancsak mostoha elbánásban részesültek a jegyzetek. Mert ha csak az volt a szerző célja, hogy néhány legfontosabb munkára fölhívja a figyelmét azoknak, akik egyes kérdésekben kissé részletesebb tájékozódásra kíváncsiak, akkor sok a fölösleges benne (pl. Markó Árpád Zrínyi Miklós levelei mind benne vannak a Zrínyi Miklós összes művei kiadványban. A *Háború és béke*-re való utalás miatt fölösleges közölni, hogy melyik magyar fordítást használta, fölöslegesek a XVIII. századi mezőgazdaságtörténeti munkákra való utalások stb.). Ha viszont megállapításainak forrászerű bizonyítékait akarta adni, akkor túlságosan kevés és elnagyolt az irodalom. (Pl. a Zrínyi M. összes művei 1958-i kiadása óta megjelent elég sok forrásközlésből semmi sincs.) A török birodalom történetéről is bizonyára lehetett volna Zinkeisennek több mint százéves munkáján kívül újabbakat is használni. Nem sok haszna van az olyan utalásnak, mint: „A gabonaadó: Corpus Iuris”, vagy „Káldi—Nagy Gy.: A török birodalom helyzete a XVII. században. Kézirat.” (De hol van ez a kézirat?) Hibák ezek, de inkább csak formahibák. Ami viszont érték Perjés munkájában, az maradandó érték. Lehet, hogy a hadtörténelmi kritika nem mindenben fogja elfogadni megállapításait — ezen a téren a recenzens nem érzi magát hivatottnak a hozzászólásra —, de az kétségtelen, hogy módszerében és objektív szemléletében olyan új eredményeket hozott, amelyeket a későbbi kutatásnak mindig figyelembe kell vennie.

Csapodi Csaba

M. Császár Edit: Molnár György, a rendező.
Bp. 1964. Színháztudományi Intézet — Országos Színháztörténeti Múzeum. 152 l. (Színháztörténeti Könyvtár, 16.)

Sok könyv, füzet, cikk foglalkozik manapság a régi színi világgal, színészekkel, rendezőkkel, színházi emberekkel. Feltűnő azonban az érdeklődés egyoldalúsága; többnyire az alig múltnak, a félmúltnak, legfeljebb az

utolsó évszázadnak szól. Valami kispolgári sznobos, bennfentes, lelkendező, szakszerűtlen magatartás és modor árnyékolja e studiumok nagyrészét. M. Császár Edit kis füzeté nem osztozik velük sem tárgyválasztásban, sem modorban. Hősének, Molnár Györgynek tehetsége s fejlődéstörténeti szerepe egyaránt jelentős; jelentősebb, mint a századforduló s a századelő Pestjének sok, mostanában agyonreklámozott és jubilált színészéé, színházi emberéé. Az irodalomtörténetírást is közelebről érdeklí Molnár tevékenységének rajza. Sok vita folyt irodalmi lapokban is egykor, kísérletei körül. Arany folyóiratai, Gyulai, Salamon Ferenc, Arany László gáncsolták, dicsérték, adtak tanácsokat neki. Érthető; oly műfaji változat körül folytak próbálkozásai, amelyek, érezték, nagy befolyással lehetnek, s lettek is a legszélesebb néző rétegek, a kevésbé képzett közönség, a városi „nép” ízlésére.

A kis füzet többet ad, mint amennyit a címben ígér. Molnár tevékenységét oly széles, alaposan megrajzolt színház-történeti háttér elé vázolja föl, hogy nem csak a címfigura iránt érdeklődő, hanem a századközép rendezés-technikájának és elveinek kutatója is nagy haszonnal forgathatja. S a háttér anyaga jórészt saját kutatásra alapszik, s ahol nem, a célszerű, ügyes koncentráció ott is érdeme. S érdeme a munkának, füzettársai többségével szemben, tudományosan egzakt, szakszerű, de szakszargontól s népszerűsítéstől egyaránt ment, biztos, jól olvasható előadásmódora. Az érdekes háttér azonban néha el is nyeli a figurát; így pl. rendezői tanultságának érvényesülése mellett szívesen vettünk volna többet rendezői egyéniségének érvényesüléséről; irodalmi műveltségének, szellemi egyéniségének közrehatásáról. S arról is, milyen volt tevékenységének visszhangja, a szorosabban vett szakembereken és a közönségen túl, az irodalmi világban. Am így is, ezek nélkül is a sorozat egyik kiváló, valóban sokat nyújtó darabja ez a füzet.

Németh G. Béla

Csathó Kálmán: Író-társak között. Irodalmi és színházi emlékek. Bp. 1965. Szépirodalmi K. 382 l.

Csathót, az író-társ Schöpfung Aladár jellemzi legáltalában 1937-ben megjelent irodalomtörténetében: „... Herczeg Ferenc tintájába mártotta tollát, a hangja derűs, maliciája valamivel élesebb, atyafiságosan kedélyes úri alakjaival szemben. . . nem gondolkodóba akar ejteni, hanem szórakoztatni. . . Pikanteriája szabadabb szájú, mint elődeié, ahogy szabadabb szájú lett a társalgási stílus is. Magatartása az okos, elmés úriemberé, aki jókedvűen elmulattatja társaságát, kissé rossz-

májú, de ártalmatlan történeteivel.” Bár Csathó majd három évtizeddel később hunyt csak el, ez az 1937-ben megfogalmazott jellemzés máig is helytálló, kiegészítésre se igen szorul.

Tavaly megjelent posztumusz kötetét pályatársai emlékének szentelte a két éve elhunyt író. Könyvének lapjain Gyulai Pál, Léway József, Kiss József, Ágay Adolf, Herczeg Ferenc, Tömörkény István, Krúdy Gyula, Molnár Ferenc, Mórícz Zsigmond és Surányi Miklós alakját villantja fel személyes emlékek, epizódok és anekdoták alapján. A holtaknak kegyeletképpen, magának az emlékezés édes-bús kedvteléséért, olvasóinak pedig szórakoztatásul. Értékelni nem kíván, csak megjeleníteni. Hangja a régi, emlékeit is abban a kedélyesen csevegő, olykor malíciózus és enyhén pikáns modorban adja elő, ahogyan annak idején regénynek és elbeszélésnek szánt könnyed történeteit. S ugyanúgy kikerüli a gondolkoztató kérdéseket, mint amazokban. Csathó az irodalmat is az anekdotá szintjén látta, akárcsak az életet. „Elmés és okos” megjegyzései akadnak, de mélyrevilágító, lényeglátó gondolatai nincsenek. Még azokról sem, akiket pedig hosszú időn át közeli barátként ismert. Az egész kötetben érződik az az intellektuális problémátlanság és lustaság, amely az ő és mestere világát jellemezte.

Mindezt tényként emlitem, s nem hiányként rovom fel. Többet, mást nemigen lehetett remélni az írótól, nem lehetett várni, hogy éppen nyolcvan éves korában változtasson írói szemléletén és gyakorlatán. Könyvét annak kell felfogni, aminek készült. Túl sok újat nem mond el benne koráról, sem az írókról, legfeljebb néhány érdekes adatot közöl. Megtudjuk például, hogy két évig Mórícz Zsigmond padtársa volt a debreceni kollégiumban, s hajdani diáktársa később róla muntázta *Légy jó mindhalálig* című regényének egyik alakját (hogy pontosan melyiket, nem árulja el Csathó; a jelek szerint Orczyt). A Mórícz-dramák színpadi bemutatásáról és előkészületeiről szóló tudósításai is figyelmet érdemelnek. Íróilag a Molnár Ferencről szóló portréa kötet legelevenebb fejezete; hősének szílllemessége szinte magával ragadja Csathó tokát.

Az inkább kuriózum-, mint becses dokumentumértéket jelentő kötetet néhány kisse b színészportré egészíti ki.

Tálas István

Kovalovszky Miklós: Egy Ady-vers világa. Új, tavaszi sereg-szemle. Bp. 1965. Magyar Nyelvtudományi Társaság. 76 l. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 111.sz)

Kovalovszky tanulmányában az érett Ady forradalmi lírájának egyik legnagyobb igényű s legbonyolultabb darabjának elemzésére vál-

lalkozott. Dolgozata azonban mind méreteiben, mind pedig tartalmában elűt az utóbbi időben szép számmal keletkezett verselemzésektől. Míg ez utóbbiak elsődlegesen a „miért szép” kérdésére igyekeztek választ adni s ennek során többnyire beérték a költeményben megfogalmazott érzéseknek, gondolatoknak a kor, a keletkeztörténet, a költő életműve, jelkivilága felőli magyarázatával, Kovalovszky szándékosan más célt tűzött maga elé. A műelemzéseinkben általában is domináns tartalmi, eszmei, esztétikai fejtegetések helyett a hangsúlyt elsősorban a nyelvi, stílusi, formai elemzésre helyezte, arra törekedve, hogy a költői gondolat művészi megvalósulását a költői nyelvi világa, a költeményben alkalmazott stilisztikai, formai eszközök felől közelítve világítsa meg. A tanulmány azonban ennek ellenére sem vált egyoldalúan s elvontan stilisztikai vizsgálattá. Kovalovszky, ha a stilisztikai elemzések méreteihez viszonyítva jóval kisebb terjedelemben is, de részletesen világítja meg az elemzés tárgyául választott költemény keletkezésének körülményeit, a vers megszületését közvetlenül is inspiráló politikai, eszmei mozzanatokat, sokoldalúan mutatja meg a vers helyét Ady költői pályáján belül, sőt polemikus formában hosszabban foglalkozik Földessy Gyulának a költeménnyel kapcsolatos értelmezésével, értékelésével.

Mindezzel azonban Kovalovszky tanulmányának lényegét csak részben jellemeztük. A tanulmány ugyanis valójában több egyetlen vers elemzésénél. A valódi cél, ahogy azt Kovalovszky tanulmánya bevezető soraiban megfogalmazta: „egyetlen költeményben bemutatni, ha nem is az egész költőt, de a műhelyét, alkotásmódját és költészetének belső összefüggéseit”, illetve amint az még konkrétan a tanulmány egy más helyén áll: a megjelölt versben, „mint fókuszba gyűjtve, vagy legalábbis hozzá kapcsolva, köréje csoportosítva... bemutatni Ady-nak a nyelvhez való viszonyát, költői módszerének néhány főbb vonását, stílusesszkezeinek jellegzetes típusait”. Az elemzésre kiválasztott vers így, konkrét elemzésén túl, bevallottan is, jelentős mértékben csak alkalmul szolgált e tágabb szempontú, általánosabb tanulságokra törekvő vizsgálathoz. Éppen ezért a tanulmány címe is csak részben fedi a dolgozatba foglaltakat, hiszen nem csupán egy Ady-vers, hanem rajta keresztül, stilisztikai, nyelvi jelenségei kapcsán valójában Ady egész nyelvének, stílusának, nyelvteremtő fantáziájának, költői módszerbeli eljárásának világába kapunk bepillantást. Például a vers címének elemzésénél Kovalovszky a verscím értelmének tisztázásán túl, rámutatva Ady jellegzetes címadási módjára, történetileg vázolja e jellegzetesség kialakulását, ugyanakkor megkísérli megfejteni létrejöttének okait is. Vagy

a cím „Új” szavával kapcsolatban nem csak a szó címbeli minősítő értelmét bizonyítja, hanem bemutatja az „új” szó szerepét Ady költészetének egészében, szerves összefüggését annak művészi, eszmei forradalmiságával. Továbbá a vers archaikus szavai esetében Kovalovszky nem elégszik meg csupán a pontos jelentés meghatározásával, ezen túl, sokszor igen bonyolult nyelvészeti s egyéb vizsgálattal tisztázza a szó legvalószínűbb nyelvi forrásait is Ady nyelvében. Hasonló módon a VI. versszak ún. figura etimologica alakjának (üzetve és üzve) értelmezésénél Kovalovszky felméri a hasonló alakoknak Ady használatában való egész rendszerét is.

Az ilyen, a konkrét jelenségen túllépő vizsgálatok persze szétélesztik a például választott vers elemzésének kereteit, s némileg megbontják a dolgozat egységességét is. Az Ady-kutatás szempontjából mégis örömmel kell fogadnunk ezeket, hiszen az Ady-mű elemzésének olyan területeire visznek, s olyan módjaira figyelmeztetnek, amelyek, épp Kovalovszky dolgozata tanúsítja, a legközvetlenebbül segíthetik az Ady-mű egyes darabjainak s egészének megértését.

Ami szűkebben az „Új, tavaszi sereg-szemle” értelmezését illeti, Kovalovszky elemzései nagy apparátusuk, aprólékos részletességük ellenére is, megállapításaikban mértéktartóak, tárgyiasak. A III. versszak 2. sorának értelmezésénél azonban túlzásnak érezzük azt, hogy a sor képébe Ady a néppel való azonosulás vágya mellett „mintha a feltörő nemiségnek, a testi egyesülésnek ösztönös vágyát is beleolvasztaná”. S erre nem tartjuk meggyőzőnek azt a magyarázatot sem, amit Kovalovszky ezzel kapcsolatban a következő, egyébként nagyon helyesen értelmezett sor „Piros” jelzője kapcsán ad.

Szűkebben irodalomtörténeti szempontból külön is figyelmet érdemel Kovalovszky-nak a vers alapvető értelmezése körül Földessyvel folytatott vitája. Kovalovszky ennek során meggyőzően bizonyítja, hogy a versben megszólított „ifjú sereg”, amellyel Ady egynek érzi magát, nem az Ady-versek csapata, hanem a Galilei Kőr ifjúsága. Némileg feleslegesnek érezzük azonban az erre való ismételt visszatérést a részletelemzéseknél, hiszen mindezt kellően bizonyítják a vers keletkeztörténete kapcsán felhozott érvek is.

Láng József

Balogh Edgár: Hét próba. Egy nemzedék elindul. Bp. 1965. Szépirodalmi K. 383 l.

A két világháború közti időszak legjelentősebb csehszlovákiai ifjúsági mozgalmanak, a Sarlónak a történetét írta meg a mozgalom egykori vezetője, Balogh Edgár. „Életemmel

és egy nemzedék értelmi gárdájának történetével igazolom, hogy a humán becsületért sokfelől lehet startolni (kereszténységéből, szociáldemokráciából, pacifizmusból, szabadelvűségből, paraszti népiségből, nacionalizmusból is, mint az 1920-as évek fiataljainak legjava), de megtalálni a humánum valóságát, érvényesíteni a legszebb emberi eszményeket nem lehet másutt, mint kommunisták között." Balogh Edgár könyvében ez nemcsak kinyilatkoztatás, hanem egy intellektuel-mozgalom útkereséseinek, harcainak, és újrakezdéseinek valóságos ábrázolásából kibomló tanulság. A „start”-tól a beérkezésig az út nem vezetett sima gördülékenységgel. „Hét próba”, jelzi már a cím is, hogy megszenvedett küzdelem előzte meg a célbaérést.

A Sarlóval egy időben a fokozódó társadalmi válság hatására Magyarországon is sorra alakulnak a többé-kevésbé ellenzéki körök és egyesületek, melyeknek politikai, egyes esetekben irodalmi jelentősége a 30-as évek elejére már túlnőtte az ifjúsági mozgalmak kereteit. 1925 körül indult a Bartha Miklós Társaság, a pápai Soli Deo, a Bethlen Gábor Kör, Szegedi Fiatalok, és Romániában az Erdélyi Fiatalok. Mindezek közül az akkori idők tragikus korfordulójára, 1933-ra egyedül a Sarló jutott el a kommunista mozgalommal való teljes azonosulás vállalásáig. E kivételes, pozitív végkifejlet adja a Sarló történetének, a múlt és jelen társadalmi mozgásainak tanulmányozása szempontjából egyaránt tanulságos voltát.

Balogh Edgár könyvében egyéniségének és a mozgalom jellegének megfelelően a Sarló történetének mindenekelőtt a politikai vonatkozásai kerülnek előtérbe, de gazdag árnyaltsággal ismerhetjük meg belőle a Sarló köréből indult írónemzedék egyes alakjait is, Morvay Gyulát, Sellyei Józsefet, Simon Andort, Vass Lászlót. Szabó Dezső és Mórincz Zsigmond szerepét a mozgalomban az egyes epizódok felidézésével jól érzékelteti, de mélyebben nem elemzi. Viszonylag sokat foglalkozik Kassák Lajossal, s igen szép emléket állít Bartha Lajos, Fábry Zoltán és Balázs Béla humanizmusának szerepéről a Sarló fiataljainak kommunistává válásában. Ugyanebből a szempontból rendkívül érdekes, s a pozitív hagyományok felkeltése szempontjából különös figyelmet érdemel, amit Ponichan, Julius Fučík, s a Tvorba szerkesztőségének és a Sarló ifjúságának kapcsolatairól ír.

A könyv a memoár-irodalom legjobb hagyományait követi, amikor személyes, szubjektív hangulatú emlékezéssel, oldott emberi közvetlenséggel az eseményeket úgy tudja felidézni, hogy azok emberközelségükkel együtt, mindenekelőtt egy nemzedék politikai öneszmélési folyamatának tükörképévé válnak. Balogh Edgáron és az előbb említett-írókon kívül is sok kitűnő szakembert és

politikust nevelt a Sarló. Dobossy László, Lőrincz Gyula, Ferencz László, Jöcsik Lajos kezdő lépéseiről, de későbbi pályájukról is sok érdekes momentumot ismerhet meg a könyvből az olvasó. Ha akadt közöttük egy-kettő olyan is, akik a kritikussá vált időkben más utakra kanyarodtak, többségük összekötő hídként vállalta és szolgálja még ma is népek testvéri közeledésének és a szocialista humánumban való egymásratalálásának, megértő együttműködésének eszméjét.

Varga Rózsa

Markovits Györgyi: Üldözött költészet. Kiltolt, elkobzott, perbe fogott kótetek, versek a Horthy-korszakban. Bp. 1964. MTA Irodalomtörténeti Intézete—Akadémiai K. 186 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 45.)

Példás pontosságú anyagfeltáró munka, s szinte a személytelenségig szerény előadómód kettősével jellemezhetjük leginkább Markovits Györgyi könyvét. Néhány helyen már-már az a benyomásunk, hogy csak az összekötő szöveg írójának szerepére korlátozta személyes jelenlétét — olyannyira puritán és olyan keveset beszél. Sökkal inkább beszéltet. Beszélteti a szemtanúkat, a szenvedő alányokat, gazdag — javarészt csak zárt archívumokban fellelhető — dokumentációs anyagát, de legsűrűbben könyvének főszereplőit: a Horthy-korszakban inkrimínált verseket. Vádlottak padján a haladó költészet; — Markovits Györgyi aligha mutatós, ám szerfelett hasznos feladat megoldására vállalkozott: a teljesség igénye nélkül egybegyűjtötte mindazon versesköteteket, és magános költeményeket, melyeket az ellenforradalmi rendszer 25 esztendeje alatt kiltítottak, elkoboztak, illetve perbe fogtak. Könyve izgalmas olvasmány. Választ ad arra a kérdésre, miként is válhatott a költészet — épp őseredeti funkcióinak hű szolgálatá közben — kriminális ügygyé.

„A fennálló társadalmi és állami rend elleni igazgatás” — írhatnók majd mindenik peres eset mottójául. Eme vétséggel vádolva került a bíróság elé Oláh Gábor és József Attila, Garai János és Erdélyi József, Illyés Gyula és Kassák Lajos — illetve verseik. Egyéb kihágások (vallásgyalázás, szeméremérsítés stb.) miatti bűnperrel csak elvétve találkozunk, s ráadásul még ezek egy része is tulajdonképpen politikai indíttatású. — Eszmeiségben, politikai hitvallásban jócskán különböznek egymástól az inkrimínált alkotások: a fentebb rögtönzött írói névsor is erről tanúskodik. Az ellenük indított bírói eljárás konzekvenciája mégis egy: a cenzori beavatkozást és a bírói végzést kizárólag irodalmon kívüli szempontok diktálták. Esztétikai megfontolások a Horthy-korszak osztálybírósága számára aligha léteztek.

S éppen ezen a ponton támad némi hiányérzetünk. Amit az ellenforradalmi rendszer bírói testülete ezredraúg dolognak ismert, nem ismerhetjük annak mi, az igazságszolgáltatás. Markovits Györgyi általánosságban és — egy-két kirívó esetenél — konkrétan is szól ugyan arról, hogy a könyvében idézett versek művészi színvonala erősen eltérő, ám érzésünk szerint mégsem tette meg a szükséges distinkciókat. Várnai Zseni és Bodrogi Zsigmond kötetei egyaránt a fehérterror könyvmáglyáin hamvadtak el. Bodrogi idézett verseszetét („Fölszántottam az ugart . . .”) azonban az agitatív indulatom túl mi sem emeli a költészet magasába — s még csak nem is a két szélső pólusra hivatkoztunk. Ha azonos is volt elítélhetőség szempontja, nem lehet azonos a felmentés és az igazolás. Szívesen láttuk volna a kötetben idézett versek árnyaltabb esztétikai elemzését, akár — néhol a megszólalásig hasonló szövegű — vádiratok és bírósági végzések rovására is.

A feltárt anyag heterogenitásától is kényserítve Markovits Györgyi metodikailag a legésszerűbb eljárást választotta: az időrendet. Korszakolásával általában egyetértünk, bár az 1937- és 38-as esztendő közé húzott cenzúra azt eredményezi, hogy a fentieként évben Erdélyi József ellen indított eljárásokat (középpontjukban a *Lovaspótló a Vérmezőn!*) csak több nekirugaszkodással tudja feldolgozni. Ismétlések eközben óhatatlanul előfordulnak. Egyéb megfontolások miatt is inkább az 1939-es év kínálkozik korszakhatárral.

Az ügyes kézzel válogatott versidézetek közül egyedül József Attila *Lázadó Krisztus*-ának teljes szövegű közlését ítéljük feleslegesnek. Az *Üldözött költészet* már csak példányszáma miatt sem népszerűsítő mű. Ez a vers pedig szakmai körökben közismert, vagy ha nem — biztosan akad kéznél József Attila-kötet. Radnóti, Illyés szintén ismert verseinek fényképmásolata a cenzori és ügyészi ceruzajelek miatt érdekes.

Szükség volt erre a kötetre, akárcsak iker-testvére, a *Magyar pokolra* is. (Szintén Markovits Györgyi válogatásában.) A Horthy-korszakkal foglalkozó irodalmár, sőt a történész sem nélkülözheti. A még teljesebb siker érdekében bizonyára el lehetett volna kerülni a helyesírás következetlenségeit, a néhol már bosszantó sajtóhibákat és a csak egy-két mondatban felbukkanó pongyolább megfogalmazást.

Lőrinczy Huba

Shakespeare-tanulmányok Szerk. Kéry László
Ország H. László, Szenci Miklós. Bp. 1965.
Akadémiai K. 395 l.

A költő születésének 400., illetve az első teljes magyar Shakespeare-kiadás megindulásának 100. évfordulója alkalmából készült

tanulmánykötet Shakespeare kutatóink — köztük több fiatal tudósjelölt — szám szerint tizenhét dolgozatát tartalmazza. A részben esszézerű, részben anyagfeltáró jellegű tanulmányok a Shakespeare-filológia és kritika széles területét ölelik fel. Hasznosítják az eddigi magyar és külföldi kutatás eredményeit, sok új adatot hoznak felszínre, eddig észre nem vett összefüggést világítanak meg. Munkájukkal jelentősen hozzájárulnak hagyományos Shakespearé-képünk modernizálásához.

Tárgyuk szerint a tanulmányok négy csoportba oszthatók. Egyik részük Shakespeare XX. századi világirodalmi visszhangját, a polgári és marxista Shakespeare-kritika főbb irányzatait ismerteti. Egy másik csoport történeti-összehasonlító jellegű: Shakespeare-nek a középkori színművészethez fűződő viszonyát jellemzi. Öt dolgozat Shakespeare egy-egy drámáját vagy életműve egészét elemzi, valamely konkrét társadalmi, filozófiai vagy dramaturgiai probléma megvilágítása céljából. Végül — s az alábbiakban csupán ezekről írunk — ugyancsak öt tanulmány foglalkozik a magyarországi Shakespeare-kultusz egyes kérdéseivel: ezek azt vizsgálják, hogyan honosodtak meg a költő művei irodalmunkban és műfordításirodalmunkban, kritikánkban, színpadjainkon.

A szorosabban magyar irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányok közül Solt Andornak a *magyar Shakespeare-kép kialakulása a felvilágosodás és a romantika korában* című, színvonalas írása a magyar Shakespeare-kultusz alakulásáról ad átfogó, meggyőző képet, a kezdetektől az 1840-es évekig. Adatokkal bizonyítja, hogy téves volt Bayer József, Császár Elemér s más polgári tudósok véleménye, mely szerint nálunk az 1780-as és 1790-es években már Shakespeare-kultuszról beszélhetünk. Ellenkezőleg, Shakespeare-t a romantika irányzata „fedez fel” magának. Kötűnök a Kisfaludy Sándor, Döbrentei, Buczy, Kölcsey Shakespeare-képeről adott elemzések, de már problematikusnak érezzük Vörösmarty „Dramaturgiai töredékek”-jének végső megítélését. Solt Andor szerint (s e véleményével nem áll egyedül) Vörösmarty fedezi fel Shakespeare-ben a *realista* költőt, a *valóságükrözés* felülmúlhatatlan mesterét, „nyilván azzal a célzattal, hogy drámáit . . . irodalmunk realista tendenciáinak áramkörébe kapcsolja be”. (21. l.) Óvatosabban kellene bánni Vörösmarty esetében a *realista* jelző használatával, hiszen Vörösmarty Shakespeare műveiben a *romantika* valóságűség-igényét látja megtestesülni. A romantika fogalmát értelmezi vitathatóan a szerző, amikor nem szentel elég figyelmet annak, hogy az igényes, motivált lélektani jellemzés, az egyénítésre való törekvés, bizonyos élet-szerűség éppen a romantika vívmánya. A

fogalom leegyszerűsítése a tanulmányban úgy is kifejeződésre jut, hogy Solt nem is jelzi: a magyar romantika Shakespeare-képe tulajdonképpen az 1850-es években, Kemény, Salamon és mások írásaiban teljesedik ki.

Benedek András *Az Othello a magyar színpadon* című tanulmánya a magyarországi Othello-előadások kritikai számbavétele, az 1783. évi elsőtől napjaink Othello-bemutatói-ig. Színkritikákból, egykori színházi szemlékből mesterien rekonstruálja az egyes kor-szakok Othello-értelmezéseit, a változó rendezői koncepciókat és az egymástól eltérő színészi felfogásokat. Benedek helyesen hangsúlyozza: az 1850-es és 1860-as évek színkritikusainak, főképp Salomonnak és Gregussnak nagy érdeme volt, hogy az egész előadástól, a művészi élményről adtak képet bírálataikban, s mindig részletes elemzést igényeztek nyújtani a színész játékról is. Az ilyenféle kritikák, sajnos, azóta is fehér holló számba mennek. Galamb Sándor írása — *Magyar Shakespearé-előadások két centenárium között (1864—1916)* — érdekes, anyagfeltáró tanulmány; kár, hogy túlzottan ismertető jellegű.

A magyar Shakespeare-fordításokkal két, igensikerült tanulmány foglalkozik a kötetben. Kardos Lászlónak *A 73. szonett magyar útja* c. írása a vers tizenegy magyar változatát, többek között Szász Károly, Szabó Lőrinc, Ignótus, Kardos László, Keszthelyi Zoltán, Garai Gábor fordítását jellemzi. A műfordítás-elemzések, a különféle variációk állandó összehasonlításai önmagukban véve is találóak, kerek egészek, gyakran szinte költői szépségűek. A tanulmány értékét megsokszorozza az, hogy a szerző egyetlen vers változatainak tükrében műfordításunk fejlődését, szintjének hullámzásait is bemutatja, valamint az, hogy mindig a fordítók személyisége, költői alkata felől magyarázza az egyes magyar variánsok értékét, állandóan jelezve azokat a motívumokat is, amelyek „verstolmácsainkat” éppen ehhez a szonethez vonzották. Ruttkay Kálmán dolgozata — *Klasszikus Shakespeare-fordításaink* — Vörösmarty, Petőfi és Arany Shakespeare-átültetéseit teszi tüzetes vizsgálat tárgyává. Ő is nagy költőink egész életműve felől közeledik egy-egy fordításhoz. Mindig árnyaltan mutatja be, hogy a fordítások (pl. Petőfi Coriolan-ja vagy Arany Hamlet-je) mit jelentenek költőink pályáján, hogyan kapcsolódnak egymáshoz fordítások és eredeti művek. E téren egyszer túlzásba is téved a szerző: Arany Shakespeare-fordításainak megértéséhez felesleges az 1850-es évekről, az irodalom közismerten megnövekedett szerepéről adott terjengős fejtegetés. (43—46 l.)

A kötet e magyar irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányai közelebb hozzák a magyar Shakespeare-kultuszról szóló marxista

szintézis elkészítésének időpontját. S mintegy ki is jelölik e munka további feladatait, azzal, hogy az 1850-es és 1860-as évek, valamint századunk magyar Shakespeare-recepciójának tanulmányorozatokban való kidolgozására ösztönöznek.

Rigó László

Csanda Sándor: Hidak sorsa. Tanulmányok. Bratislava, 1965. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 273 l.

Csanda Sándor új kötetének fő jellemzője a sokrétűség. Négy évszázad történelmében és irodalmi életében fallózik. Költőportrék, szintéziskíséret, recenziók állnak egymás mellett, alkalmat adva mind a filológiára, mind az elvi összegezésre. Tematikai gazdasága és változatossága ellenére a kötet lényegében két körülhatárolható részre oszlik. A tanulmányok egyik csoportja a szlovák — magyar kapcsolatokat vizsgálja, a kötet másik felében a csehszlovákiai magyar irodalomról kapunk sokoldalú, érdekes képet.

Csanda speciális kutatási területe a régi magyar irodalom. Ebből a kérdéskörből figyelmet érdemel a recenzióként íródott Balassi-tanulmány, melynek merész következtetéseit vitára indítóak. A Rákóczi-felkelés szlovák — magyar irodalmi kapcsolatairól már napvilágot látott egy alapos Csanda-tanulmány. A kuruc harcokat most új nézőpontból közelíti meg: a szlovák nép részvételét kutatja, jórészt általa feltárt új anyag alapján. A kötet egyik legjelentősebb fejezete Petőfi és a szlovákok viszonyával foglalkozik. A szlovák — magyar nacionalista ellentétek nagyon gyakran éppen Petőfi megítélése kapcsán törtek föl. Sőt Szlovákiában még ma sem zárult le megnugtatóan ez a kérdés. A szerzőt elismerés illeti a bátor kérdésfelvetésért és a higgadt, objektív elemzésért — ha nem is értünk mindenben egyet vele. Petőfi nacionalizmusát nem kell magyaráztatni és elkendőzni. Nacionalista volt, mint mindenki abban a korban. De nem csinált költészetet a nemzetiségiek iránti érzéseiből, nem süppedt bele a sovíniszta viták és vádaskodások posványába. Életművének marxista felmérésekor nem ezen van a hangsúly, hanem egyetemes perspektívájú forradalmiságán.

A kötetnek második, a magyar olvasók számára talán jelentősebb része a csehszlovákiai magyarság irodalmát tárgyalja. Csanda itt a szintézis-alkotás igényével nyúl a jelenségekhez, a „regionális keretek között lekeletkezett” magyar irodalom egészéhez. Terjedelmes összefoglalásának jó részét az akadémiai kézikönyvben már olvastuk. A változtatások nem használtak a tanulmánynak, ugyanis szükségszerűen kimaradtak azok a költők (Forbáth Imre, Berkó Sándor, Vozári Dezső),

akiknek portréját önálló dolgozatban rajzolta meg — elnagyoltan, újságcikk színvonalon. Ez pedig — a legjelentősebb költők elhagyása — az összefoglalást esetlenné, mozaikossá tette. A szintézis-alkotás bizonytalanságát, a határozott vezérelv hiányát mutatja az is, hogy egyes alkotók (Fábrí Zoltán, Egri Viktor szembeszökően) más helyre kerültek a kézikönyvbéli „változathoz” képest. A befejező oldalak nyomasztó címzűhataga sem emeli a tanulmány értékét.

A szlovákiai magyar irodalmat tárgyaló fejezetek hibájául kell felrónunk azt is, hogy a szerző azt a hazai literatúrától szinte teljesen elszigetelten elemzi. Ez a tárgyalási mód nem teszi lehetővé az írók vagy írói csoportok megnyugtató értékelését, fejlődéstörténeti helyük megállapítását, és ílymódon nem summázhatók a csehszlovákiai magyar irodalom fő specifikumai sem. A kötet egységét zavaró ismétlések is bomlasztják. Viszont elismerésre méltó, hogy igen sok olyan anyagot dolgoz fel, amely hazai kutatóink számára nehezen érhető el (magyar nyelvű folyóiratok ismertetése; a Sarló mozgalom szerepének elemzése; Petőfi utóélete a csehek és a szlovákok között stb.).

A kötet, ha a szakemberek számára nem is annyira jelentős, mint Csanda korábbi munkái, számos új területtel próbálja bővíteni a szlovák és magyar irodalmi köztudatot. (Szomorú, hogy a kötet példányszáma — 680 — erősen csökkenti ennek a szándéknak a megvalósulását.)

Alexa Károly

Szemlér Ferenc: A költészet értelme. Esszék és jegyzetek. Bukarest, 1965. Irodalmi Könyvk. 437 l.

Nem annyira a műfaji, mint a tematikai sokoldalúság lepi meg első pillanatra az olvasót Szemlér kötetét forgatva. Nehéz is lenne egyetlen mondatban meghatározni, hogy miről szól a romániai magyar költő nemrég megjelent könyve. Ha felsoroljuk az egyes esszék, visszaemlékezések, jegyzetek stb. címét, tárgyilag talán kimerítjük a művet, ez azonban önmagában még keveset mond a szemléri „költészet” értelméről.

Időrendben Zrinyitól az erdélyi kortárs költőig, tematikailag a magyar s a román irodalomtörténet egyes kiemelkedő alakjainak (Zrinyi, Jósika, Kriza, Kemény Zs., Petőfi, Madách, Ady, Babits, Eminescu, Sadoveanu, Argehi stb.) bemutatásától a természettudomány és a költészet viszonyának, a fordítási irodalom, a nyelv, az irodalmi hatás stb. egyes problémáin át a költő leg-személyesebb reflexióiig terjed a skála. Mi indokolja mégis ezeknek a megírásuk időpontjában is eltérő jellegű írásoknak az egy kötetbe

gyűjtését? Van-e olyan rendező elv, amely egységessé teszi a kötetet?

Önálló esztétikai rendszert aligha találunk a műben. Ami az egységet biztosítja, az az író egyénisége. Önmagában ez az igaz megállapítás azonban még keveset mond. A tudomány eszközei objektívek, felhasználásuk módja azonban nemcsak a mű értékét határozza meg, hanem vall írójáról is; Szemlér Ferenc írásai mögött *egységes magatartás* húzódik meg, 30 év távlatában is: a mindenkori haladás, majd a szocialista közösség mellett elkötelezett ember magatartása. Nemcsak tanulmánygyűjtemény tehát Szemlér könyve, hanem a költő közvetett vallomása is magáról. Erről nem szabad megfeledkeznünk, amikor az egyes írások tudományos érdekű vizsgálatához fogunk.

A közösségért felelősséget vállaló költő gyakran nyúlt a tanulmány eszközhöz, amikor, a *köztudat* formálása ezt szükségessé tette. Írásai részben *publicisztikai* funkciót is betöltöttek. Ezek az esszék rendszerint nem egész életművet elemeznek, nem adnak fejlődésrajzot, hanem egy, többnyire meghamisított, s ezért aktuálissá váló kérdést vetnek fel, s oldanak meg polemikus élel.

Nem véletlenül fedezte fel a nemzeti önállóságért küzdő Zrinyiben éppen 1943-ban az aktuális költőt. A Kriza-tanulmányban, s hozzá hasonlóan, a Petőfiről írott esszéiben is, az ösztönös népköltészetet s a tudatos műköltészetet célszerű szembeállítói ellen harcol. A népköltészet „ösztonosságát” ugyanúgy nem szabad kisajátítani a haladó műköltészetrel szemben, mint ahogy a népies Petőfit a forradalmár költővel szemben. Babits *Európai irodalomtörténete* azonnal tanulsággal szolgál számára. A nacionalista-soviniszta szellemben bezárkozó irodalommal szembeszállva a babitsi európai kultúrközösség gondolatát hangsúlyozza. Ilyés *Puszták népe* című könyvével kapcsolatban a cselédség tarthatatlan helyzetére, Ady időszerűsége kapcsán pedig a még be nem váltott forradalmi tette figyelmeztet. (1936, 1944. jan.).

A fent említett írásokkal szemben Jósikáról, Keményről s Babits költészetéről szóló tanulmányai kevésbé hordoznak aktuális programot, ezekben nagyobb szerep jut az elmélyültebb, fejlődésrajzot is adó jellemzésnek. Különösen az első kettőben, az írói személyiség kialakulása jelenti a központi problémát Szemlér számára. A Jósika-tanulmányban ez a módszer tökéletesen kielégítő, Kemény fenyegetettségi érzését vizsgálva azonban túlságosan is az individuum körén belül mozog. Ennek oka elsősorban az, hogy Keménynek a nemzetiségekhez való viszonyát egyértelműen pozitívnak tartotta a szomszédnépek barátságát valló Szemlér, s nem elemezte azt az ellentmondást, amelyet a polgárosodás szükségszerű igénylése s a

nemzetiségek megmozdulásaitól való félelem váltott ki Keményből.

A szemléri magatartás hiánytalanul mutatkozik meg a későbbi, felszabadulás után írt, kortárs költők műveiről szóló kritikákban. A mércét a szocialista közösség iránt elkötelezett költő állítja fel — nemcsak magával, költőtársaival szemben is. Igaz, a morális követelményt néha mereven értelmezi, s a kritikai gyakorlatban ez néha bizonyos sematizmust eredményez. (Márki Zoltán első könyve.)

A követelmény azonban jogos, különösen Szemlér Ferenc részéről, aki — s erre *A költészet értelme* című kötete bizonyíték — kiállta a próbát.

Suhai Pál

Diószegi András: Gábor Andor. Bp. 1966. Gondolat K. 186 l. (Irodalomtörténeti Kis-könyvtár. — Magyar írók, 2.)

Irodalomtörténetírásunk korábbi századai többé-kevésbé lezárt egységek, de sem szocialista irodalmunk, sem annak gyökerei alapos és részletes vizsgálat alá még nem kerültek. A kiemelkedő „magányosok” mellett (Ady, József Attila) a líra, epika és dráma irodalmi „szociográfiái” kellene ehhez a vizsgálathoz, mert az irodalom fejlődése Magyarországon 1919 után kerülbe tört, s a törest az itthonmaradt polgári irodalom sem heverte ki. Az emigrációban viszont — ha nehezebb körülményekben is — elkezdődött az új alapozású szocialista irodalom megteremtéséért folyó harc.

Gábor Andor, „Amikor kigúnyolta, megbélyegezte, pellengérré állította a köpönyegforgató lakájírókat, egy új írótipusért és új irodalomért indított harcot.” (Illés Béla) Diószegi kismonográfiája bebizonyítja, hogy ez a harc volt egyik gyökere szocialista irodalmunk fejlődésének, s ez az erős, eleven gyökér Gábor Andornak ma már klasszikussá vált életműve. A bécsi, berlini és moszkvai évek lettek a lankadatlan erőfeszítés mérőföldkövei. Bár nem egyedül járta ezt az utat, róla el lehet mondani, hogy messzebbre és mélyebbre látott harcostársainál a történelmi fejlődés megítélésében. 1932-ben megfogalmazta a távlatot, ami azóta történelem lett: „...S aki buta magyar, ma Horthyval magyarkodik,

az harminc év múlva velem lesz büszke...”
(Válasz egy levélre. Közli Illés László; ItK 1962. 371.)

Szatirikus pamfletjei, riportjai, novellái, karcolatjai, versei, regényei, irodalmi tanulmányai és műfordításai várnak kritikai kiadásra. Az életmű mélysége és nagysága csak ezután tárulhat fel egészen. Emellett eddig alig

ismert adatokkal azt is szemlélteti Diószegi, hogyan jutott el Gábor Andor a polgári radikalizmus alapjáról a kommunista harcossáig. A döntő fordulat 1919. augusztus 16-án következett be, amikor letartóztatták.

A megalkuvás szelleme nem élhetett abban az emberben, akit a cselekvés erkölcsi kényszere juttatott el végül is a harcossá kommunista szemléletig. Az itthonmaradás viszont csak megalkuvást jelenthetett volna. Ez a felismerés lett alapja és indítéka az emigrációnak is.

Végeredményben elmondhatjuk, hogy Diószegi András könyve hasznos figyelemfelkeltő írás. Nemcsak „hézagpótló” szerepet tölt be, hanem emlékeztet az irodalomtörténetírás súlyos adósságaira is.

Tóth János

Osváth Béla: Türelmetlen dramaturgia. Tanulmányok. Bp. 1965. Szépirodalmi K. 376 l.

Dramairodalmunk alapos, mélyreható és a tartósság igényére számottartó marxista értékelése szempontjából örvendetes és szívesen látott minden olyan írás, ami bizonyos részletkérdésekben ellentmondásos vélemények tisztázásához közelebb visz minket.

A fiatalon elhunyt Osváthban alapos felkészültségű és sokoldalú színházi szakértőt veszítettünk el, aki egyaránt jártas volt drámaelméleti kérdésekben, a magyar és a világ dráma- és színház történetében. Mélyreható és széles körű ismeretein alapuló meggyőződését szenvedélyes hévvel fejtegette. Élete utolsó napjaiban megjelent humusnak tekinthető kötete megérdemli, hogy ne kerdőzzük el azt, amiben esetleg nem értünk egyet vele.

Osváth Béla tanulmánykötete, bár szerzőjének különböző időpontban, különböző témáról megjelent írásait tartalmazza, mégis egységes, szerves egésznek mondható. Azzá avatja elsősorban Leninnek a két kultúra elméletéről szóló tanulmánya, amit Osváth a XX. századi magyar drámára alkalmaz.

Szerencsés találat a kötet címe. Osváth drámaelméleti és drámatörténeti, valamint színházesztétikai írásait valóban egyfajta türelmetlenség jellemzi. A szerző türelmetlensége részben erénye, de túlzásaiban egyben gyengéje is ezeknek az írásoknak. A szerző erénye az, hogy élesen, világosan, határozottan látja, mi a haladó, ma is felhasználható a XX. századi magyar drámairodalom örökségéből és mi az amit el kell vetni. Gyengéje viszont az, hogy szenvedélyes türelmetlenségben csak fehéren-feketén lát, az árnyalatok, az átmenetek nem igen léteznek a számára és így sajnos itt-ott a személyi kultusz sematikus látásmódjának veszélyei kísérté-

nek a kötetben. Mindenki igazat kell, hogy adjon Osváthnak abban, hogy Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc és Zilahy Lajos drámái, különösen tartalmi szempontból nem a magyar szocialista realista dráma példaképei. Osváth éles elutasítására szükség lehetett, hiszen a mai magyar színpadot esetleg eluralkító Molnár-renezánsz például valóban felesleges, az írók egész életművének a felmérésében azonban egy kissé árnyaltabb is lehetett volna. Ebből a szempontból példamutatóan differenciáltabb Hegedűs Géza és Kónya Judit értékelése: *A magyar dráma útja* című kötetükben, vagy Szabolcsi Miklós jellemzése a *Kis magyar irodalomtörténet*ben.

Bár valószínű, hogy a szerzőnek nem volt szándékában a teljesség igényével fellépni, a fejezet cím alapján mégis hiányérzetet kelt a haladónak számító XX. századi magyar drámaírók felsorolása. A mi igazi XX. századi örökségünk drámaíróinak mi is azokat valljuk, akiket Osváth, de a teljesség igényéből nézve XX. századi drámairodalmunkat méltán hiányolhatunk néhány olyan drámaírót, akik bár nem tartoznak igazi örökségünk élvonalába, de néhány művükkel, életük és pályájuk egy bizonyos időszakában több-kevesebb eszmei tisztázottsággal és művészi erővel mégis csak helyt kell hogy kapjanak XX. századi irodalmunkban. Gondolunk itt elsősorban Földes Imre, Bíró Lajos, Lengyel Menyhért, Fényes Samu és Thury Zoltán néhány drámájára.

Negatívuma ennek a fehéren-feketén látó szemléletnek az is, hogy nem tud vagy nem akar mit kezdeni az olyan drámaíróval, mint Heltai Jenő. Pedig a XX. század magyar drámaírói közül nem lehet kirekeszteni. *A néma levente* kórának elüzletiesedett színpadi termékeivel szemben költőségével, a fokozódó fasizmussal szemben pedig a szebb élet utáni vágy jelképével hatott. A felszabadulás után írt mesejátékaival pedig XX. századi drámairodalmunknak egy kissé elhanyagolt területét emelte művészi szintre.

Sokoldalúan és alaposan elemzi viszont Osváth Németh László drámáit, felfedezőleg hat a magyar avantgárd színház olyan művelőinek a felidézése, mint Mácza János és Lékai János.

Rokonszenves az a harcos szenvedélye, amellyel az új magyar drámák bemutatása mellett száll síkra. Világosan látja, mi a magyar színházak feladata a külföldi drámákkal szemben: bemutatni azt, ami valóban érték, de az igényteleneket elutasítani. Bátorabban színpadot adni a mai cseh és lengyel dráma új kezdeményezéseinek.

Tulajdonképpen akármiről ír Osváth, akár régi, akár új magyar drámákról, akár új, vagy régi színjátszói stílusról, rendezésről, díszletről, mindig sok igazság van abban amit mond. Nagy anyagismerettel, logikusan

építi fel elgondolásait, de a kötet címének szellemében egy kicsit mindig türelmetlenül, egyoldalúan.

Vegyük példának néhány gondolatát a korszerű színházról. Kétségtelenül minden korszak teljes joggal arra törekedett, hogy kialakítsa a maga formanyelvét. Így volt ez a múltban, így van ez ma is. De ez a korszerűség mégis elsősorban tartalmi és csak másodsorban formai. Azonkívül számtalan művészi példa mutatja azt, hogy az új tartalmat régi formában is lehetett és lehet hatásosan ábrázolni és viszont az új forma nem mindig jelent egyben hatásos művészi szintet. Az új, korszerű formával kapcsolatban beszél a narrátorról, ami tulajdonképpen nem is új, ezt ő is látja, az epikus színházról, arról, hogy a dráma az értelemhez szóljon, Brechtől és az emocionális dráma és színjátszói stílussal szemben Diderot elvéről, Pirandellóról és a görögökről, a naturalizmussal szemben a lényegre törő, intellektuális feszülésű játékról. Kétségtelen, hogy a mai közönség az értelmi hatások iránt fogékonyabb és igényesebb, de a lelki élet egységét alkot, amelyben az értelem mellett az érzelemnek és az akaratnak is szerepet kell játszania. A narrátor szerepeltetése bizonyos témák feldolgozásához hasznos lehet, de nem kell azt hinni, hogy csak az a modern dráma, amelyben narrátor van.

Osváth tanulmánykötetét azzal a fájó érzéssel tesszük le, nagy kár, hogy nem vitatkozhatunk vele tovább. Csonkán maradt életműve így is még sokáig gondolatokat ébreszt és vitára serkent.

Kálmán László

A Newyorktól a Hungáriáig. Szerkesztette: Konrádné Gálos Magda. Bp. 1965. Minerva K. 283 l.

A híres, sőt legendás kávéházról — ahol egykor Kiss József, Gárdonyi, Ambrus, Heltai, Bródy, Molnár Ferenc, Ady, Osvát, Somlyó Zoltán, Móricz, Krúdy és irodalmunk oly sok más jelentős alakja pihent meg, beszélgetett, vitatkozott, tréfálkozott és nem utolsósorban: *alkotott* — szól ez a szép nyomdai kiállítású, bőségesen illusztrált kötet.

Az emlékkönyv első része *A régi Newyork élete* címet viseli; itt Krúdy, Kosztolányi Dezső, Kosztolányiné, Szép Ernő, Karinthy Frigyes és mások visszaemlékezéseit és költeményeit találjuk. Kár, hogy ezek az írások (Tersánszkyé, Simándi Béláé és még egy-kettő kivételével) *utánközlések*, — több közülük kiváltképpen közismert szöveg (részletek Krúdy-kötetéből, Kosztolányi *Esti Kornéljából*, Karinthy *Igy irtok ti-jéből*,

Tóth Árpád *Körúti hajnal* c. verse stb). A kötet első részében közreadott írások közül legérdekesebbek és legbecseesebbek Tersánszky J. Jenő memoárjai Osvát Ernőről és más író-kortársairól.

A következő rész (*Művészek világa*, — írták Demeter Imre, Herman Lipót stb.) már olyan írásokat tartalmaz, amelyek e kötet számára készültek. A Newyorkban megfordult nagy színészekről és rendezőkről (Csortos, Beregi, Rátkai, a mártírhalált halt Horváth Árpád), a prominens zeneszerzőkről és képzőművészekről (Weiner Leó, Bartók, Kernstok, Szőnyi, Fényes Adolf), a filmélet képviselőiről (Korda Sándor, Kertész Mihály), a kávéház pár kiváló külföldi vendégéről (Thomas Mann, Richard Strauss, Saljapin) olvasunk ezeken a színes oldalakon. Egyik-másik emlékezésben azonban zavaró a magasztaló szuperlatívuszok, a dörgő bókók áradata; főleg ha *élő* művészekről van szó, akkor sérti ez az ízlést. (E megjegyzésünk elsősorban Biai-Főglein István képzőművészeti krónikájára vonatkozik.)

A harmadik fejezetet (*A kávéház humora*) teljes egészében egyetlen szerző, Kálmán Jenő írta, aki hol mulattató, hol bágyadtabb humorú történeteket ad elő, középpontjukban Rákosi Viktor, Nagy Endre, Kemény Simon, Szász Zoltán és mások alakjával. A szerkesztői „húzás” (esetleg a teljes elhagyás) némely adoma esetében kívánatos lett volna; így például a *Büszke lehet a nevére* c. kis humoreszknak a Newyork kávéházhoz csak egészen elenyésző köze van.

A *Hűsz év története* c. utolsó rész a felzabálás utáni Newyork kávéház, a mai Hungária étterem életéről ad képet. Vajda Miklós, Zelk Zoltán és Karinthy Ferenc e fejezet legemlékezetesebb írásainak szerzői — Zelk Nagy Lajos, Karinthy Ferenc Keller Andor arcképének megrajzolásával gazdagította a kötetet.

A könyvben közölt karikatúrák és egyéb illusztrációk legtöbbje Szigethy Istvántól, Herman Lipóttól és Biai-Főglein Istvántól való, művészi értékükkel azonban elsősorban Major Henrik, Ferenczy Béni, Szántó Piroska és Csernus Tibor munkái emelked-

nek ki. Kitérnek egy nagy „amatőr képzőművész”: Karinthy Frigyes Füstől és Kosztolányiról készített ceruzarajzai. A nagybányai születésű és a század eleji fiatal modern festők (Csáktornyai, Tihanyi Lajos stb.) baráti köréhez tartozott Tersánszkyknak is örömmel látjuk egy rajzocskáját a 77. lapon.

A kötet egyik munkatársa, Ruffy Péter nem túloz, amikor megállapítja: „A Newyork nélkül szegényebb lenne a magyar irodalom”, — anélkül a Newyork nélkül, amelyre Füst Milán mint „ifjúságunk szent kávéháza”-ra emlékezik vissza. Ez az irodalom- és művészettörténeti nevezetességű kávéház tehát kétségekívül megérdemelt egy emlékkötetet, amely azonban értékesebb lett volna, ha a szerkesztő kevésbé tágkeblű, és ha nem juttat nyilvánosságot pár — részben öncélúan kedélyeskedő, részben szétfolyó, túlméretezett — írásnak. A régi mondás e kötetre is érvényes: kevesebb több lett volna; egy — mintegy öt-hat ívvel — „karcsúbb” könyv méltóbb lett volna a *Nyugat* első nemzedéke nagyjaihoz, akik e kötet igazi hősei.

A könyv olvasóját — a szószaporító és kevésbé szellemes részleteken kívül — pár egyéb gikszeris bosszantja. A 12. és 184. lapon Kmetty István festőművészről olvasunk; a kiváló idős mesternek, Cézanne hűséges követőjének valójában János a keresztneve. — A 228. lapon Lotz Károly „vászonra festett freskójáról” ír Ruffy. Nem kell sokat érteni a képzőművészeti terminus technicusokhoz, hogy valaki tudja: a freskó *mindig* falfestmény; „vászonra festett freskó” — fából vaskarika. — A 223. lapon meglepődve értesülünk arról, hogy a körúti MIÉNK-kávéházban „született meg a magyar impresszionizmus és naturalizmus”. Eddig úgy tudtuk, hogy Szinyei-Merse, majd a nagybányai művészek (Ferenczy Károly, Hollósy) festőállványán született meg a magyar naturalista és impresszionista piktúra...

Egy-két közhely (Osvát „önkezeléssel végett életének”, 216.) és germanizmus („pont két óraker”, 9.) is felbukkan a könyv oldalain.

Dévényi Iván

Magyar irodalomkutatás az újvidéki egyetem bölcsészettudományi karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékén

A magyar nyelv és irodalom felső fokú oktatása tulajdonképpen már közvetlenül a háború után megindult az újvidéki Pedagógiai Főiskola magyar tanszékén. Az ott folyó munka azonban még kizárólag a pedagógusképzést szolgálta, s az újonnan megnyílt nagyszámú általános és középiskolát látta el magyar tanárokkal. A tudományos munkát, a magyar irodalomtörténet jugoszláviai magyar kutatókra váró feladatainak megoldását csak egyetemi tanszéktől vagy irodalomtörténeti intézettől várhattuk. Az ilyen tevékenység feltételeit az újvidéki bölcsészkaron 1959-ben megnyílt Magyar Tanszék teremtette meg, amely kettős feladatot vállalt magára: egyrészt középiskolai tanárok képzését, illetve továbbképzését, másrészt a nyelvészeti, irodalomtörténeti és egyéb filológiai feladatok megoldását.

Az 1959-ben megindult oktató munka eredményeképpen ma már több mint félszáz hallgató szerzett középiskolai tanári oklevelet, de nem pedagógiai pályán működő szakemberek (újságírók, lektorok, fordítók, korrektorok, rádióbemondók, könyvtárosok, színészek, szerkesztők stb.) is igen sokan szereztek képesítést magyar nyelvből és irodalomból. A négy évfolyamon ma mintegy hatvan rendes hallgató tanul, s ugyanannyi a magánhallgatók (levelezők) száma is. Az oktatást nyolc állandó és egy tiszteletdíjas tanár végzi (öt irodalom- és négy nyelvszakos), időnként pedig magyarországi vendégelőadók is részt vesznek a Tanszék munkájában. (1963/4-ben *Kovács Kálmán*, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1964-től 1966-ig pedig *Gergely Gergely*, a budapesti ELTE tanára tartott állandó jellegű előadásokat.) Itt jegyezzük meg, hogy tanszékünknek rövidebb ideig tartó látogatásukkal és előadásukkal magyarországi nyelvészek és irodalomtudósok tisztelték meg (*Bárzsi Géza*, *Lőrincze Lajos*, *Fábián Pál*, *Klaniczay Tibor*, *Nyíri Antal* és mások), de tanszékünk tanárai is tartottak előadást magyarországi rokonintézetekben (*Sinkó Ervin*, *Penavin Olga*, *Bori Imre*, *Ágoston Mihály*). A jugoszláv – magyar kulturális egyezmény előírányozza a pécsi Tanárképző Főiskola, a szegedi József Attila Tudományegyetem, a budapesti ELTE s az MTA Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézete, valamint tanszékünk további együttműködését.

A Tanszék magyar könyvvállománya ma kb. 22 000 kötet, javarészt újabb, elenyészően kisebb részben régebbi (XVII. és XVIII. századi) kiadványok. A folyóirat-anyag eléggé hiányos; a hézagokat az MTA és a Széchényi Könyvtár szíves támogatásával pótoljuk, részben mikrofilmekkel és fotokópiákkal. Az új könyvek folyamatos beszerzését és a régi kiadványok felvásárlását a Kar évi költségvetése biztosítja.

Többé-kevésbé a könyvtári szakmunkához kapcsolódik az utóbbi két évben folyó bibliográfiai gyűjtő és rendszerező munka is, amelyet a Tanszék docense, *Szeli István* irányít a hallgatók bevonásával. Ennek a célja a délszláv irodalmak magyar, illetve a magyar irodalom délszláv fordításainak adatszerű feltárása; a jugoszláviai magyar újságok, hírlapok, folyóiratok számbavétele 1918-tól maig; az időszakos kiadványok és sajtótermékek szépirodalmi rovataiban megjelent irodalmi közlemények feltárása és összeírása, valamint a jugoszláviai magyar írók bibliográfiai-életrajzi adatainak begyűjtése. Az anyag nagy része az újvidéki Matica Srpska Bibliográfiai Lexikonában jelenik meg.

Mielőtt az irodalomkutatásról szólnánk, főbb vonalaiban rá kell mutatnunk a Tanszéken folyó nyelvészeti munka néhány fontosabb eredményére. A legnagyobb vállalkozás kétségtelenül a százhuszezer címszavas „Szerbhorvát–Magyar Nagyszótár” szerkesztése, amelyet 1959 óta a Tanszék irányít, a Kar más tanszékeken dolgozó tanárainak és egyéb szakembereknek bevonásával. A három kötetre tervezett szerbhorvát–magyar rész első kötete 1967-ben hagyja el a nyomdát.

Penavin Olga rendkívüli tanár évek óta foglalkozik a jugoszláviai magyar nyelvjárásokkal (Baranya, Muravidék, Horvátország, Bácska és Bánát). Gyűjtését mintegy hatvan magnetofon szalag őrzi. A legértékesebb anyag a szlavóniai magyar szigetek, Kórógy, Szentlászló, Rétfalu, Haraszi, továbbá a bánáti Vojlovica (Hertelendyfalva), Debelyacsa (Torontálvásár-

hely), Hetény és a baranyai Kópács, Daróc nyelvét őrző szalagokon van. A népnyelvi gyűjtőmunka egyik „mellékterméke” a „Jugoszláviai Magyar Népmesék” című 156 meséből álló, nagyolt átirással készült szöveghű gyűjtemény. Ugyancsak az ő munkája a „Szlóveniai nyelv-atlasz” 150 térképlapja, amely 23 Mura-vidéki magyar falu nyelvét tükrözi, a „Baranyai nyelv-atlasz” 156 térképlapja, valamint a Jugoszláviai magyar nyelvjárásck atlasza. A Szlovéniai nyelv-atlaszt a Magyar Nyelv-tudományi Társaság jelenteti meg, a Jugoszláviai magyar nyelvjárásck atlaszát pedig az újvidéki Fórum kiadó. Ugyancsak sajtó alatt van a Szlavóniai szótár első kötete is.

Balázs Piri Aladár előadó mondattani kutatásokat végez; az azonosító predikatív szó szerkezetek terén végzett vizsgálatairól a Magyar Nyelvőr 1965/2. számában számolt be.

Agoston Mihály tanársegéd a magyar és szerbhorvát nyelvi érintkezések terén végez vizsgálatakat, amelyekről – nyelv-művelő jelleggel – a napilapokban tesz közzé népszerűsítő cikkeket. Ezenkívül nyelvtani kategória-kérdésekkel foglalkozik, s az élőbeszéd fonetikai elemeinek megfigyelését végzi. Elkészítette a Jugoszláviai Magyar Nyelv-művelő Egyesület másik két tagjával együtt „A magyar helyesírás szabályai” 10. kiadásának Jugoszláviai Függelékét, amelynek tervezetét az MTA Helyesírási Főbizottsága is megvitatta és jóváhagyta.

Hétéves fennállása alatt a Tanszék munkaközössége azoknak az alapelveknek a szellemében igyekezett tevékenykedni, amelyeket *Sinkó Ervin* akadémikus, a Tanszék vezetője székfoglalójában a következőkben fogalmazott meg: „... nemcsak a jugoszláviai magyarságot, hanem Jugoszlávia közös szocialista kultúráját, a szocialista kultúrát szolgálja, és kell hogy szolgálja a magyar irodalom egyetemi tanszéke is. Mert senki és semmi sem szolgálhatja a jugoszláviai magyarság érdekét anélkül, hogy ezzel a jugoszláv népek közösségének is ne szolgálja, mint ahogy minden, ami ezeknek a népeknek a javára irányul, életbevágó java a jugoszláviai magyarságnak is. Jugoszlávia szocialista kultúrája megvalósításának, az érte való eredményes munkának előfeltétele valamennyi itt élő nép és nemzeti kisebbség, tehát a jugoszláviai magyarság kulturális felemelkedése is. Minden rész gazdagodása és növekedése az egészre irányul; valamennyiünknek a szellemi gyarapodását jelenti. – A magyar irodalomnak ez az egyetemi tanszéke tehát csak akkor fog a jugoszláviai magyarság kulturális életében pozitív szerepet betölteni, ha tevékenysége sikeres hozzájárulás lesz a Jugoszlávia szocialista kultúrájáért folytatott általános, sokoldalú közös erőfeszítéshez.”

Ebből az elvi alapvetésből következett, hogy a Tanszék tanárai és tudományos munkatársai kezdettől fogva három nagyobb területen végeztek irodalmi kutatásaikat. Ez a három terület: a magyar irodalom mindenféle utilitarista szemlélettől mentes, független szellemű vizsgálata és interpretálása, a magyar és jugoszláv irodalmi és szellemi kapcsolatok kutatása és a kapcsolatok természetének megvilágítása, végül a jugoszláviai magyar irodalom múltjának, főbb áramlatainak és irányainak feltárása, alkotóinak és alkotásainak számbavétele, értékeinek és jelentőségének megállapítása.

A Tanszék fentebbi hármas feladatköre helyzetének sajátos jellegéből következik. Míg a magyar irodalom egyes szakaszait elemző és összefoglaló szándékkal közelíthetjük meg a Tanszék munkatársai (szinte teljes egészében lemondva az adatfeltáró, filológiai természetű célkitűzésekről), a jugoszláviai magyar irodalom és a magyar – délszláv irodalmi kapcsolatok története az elemző és ábrázoló törekvések mellett a filológiaiakat és az anyaggyűjtés kérdését is felveti. Itt ugyanis olyan területekről van szó, amelyeken mindeddig rendszeres munka nem folyt, s az e munkában elért eddigi eredményeket néhány ember egyéni kezdeményezésének köszönhetjük a múltban is, ma is. A futólagos szemlélődés is hatalmas fehér foltokat vehet észre az irodalomtörténetírás ezzel kapcsolatos területein, ezért az oktatói munka szükség-szerűen a hiányok feltérképezését, egy nagyobb igényű alapvetés csiráit jelenti: a közeljövőben elvégzendő munkák vezérfonalát, amelyre a Tanszék jellege, sajátos feladatainak keresése ösztönzi.

E tervek megvalósítását azonban, amelyek egyúttal távlatiak is, a Tanszék munkatársai csak részben vállalhatják, hiszen az egyéni érdeklődés mozzanatai is nagy szerepet játszanak. Erre vall az a tény is, hogy mind a magyar irodalom, mind pedig a kapcsolattörténet területén a XIX–XX. század irodalmának kutatásában tudtak a Tanszék munkatársai felmutatni eredményeket, míg a régi magyar irodalom (legalábbis e pillanatban) a pedagógiai feladatokon túl nem foglalkoztatja az újvidéki Tanszék dolgozóit. *Dávid András*nak Budapesten megvédett bölcsészdoktori értekezése azonban („Hiteles magyar hősök a délszláv népek vitézi ének-hagyományában”), ha nem is a Tanszéken folyó munkát, de annak szellemiségét közvetlenül is példázza a magyar irodalom e korszakának vonatkozásaiiban is.

A Tanszék irodalomtörténettel foglalkozó munkatársainak tevékenységét a következőkben foglalhatjuk össze:

*Sinkó Ervin*nek, a Tanszék vezetőjének érdeklődését a XVIII–XIX. század magyar irodalma köti le. A két kiadást megért „Magyar irodalom” című kötetében a felvilágosodás-kori magyar irodalom alkotóival foglalkozott (Bessenyei, Kazinczy, Batsányi, Kármán),

míg a Csokonairól szóló előadásokból önálló könyv született („Csokonai életműve”, Újvidék, 1965.). Nem a filológiai teljesség, hanem az élmény heve jellemzi ezeket a tanulmányokat; a szerző az emberi sorsnak és az irodalmi műnek szoros összefonódottságában szemlélteti a magyar irodalom e jelentős alakjait, szellemiségük portréját festve meg.

Szeli István docens az irodalomelméleti előadások mellett a jugoszláviai magyar irodalom történetének és a magyar–délsláv irodalmi kapcsolatoknak a kutatója is. Sajtó alá rendezte, tanulmánnyal és jegyzetekkel kísérte a jugoszláviai magyar irodalom érdemes alkotója, Milkó Izidor kiadatlan műveinek két kötetét, s a jugoszláviai magyar költészetnek egy szerb nyelvű antológiáját válogatta. Kapcsolattörténeti monográfiájának címe: „Hajnóczy és a délslávok”. (Újvidék, 1965.) Ebben nemcsak a magyar jakobinus mozgalom délsláv vonatkozásait tárta fel, hanem újabb irodalomtörténeti adalékokkal is gyarapította ismereteinket. Részt vett „A magyar irodalom története” VI. kötetének írásában. Az újvidéki Matica Srpska gondozásában készülő írói lexikon magyar vonatkozású anyagának gondozója.

Bori Imre docens a XX. század magyar irodalmának történetével foglalkozik. „Radnóti Miklós költészete” címmel könyve jelent meg. (Újvidék, 1965.) Tanulmánykötetében („Eszmé és látomások”, Újvidék, 1965.). József Attila költészetének egyes aspektusaival, Németh László és Weöres Sándor életművének problémáival, a magyar szociográfiának és a szépirodalomnak a kapcsolataival, Déry Tibor és Sánta Ferenc műveivel foglalkozik. József Attila költészete a tárgya a „Tiszta szívvel-től a Medáliáig” című tanulmányának is. (Az Újvidéki Bölcsészeti-Kar Évkönyve, VI. 1961.) „Irodalmunk kiskönyve” című antológiája a jugoszláviai magyar irodalom elmúlt húsz esztendejét öleli fel, s egyben társszerzője a hatkötetes magyar irodalomtörténet jugoszláviai magyar irodalmat tárgyaló fejezetének, és írója a Magyar Irodalmi Lexikon néhány címszavának. Foglalkozik a jugoszláv irodalom és a magyar–délsláv irodalmi kapcsolatok kérdéseivel is.

Bányai János, a Tanszék asszisztense az irodalom kérdéseit tárgyaló esszéivel tűnt fel („Bonyolult örömök”, Újvidék, 1964.), többek között Füst Milán, Juhász Ferenc, Pilinszky János költészetét elemezve.

A tragikus hirtelenséggel elhunyt *B. Szabó György*nek a Tanszéken kifejtett munkáját jelzi „A régi magyar irodalom” I. című jegyzete (Újvidék, 1961.), s esszéi, melyek az „Éjszakák, hajnalok” c. kötetében (Újvidék, 1963.) olvashatók.

A Tanszék munkatársai munkájaként készültek el a középiskolák számára megjelentetett irodalmi tankönyvek is: „Az irodalom könyve” I–IV., „Az irodalom élete” I–IV.

Szeli István—Bori Imre

Az Irodalomtudományi Bizottság munkájáról

A Bizottság az 1966. évben munkája tengelyébe állította az irodalomtörténeti kutatóhelyek távlati terveinek megvizsgálását, összehangolását, valamint az együttműködés kérdéseinek megvitatását hazai irodalomtörténetírásunkban. A rendszeres üléseken lépcsőzetesen kerültek napirendre az MTA Irodalomtörténeti Intézete, a budapesti, debreceni és szegedi egyetemi tanszékek kb. 1966–1970-re elkészített tervjavaslatai, amelyek azután kiegészültek a Petőfi Múzeumban, az OSzK-ban és az MTA Könyvtárában folyó magyar irodalomtörténeti kutatási feladatokkal; illetve az egyetemi könyvtárakban (Budapest, Debrecen, Szeged, Pécs) és a tanárképző főiskolák (Szeged, Pécs, Eger, Nyíregyháza) tanszékein folyó magyar irodalomtörténeti érdekű témajavaslatokkal.

Az előzetesen részleteiben megvitatott tervjavaslatokból a Bizottság elnöke és titkára összeállította és a decemberi ülésen előterjesztette a magyar irodalomtörténet távlati tervét. Ez a program a következő részekre oszlik: I. Összefoglaló művek. — II. Monográfiák, tanulmányok. — III. Kritikai kiadások. — IV. Forráskiadványok. — V. Bibliográfiák, katalógusok. A termékeny vita alapján ez a programjavaslat további kiegészítésekre, bizonyos módosításokra szorul. A legterjedelmesebb és kiegyensúlyozatlanabb fejezete megrostalendő, a cikkek és kisebb tanulmány-témák kihagyandók; csak nagyobb, több íves munkák, kismonográfiák, átfogó pályaképek, monográfikus feldolgozások maradnak benne.

A magyar irodalomtörténet távlati terve mellé külön csatolandó a most szándékosan kihagyott elméleti, verstani kutatások távlati programja. Ennek előkészítése még komoly feladatot ró a Bizottságra, mivel az irodalomelméleti témák súlyponttal csak az MTA Irodalomtörténeti Intézetében s elsősorban a debreceni és a szegedi irodalomtörténeti tanszékeken, valamint a pécsi tanárképző főiskolán szerepelnek. Kívánatos lenne, ha az ELTE tanszékei is foglalkoznának irodalomelméleti kutatásokkal. Az elméleti kutatások programjának kialakítására a Bizottság a következő ülésen még visszatér. Ugyancsak ekkor foglalkozik a Bizott-

ság az összehasonlító kutatások összesített távlati tervjavaslatával, hogy ezt is a magyar irodalomtörténet távlati tervéhez csatolja.

A távlati program vitájában a Bizottság alapelvül jelölte meg, hogy minden területen biztosítani kell a kutatási lehetőségeket, a munkálatok sokszínűségét, a különféle organumokban folyó viták, iskolák működése, a szubjektivitást kizáró elvi eszmecserek, a különböző felfogások közötti tudományos szintű véleménycsere révén. Az Intézet további eredményes munkájának előfeltétele a mennél számosabb, erősebb és önálló kutatási programmal rendelkező irodalomtudományi műhely megléte, illetve megteremtése s az együttműködés fokozása.

A viták során lehetőség nyílt annak megvizsgálására, hogy az országos távlati terv a maga összességében kiterjed-e valamennyi fontos területre. A Bizottság tagjai számos olyan témára hívták fel a figyelmet, amelyek kutatására az MTA Irodalomtörténeti Intézetében elkészült marxista irodalomtörténeti szintézis befejezése után szükség volna. Ennek felmérésére és vitára bocsátására a Bizottság szintén visszatér egyik következő ülésén. A jelenlegi ismeretek alapján a Bizottság a kutatások fő irányait a következőkben látja: elméleti kutatások, különös tekintettel szintetikus munkák előkészítésére, összehasonlító feladatok, elsősorban kelet-európai vonatkozásban, a szocialista irodalom, a jelenkori magyar irodalom elmélyült kutatása, a klasszikus magyar irodalom kutatása, feldolgozó és szövegkiadási szempontból.

Klaniczay Tibor elnök javaslatára a Bizottság elhatározta, hogy a fentiek alapján módosított magyar irodalomtörténeti távlati program kerüljön közlésre az Osztályközlemények 1967-i évfolyamában, s mindazokhoz az intézményekhez és személyekhez eljusson, akik a terv megvalósításában elsősorban érdekeltek.

A távlati terv előkészítésére a külföldön élő, magyar filológiával foglalkozó szakemberek közül többen is felfigyeltek, és közölték saját témajavaslaikat, terveiket. Ezek az örvendetes jelek ismét felvetik a magyar filológiai kutatások nemzetközi szervezeti kerete megteremtésének kérdését. Egy ilyen Budapesten székelő társaságnak módjában állna külföldi kollégáink témajavaslatait összegyűjteni, számontartani és a hazai kutatási tervekkel összemérni, egész munkánk nemzetközi kereteit kiszélesíteni. Reméljük, hogy előbb vagy utóbb erre is sor kerülhet. Addig is szívesen és örömmel veszünk minden hasonló tájékoztatást magyar filológiával foglalkozó külföldi kollégáink részéről.

Hopp Lajos

A Petőfi-életrajz műhelyvitáiról

Az Intézet Klasszikus Magyar Irodalmi Osztályának készülő új Petőfi-életrajz „Petőfi arca előtt” című programtanulmányát az ItK 1963/3. számában tette közzé az életrajz írója, *Lukácsy Sándor*, a kutatás megindításával kapcsolatos gyakorlati elképzeléseit pedig az ItK 1965/4. számában ismertette, „Az új Petőfi-életrajz munkálatairól” címmel. Ezekben az írásokban kifejtette Lukácsy, hogy Petőfi-életrajza egyszerűen korrajz is lesz, a költőt mint a márciusi ifjak mozgalmának vezéralakját fogja bemutatni s fokozott figyelmet kíván fordítani Petőfi politikai, világnézeti fejlődésének sajátosságaira. A korszerű Petőfi-biográfia követelményeinek megfelelően a kutatómunkát ki kell majd terjeszteni. Mélységében is, azaz folytatni kell a már eddig is komoly eredményeket felmutató hagyományos Petőfi-kutatást, kissé jobban illesztve Petőfi költészetét a hazai korviszonyok összefüggéseibe. Szélességében is, azaz túllépve az országhatárokon, fel kell tárni a Petőfi-életműben azokat a hatásokat, melyek a francia, angol és német kultúra, szellemiség felől érték a költőt. A szóhasználattal tágabb körű kutatási feladat végrehajtása feltételezi az e korszakkal foglalkozó hazai, sőt külföldi irodalomtörténészek, történészek összefogását, az elkészült előmunkálatok részletes megvitatását és lehetőleg minél hamarabbi publikálását.

A meginduló kutatás máris jelentős eredményeket hozott: egy év alatt négy, különböző típusú tanulmányt vitathatott meg az Osztály, jónéhány dolgozat pedig az utolsó vitailés óta készült el vagy közvetlen befejezés előtt áll. Az alábbiakban a négy vitáról közlünk rövid tájékoztatást.

Lukácsy Sándor „Petőfi és Cabet” című tanulmányát 1966. május 12-én vitatta meg az Osztály. E dolgozat első tagja annak a tanulmányisorozatnak, amely a XVIII. század végei – XIX. század elejei francia gondolkodóknak, íróknak Petőfi világnézeti, költői fejlődésére gyakorolt hatását kívánja bemutatni, Petőfi és a francia kultúra viszonyát akarja tisztázni. „Petőfi és Cabet” című tanulmányában a szerző nagy apparátussal bizonyítja, hogy Petőfi 1846 elején olvasta Cabet „Histoire populaire” című művét, kivonatot készített belőle. Cabet eszméinek megjelenését kimutatja Petőfi verseiben is és erősen valószínűvé teszi azt a hipotézist, hogy a Petőfi pályáján, 1846 tavaszán bekövetkezett világnézeti fordulatnak a döntő oka a „Histoire populaire” olvasása volt. (A tanulmány körül kibontakozott érdekes, színvonalas vitáról folyóiratunk 1966/3–4. száma közölt ismertetést.)

Az év folyamán két olyan tanulmány került megvitatásra, amely a szorosabban vett Petőfi-filológia köréből merítette tárgyát. 1965. november 25-én *Martinkó András* „Petőfi útja a győri Hazánkhoz”, 1966. június 23-án pedig *Fekete Sándor* „Petőfi kecskeméti fellépéseiről” című dolgozatáról rendeztünk vitaülést.

Martinkó András tanulmánya azt a célt tűzte maga elé, hogy bizonyítsa: „Petőfinek Győr felé fordulása és 1846 végén vele való találkozása nem esetleges, alkalmi, ötletszerű lépés, hanem egy évek óta érlelődő figyelem, érdeklődés alapján született elhatározás. Elhatározás, s nem pusztán egy esetleg Győrből (Kovács Páltól) kiinduló kezdeményezésre kényszerű válasz. És hogy ez az elhatározás Petőfi és a győri haladó mozgalmak párhuzamos fejlődésének logikus eredménye: egybetalálkozása.”

A résztvevők többsége kételyeit fejezte ki az egész koncepció helyességét illetően. Kifejtették, hogy *Martinkó* eltúlozza Petőfinek a győri Hazánk megindulásában játszott szerepét. A győri lapkiadó és Kovács Pál szerkesztő célja a Vaterland magyarul, szépirodalmi anyag bevonásával való megjelenítése volt; az akcióban Kovácskéé, s nem Petőfié a kezdeményező, szervező és irányító szerep; Petőfit nem valamiféle előre kigondolt lapszerkesztői, irányítói elképzelés vitte Győrbe, hanem egy Győrött induló, szabadelvű lapban látott és ragadott meg egy kedvező lehetőséget. Nincs bizonyíték arra, hogy a Hazánk megindulásának kérdésében Petőfi szava döntött, s hogy a lapváltozás közvetlen előzménye és oka az 1846. novemberi győri „irókongresszus” volt. (V. *Nyilassy Vilma, Oltványi Ambrus, Imre Lajos.*) Társadalmi, egzisztenciális értelemben sem volt ereje Petőfinek ahhoz, hogy lapot irányítson, vidéki írócsoportokat szervezzen, részt vegyen a napi politika harcaiban. (*Urbán Aladár.*)

Lukácsy Sándor elmondotta, hogy a maga részéről lényegében elfogadja *Martinkó* fejtegetéseit. Cáfolhatatlan adatokkal ő sem tudja azokat bizonyítani, de a kép, amelyet a szerző ad Petőfi és a Hazánk kapcsolatáról, szervesen beleillik a költő fejlődésének erről a periódusról kialakított saját koncepciójába. Petőfi 1846–47-ben nem vett részt közvetlenül a politikai életben, a napi politika kevésbé érdekelte, s az jellemző rá, hogy a politika kérdéseit általában nagyobb összefüggésekben (a világnézet, az erkölcs stb. viszonylataiban) ragadta meg. Petőfi vátesz volt, a költészet terén megvívott forradalomban látta az első lépést a politikai forradalomhoz vezető úton. Akart írócsoportot szervezni, lapot irányítani s ehhez jó alkalom lehetett számára a győri Hazánk is.

A tanulmány filológiai szempontból arra is figyelmeztet — hangsúlyozták egyes felszólalók —, hogy a Petőfi-kutatásnak majd foglalkoznia kell még a Hazánk és az erdélyi fiatal írók kapcsolatának kérdésével (*Lukácsy Sándor*), általában több figyelmet kell fordítania Petőfi vidéki útjaira (*H. Törő Györgyi*), és szélesebb körképet kell adnia a reformkori Győr gazdasági, társadalmi viszonyairól, polgárságának helyzetéről, a város szellemi légköréről. Ez utóbbi témakörhöz már ebben a vitában is érdekes adalékok hangoztak el *Jenei Ferenc, R. Várkonyi Ágnes, Urbán Aladár* felszólalásaiban.

A magas színvonalú, új adatokat és összefüggéseket feltáró, kitűnően megírt tanulmány — állapították meg végül a vita felszólalói, és ebben a szerző is egyetértett velük — egyetlen nagy hipotézis. Állításait, következtetéseit nem sikerült a szerzőnek teljesen valószínűsíteni, ugyanakkor azonban olyan konkrét forrásanyag sem ismeretes, amely lényegében a koncepció tévességét bizonyítaná. Lehet, hogy *Martinkó* hipotézise termékenynek bizonyul, lehet, hogy nem — ezt azonban további, széles körű kutatás hivatott eldönteni.

Fekete Sándor dolgozata részlet a „Petőfi a vándorszínész” című, az Irodalomtörténeti Füzetek részére készülő tanulmányból. Petőfi 1843 januárjától áprilisáig tartó kecskeméti színészkedésének történetét tisztázza. Jellemzi Szabó József szintársulatát, Petőfi színész-társait, az együttes repertoárját, felkészültségét, anyagi helyzetét, egyenként elemzi Petőfi szerepeit, majd elkészíti a kecskeméti időszak mérlegét.

A vita résztvevői elismeréssel szóltak a dolgozat mintaszerű, immanens, az irodalomtörténeti és a színház-történeti szempontokat együttesen alkalmazó módszeréről. (*Solt Andor, Szauder József, Oltványi Ambrus, Mezősi Károly, Fenyő István, Somogyi Sándor, Lukácsy Sándor.*) A dolgozat főképpen két vonatkozásban vitte előre a Petőfi-kutatást. 1. Szívós, az eddigi szakirodalom tévedéseit kiigazító filológiai munkával új forrásanyagot tárt fel, Petőfi szerepeit nemcsak forráshaszálatra tette alkalmassá, hanem a kecskeméti színészkedését mintegy be is kapcsolta Petőfi egyéni és költői fejlődésébe. (*Szauder József, Oltványi Ambrus, Lukácsy Sándor.*) 2. Lényegében helyes, mértéktartó képet alakított ki Petőfi színészegyeniségéről. (*Oltványi Ambrus, V. Nyilassy Vilma, Bodolay Géza, Lukácsy Sándor.*)

Túlzottan szigorúnak érezték viszont egyes felszólalók azt a képet, amelyet *Fekete* a kor romantikus drámairodalmáról és színjátszásáról adott. Egrészt az elemzett darabok egyike-másika (pl. „A falusi lakodalom”), sem annyira értéktelen, mint *Fekete* gondolja, másrészt: a jellemzett időszak a magyar romantikus színjátszás kialakulásának időszaka és a kezdeti eredményeknek a súlya az egész magyar színészet történetében nem lebecsülendő. (*Szauder József, Solt Andor, Kiss József, Rigó László.*) Mások hangsúlyozták, hogy — apróbb filológiai

hiányosságok pótlása mellett — *Feketének* két mozzanatot feltétlenül be kell kapcsolnia a továbbiakban vizsgálódásai körébe: foglalkoznia kell, most már a színész Petőfi felől, az ún. szerepjátszás problémájával (*Oltványi Ambrus, Fenyő István, Rigó László*), és a színész-Petőfi a korabeli magyar színészet színvonalához kell mérnie. (*Lukácsy Sándor*.)

Kovács Magda „A Pesti Hírlap cenzúrázott évfolyamai” című dolgozatát, mely részlet a szerzőnek a reformkori cenzúra történetét feldolgozó, készülő munkájából, 1965. október 14-én vitatta meg az Osztály.

Valamennyi hozzászóló megemlékezett a fiatal szerző témaválasztásának helyességéről. A reformkorkutatás igen fontos és eddig eléggé elhanyagolt területének, a cenzúratörténetnek feltárása önmagában is dicséretes vállalkozás, s az első részlettanulmány meg is felelt a vártaknak. A dolgozat jó, hasznos, szorgalmas, rendszeres munka, a törlések törvényszerűségeinek kutatása máris figyelemre méltó eredményeket hozott. Szóvá tették viszont azt, hogy a dolgozat kissé leegyszerűsített, statikus képet ad az 1840-es évek cenzúrájáról, holott a törlések mennyiségében és jellegében szinte évenként — az adott politikai, személyi változásoktól függően — hullámzás figyelhető meg. (*Oltványi Ambrus, Kosáry Domokos, Szabad György*.) A cenzúra értelmetlenebb, következetlenebb, s Kossuthal szemben is tehetetlenebb volt, mint ahogy a dolgozathoz kitűnik. Hiszen Kossuth az elképzeléseit végül is mindig keresztül vitte a lapban; Kossuth és a cenzúra harcában, köszönhető ez írói, szerkesztői ügyességének, Kossuth maradt a győztes. (*Fenyő István, Kosáry Domokos, Spira György*.)

A hozzászólások részletesen foglalkoztak a tanulmány bizonyos hiányosságaival, s ezzel, valamint számtalan hasznos tanáccsal, egyben ki is jelölték azt az utat, amelyen a szerzőnek haladnia kell a további kutatásai során. A témát jobban be kell majd állítania az egész korszak cenzúratörténetébe, majd ezen túl a reformkori politika- és társadalomtörténetbe. Tehát: tisztázni kell az 1830-as és az 1844 utáni évek cenzúravizonyait is, kitekintéssel az európai s főleg az osztrák cenzúra helyzetére; fokozottabban figyelembe kell vennie a hazai korviszonyoknak a cenzúrára gyakorolt hatását, a kormányváltozásokat, a kormánytaktikát, egyes hírlapi vitákat (pl. a Kossuth—Széchenyi vitát); a vizsgálatokat erőteljesen ki kell terjesztenie az irodalmi szövegek cenzúrázásának kérdéseire. E kutatásokhoz nagy forrásanyagot kell majd megmozgatnia a szerzőnek: pl. a Kossuth-levelezést, egykorú hírlapi anyagot, emlékeztetéseket, a levéltárban hozzáférhető cenzori utasításokat, a cenzorok munkáját irányító szabályokat; s jobban lehet és kell hasznosítania az eddigi szakirodalom eredményeit is. (*Oltványi Ambrus, Kosáry Domokos, Barta István, Szabad György, Sashegyi Oszkár, Spira György, Fekete Sándor*.)

Az Osztály eddigi vitái általában jól sikerültek. A szakemberek növekvő érdeklődésére vall, hogy — az Intézeti munkatársakon kívül — egyre több Intézeten kívüli irodalomtörténész, a korszakkal foglalkozó történész, más rokon tudományok képviselője és vidéki Petőfi-kutató vesz részt az értekezleteken, melyeket az élénk, őszinte vitaszellem jellemez. A vitaulések folytatódhatnak, s az ItK ezután évenként egyszer beszámolót közöl majd egy-egy vitaciklusról.

Rigó László

Heltai Gáspár emlékkiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban

Régi magyar prózairodalmunk gyöngyszemének, a „Száz fabulá”-nak 400. születésnapja alkalmából, 1966. április 30-án „Magyar meseíró a XVI. században” címmel, Jenei Ferenc tudományos főmunkatárs rendezésében, Heltai Gáspár emlékkiállítást láthattunk a Petőfi Irodalmi Múzeum dísztermében. Mindenekelőtt a tárlat gazdag és kitűnően rendezett anyaga köti le figyelmünket. Középpontban a „Száz fabula” és Heltai irodalmi tevékenységének bemutatása áll, de ezzel szerves összefüggésben áttekintést kapunk Heltainak a maga korában páratlan arányú, sem várostól, sem földesúrtól nem függő, teljesen polgári jellegű nyomdász-vállalkozó, könyvkiadó munkásságáról is és így e kiállítás XVI. századi szellemi életünk körképévé tájult.

Az érdeklődés nem is maradt el. A megnyitón szép számmal jelentek meg a régi magyar irodalom kutatói, egyetemi oktatói, könyvtárosok, egyetemi hallgatók, középiskolások, érdeklődők. A kiállítást *Klanczay Tibor*, a MTA levelező tagja nyitotta meg. Röviden vázolta Heltai Gáspár jelentőségét a magyar irodalmi nyelv kialakulása szempontjából. Felhívta a figyelmet arra, hogy mai irodalmunk értékei sohasem jöhettek volna létre, ha a korábbi századokban a Heltai Gáspárok, Bornemisza Péterek stb. munkássága során anyanyelvünk szert nem tett volna arra a hajlékonyságra, kifejező és hangulatteremtő erőre, ami nélkül egyetlen magasszintű irodalom sem létezhet.

Az első tárlókban a Hoffgreff-Heltai nyomda korai termékei: a *Ritus explorandae veritatis*, Tinódi Cronica-ja, a Hoffgreff-énekeskönyv, Batizi Katekizmusa kaptak helyet.

Izléses feliratok tájékoztatnak Erdély és Kolozsvár XVI. századi helyzetéről, Fráter György szerepéről, Honteros János, a szászok reformátora, a korábbi alapítású brassói nyomda vezetőjének működéséről és Báthori cenzúra-rendeletének Heltai könyvkiadására tett hatásáról. Kiemelkedő helyet érdemelt a „Részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialógus”, a Bonfini nyomán készült „Magyar Krónika”, a „Háló”, a bibliafordítás, valamint Heltainak a történeti énekek kiadása terén elért eredményei: Temesvári István és János, Tinódi Sebestyén, Göröcsöni Ambrus, Gosárvári Mátyás, Nagybáncai Mátyás stb. munkáinak publikálása és nem utolsósorban a „Cancionale”.

A kandalló előtti részen találjuk a Száz fabulával kapcsolatos anyagot: első kiadását (1566), a németújvári editiót (1596), a „Száz fabula” Jenei által felfedezett korrektúra-íveit, Pesti Gábor Aesopusát és számos egykorú, vagy közel egykorú Aesopus-kiadvány eredetijét vagy egy-két lapjának fotómásolatát. A terem legvédetebb helyén, a kandalló és az ajtó közötti részen finom érzékkel berendezett XVI. századi szobasarkokban gyönyörködhetünk: asztal ónkannával, gyertyatartóval és egykorú bőrkötéses könyvvel, szék, bútortároló, és egy erdélyi faliszőnyeg teszi teljessé az enteriört.

A bemutatott metszetek: XVI. századi betűöntő, könyvkötő műhely, papírkészítő üzem és könyvnyomda (Jobst Aman munkái), valamint Dürernek a lovagot, a szolgálatában álló ördögöt és az oly gyorsan tovatűnő időt számláló halált ábrázoló metszete hatásosan egészíti ki az összképet.

Tekintettel arra, hogy az itt megemlített nyomtatványok nagy könyvtárainak féltett kincsei közé tartoznak és a kiállítás több hónapos időtartamára nem nélkülözhetőek, a látást sikeréhez nem csekély mértékben járultak hozzá a nagy gonddal, szeretettel és hozzáértéssel készült fotómásolatok és nagyítások. Örömmel értesültünk arról, hogy a Zrínyi-kiállítás után Heltai is el fog jutni néhány vidéki városba (Győr, Tata) és az az áldozatos munka, melyért a Petőfi Irodalmi Múzeumnak és Jenei Ferencnek itt sem mulaszthatunk el köszönetet mondani, egyre szélesebb körben fogja kifejteni hatását.

Tarnóc Márton

Intézeti hírek

(1966. november 1 – december 31.)

T. Erdélyi Ilona, Intézetünk munkatársa 1966. október 3-tól november 1-ig Olaszországban volt tanulmányúton. A reformkori magyar–olasz kapcsolatok, ezen belül a Giovine Italia és az Ifjú Magyarország kapcsolatainak témaköréből végzett kutatásokat a római Biblioteca Nazionale és az Istituto del Risorgimento könyv- és levéltáraiban.

*

A Kosztolányi Dezső halálának 30. évfordulója alkalmából, 1966. november 3-án rendezett koszorúzási ünnepségen Kiss Ferenc, Intézetünk munkatársa mondott megemlékezést.

*

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1966. november 3-tól 5-ig, Szegeden vándorgyűlést rendezett Tömörkény István születésének 100. évfordulója alkalmából. November 5-én Diószegi András, Intézetünk munkatársa, a Kritika felelős szerkesztője tartott előadást a szecesszióról.

*

Richard Pražák, a J. E. Purkyně-egyetem (Brno) kelet-európai tanszékének docense 1966. november 14–23. között, Intézetünk

vendégeként, Budapesten tartózkodott. A felvilágosodás korának cseh – magyar kapcsolattörténeti kutatásai céljából – Prazák eddig is jelentős eredményeket ért el ezen a területen – személyes megállapodást kötött Sziklay Lászlóval, Intézetünk munkatársával. Munkásságáról Összehasonlító Osztályunk november 18-i ülésén tartott színvonalas előadást, melyet vita követett.

*

A berlini Német Tudományos Akadémia Szláv Intézete az összehasonlító irodalomtörténetírás és az irodalomtörténeti szlavisztika problémáiról 1966. december 6–8. között nemzetközi konferenciát rendezett, amelyen a német kutatókon kívül részt vettek a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Magyarország képviselői is. Magyar részről Intézetünk három tagja tartott előadást. Vajda György Mihály a magyar komparatiztika helyzetéről, feladatairól és módszertani kérdéseiről, Illés László a szocialista irodalmak fejlődésének nemzetközi kapcsolatairól beszélt, Sziklay László pedig a kelet-európai szintézist előkészítő tanulmánykötetek tervezetét ismertette. A konferencia az 1965. májusában lezajlott budapesti

intézetvezetői értekezlet folytatása volt; vitái az ott elhangzott javaslatokhoz kapcsolódtak. Több felszólaló sürgette a kelet-európai szintézist előkészítő tanulmánykötetek és a közös folyóirat mielőbbi létrehozását, a hasonló értekezletek rendszeres megvalósítását, ahol elsősorban a komparatiztika elméleti és módszertani kérdéseit kellene továbbvitatni.

*

Lotz János, a New-York-i Columbia Egyetem tanszékvezető professzora 1966. december 9-én előadást tartott Intézetünkben, „Verstani problémák” címmel.

*

Diószegi András, Intézetünk munkatársa, a Kritika felelős szerkesztője, 1966. november 28-tól december 12-ig — a Voproszi Lityeraturi vendégeként — a Szovjetunióban volt tanulmányúton.

*

Kiss József, Intézetünk munkatársa 1966. november 12-től december 12-ig Csehszlovákiában volt tanulmányúton. Az 1840-es évek pozsonyi német sajtótörténetére, a Pressburger Zeitung főszerkesztőjének, Neustadt Adolfnak ottani írói körére vonatkozó kutatásokat végzett, továbbá a helyi nyomtatott és kézirat források alapján Petőfi életrajzában pozsonyi és selmeci vonatkozásait tanulmányozta.

*

Az MTA Irodalomtörténeti Intézete és Történettudományi Intézete közös vitailést rendezett 1966. december 8-án, illetve 12-én „A magyar irodalom története” című kézikönyv I–II., illetve III–IV. kötetéről.

*

Gerézi Rabán 1966. november 15-től december 15-ig Lengyelországban tett tanulmányutat. A közép-európai petrarkizmus tárgyköréből, a lengyel humanizmusra és főleg Jan Kochanowski munkásságára vonatkozó kutatásokat végzett Varsó és Krakkó könyvtáraiban.

*

Illés László, Intézetünk munkatársa 1966. június 19-től december 21-ig a Szovjetunióban volt tanulmányúton. A magyar proletár irodalom történetével kapcsolatos kutatásokat végzett Moszkva, Leningrád, Kijev könyvtáraiban és archivumaiban.

*

Nyirő Lajos, Intézetünk osztályvezetője, a CsTA Irodalomtörténeti Intézetének meghívására, 1966. december 14-től 22-ig Csehszlovákiában tartózkodott. A testvérintézetben előadást tartott a magyar irodalom-elmélet helyzetéről és megbeszéléseket folytatott a két intézet elméleti osztályainak együttműködéséről.

*

Az eperjesi Pavél Jozef Šafárik egyetem bölcsészkarja a Kollégium alapításának 300. évfordulója alkalmából tudományos konferenciát rendezett, amelyen magyar részből *Bodolay Géza* az eperjesi Magyar Társaság történetét mutatta be, *Sziklay László*, Intézetünk munkatársa pedig a Társaság szláv kapcsolatairól szövegezt.

*

A Fédération Internationale des Sociétés et Instituts pour l'Étude de la Renaissance kiadásában, az UNESCO támogatásával, megjelent az európai reneszánsz-kutatás 1965. évi bibliográfiája (Bibliographie internationale de l'Humanisme et de la Renaissance. Genève, 1966. 285 p.). A kötet magyarországi munkatársa *V. Kovács Sándor*.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

A kézirat nyomdába érkezett: 1966. XI. 25. — Példányszám: 1200 — Terjedelem: 10.85 (A/5) ív

Műszaki szerkesztő: Merkly László

65.63157 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Krónika

Magyar irodalomkutatás az újvidéki egyetem bölcsészettudományi karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékén. (Szelei István — Bori Imre) 117 — Az irodalomtudományi Bizottság munkájáról. (Hopp Lajos) 119 — A Petőfi-életrajz műhelyvitáiról (Rigó László) 120 — Heltai Gáspár emlékkiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban (Tarnóc Márton) 122 — Intézeti hírek (1966. november 1—december 31.) 123

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21.
Telefon: 111—010, MNB egyszámlaszám: 46, csekkbefizetési számlaszám: 05.915.111—46
az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612
a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁ-ban, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám: egyéni 61.257
közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 2.

Előfizetési díj egy évre 42,— Ft

(Példányonként megvásárolható a posta nagyobb árusítóhelyein is.)

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Бота, Л.</i> : Любовные стихи кодексов Мадача—Римаи	1
<i>Коккаи, Дь.</i> : Неизвестный журнал Дьердя Бешшени	25
<i>Юхас, Ференце</i> : Сецессион в романе Броди	35

Короткие сообщения

Данные и материалы

<i>Экхардт, Ш.</i> : Годы жизни Балинта Балаши, проведенные в районе Токая	66
<i>Дьениш, В.</i> : Данные по распростра- нению в Венгрии литературы фран- цузской революции	67
<i>Низсаловски, Э.</i> : Два письма Йожефа Этвеша архиепископу Лайошу Гай- налду	72
<i>К. Тураньи</i> : Программа «Кружка худо- жественной литературы»	78
<i>Сабо, Ф.</i> : Стихи студента Зндре Ади из 1893 г., обнаруженные в одном альбоме	78
<i>Буштя, Э.</i> : Переписка Михая Бабича с Ласло Шеньи	79

Обзор

Барта, Янош: Переживание и форма (<i>Четри, Л.</i>)	82
Пецели, Ласло: Содержание и форма стихов (<i>Кечкеш, А.</i>)	85
Кёнеци, Бела: Восстание под руковод- ством Ракоци и Франция (<i>Бан, М.</i>)	88
Архив революции и освободительной войны 1848—1849 гг. (<i>Олтваньи, А.</i>)	90
Кардош, Ласло: Арпад Тот (<i>Кардош, П.</i>)	93
Статьи по чехословацко—венгерским литературным связям (<i>Войтар, Э.</i>)	96
Андрич, Йоганн: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586—1782) (<i>Иенец, Ф.</i>)	98

Хроника

TABLE DES MATIÈRES

<i>Bóta, L.</i> : Poèmes d'amour des codex Madách—Rimay	1
<i>Kókai, Gy.</i> : Périodique inconnu de Georges Bessenyei	25
<i>Juhász, Mme F.</i> : L'art-nouveau dans un roman de Brody	35

Notes

Documentation

<i>Eckhardt, S.</i> : Quelques années de Bálint Balassa dans les environs de Tokaj	66
<i>Gyenis, V.</i> : Contribution à la pro- pagation de la littérature de la révolution française en Hongrie	67
<i>Nizsalovszky, S.</i> : Deux lettres de Joseph Eötvös a l'évêque Lajos Haynald	72
<i>Turányi, K.</i> : Le programme de la „Couronne littéraire” (Szépirodal- mi Köszorű)	78
<i>Szabó, F.</i> : Un poème de l'étudiant Endre Ady en 1893, dans un al- bum	78
<i>Bustya, E.</i> : Correspondance de Mihály Babits avec László Sényi	79

Revue

Barta, J.: Expérience et forme (<i>Csetri, J.</i>)	82
Péczei L.: Le contenu et le vers (<i>Kecskés, A.</i>)	85
Köpeczi B.: La guerre de l'inde- pendence de Rákóczi et la France (<i>Bán, I.</i>)	88
Les archives de la révolution et de la lutte d'indépendance (<i>Ólt- ványi, A.</i>)	90
Kardos L.: Árpád Tóth (<i>Kardos, P.</i>)	93
Essais sur les relations littéraires hungaro—tchécoslovaques (<i>Boj- tár, E.</i>)	96
Johann Andriech: Étudiants et pro- fesseurs de la Hongrie et de la Transylvanie à l'université de Graz (1586—1782) (<i>Jenei, F.</i>)	98

Chronique

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1967

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1967. LXXI. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
 Király István
 Klaniczay Tibor
 Németh G. Béla
 Somogyi Sándor
 Sőtér István
 Szauder József
 Tolnai Gábor
 Varga József

SZERKESZTIK

Klaniczay Tibor
 Németh G. Béla
 felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Komlövöszki Tibor
 titkár
 V. Kovács Sándor
 Rigó László
 Tarnai Andor

Budapest XI., Ménesi út 11—13.

Wéber Antal: A szentimentális stílusirány elméleti és történeti kérdéseiről 125
 E. Nagy Sándor: A korszerű Gárdonyi-kép problémái 140
 Diószegi András: A szecesszióról 151

Kiseb közlemények

Kulcsár Péter: A cserhalmi ütközet László legendájában. 162. — Szabó Flóris: A hóráskönyvek hatása kódexirodalmunkra. 163. — Dümmerth Dezső: Kazinczy köré és az 1811/1812. évi országgyűlés. 167. — V. Kovács Sándor: Jókai és Aurbacher. 174. — Mihaiescu György Konstantin: Ady Endre kapcsolatai az erdélyi román színházmozgalommal. 176. — Losonci Miklós: Török Gyula írói és képzőművészeti tevékenysége Kolozsvárott. 178.

Vita

Julow Viktor: Talányos Csokonai — tragikus Csokonai 181

Adattár

Benda Kálmán: Istvánffy Miklós levele 1605-ből. 187. — Vízkelety András: Magyar diákok Comeniusnál 1667-ben. 190. — Jóna Iván: Két Katona-dokumentum. 193. — Holl Béla: Arany János Népdalának ismeretlen kéziratáról. 194. — Kunszery Gyula: „A Tűz fiai”. 196. — József Farkas: Adalék az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetsége tevékenységéhez. 206.

Szemle

Magyar Irodalmi Lexikon (Hankiss Elemér, Stoll Béla, Lukácsy Sándor, Vargha Kálmán) 208
 Sőtér István: Tisztuló tükrök (Ferenczi László) 223
 Martinkó András: A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése (Szilágyi Ferenc) 227
 Sinkó Ervin: Csokonai életműve (Julow Viktor) 230
 Bori Imre: Radnóti Miklós költészete (Baróti Dezső) 234
 Herepei János cikkek (Tarnóc Márton) 238
 Miért szép? (Margócsy József) 240

*

Magyar kódexek a XI—XVI. században. — Barta István: A fiatal Kossuth. — Juhász Géza: Papp Dániel. — Szabó Dezső: Életeim. — Kosztolányi Dezső: Mostoha és egyéb kiadatlan művek. — Poszler György: Szerb Antal pályakezdése. — Nagy Péter: Rosta. — Hevesi Sándor: Az előadás, a színjátszás, a rendezés művészete. — Karinthy Frigyes: Miniaturák. (Klaniczay Tibor, Kovács Magda, Nagy Miklós, Bessenyei György, Kiss Ferenc, H. Lukács Borbála, Wéber Antal, Rigó László, Molnár Frigyes) 242

Krónika

Sinkó Ervin (1898—1967) (Szauder József) 251.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság szegedi vándor-gyűlése (K. T.) 251. — Az Iparművészeti Múzeum „Magyar reneszánsz könyvkötő műhelyek” című kiállítás (Soltész Zoltánné). 254. — Intézeti hírek (1967. január 1— március 31.) 255.

Duna vizén...

Duna vizén lefele' isz a ladik,
A ladik,
Köla murvikaos, ^{göngyösi} ^{csipolya} ^{szó}
Hallatik;
„Juhaj! vizik a pira almat, barackot:
Juhaj! Kérbibe a rendörrel magyarról.”

Pira almaé eladják a budapesti
Piacra,
Aból csifrókodik kérbibe a pira arca
Konyasromy:
„Juhaj! de szerik küls er a fejházi!”
Magyar er aluk akasmeny: „Köze”
kévi koroma hágnal óra, föli van ^{foli van}
Ott jára a köla egy cserkény, véres kérd
A Jovan:
„Juhaj! pira vata, de csak férgen alma vata,
Arany, cinnos vata, de akér csak r-ra vata:
de a vize ualpa vata.”

Duna vizén lefele' isz a ladik,
A ladik,
Köla hegyházi, szitok-akok, dávorra
Hallatik:
„Juhaj! Közel már Aleximácz, Knyazevácz,
Engem, Kvizilácz, többes ugyan löve lüty.”

(1877. aug. 28.)

